

Jozef Výrost a kolektív

Európska sociálna sonda (ESS) 5. kolo na Slovensku

UNIVERSUM

Jozef Výrost a kol.

**Európska sociálna
sonda (ESS)
5. kolo na Slovensku**

**UNIVERSUM
2 0 1 2**

Európska sociálna sonda (ESS) 5. kolo na Slovensku

Táto publikácia vyšla s finančnou podporou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky v rámci riešenia úlohy *Predikcie vývojových trendov v sociálnej sfére, Štátneho programu výskumu a vývoja „Aktuálne otázky rozvoja spoločnosti“*

Zostavil: prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc.

Autori: Mgr. Denisa Fedáková, PhD. (kapitola VIII.)
PhDr. Mária Homišinová, PhD. (kapitola II., IV.)
Mgr. Daniela Husovská (kapitola IX.)
Mgr. Michal Kentoš, PhD. (kapitola VI., VII.)
Mgr. Viera Lehotská (kapitola IX.)
prof. PhDr. Ladislav Lovaš, CSc. (kapitola III.)
Mgr. Katarína Naser (kapitola VIII.)
prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc. (kapitola I., V.)

Recenzenti: RNDr. Zdenka Ruiselová, CSc.
prof. PhDr. Tomáš Urbánek, PhD.

Ilustračné fotografie: Mgr. Branislav Švorc

© Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

© Vydané vo vydavateľstve **UNIVERSUM-EU, s. r. o.**, Javorinská 26, 080 01 Prešov
(www.universum-eu.sk).

Prešov 2012

ISBN 978-80-89046-75-1

OBSAH

I. PROJEKT EURÓPSKA SOCIÁLNA SONDA (European Social Survey, ESS)	5
<i>Jozef Výrost</i>	
II. SOCIODEMOGRAFICKÝ PROFIL RESPONDENTA A JEHO RODINY	59
<i>Mária Homišinová</i>	
III. POLITICKÁ PARTICIPÁCIA A POSTOJE	83
<i>Ladislav Lovaš</i>	
IV. ŠTÁTNA, ETNICKÁ A NÁBOŽENSKÁ IDENTITA AKO SAMOSTATNÉ CHARAKTERISTIKY A FORMY DISKRIMINÁCIE	107
<i>Mária Homišinová</i>	
V. DÔVERYHODNOSŤ POLÍCIE A SÚDOV OČAMI RESPONDENTOV	137
<i>Jozef Výrost</i>	
VI. VNÍMANIE BEZPEČIA	161
<i>Michal Kentoš</i>	
VII. HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE	181
<i>Michal Kentoš</i>	
VIII. CHARAKTERISTIKY PRÁCE, DÔSLEDKY KRÍZY A INTERAKCIA PRÁCE A RODINY	203
<i>Denisa Fedáková, Katarína Naser</i>	
IX. KOHABITÁCIA, MANŽELSTVO A RODINA Z PERSPEKTÍVY SUBJEKTÍVNEJ POHODY	231
<i>Daniela Husovská, Viera Lehotská</i>	
LITERATÚRA	251

I.

PROJEKT EURÓPSKA SOCIÁLNA SONDA (European Social Survey, ESS)

Jozef Výrost

Úvod

Publikácia *Európska sociálna sonda (ESS) 5. kolo na Slovensku* vznikla ako produkt riešenia projektu *Európska sociálna sonda (European Social Survey, skratkou ESS)* a je v našich podmienkach štvrtou publikáciou tohto druhu (Výrost a kol., 2006, Výrost a kol., 2008, Výrost a kol., 2010).

ESS predstavuje dnes už etablovaný medzinárodný celoeurópsky projekt, pôvodne plánovaný na 5 kôl v dvojročných cykloch. V roku 2010 však riadiace orgány ESS a European Science Foundation (ESF) rozhodli, že v pôvodnom režime financovania sa má uskutočniť ešte 6. kolo ESS, pretože obdobie rokov 2011 – 2012 sa plánuje využiť na prípravu budúcej podoby programu. Projekt ESS, ako jeden z mála z oblasti spoločenských vied, bol zaradený do zoznamu European Strategic Forum for Research Infrastructures (ESFRI). Kľúčovou podmienkou pre zaradenie projektu do ESFRI je transformácia ESS na European Research Infrastructure Consortium (*ERIC*, v tomto prípade teda *ESS ERIC*). Tento proces si vyžaduje časový priestor, ktorý bude využitý uvedeným spôsobom, t. j. preklenovacím 6. kolom v rokoch 2012 – 2013. Všetky ďalšie kolá, počnúc 7. kolom ESS so štartom v roku 2014, by už nasledovali v novom režime organizácie a financovania (*ESS ERIC*).

Východiskom realizácie projektu od jeho začiatkov bola myšlienka, že opakované merania dávajú možnosť zachytiť vybrané aspekty spoločenského, politického a kultúrneho života v účastníckych krajinách v 10-ročnej perióde. Slovensko, ako sme už uviedli, sa prvého kola Európskej sociálnej sondy nezúčastnilo, teda predložený text je v poradí štvrtou u nás publikovanou národnou správou, prinášajúcou vybrané výsledky, ktoré priniesla realizácia 5. kola ESS. Súčasne, tak ako si to vyžadujú zásady disseminácie výsledkov projektu, každá z publikácií v prvej časti prináša základné informácie o štruktúre, organizácii a zameraní celého projektu i príslušného kola.

Fakt kultúrnej diverzity Európy predstavuje pre sociálne vedy permanentnú výzvu a súčasne prirodzené laboratórium pre štúdiu, ktoré si vyžaduje multidisciplinárny prístup, t. j. účasť čo najširšieho okruhu sociálnych vied, od ekonomických vied, politológie, cez sociológiu, psychológiu až po historické vedy a sociálnu antropológiu. Porozumenie podstate a dôsledkom rozdielov v ekonomickej, sociálnej, kultúrnej a politickej štruktúre krajín integrujúcej sa Európy sa v tomto kontexte chápe ako nevyhnutná podmienka pre efektívne riadenie prebiehajúcich sociálnych procesov tak zo strany národných, ako aj celoeurópskych orgánov a zainteresovaných inštitúcií.

Spôsob financovania projektu ESS v pôvodnom režime (kolá 1. až 6.) je dvojúrovňový. Národné štúdie, v každom kole samostatne, sú financované z národných zdrojov (štátny rozpočet, prostriedky z grantových agentúr a pod.). Medzinárodná koordinácia projektu je financovaná z medzinárodných zdrojov: European Science Foundation, 5. rámcový program

EÚ pri prvom kole v rokoch 2001 – 2003, 6. rámcový program EÚ pri druhom kole v rokoch 2004 – 2005, 7. rámcový program EÚ pri treťom až piatom kole v rokoch 2006 – 2012.

Možnosť postihnúť vývojové trendy v sociálnej sfére v rámci projektu ESS je založená na splnení dvoch základných požiadaviek, ktorými sú **opakované merania a medzikultúrne komparácie**.

Pokiaľ ide o splnenie prvej požiadavky, predpokladá sa uskutočnenie viacerých kôl výskumu v dvojročných intervaloch:

- Prvého kola (*ESS R1*), realizovaného v rokoch 2001 – 2003, žiaľ, bez účasti SR, sa zúčastnilo 22 krajín (Austria, Belgium, Czech Republic, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Israel, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, United Kingdom).
- Druhé kolo (*ESS R2*) sa uskutočnilo v rokoch 2004 – 2005 za účasti 26 krajín (Austria, Belgium, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, Ukraine, United Kingdom).
- Tretie kolo (*ESS R3*) sa uskutočnilo v období 2006 – 2007 za účasti 25 krajín (Austria, Belgium, Bulgaria, Cyprus, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Hungary, Ireland, Latvia, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Romania, Russia, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Ukraine, United Kingdom).
- Štvrté kolo (*ESS R4*) sa uskutočnilo v r. 2008 – 2009 za účasti 31 krajín (Austria, Belgium, Bulgaria, Croatia, Cyprus, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Israel, Latvia, Lithuania, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Romania, Russian Federation, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, Ukraine, United Kingdom).
- Piate kolo (*ESS R5*) sa uskutočnilo v r. 2010 – 2011 za účasti 28 krajín (Austria, Belgium, Bulgaria, Croatia, Cyprus, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Israel, Lithuania, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Russian Federation, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Ukraine, United Kingdom).

Použitá technika zberu dát, kombinácia dotazníka a interview, pozostáva z časti stabilnej (*core modules*), rovnakej pre všetky kolá výskumu, a z časti premenlivej (*rotating modules*), ktorá sa špecificky vytvára pre jednotlivé kolá. Výber rotujúcich modulov pre každé kolo je predmetom súťaže medzinárodných tímov.

Skutočnosť, že časť otázok (tzv. *core module*) sa v časových periódach opakuje, dáva možnosť analyzovať vývinové tendencie v sledovaných oblastiach.

Sú tieto oblasti:

- **Sociálne postavenie jednotlivca v spoločnosti**
- **Sociálna inklúzia/exklúzia**
- **Médiá a komunikácia**
- **Názory na politické otázky**
- **Sociálne a politické orientácie**
- **Hodnotové orientácie**

- **Dôvera v spoločenské inštitúcie**
- **Náboženská identita**
- **Národná a etnická identita**

Rotujúce moduly

O možnosť včleniť svoj modul do prebiehajúceho kola ESS sa uchádzajú medzinárodné tímy špecialistov súťažným spôsobom a o ich zaradení rozhoduje Vedecká rada projektu (SAB – *Scientific Advisory Board*).

V 1. kole ESS boli vybrané tieto moduly:

- **Občianstvo, občianska angažovanosť a demokracia.** Modul pripravila skupina K. Newtona v zložení: José R. Montero, A. Westholm, H. Kriesi, S. Rossteutscher;
- **Imigrácia.** Modul vypracovala skupina I. Prestona v zložení: T. Bauer, D. Card, C. Dustmann, J. Nazroo.

V 2. kole ESS súčasťou dotazníka boli rotujúce moduly:

- **Rodina, práca a sociálne zabezpečenie v Európe.** Modul pripravila skupina pod vedením R. Eriksona v zložení: J. O. Jonsson, J. Brüderl, D. Gallie, H. Russell, L. A. Vallet;
- **Zdravie a zdravotná starostlivosť v meniacej sa Európe.** Modul pripravila skupina pod vedením S. Kooikera v zložení: J. Kragstrup, E. Holme Hansen, N. Britten, A. M. Oltarzewska;
- **Hospodárska etika v Európe: trhová ekonomika a občianstvo.** Modul pripravila skupina pod vedením S. Karstedtovej v zložení: S. Farrall, A. Stoyanov, K. Bussmann, G. Skapska.

V 3. kole ESS to boli moduly:

- **Personálna a sociálna pohoda.** Modul vytvorila skupina pod vedením F. Hupperta v zložení: A. Clark, B. Frey, N. Marks, J. Siegrist;
- **Načasovanie života.** Modul pripravila skupina pod vedením F. Billariho v zložení: G. Hagestad, A. Liefbroer, Z. Spéder.

V 4. kole ESS boli vybrané moduly:

- **Zážitky a prejavy diskriminácie voči starým ľuďom.** Modul pripravila skupina pod vedením D. Abramsa v zložení: L. Lima, G. Coudin;
- **Postoje k sociálnemu zabezpečeniu v meniacej sa Európe.** Modul pripravila skupina pod vedením S. Svallforsa v zložení: W. van Oorschot, P. Taylor-Gooby, C. Starcklé, J. G. Andersen, J. Hills, T. Sefton, S. Mau.

V 5. kole to boli moduly:

- **Práca, rodina a subjektívna pohoda: dôsledky ekonomickej recesie.** Modul pripravila skupina pod vedením D. Gallieho v zložení: M. Dieckhoff, H. Russell, N. Steiber, M. Tahlín;
- **Dôvera v justíciu: komparatívna európska analýza.** Modul vytvorila skupina pod vedením J. Jacksona v zložení: M. Hough, S. Farrall, K. Aromaa, J. de Keijser.

Pre splnenie druhej požiadavky, ktorou je realizácia medzikultúrnych komparácií, je veľmi dôležitá otázka prekladu. V rámci ESS sú formulované presné propozície pre preklad dotazníka z angličtiny do jazykov riešiteľských krajín a existujú viaceré opatrenia, aby

metodiky boli v rôznych jazykových mutáciách rovnocenné. Zároveň v každej zo zúčastnených krajín sa empirický výskum realizuje striktne na reprezentatívnom náhodnom výbere (v krajinách do 2 mil. obyvateľov minimálna veľkosť efektívnej výskumnej vzorky, t. j. počtu osôb, ktoré odpovedia na celú metodiku, je 800 respondentov, v ostatných krajinách je to 1500 respondentov). Cieľom týchto opatrení je zrealizovať medzikultúrne porovnanie analýzou získaných empirických dát, a tým prehĺbiť pohľad na prebiehajúce procesy.

Prehľad termínov realizácie 5. kola ESS

- Vypísanie tendra na výber rotujúcich modulov dotazníka: december 2008
- Predloženie návrhov na rotujúce moduly: február 2009
- Výber rotujúcich modulov: apríl 2009
- Kompletizácia a pilotná štúdia na overenie dotazníka pre 4. kolo: apríl 2010
- Vypracovanie plánov výberu vzorky, ich schválenie a realizácia: september 2010
- Terénny výskum: september – december 2010
- Spracovanie dát v NSD v Nórsku: február 2011 – september 2011
- Zverejnenie a sprístupnenie dát verejnosti: september 2011, marec 2012
- Technická správa o 5. kole ESS: september 2011.

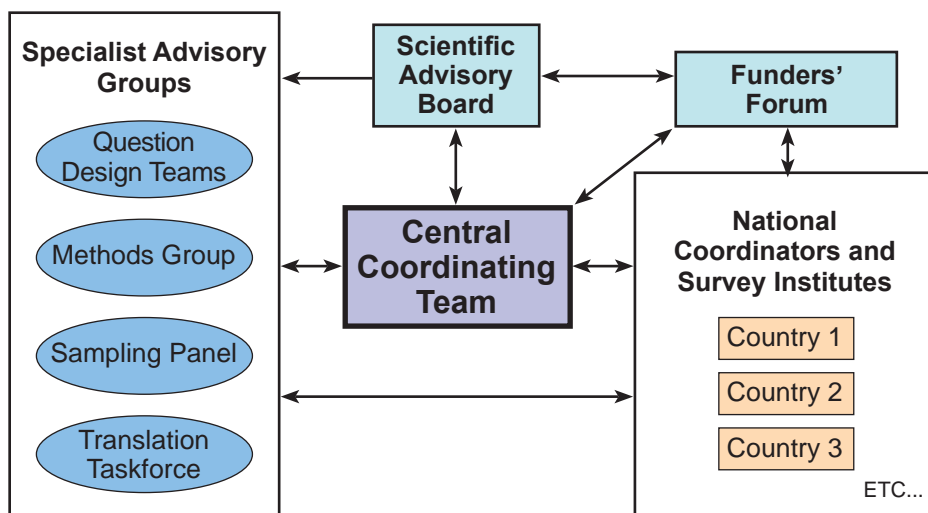
Slovenská republika vstúpila do projektu ESS až v 2. kole. Podstata problému účasti Slovenska spočívala v tom, že projekt ESS bol a aj v súčasnosti je na nadnárodnej úrovni financovaný zo zdrojov EÚ (5., 6. a 7. rámcový program Európskej únie – „5-th, 6-th, and 7-th Framework Program“, a čiastočne aj zo zdrojov Európskej nadácie pre vedu – *European Science Foundation, ESF*). Účasť jednotlivých krajín bola a je stále plne financovaná z národných zdrojov. V SR bolo druhé a nasledujúce kolá ESS finančne zabezpečené prostredníctvom štátnych programov, konkrétne úlohou *Predikcia vývojových trendov v sociálnej sfére*, vypísanej v rámci tematického štátneho programu výskumu a vývoja *Aktuálne otázky rozvoja spoločnosti*. Úloha *Predikcia vývojových trendov v sociálnej sfére* bola v rokoch 2004 – 2012 riešená v kontexte medzinárodného výskumného programu *European Social Survey* (2. – 5. kolo) v súlade s určenými spoločnými pravidlami a zameraná na poznávanie a interpretáciu postojov, hodnôt a spôsobov správania ľudí v SR so zreteľom na európsky kontext a zmeny v európskych inštitúciách. Organizácia výskumu bola rovnaká vo všetkých zúčastnených krajinách ESS, aby výsledky boli porovnateľné v medzinárodnom meradle.

Európska komisia a jej orgány pre vednú politiku pripisujú tomuto projektu veľký význam. Dôkazom toho je aj skutočnosť, že ESS získala Descartovu cenu za rok 2005. Toto najvýznamnejšie ocenenie vedeckej práce v Európe udeľuje každoročne Európska komisia za „výnimočné prínosy vo vedeckom výskume“. V roku 2005 bola táto cena po prvýkrát udelená riešiteľom z oblasti spoločenských vied, a to práve prostredníctvom ESS. Európska komisia sa tiež rozhodla vyčleniť prostriedky na zabezpečenie infraštruktúry ESS zabezpečujúcej nadnárodnú koordináciu pre obdobie rokov 2006 – 2010. V súčasnom období bolo prijaté rozhodnutie zaradiť projekt ESS do infraštruktúrnych dlhodobých multilaterálnych programov ESFRI (*European Strategy Forum on Research Infrastructures*) spolu so 4 ďalšími (*SHARE, CLARIN, DARIAH, CESSDA*) ako profilujúci program sociálnych vied pre transformáciu na projekt typu ERIC (*European Research Infrastructure Consortium*).

ORGANIZAČNÁ ŠTRUKTÚRA ESS

V nadväznosti na rozsah a komplexnosť úloh pri zapojení sa takého veľkého počtu krajín do výskumu si ESS osvojila princíp rovnováhy v riadení aktivít medzi elementmi jej organizačnej štruktúry. Prakticky to znamená kombináciu **centrálnej koordinácie** aktivít projektu so zvýraznenou **právmocou národných tímov** a permanentnou poradenskou službou **nezávislých expertov**, resp. **expertných tímov**.

ORGANIZAČNÁ ŠTRUKTÚRA ESS

I. Centrálneho koordináčny tím (Central Coordinating Team – CCT)

Aj v 5. kole sa skladal zo zástupcov významných európskych inštitúcií, zodpovedných za realizáciu projektu, predovšetkým tých, ktorí zohrali v iníciaľnej fáze kľúčovú úlohu pri jeho príprave a štarte:

Roger Jowell

V ESS od jej vzniku je **vedúcou inštitúciou CCT** Centre for Comparative Social Surveys, City University London, UK

Funkciu hlavného koordinátora v **1. – 5. kole ESS vykonával prof. Roger Jowell** (do 25. 12. 2011, vid' napr. http://en.wikipedia.org/wiki/Roger_Jowell).

Partnerskými inštitúciami so zástupcami v CCT v 5. kole boli:

**Katholieke Universiteit Leuven,
Belgium**

Jaak Billiet

**GESIS Leibniz-Institut für
Sozialwissenschaften, Germany**

Michael Braun

**Norwegian Social Science Data
Services (NSD), Norway**

Bjørn Henrichsen

**Social and Cultural Planning Office
(SCP), Netherlands**

Ineke Stoop

**Universitat Pompeu Fabra,
Barcelona**

Willem Saris

**University of Ljubljana,
Slovenia**

Brina Malnar

II. Vedecká rada projektu ESS (*Scientific Advisory Board – SAB*)

Vedecká rada v 5. kole ESS sa skladala zo zástupcov všetkých účastníckych krajín a členov so štatútom pozorovateľa, zastupujúcich Európsku komisiu a Európsku nadáciu pre vedu (*European Science Foundation – ESF*).

Zloženie SAB pre 5. kolo ESS

Austria

Anton Amann
Institute of Sociology
University of Vienna
Vienna

Belgium

Flemish: *Piet Bracke*
University of Ghent
Ghent
Francophone: *Pierre Desmarez*
Université Libre de Bruxelles
Brussels

Bulgaria

Lilia Dimova
Agency for Social Analyses
Sofia

Cyprus

Kostas Gouliamos
European University Cyprus
Nicosia

Czech Republic

Dana Hamplova
Institute of Sociology, ASCR
Prague

Denmark

Olli Kangas
Danish National Institute of Social
Research
Copenhagen

Estonia

Dagmar Kutsar
University of Tartu
Tartu

Finland

Katariina Salmela-Aro
University of Jyväskylä
Jyväskylä

France

Bruno Cautrès
Fondation Nationale des Sciences Politiques
Paris

Germany

Ursula Hoffmann-Lange
Universität Bamberg
Bamberg

Greece

Thomas Maloutas
National Centre for Social Research
Athens

Hungary

György Szoboszlai
Hungarian Academy of Sciences
Institute for Political Science
Budapest

Israel

Shalom Schwartz
Hebrew University of Jerusalem
Jerusalem

Lithuania

Algis Krupavicius
Policy and Public Administration Institute
Kaunas University of Technology
Kaunas

Netherlands

Peer Scheepers

Institute for Social Cultural Research
Radboud University Nijmegen
Nijmegen

Norway

Ann-Helén Bay

Institute for Social Research (ISF)
Oslo

Poland

Henryk Domanski

Polish Academy of Sciences
Warsaw

Portugal

João Ferreira de Almeida

Instituto Superior de Ciências
do Trabalho e da Empresa
Lisbon

Russia

Vladimir Magun

Russian Academy of Sciences
Moscow

Slovak Republic

Lubomír Fal'tan

Slovak Academy of Sciences
Bratislava

Slovenia

Ivan Bernik

University of Ljubljana
Ljubljana

Sweden

Robert Erikson

Swedish Institute for Social Research (SOFI/
SU)
University of Stockholm
Stockholm

Switzerland

Peter Farago

FORS
University of Lausanne
Lausanne

Turkey

Yilmaz Esmer

Bogaziçi University
Istanbul

Ukraine

Eugene Golovakha

National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv

UK

Jacqueline Scott

Queen's College
Cambridge

European Science Foundation – observer

Nina Kancewicz-Hoffman

Head of Humanities and Social Sciences Unit

European Comission – observers

Philippe Keraudren

DG RTD

Maria Theofilatou

DG Research

III. Metodologická skupina (*Methods Group*)

Poskytuje poradenstvo v metodologických a technických otázkach pri realizácii projektu.
Pre 5. kolo ESS mala týchto členov:

Denise Lievesley (predsedníčka), President-elect of the International Statistical Institute;
Norman Bradburn, US National Science Foundation; **Paolo Garonna**, United Nations
Economic Commission for Europe (UNECE), Genova; **Lars Lyberg**, Statistics Sweden,
Vasja Vehovar, Universita of Ljubljana; **Peter Lynn**, University of Essex.

IV. Panel pre výber vzorky (*Sampling Panel*)

Tento tím špecialistov poskytuje poradenstvo národným tímom v otázkach výberu vzorky a podieľa sa na overovaní vhodnosti postupov, zvolených národnými koordinátormi. Rozhoduje o výsledku „*sign off procedure*“, teda posudzuje účastníckymi krajinami vypracované návrhy výberu vzorky (*Sampling Design Proposal*) a vydáva stanovisko, že návrh rešpektuje prijaté zásady. Pre 5. kolo ESS ho tvorili členovia:

Mathias Ganninger (predseda), GESIS, Germany;

Siegfried Gabler, GESIS, Germany; **Seppo Laaksonen**, Statistics Finland; **Peter Lynn**, University of Essex, UK.

V. Pracovná skupina pre preklad metodiky (*Translation Taskforce*)

Tím špecialistov v tejto pracovnej skupine je zodpovedný za riadenie procesu prekladu zdrojového dotazníka v anglickom jazyku do jazykov účastníckych krajín. Poskytuje poradenstvo národným tímom a dozerá na dodržiavanie prijatých pravidiel. Pre 5. kolo ESS skupina špecialistov pracovala pod vedením Brity Dorer (GESIS).

ÚČASTNÍCKE KRAJINY 5. KOLA ESS

Austria	Národný koordinátor: <i>Karl Müller</i> , WISDOM Financujúca organizácia: <i>Bundesministerium für Wirtschaft und Arbeit (BMWA)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Institute for Panel Research (IPR)</i>
Belgium	Národní koordinátori (flámska časť): <i>Leen van Nooten</i> and <i>Dries Tirry</i> , Katholieke Universiteit Leuven – Centre for Sociological Research Financujúca organizácia: <i>Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) Vlaanderen</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Significant GfK</i> Národný koordinátor (frankofónna časť): <i>Marc Jacquemain</i> , Institut de Sciences Humaines et Sociales Financujúca organizácia: <i>Fonds National de la Recherche Scientifique (FNRS)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Significant GfK</i>
Bulgaria	Národný koordinátor: <i>Lilia Dimova</i> , Agency for Social Analyses Financujúca organizácia: <i>National Science Fund of Bulgaria</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Agency for Social Analyses</i>
Croatia	Národný koordinátor: <i>Renata Franc</i> , Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb Financujúca organizácia: <i>Croatian Science Foundation</i>

- Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Ivo Pilar Institute of Social Sciences, Zagreb*
- Cyprus** Národný koordinátor: *Marios Vryonides*, European University Cyprus
Financujúca organizácia: *European University Cyprus*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Cyprus Research Centre, European University, Cyprus*
- Czech Republic** Národný koordinátor: *Klára Plecítá*, Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences
Financujúca organizácia: *Ministry of Education, Youth and Sports*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Factum Invenio*
- Denmark** Národný koordinátor: *Torben Fridberg*, SFI – The Danish National Centre for Social Research
Financujúca organizácia: *The Danish Council for Independent Research – Social Sciences*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *SFI-Survey (Danish National Institute of Social Research)*
- Estonia** Národný koordinátor: *Mare Anisaar*
University of Tartu
Financujúca organizácia: *Ministry of Education and Ministry of Social Affairs*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *GfK Custom Research Baltic Eesti filiaal*
- Finland** Národný koordinátor: *Heikki Ervasti*, University of Turku
Financujúca organizácia: *Academy of Finland*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Statistics Finland*
- France** Národný koordinátor: *Nicolas Sauger*, Sciences Po
Financujúca organizácia: *Ministere de la recherche, Ministere de l'enseignement superieur, Comite de concertation pour les donnees en sciences humaines et sociales, GIS Quetelet, University of Caen, EHESS and Sciences Po*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *GfK-ISL*
- Germany** Národný koordinátor: *Jan Van Deth*, University of Mannheim
Financujúca organizácia: *German Research Foundation (DFG)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *TNS Infratest*
- Greece** Národný koordinátor: *Thomas Maloutas*
Financujúca organizácia: *General Secretariat for Research and Technology – Ministry of development / National Centre for Social Research (EKKE)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Opinion S. A. and Metron Analysis*

Hungary	Národný koordinátor: <i>Ivett Szalma</i> , The Institute of Sociology of the Hungarian Academy of Sciences Financujúca organizácia: <i>Hungarian Academy of Sciences</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Gallup (Magyar Gallup Intézet Hungarian Gallup Institute)</i>
Ireland	Národný koordinátor: <i>Michael Breen</i> , University of Limerick Financujúca organizácia: <i>TBC</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>TBC</i>
Israel	Národný koordinátor: <i>Noah Lewin-Epstein</i> , Tel-Aviv University Financujúca organizácia: <i>The Israel Academy of Sciences and Humanities</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>B. I. and Lucille Cohen Institute for Public Opinion Research</i>
Lithuania	Národný koordinátor: <i>Vaidas Morkevicius</i> , Lithuanian Data Archive for Humanities and Social Sciences (Kaunas University of Technology) Financujúca organizácia: <i>Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>RAIT Ltd.</i>
Netherlands	Národní koordinátori: <i>Kees Aarts</i> a <i>Yfke Ongena</i> , University of Twente Financujúca organizácia: <i>NWO Social Sciences</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>GfK</i>
Norway	Národný koordinátor: <i>Kristen Ringdal</i> , Norwegian University of Technology and Science Financujúca organizácia: <i>Research Council of Norway (RCN)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Statistics Norway</i>
Poland	Národný koordinátor: <i>Pawel Sztabinski</i> , Institute of Philosophy and Sociology Polish Academy of Sciences Financujúca organizácia: <i>Ministry of Science and Higher Education</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Centre for Sociological Research, Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences</i>
Portugal	Národný koordinátor: <i>Jorge Vala</i> , Instituto de Ciencias Sociais (ICS) University of Lisbon Financujúca organizácia: <i>Fundacao para a Ciencia e Tecnologia (FCT)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>TNS</i>
Russia	Národný koordinátor: <i>Anna Andreenkova</i> , The Institute for Comparative Social Research (CESSI) Financujúca organizácia: <i>John D. and Catherine T. MacArthur Foundation and Russian Humanitarian Scientific Fund (RGNF)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Institute for Comparative Social Research (CESSI)</i>

Slovakia	Národný koordinátor: <i>Jozef Výrost</i> , Institute of Social Sciences, Slovak Academy of Sciences Financujúca organizácia: <i>Ministry of Education</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>GfK Slovakia</i>
Slovenia	Národný koordinátor: <i>Slavko Kurdija</i> , University of Ljubljana Financujúca organizácia: <i>Slovenian Research Agency</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Public Opinion and Mass Communication Research Center</i>
Spain	Národný koordinátor: <i>Mariano Torcal</i> , Department of Political and Social Sciences Universitat Pompeu Fabra Financujúca organizácia: <i>Ministry of Innovation and Science and the Centro de Investigaciones Sociológicas</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Metroscopia</i>
Sweden	Národný koordinátor: <i>Mikael Hjerm</i> , Umeå University Financujúca organizácia: <i>The Swedish Research Council (VR); Swedish Council for working life and social research (FAS) and Riksbankens Jubileumsfond (RJ)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>SCB</i>
Switzerland	Národný koordinátor: <i>Michele Ernst Stähli</i> , FORS Financujúca organizácia: <i>Swiss National Science Foundation (SNSF)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>M. I. S. Trend SA</i>
UK	Národní koordinátori: <i>Alison Park</i> and <i>Alun Humphrey</i> , National Centre for Social Research Financujúca organizácia: <i>Economic & Social Research Council (ESRC)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Ipsos MORI</i>
Ukraine	Národný koordinátor: <i>Andriy Gorbachyk</i> , Kyiv National Taras Shevchenko University Financujúca organizácia: <i>National Academy of Sciences, Renaissance Foundation & private sponsors</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>SOCIS and Research and Branding Group</i>

METODOLÓGIA

K základným cieľom Európskej sociálnej sondy patrí aj príprava a realizácia medzinárodného komparatívneho výskumu na špičkovej metodologickej úrovni. Táto meritórna požiadavka sa vzťahovala na všetky segmenty projektu empirického výskumu, ktoré konkrétne predstavujú:

- konštrukcia dotazníka – stabilný a rotujúce moduly;
- preklad metodík;
- výber vzorky;
- kontrola kvality.

Konštrukcia dotazníka ESS v 5. kole

Základným cieľom Európskej sociálnej sondy (ESS) je systematické štúdium zmien hodnôt a postojov občanov európskych krajín prostredníctvom opakovaného zberu dát (plánuje sa predbežne 5 kôl v dvojiročných cykloch) v čo najväčšom počte európskych krajín.

Dotazník sa skladá zo **stabilného modulu** (*core module*), ktorý sa v zásade v nemennej podobe plánuje použiť vo všetkých kolách, a 2 – 4 **rotujúcich modulov** (*rotating modules*), ktoré sa určenou procedúrou vyberajú v každom kole zvlášť. V 5. kole ESS bola výzva adresovaná medzinárodným tímom zverejnená koncom roku 2008. Vedecká rada projektu ESS vybrala z viac ako 20 predložených návrhov napokon dva: **1.** Práca, rodina a pohoda: implikácie ekonomickej recesie, **2.** Dôvera v justíciu: komparatívna európska analýza.

Stabilný modul dotazníka

Už na začiatku prác bola prijatá zásada, že obsahom stabilného modulu dotazníka nebudú situačne a kontextovo aktuálne témy, sledované vo výskumoch verejnej mienky a že ESS sa sústreďí na dlhodobé sledovanie zmien v kultúrnych vzorcoch a sociálnej štruktúre. Po dlhohodobej príprave a mnohých úvahách sa v rámci riadiacich orgánov ESS určili tri základné oblasti stabilného modulu:

- **Hodnotové orientácie obyvateľov**, ich svetonázorové orientácie vrátane religiozity, ich sociálno-politické postoje a etické preferencie;
- **Kultúrne/národnostné orientácie obyvateľov** – ich zmysel pre vzťah k národnému a kultúrnemu dedičstvu, postoje k iným etnickým skupinám;
- **Sociálna štruktúra spoločnosti** – sociálna pozícia obyvateľov, vzdelanie, sociálne vylúčenie, štandardné sociálno-demografické ukazovatele ako je vek, skladba domácností, rod atď. a tiež niekoľko otázok týkajúcich sa sledovania médií, ktoré majú pomôcť identifikovať primárne zdroje vedomostí občanov o sociálnej a politickej skutočnosti.

A. Hodnotové orientácie obyvateľov

Koordináciu prípravy tejto časti dotazníka ESS zabezpečovali J. Billiet, J. Curtice, S. Schwartz a J. Thomassen. Hodnoty autori ponímali ako hlboko zakorenené abstraktné orientácie, ktoré pomáhajú usmerňovať, uspokojovať a vysvetľovať názory, postoje a konanie ľudí. Tieto orientácie ovplyvňujú a súčasne sú samy ovplyvňované sociálnymi, politickými a ekonomickými zmenami spoločnosti. V tomto zmysle predstavujú jednu z priorít pre celý projekt ESS.

Po skúsenostiach, ktoré boli získané v predchádzajúcom období v medzikultúrnych výskumoch realizovaných v programe *Eurobarometer*, *European Values Survey* a *World Values Survey*, ako aj *International Social Survey Programme*, bolo prijaté rozhodnutie, že

v ESS bude použitá 21-položková metodika, vytvorená izraelským psychológom Shalomom Schwartzom.

Zámerom autorov bolo súčasne identifikovať a monitorovať kľúčové sociálno-politické orientácie, ktoré existujú v jednotlivých krajinách a kultúrach. Robustné miery týchto dimenzií mali poslúžiť predovšetkým ako nezávislé premenné a mali umožniť prienik do pochopenia preferencií politických strán, volebného správania a morálnych presvedčení. V prípade potreby však mohli byť rovnako dobre využité ako závislé premenné, ako produkt pôsobenia hierarchie hodnôt v spoločnosti a zrkadlo politických zmien. V tejto časti išlo o sledovanie nasledovných charakteristík:

- pravicová – ľavicová orientácia,
- liberálna – autoritárska orientácia,
- environmentalizmus,
- postmaterializmus,
- spokojnosť so stavom demokracie,
- dôvera v inštitúcie,
- záujem o politiku, preferencia politických strán a volebná účasť,
- účinnosť (efficacy) osobná a účinnosť systému,
- religiózna orientácia, súčasná a minulá,
- viera v Boha.

B. Kultúrne/národnostné orientácie obyvateľov

Koordináciu prípravy tejto časti dotazníka ESS zabezpečovali J. Billiet, J. Curtice, J. Linz, K. Kersbergen, F. van Waarden. Pred polstoročím veľká časť západnej Európy si stanovila za cieľ proces integrácie. Toto malo za následok spustenie procesu budovania nadnárodných štruktúr pri súčasnom zachovaní významných kompetencií národných vlád. Vznikali tak výzvy atakujúce v mnohých ohľadoch pretrvávajúci národný sentiment, čo sa často vyjadrovalo ako konflikt medzi „starým nacionalizmom a supranacionalizmom“. Poslaním projektu ESS je získať spoľahlivé informácie o aktuálnej podobe a prebiehajúcich zmenách v tejto oblasti. Zároveň však nemožno túto úlohu splniť bez sledovania širšieho kontextu. Vyžaduje si to súčasné monitorovanie vzťahov medzi členskými krajinami navzájom, tak ako sa prejavujú vo vedomí ich obyvateľov, monitorovanie súvislostí medzi euroobčianstvom/europatriotizmom na jednej strane a nacionalizmom/etnocentrizmom na strane druhej. Voľný pohyb medzi členskými krajinami a v dôsledku toho erózia monolitckej predstavy občianstva a národnej identity sú sprevádzané snahou o pevnosť vonkajších hraníc spoločenstva voči ekonomickým migrantom, azyllantom a utečencom.

Vo všetkých týchto aspektoch Európa prechádza procesom zmien, zvýraznených potrebou adaptácie na nové formy správy vecí verejných. Ako sa ukázalo v programe *European Science Foundation* pod názvom *Beliefs in Government*, v období poklesu volebnej účasti i poklesu dôvery vo vlády a ich predstaviteľov je potrebné získať podrobnejší pohľad na činitele, ovplyvňujúce postoje verejnosti tak na národnej, ako i celoeurópskej úrovni.

Sledované charakteristiky:

- občianstvo a národná identita,
- predsudky voči „iným“ ('outgroups'),
- postoje k EÚ a ďalším formám nadnárodnej správy,
- postoje k migrácii.

C. Pozícia jedinca v sociálnej štruktúre

Koordináciu prípravy tejto časti dotazníka ESS zabezpečovali R. Erikson, J. Jonsson, K. Newton, J. Vogel. Sociálna a ekonomická pozícia človeka v spoločnosti je vo vzájomnej interakcii s mnohými faktormi. Napríklad úroveň vzdelania má vzťah k postaveniu vo sfére práce, oba ukazovatele ovplyvňujú príjem a všetky tieto charakteristiky vykazujú tesnú súvislosť s preferenciou hodnôt. Sociálno-demografické a sociálno-ekonomické ukazovatele v projekte ako je ESS tvoria esenciálny zdroj informácií. Kľúčovým ku koncipovaniu tejto časti dotazníka sa autorom javil pojem sociálneho vylúčenia.

Sledované charakteristiky:

- demografické charakteristiky respondenta a domácnosti,
- vzdelanie respondenta, jeho detí a partnera,
- rasový/etnický pôvod,
- pracovný status respondenta (partnera), skúsenosti s nezamestnanosťou,
- zamestnanie a sociálno-ekonomický status respondenta (partnera),
- ekonomické postavenie/príjem domácnosti,
- subjektívny zdravotný stav respondenta,
- sociálna dôvera a siete,
- subjektívne indikátory chudoby,
- skúsenosti s kriminalitou,
- prístup k médiám a sledovanie médií.

Z hľadiska organizačného zabezpečenia prípravy a využívania stabilného modulu dotazníka ESS je tento v stálej kompetencii Centrálného koordinačného tímu (CCT). Po utvorení tímov na prípravu stabilnej časti dotazníka ESS (*Questionnaire Design Teams*) v novembri 2001, ktorých hlavnou úlohou bola príprava príslušných častí otázok a odpovedí v dotazníku, bola snaha „testovať“ ich minimálne v dvoch krajinách a dvoch jazykových mutáciách (vo Veľkej Británii a Holandsku). Výsledky analyzovala skupina pod vedením Willema Sarisa na Univerzite v Amsterdame.

Celý proces konštrukcie pozostával zo šiestich krokov:

1. V prvej fáze sa dôraz kládol na výber pojmov, ktoré mali byť operacionalizované do podoby otázok.
2. Všetky otázky a škály odpovedí prešli overením kvality (*validita* a *reliabilita*) prostredníctvom programu SQP cestou MTMM analýzy (Scherpenzeel, Saris, 1997, Saris, van den Veld, Gallhofer, 2003). Validita a reliabilita neslúžili ako jediné kritériá. Pozornosť sa venovala aj odpovedovým škálam, vnútornej konzistencii požadovaných odpovedí

v kontexte ostatných otázok, komparabilite otázok v čase a priestore, odhadu tendencie vyhnúť sa odpovedi, sociálnej žiadúcnosti a pod.

3. Nasledujúcim krokom bol preklad položiek (pripravoval ich medzinárodný tím) do zdrojového jazyka (angličtiny) pre účely realizácie dvoch veľkých pilotných štúdií.
4. Ďalším krokom bola realizácia pilotných štúdií.
5. Predposlednou fázou bolo vyhodnotenie výsledkov týchto štúdií. Problematické otázky boli upravené, resp. vypustené.
6. Posledným krokom bola produkcia definitívnej podoby stabilného modulu dotazníka ESS.

Popis konštrukcie segmentov stabilného modulu dotazníka ESS

A. Sociálne postavenie jednotlivca v spoločnosti

Úlohou tejto časti dotazníka ESS bolo zistiť pozíciu jednotlivca v sociálnej štruktúre. Pri plnení tohto zadania vychádzali autori (Erikson et al., 2003) z dvoch hlavných princípov:

1. namiesto preferovania určitej teórie sociálnej štruktúry sa usilovali sklbiť rôzne pohľady,
2. usilovali sa maximalizovať možnosť medzinárodnej komparability využívaním existujúcich medzinárodných štandardov.

Ako je známe, definícií sociálnej štruktúry je mnoho a žiadna z nich nie je všeobecne akceptovaná. Spoločným znakom mnohých však je, že sociálna štruktúra je skôr skladbou pozícií než skladbou jednotlivcov – títo sa môžu pohybovať po rebríčku pozícií bez toho, aby sa zmenila štruktúra. To, že štruktúra je sociálna, možno chápať minimálne dvoma spôsobmi: po prvé, môže to znamenať, že vzťahy medzi pozíciami sú sociálne svojím charakterom (napr. dominancia, závislosť, konflikt). Po druhé, sociálna štruktúra sa chápe ako systém pozícií, kde získanie pozície poskytuje isté odmeny, zdroje a príležitosti. Vychádzajúc z reality modernej spoločnosti západného typu, spoločným menovateľom oboch pohľadov môže byť, že postavenie jedinca v sociálnej štruktúre je determinované najmä jeho súčasnou alebo predchádzajúcou pozíciou v **pracovných vzťahoch a štruktúre profesií**.

Vychádzajúc z uvedeného, autori (Erikson et al., 2003) predpokladali, že pre potrebnú úroveň postihnúť pozície v sociálnej štruktúre v projekte ESS je potrebné získať tieto informácie:

- ekonomická aktivita (zamestnaný, nezamestnaný, práca v domácnosti, študent, dôchodca) a komplementárna miera stability pozície na pracovnom trhu (napr. osobná skúsenosť s nezamestnanosťou, trvalé/dlhodobé alebo dočasné/krátkodobé zamestnanie);
- zamestnanecký vzťah (zamestnávateľ, zamestnanec, nezamestnaný);
- povolanie;
- doplnkové informácie o charakteristikách pracovného trhu (veľkosť firmy, charakteristika pracovného miesta, priemyselné odvetvie, ekonomický sektor, autorita, autonómia a pod.).

V súvislosti s tým sa otvára otázka jednotky merania. Aj keď by sa určite vyskytli hlasy v prospech jednotlivca, prevládajúcou odpoveďou asi je, že najvhodnejšou jednotkou je

(nukleárna) rodina. Existujú dva dôvody, prečo: po prvé, mnohé zdroje ako je bývanie alebo užívanie predmetov dlhodobej spotreby sú využívané domácnosťou, a po druhé, v nukleárnej rodine dieťa – a teda medzigeneračný prenos ľudského kapitálu, kultúrnych a ekonomických zdrojov – je viac alebo menej závislé na rodičoch. Avšak pre popis sociálno-ekonomického postavenia ktoréhokoľvek člena domácnosti je potom nutné získať informácie minimálne o postavení oboch rodičov. V dotazníku ESS sa preto okrem údajov o respondentovi zisťujú aj základné údaje o ostatných členoch domácnosti, tzn. ich rodinný vzťah k respondentovi, pohlavie, vek a sociálna pozícia.

Profesijná štruktúra a zamestnanecké vzťahy sú iste jadrom analýzy pozície v sociálnej štruktúre. Pochopiteľne, týmto sa úloha nevyčerpáva: ďalšou súvisiacou charakteristikou je ekonomické postavenie. V súvislosti s ňou však narážame na problém, keďže jej zisťovanie je časovo náročné, lebo vyžaduje sumárny pohľad na rôzne zdroje príjmov rôznych členov domácnosti. Rovnako medzinárodná komparabilita získaných dát je obmedzená existenciou objektívnych rozdielov medzi krajinami. To, čo je možné zistiť, je plat v zmysle ekonomickej odmeny za prácu, a hoci sa považuje za nedokonalú mieru ekonomického postavenia a vzťahuje sa prevažne na zamestnancov, je vysoko relevantnou premennou vo výskumoch sociálnej stratifikácie.

Vzdelanie a kvalifikačné predpoklady sú prirodzenými partnermi pozície na pracovnom trhu. Rovnako pri analýze postavenia v sociálnej štruktúre sa považuje za produktívne zisťovať kontextové charakteristiky pracovného trhu, ako sú priemyselné odvetvie či veľkosť pracovného miesta. Pretože pozícia na pracovnom trhu má pre väčšinu obyvateľov európskych krajín rozhodujúci význam, považovali autori (Erikson et al., 2003) za vhodné zahrnúť aj priame miery pracovnej situácie, ako sú autorita a autonómia na pracovnom mieste, skúsenosti v oblasti pracovného života, časový režim práce, pracovné podmienky.

Napokon sú tu dôležité dané charakteristiky jednotlivca, ktoré majú vplyv na jeho postavenie v sociálnej štruktúre. Patria sem ukazovatele ako je vek, rod (pohlavie), sociálny pôvod a etnicita.

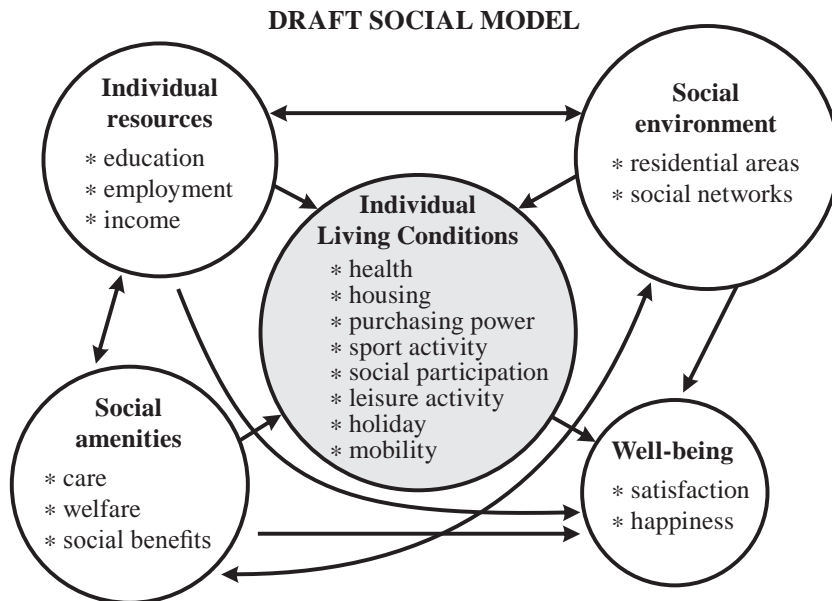
B. Sociálna inklúzia/exklúzia

Jedným z východísk koncipovania otázok v tejto oblasti sa stal model, vypracovaný Jeronom Boelhouwerom (Vogel, Boelhouwer, Veenhoven, 2003):

V zmysle predloženého modelu sú zdroje, ktorými jednotlivec disponuje (vzdelanie, zamestnanie, príjem), charakteristiky jeho sociálneho prostredia (v modeli reprezentované oblasťou, v ktorej býva, a sociálnymi sieťami), sociálne vybavenie (zdravotná starostlivosť, sociálne zabezpečenie a podpora) určujúcimi faktormi jeho individuálnych životných podmienok, pričom sú zároveň vo vzájomnej interakcii. Subjektívna pohoda (spokojnosť a šťastie) jednotlivca je potom výslednicou tohto vzájomného pôsobenia uvedených činiteľov (faktorov).

Po realizácii pilotnej štúdie (vo Veľkej Británii a Holandsku) a analýze výsledkov do definitívnej verzie dotazníka boli za túto oblasť zaradené:

- tri otázky týkajúce sa sociálnej dôvery (v ľudí, v dodržiavanie fair play, v poskytnutie pomoci, ak je potrebná);
- za okruh subjektívna pohoda dve otázky (ako sa R cíti byť spokojný a šťastný);

- na oblasť sociálnej siete boli zamerané dve otázky (ako často sa R stýka s priateľmi, kolegami a rodinnými príslušníkmi a či existuje osoba, s ktorou môže prediskutovať intímne, resp. osobné záležitosti);
- oblasť spoločenských aktivít mapovala jedna otázka;
- saturovanie potreby bezpečia sledovali dve otázky (či niekto z domácnosti bol ohrozený a či sa R cíti bezpečne pri prechádzke v tmavom parku);
- subjektívne posúdenie zdravia mapovali dve otázky (hodnotenie zdravotného stavu, obmedzenie aktivít zdravotným stavom);
- napokon na subjektívne posúdenie materiálneho zabezpečenia boli orientované dve otázky (posúdenie príjmov domácnosti a možnosť získania pôžičky v prípade výskytu finančných ťažkostí).

C. Média a masová komunikácia

Existuje súlad v názoroch odborníkov v sociálnych analýzach, že skúmať túto oblasť je potrebné, lebo úloha médií v živote spoločnosti je významná a jej význam neustále vzrastá. Zároveň sa predpokladá, že oblasť médií a masovej komunikácie v priebehu najbližších dvadsiatich rokov prejde revolučnými zmenami.

Autori tejto časti stabilného modulu (Newton, Saris, 2003) pri konštrukcii otázok vychádzali z jasne definovanej potreby rozlíšenia medzi tzv. starými médiami (noviny, rádio, televízia) a novými prostriedkami komunikácie poskytujúcimi informácie (počítače – predovšetkým e-mail a WWW, teletext v televízii, niektoré funkcie novších typov mobilných telefónov). Dôvody svojho rozhodnutia zhrnuli do niekoľkých bodov:

- Staré médiá sú viac alebo menej ustálené vo svojej forme, kým nové sú v štádiu rýchleho vývoja práve v období realizácie projektu ESS.
- Zatiaľ čo prístup k starým médiám je prakticky univerzálny, temer každá domácnosť má rádio a televízor, prístup k novým médiám taký nie je.
- Pre potreby zachovania bázy porovnateľnosti, osobitne v opakovaných výskumoch s definovaným účelom postihnúť zmeny v čase, sa javí vhodné sústrediť sa na frekvenciu sledovania.
- Vhodným sa javí hľadanie odpovede na otázku vzájomného pomeru sledovania medzi starými a novými médiami.

Existuje kontínuum sledovania médií:

kvantitatívne		kvalitatívne	
Prístup k rôznym médiám →	Odhadnuté miery sledovania médií (koľkokrát za týždeň, hodín za deň) →	Špecifikované miery sledovania médií (minúty za deň) →	Sledovanie určitých programov alebo sledovanie určitých častí médií (správy)

D. Názory na politické otázky

Ako súčasť globálnejšieho procesu modernizácie v demokraciách rozvíjajúcich sa v rámci industriálnej spoločnosti, v uplynulých desaťročiach môžeme zaregistrovať aj proces modernizácie jednotlivca, ktorý zahŕňa tak zmeny v hodnotových orientáciách, ako nárast osobných spôsobilostí občanov (Thomassen, 2003).

Podľa Ronalda Ingleharta (1977) po II. svetovej vojne v západných demokraciách vyrástla generácia, ktorá nemala osobnú skúsenosť ani s ekonomickou krízou v 30. rokoch, ani s atrocitami vojny, naopak, zažívala bezprecedentný ekonomický rast v mierových podmienkach. V dôsledku toho mohla považovať materiálny blahobyt a fyzickú bezpečnosť za samozrejmosť, a preto najvyššiu prioritu presunula na tzv. postmaterialistické hodnotové orientácie, ako sú spolupatričnosť, sebvýraz a kvalita života. Súčasťou tohto procesu modernizácie sa stala aj skutočnosť, že novú generáciu charakterizovala úroveň vzdelania, ktorá v dejinách nemala obdobu. Vyššiu úroveň osobných spôsobilostí prirodzene doprevádza vyššia úroveň politickej kompetencie, resp. politickej efektivity (*political efficacy*). Čím politicky kompetentnejší sa ľudia cítia byť, tým viac preferujú dosahovanie svojich politických cieľov vlastnými cestami, bez významnejšej spoluúčasti politických strán. Tento posun signalizuje zmeny formy politickej participácie, tzn. pokles tradičných foriem vzťahujúcich sa k voľbám a preferenciám politických strán.

Uvedené úvahy tvorili rámec, v rámci ktorého boli špecifikované základné okruhy otázok tejto oblasti v stabilnom module dotazníka ESS:

- **Záujem o politiku**

Najpriamejšou cestou zisťovania býva priame sebaopisovanie politických záujmov osoby na definovanom kontínuu odpovedovej škály. Uvedený postup bol použitý aj v tomto prípade.

- **Politická efektivita**

Kým v prípade záujmu o politiku sa názor na spôsob operacionalizácie viac či menej považuje za ustálený, politická efektivita sa javí ako difúznejší, vnútorne diferencovaný pojem. Aj na základe výsledkov pilotnej štúdie sa preto politickou efektivitou zaoberá 5 otázok, zameraných na: sebaposúdenie miery porozumenia politickému daniu, posúdenie pripravenosti pre aktívnu rolu v činnosti skupiny venujúcej sa politickým otázkam, vnímanie vlastnej kompetencie v posudzovaní politických otázok, rating dvoch aspektov senzitivity politikov k názorom občanov.

- **Politická participácia a preferencia politických strán**

Podľa Bradyho (1999) politická participácia zodpovedá tým aktivitám občanov, ktoré sú viac alebo menej zamerané na ovplyvňovanie výberu politicky činných osôb do vládnych a samosprávnych orgánov a inštitúcií, ako aj ovplyvňovanie ich činnosti. Rozlišujú sa 4 segmenty politickej participácie: aktivitami sa rozumie konanie, nie postoje; občanmi sa rozumejú „obyčajní“ ľudia, nie politické elity; politicky činné osoby znamená politickú participáciu zviazanú s pôsobením vládnej moci a napokon dôležitým prvkom je možnosť ovplyvnenia výberu týchto osôb do funkcií.

V súlade s východiskami sa otázky zamerali na účasť v parlamentných voľbách a preferenciu politickej strany a na mapovanie ostatných foriem politickej participácie (napr. kontaktovanie politika, práca v politickej strane, podpísanie petície, účasť na demonštrácii, bojkot určitých produktov atď.).

- **Spojenie s politickou stranou**

Najpriamejším spôsobom väzby na politickú stranu je členstvo, potom určitá forma sympatie (určitá strana môže byť bližšia ako iné). To bol aj spôsob, ktorým sa táto oblasť prezentovala v stabilnom module dotazníka ESS.

- **Politická podpora**

Aj v tejto oblasti bolo potrebné zúžiť množstvo existujúcich prejavov podpory do niekoľkých položiek. Po úvahe a výsledkoch pilotnej štúdie bola politická podpora operacionalizovaná takto: spokojnosť so stavom ekonomiky, spokojnosť s úradujúcou (v čase realizácie výskumu) vládou, spokojnosť so stavom demokracie v krajine.

- **Dôvera vo vládnych činiteľov a inštitúcie**

Uskutočnený výber otázok sledoval postihnutie dôvery respondenta v národné (napr. vládu, právny systém, politikov) i medzinárodné subjekty (Európsky parlament a Organizáciu Spojených národov).

- **Vnímanie politických strán v dimenzii ľavica a pravica a vlastné zaradenie**

Po zhodnotení výsledkov predvýskumu bolo rozhodnuté použiť otázku, v ktorej sa respondent na základe vlastnej úvahy zaradil na kontínuu 11-bodovej škály ľavica – pravica.

E. Sociálne a politické orientácie

Autori tejto časti (Curtice, Bryson, 2003) podľa výsledkov výskumov uskutočnených v predchádzajúcom období (*European Value Survey, World Value Survey, International Social Survey Programme* a *Eurobarometer*) identifikovali tri základné sociálno-politické orientácie:

- ľavicová – pravícová orientácia;
- libertariánska – autoritárska orientácia;
- environmentalizmus.

Pravicová – ľavicová, resp. *konzervatívna – liberálna orientácia* predstavuje podľa prevládajúcej mienky (napr. Knutsen, 1995) kontínuum a produkuje podstatu rozdielov medzi tzv. modrými a bielymi goliermi, resp. nižšou a strednou vrstvou v spoločnosti. Zároveň sa identifikovali jej dve zložky: egalitárstvo, t. j. podpora myšlienky ekonomickej rovnosti, a intervencionizmus, t. j. podpora zásahov štátu do fungovania trhu. Výsledky ukázali, že v európskych krajinách je tradične väčší podiel stúpencom ľavicovej orientácie ako v USA či Japonsku (Taylor-Gooby, 1993).

Libertariánska orientácia vychádza zo slobody morálnej voľby jednotlivca pri realizácii vlastných cieľov. Kládne dôraz na kultúrny pluralizmus a seberealizáciu. Autoritársky pohľad zdôrazňuje dodržiavanie etických a kultúrnych štandardov a pripravenosť obmedzenia individuálnej slobody v záujme zachovania spoločenskej stability a bezpečia (Kitschelt, 1994). Pozícia jednotlivca na kontínuu škály umožňuje predikciu jeho postojev k tradičným otázkam „zákona a poriadku“, ako sú kriminalita a tresty, morálne otázky (napr. potraty) alebo sociálne otázky (napr. imigranti).

Environmentalizmus ako sociálno-politická orientácia je asi najtesnejšie zviazaná s tematikou „novej politickej agendy 21. storočia“ v Európe. Spája sa opäť s predstavou kontínua, ktorého jednu stranu tvorí presvedčenie o trvalom ekonomickom raste a druhú presvedčenie o potrebe zabezpečenia trvalo udržateľného rozvoja a rovnováhy s prírodou. Existuje viacero dôkazov o vzrastajúcej podpore environmentalizmu (napr. Dalton, 1994) v Európe.

F. Hodnotové orientácie

Prevládajúcim názorom v sociálnych vedách je stanovisko, že hodnoty sú hlboko zakorenené, abstraktné, motivačné činitele, ktoré majú vedúcu úlohu pri utváraní a vysvetľovaní postojev, noriem, názorov a konania ľudí (Schwartz, 2003). Hodnoty sú presvedčenia, kognitívne štruktúry, ktoré majú blízky vzťah k emóciám, najmä keď sa nachádzajú v stave aktivácie. Hodnoty sú aj synonymom želaných cieľov (napr. sociálna rovnosť, férovosť). Hodnoty majú transcendentálnu povahu v tom zmysle, že presahujú konkrétnu aktivitu alebo situáciu (poslušnosť alebo čestnosť sú hodnoty, ktoré môžu byť relevantné v práci, škole, športe, obchode, politike, voči rodičom, priateľom i cudzincom). Táto vlastnosť hodnoty odlišuje od užších pojmov, ako sú postoje alebo normy, ktoré sa vzťahujú na špecifické objekty, situácie a konanie. Hodnoty slúžia ako štandardy, resp. kritériá a v tom zmysle usmerňujú výber a hodnotenie ľudí, udalostí a aktivít. Hodnoty sú usporiadané podľa dôležitosti. Usporiadaná skupina (súbor) hodnôt vytvára systém priorít a kultúru či jednotlivcov možno podľa toho charakterizovať. Relatívna dôležitosť hodnôt pre jedinca reguluje jeho správanie.

Východiskom pre výber metodiky bol model 10 hodnotových typov (Schwartz, (1992, 1994). Pretože však Schwartz Value Survey (SVS, Schwartz, 1992) sa javila pre účely ESS príliš rozsiahla, na návrh autora bola použitá škála Portrait Values Questionnaire (PVQ, Schwartz et al., 1999).

G. Náboženská identita

Multidimenzionálna konceptualizácia náboženstva bola vnímaná ako účelná od svojho vzniku v 50. a začiatkom 60. rokov (Allport, 1954; Fukuyama, 1961; Glock, 1962). Podľa Ch. Y. Glocka týmito dimenziami sú:

- skúsenostná dimenzia: subjektívna a náboženská emocionálna skúsenosť ako výraz osobnej religiozity,
- ideologická dimenzia: akceptácia systému presvedčení,
- ritualistická dimenzia: účasť na religióznych aktivitách,
- intelektuálna dimenzia: poznanie systému presvedčení,
- konzekvenčná dimenzia: etické dôsledky presvedčení a predpisy (zvyky) z nich odvodené.

V uplynulom období boli snahy redukovat' počet dimenzií (išlo najmä o piatu, konzekvenčnú), ale aj zvýšiť ich počet. Diskusia doposiaľ nebola ukončená (Billiet, 2003a). V dotazníku ESS sa po diskusii a zhodnotení výsledkov pilotnej štúdie použili otázky zamerané na:

- identifikáciu osoby s náboženstvom alebo cirkvou (všeobecne v zmysle áno/nie a v prípade kladnej odpovede aj špecificky, ktorým/ktorou) v súčasnosti aj v minulosti,
- prežívanie intenzity viery (nezávisle od toho, či sa osoba hlási k nejakému náboženstvu),
- účasť na náboženských obradoch,
- otázka, či sa osoba modlí a ako často.

H. Štátna a etnická identita

Štátna a etnická identita patrí k jadrú sociálnej identifikácie jednotlivca. Je koncentrovaným vyjadrením príslušnosti k sociálnym skupinám a prežívania tejto príslušnosti. Vzhľadom na zložitosť tejto oblasti a obmedzený priestor pre otázky v stabilnom module dotazníka ESS bolo potrebné uskutočniť veľké kompromisy (Billiet, 2003b). Napokon sa na túto oblasť orientovalo 12 otázok, pričom bol zvolený smer od subjektívnejších otázok („*Označili by ste sa za príslušníka skupiny, ktorú v tejto krajine diskriminujú?*“) k objektívnejším (či je osoba občanom SR, v akej krajine sa narodil on/a a jeho/jej rodičia).

Rotujúce moduly v 5. kole ESS

Podrobnejšie sa nimi budeme zaoberať v ďalších kapitolách, preto tu uvedieme len ich zameranie a autorský tím:

MODUL 1: Práca, rodina a pohoda: implikácie ekonomickej recesie.

Modul pripravil tím pod vedením **Duncana Gallie**, Nuffield College, Oxford, UK, v zložení: Martina Dieckhoff, WZB, Germany; Helen Russell, ESRI, Ireland; Nadia Steiber, Vienna University of Economics, Austria a Michael Tahlin, Stockholm University, Sweden.

MODUL 2: Dôvera v trestné súdnicstvo (criminal justice): komparatívna európska analýza. Modul pripravil tím pod vedením **Jonathana Jacksona**, London School of Economics, UK, v zložení: Mike Hough, Kings College London, UK; Stephen Farrall, University of Sheffield, UK; Kauko Aromaa, HEUNI, Finland a Jan de Keijser, Institute for the Study of Crime and Law Enforcement, Netherlands.

Preklad metodík

Pri medzinárodných komparatívnych výskumoch jednou z najvýznamnejších úloh je zabezpečenie ekvivalencie rôznych jazykových mutácií použitých metodík. V opačnom prípade by hrozilo, že do identifikovaných rozdielov medzi krajinami by sa nepremietli len objektívne existujúce medzikultúrne odlišnosti, ale aj rozdiely podmienené nerovnocennosťou použitých nástrojov. Vypracovanie spoločného postupu pri preklade metodík a dohľad nad postupom prác v každom kole má na starosti Pracovná skupina pre preklad metodiky (*Translation Taskforce*).

V ESS sa pri zabezpečení tejto úlohy uplatňuje spôsob pozostávajúci z 5-tich krokov, ktorý nesie označenie TRAPD z anglického *Translation* – preklad, *Review* – posúdenie prekladu, *Adjudication* – rozhodnutie o konečnej podobe, *Pre-testing* – overenie pred spustením terénneho výskumu, *Documentation* – zaznamenanie postupu a jeho sprístupnenie pre užívateľov dát ESS. Znamená to teda, že proces prekladu dotazníka ESS zo zdrojového anglického textu predstavuje tímovú prácu, v rámci ktorej sú špecifikované tri roly: prekladateľov, posudzovateľa prekladu a rozhodcu – osoby, ktorá určuje definitívnu podobu dotazníka.

Prekladatelia (*Translators*): Panel pre výber vzorky požaduje, aby dotazník prekladali nezávisle na sebe dvaja prekladatelia. Mali by to byť osoby, ktoré okrem znalosti anglického jazyka majú skúsenosti s empirickými výskumami, realizovanými dotazníkovou metódou.

Posudzovateľ prekladov (*Reviewer*): Okrem znalosti anglického jazyka mal by byť oboznámený s princípmi konštrukcie dotazníka ESS, ako aj s problematikou, na ktorú sa zameriava. Jeho úlohou je overiť vhodnosť prekladov a dozeráť na ich rovnocennosť. V sporných prípadoch formuluje svoje stanovisko, ktoré predkladá na posúdenie.

Rozhodca (*Adjudicator*): V podmienkach ESS to spravidla býva národný koordinátor projektu ESS alebo osoba z jeho tímu. Rozhoduje o sporných otázkach a formuluje definitívnu verziu dotazníka.

V 5. kole Európskej sociálnej sondy v SR bol tento postup realizovaný plne v súlade s požiadavkami, teda dotazník bol preložený nezávisle na sebe dvoma prekladateľmi, úlohu posudzovateľa plnil člen slovenského tímu ESS a úlohu rozhodcu vykonal národný koordinátor projektu ESS v SR.

Paralelné a zdieľané preklady: V podmienkach, v ktorých sa projekt ESS realizuje, sa stretávame s tým, že viaceré účastnícke krajiny projektu používajú rovnaký jazyk. Napr. v prípade francúzštiny sú to okrem Francúzska aj Belgicko, Švajčiarsko a Luxembursko, v prípade nemčiny okrem Nemecka aj Rakúsko a Švajčiarsko, taliančina sa okrem Talianska používa vo Švajčiarsku atď. V rámci ESS existuje základné pravidlo, v zmysle ktorého je povinnosťou tímu ESS zabezpečiť preklad aj do jazyka národnosti, etnickej, resp. jazykovej skupiny, ak jej zastúpenie na celkovom počte obyvateľov krajiny je 5 % a viac.

V prípade slovenského tímu vznikla tak potreba preložiť dotazník do maďarského jazyka v spolupráci s tímom ESS v Maďarskej republike. Konkrétne to znamenalo, že dotazník do maďarčiny zo zdrojového anglického textu preložil jeden prekladateľ a posudzovateľ okrem tohto prekladu mal k dispozícii preklad, realizovaný obvyklým postupom v Maďarsku. Na základe toho vznikla maďarská mutácia metodiky ESS pre piate kolo, ktorá bola potom použitá vo výskume.

Pre-test dotazníka (Pilot study): V ESS sa uskutočňuje na malej vzorke pred spustením zberu empirických dát (terénnym výskumom) a jeho účelom je overiť, či sú otázky (dotazník) a alternatívy odpovedí (odpovedňové karty) pre respondenta zrozumiteľné. Pilotná štúdia poskytuje spätnú väzbu o nárokoch na anketárov a spresňuje požiadavky na organizáciu terénneho výskumu.

Dokumentácia prekladu: V ESS sa archivuje dokumentácia týkajúca sa prípravy definitívnej podoby metodiky, použitej v danom kole v danej krajine aj v riadiacich orgánoch ESS. V procese prekladu sa každá položka dotazníka alebo odpovedňového hárku dopĺňa o komentáre, ktoré sú potom k dispozícii zainteresovaným osobám v ostatných krajinách.

Pre zjednotenie postupu pri preklade dotazníka bola pripravená praktická príručka *Translation Quality Check List*, ktorá prehľadnou formou, v bodoch, prezentuje stanovené pravidlá:

A. Všeobecné požiadavky

1. Ubezpečte sa, že ste implementovali všetky zmeny (v porovnaní s metodikou použitou v predchádzajúcom kole) v stabilnom module dotazníka ESS.
2. Ubezpečte sa, že ste modifikovali dotazník v zmysle aktuálnych upozornení CCT (koordináčného výboru projektu).
3. Pre krajiny, ktoré sa zúčastnili predchádzajúceho kola ESS: Vyskytli sa nejaké chyby alebo odchýlky vo vašej verzii dotazníka, použitého v predchádzajúcom kole ESS, ktoré by sa mali opraviť? Ak áno, overte si, či boli odstránené.
4. Ak pociťujete potrebu zmeniť niečo v už existujúcej verzii stabilného modulu dotazníka, kontaktujte *Translation Task Force*.
5. Ak vykonáte nejaké zmeny v stabilnom module dotazníka, ubezpečte sa, či boli zdokumentované a uveďte ich v národnej technickej správe o realizácii daného kola ESS.
6. *Translation Task Force* je potrebné informovať o každej zmene obsahu alebo formátu dotazníka.

Kontrola formy dotazníka

Jej účelom je porovnanie verzie pripravenej na použitie v danej krajine a zdrojového dotazníka v angličtine, ktorý slúžil ako vzor pre preklad. Odporúčame národnému koordinátorovi projektu ESS záverečnú kontrolu porovnaním oboch verzií:

- ... ubezpečte sa, či poradie otázok je identické,
- ... ubezpečte sa, či formát metodiky je primeraný a vhodný,
- ... preverte, či je kódovanie správne,
- ... ubezpečte sa, či kódové označenie otázok je rovnaké ako v zdrojovom dotazníku,
- ... preverte, či otázky a odpovedňové škály súhlasia (či omylom nedošlo k priradeniu inej škály k otázke),
- ... ubezpečte sa o súlade poradia otázok v dotazníku a odpovedňových kartách,
- ... preverte, či ste omylom nevynechali nejakú časť doplnkového textu v dotazníku.

Kontrola konzistencie materiálov, ktoré sa opakujú

Prosím, preverte, či:

- ... kľúčové termíny, ktoré sa opakujú, sú prekladané konzistentne,
- ... verbálne kotvy opakujúcich sa odpovedových škál sú prekladané konzistentne,
- ... rovnaké škály pri rôznych otázkach sú prekladané konzistentne,
- ... inštrukcie v dotazníku pri relevantných otázkach sú rozložené konzistentne.

Ďalšia kontrola

Uvedomte si, že každá zmena opakujúceho sa textu si žiada dôslednú kontrolu vo všetkých zodpovedajúcich častiach metodiky.

Anotácie pod čiarou v zdrojovom dotazníku sú mienené ako návod pre prekladateľov.

Skontrolujte škály odpovedí: preverte poradie, či sa preložené kategórie neprekrývajú, či sa skryté odpovedové kódy (napr. neviem) otvorene neponúkajú respondentovi ako možnosť odpovede na odpovedovej karte, inštrukcie prispôbte aplikovanej forme prezentovania metodiky (CAPI, PAPI).

Nezabudnite na bežnú jazykovú korektúru vytlačeného textu.

Potvrdenie o ukončení prác

Úlohou národných koordinátorov je preklad dotazníka formálne potvrdiť a zaslať tímu preklad všetky materiály s finálnou verziou preloženej metodiky v termíne, stanovenom v harmonograme.

Národný koordinátor posielajú vyjadrenie písomne pred začiatkom *fieldwork* (výskumu v teréne) a potvrdzuje:

1. jazyk/y prekladov,
2. dodržanie zásad pre preklad,
3. vykonanie potrebných kontrolných úkonov,
4. že neboli vykonané žiadne zmeny medzi kolami, okrem tých, ktoré boli požadované CCT, resp. tých, o ktorých vznikla dohoda s tímom pre preklad.

B. Výber vzorky

Základným cieľom stratégie pre výber vzorky v rámci ESS je implementácia prístupu, zaručujúceho požadovanú mieru ekvivalencie vo všetkých účastníckych krajinách, pri zachovaní možnosti rešpektovania špecifik jednotlivých krajín. V prípade projektu ESS výber vzorky musí byť zásadne náhodný (pravdepodobnostný) a zo štatistického hľadiska je cieľom plné pokrytie populácie danej krajiny.

Základné princípy výberu vzorky pre potreby medzikultúrnych komparácií

Pri výskumoch realizovaných vo viacerých krajinách je žiaduce zachovať potrebnú mieru flexibility pri výbere vzorky, ale v takom rozsahu, aby sa to nedialo na úkor zužovania bázy rovnocennosti výberov, ktorých dôsledkom by bolo zníženie porovnateľnosti dát. Optimálny plán pre výber v rámci kroskultúrnych výskumov predstavuje náhodný výber, rešpektujúci praktické postupy, ktoré sa osvedčili v danej krajine.

Najväčší dôraz v ESS sa kladie na náhodný (pravdepodobnostný) výber, pretože len táto stratégia dáva teoretickú možnosť zovšeobecňovania zo vzorky na populáciu a jej segmenty. Meritórna zásada striktnej náhodnosti výberu vzorky so sebou prináša ďalšie požiadavky:

- zabezpečenie výberu z celej cieľovej populácie (každý jej člen má mať rovnakú šancu, že bude vybraný),
- vysoký odpoveďový podiel – v prípade ESS je požiadavkou 70 %-ná návratnosť vyplnených dotazníkov,
- zaručenie minimálnej efektívnej veľkosti výberového súboru (v prípade, že krajina má do 2 mil. obyvateľov, ESS stanovuje minimum 800 respondentov, v krajinách nad 2 milióny obyvateľov to bolo 1500 respondentov).

Tieto požiadavky sledujú hlavný cieľ, t. j. záruku rovnocennosti postupu ako základňu pre porovnateľnosť dát.

Plné pokrytie celej populácie obyvateľov krajiny

Dôležitým krokom pri plánovaní výskumu je definovanie populácie, ktorá sa má stať predmetom štúdia. V prípade ESS sú to obyvatelia danej krajiny starší ako 15 rokov, nezávisle od toho, akej sú národnosti, aké je ich občianstvo alebo materinský jazyk. To znamená, že každá osoba, spĺňajúca dané kritériá, by mala mať rovnakú šancu, že bude vybraná do výskumnej vzorky. Konkrétne postupy sa v jednotlivých krajinách môžu do istej miery od seba odlišovať, preto riadiace orgány ESS považujú za dôležité, aby celý proces bol pod kontrolou. A to jednak *Panelom ESS pre výber vzorky*, ako aj tým, že proces výberu vzorky v každej účastníckej krajine je dokumentovaný, tvorí súčasť databázy daného kola, aby to bolo možné zohľadniť pri analýzach.

V rámci 1. kola ESS sa ukázali 3 základné alternatívy:

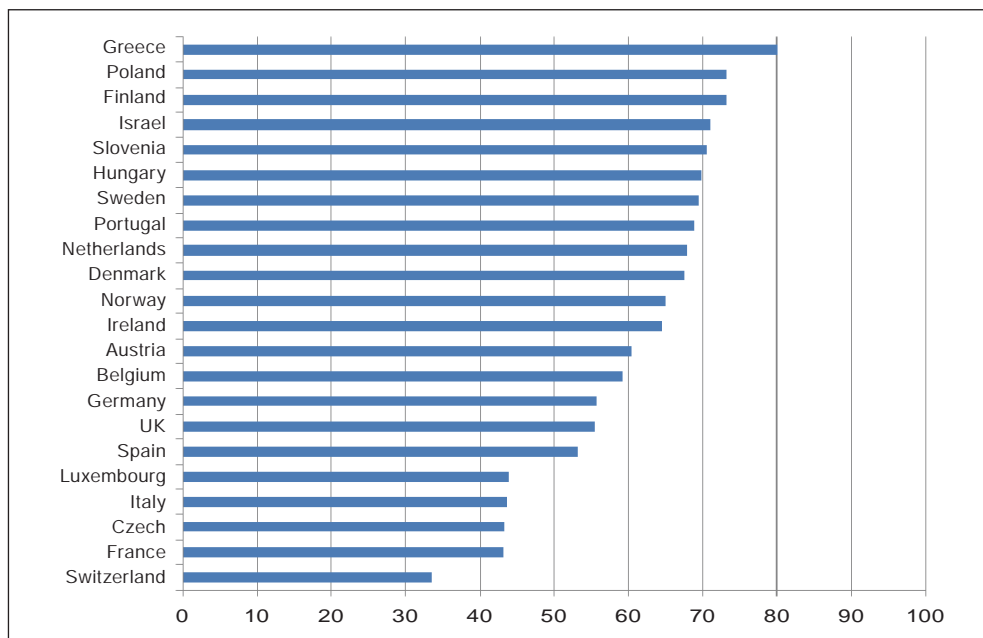
- a) existuje spoľahlivý register obyvateľov, ktorý je dostupný pre potreby realizácie sociálnych výskumov (napr. Nórsko, Švédsko, Dánsko),
- b) existuje spoľahlivý register domácností/adries, ktorý je dostupný pre potreby realizácie sociálnych výskumov (napr. Švajčiarsko, Holansko, Veľká Británia),
- c) neexistuje alebo nie je prístupný spoľahlivý register osôb ani domácností (napr. Portugalsko, Francúzsko).

Stanovenie stratégie výberu vzorky je najzložitejšie v prípade tretej alternatívy. V rámci ESS sa tu používajú viacúrovňové postupy, v rámci ktorých prvú úroveň predstavuje vytypovanie obcí, druhú úroveň praktickej realizácie výberu výskumnej vzorky predstavuje vytypovanie domácností. Kľúčovým problémom v takomto prípade sa javí výber domácností. Používajú sa dva alternatívne postupy: **a)** Vytvorí sa zoznam všetkých adries domácností v rámci určitej časti danej oblasti. Cieľové domácnosti a v nich respondenti sa potom vyberajú náhodne z takéhoto zoznamu. **b)** Použije sa upravená technika „náhodných trás“: anketár obíde istú oblasť, zozobiera adresy domácností a z takto vytvoreného zoznamu sa náhodne vyberú domácnosti a v nich respondenti.

Podiel odpovedajúcich respondentov (Response rates)

Ďalším zo zásadných problémov s priamym vplyvom na reprezentatívnosť je podiel respondentov, odmietajúcich vyplnenie dotazníka. Preto sa v ESS venuje mimoriadna pozornosť všetkým segmentom procesov zberu empirických dát. Cieľom je dosiahnuť aspoň 70 % v návratnosti dotazníkov v účastníckych krajinách.

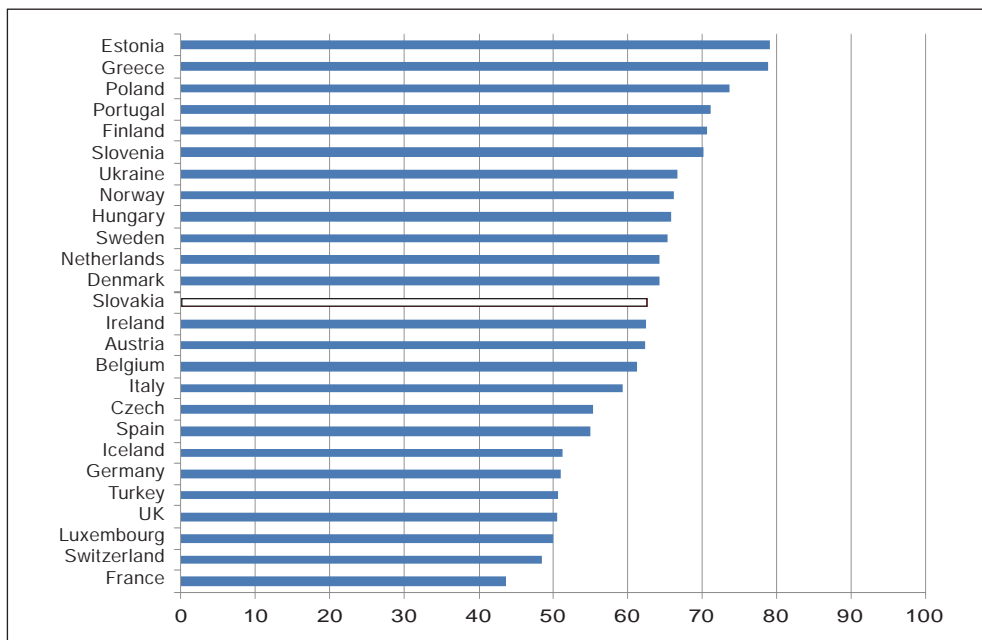
Graf č. 1.1: Response rate v 1. kole ESS podľa zúčastnených krajín

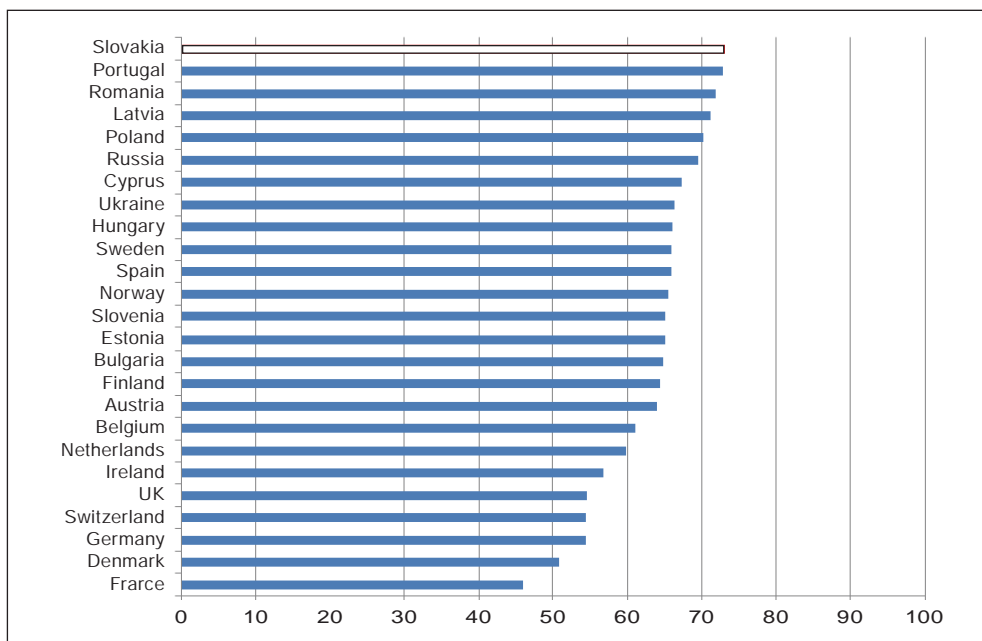
Výberový plán a určenie efektívnej veľkosti vzorky

Vplyv výberového plánu (*sample design effect*) sa definuje ako pomer aktuálneho rozptylu premennej v danom výberovom pláne k rozptylu vypočítanému na báze jednoduchého náhodného výberu. V prípade ESS sa efekty výberového plánu líšia nielen medzi krajinami, ale aj medzi premennými v rámci jednej krajiny. To všetko je treba mať na pamäti, keď sa v rámci výberového plánu odhaduje veľkosť vzorky. Minimálna efektívna veľkosť vzorky v rámci projektu ESS bola stanovená 1500 vyplnených dotazníkov respondentov v prípade krajín s počtom obyvateľov nad 2 milióny a 800 vyplnených dotazníkov v krajinách s počtom obyvateľov menším ako 2 milióny.

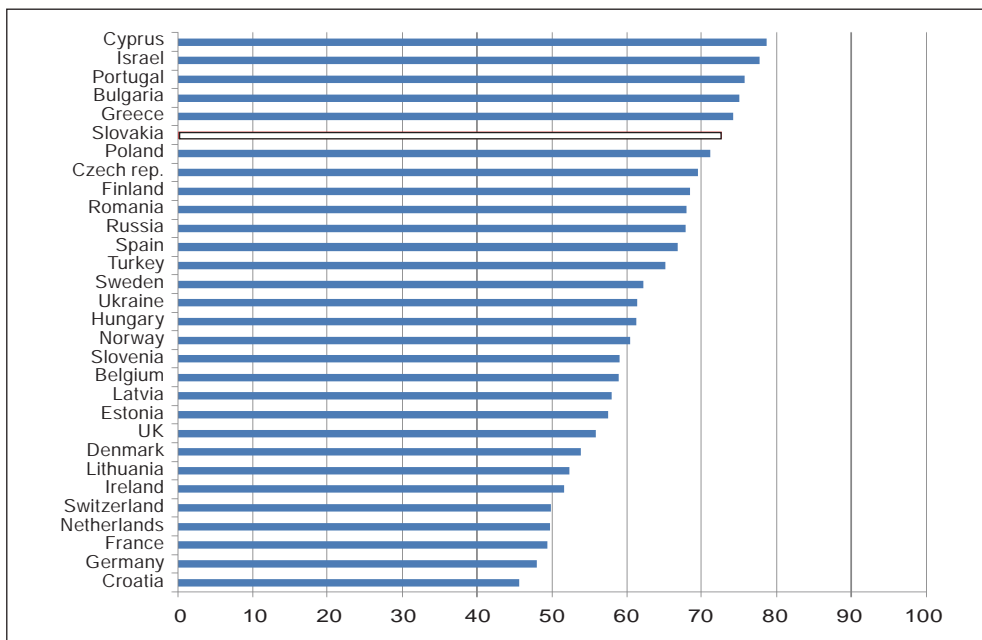
Graf č. 1.2: Response rate v 2. kole ESS podľa zúčastnených krajín

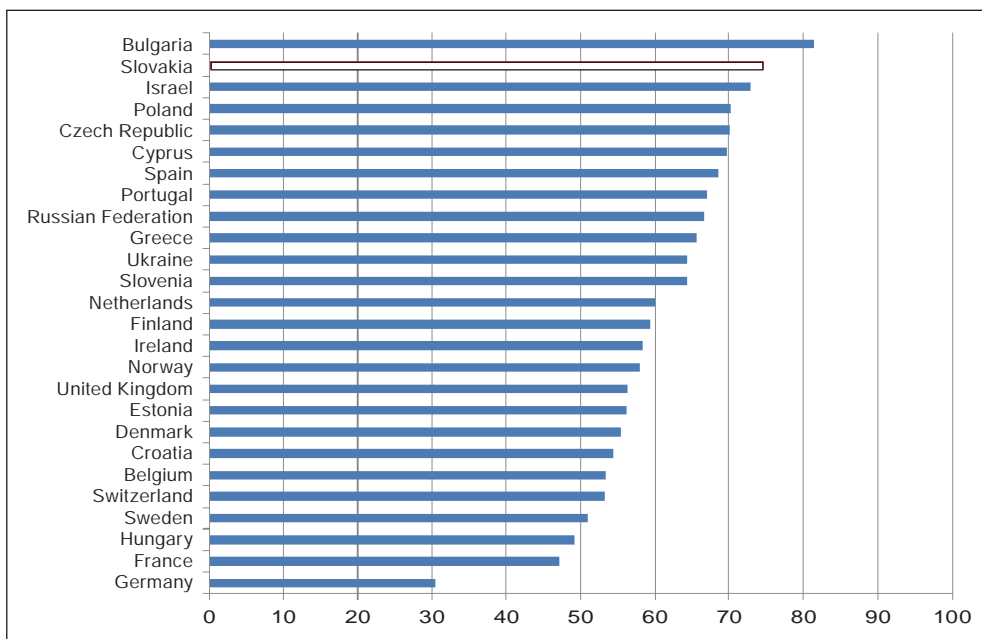
Graf č. 1.3: Response rate v 3. kole ESS podľa zúčastnených krajín

Graf č. 1.4: Response rate v 4. kole ESS podľa zúčastnených krajín

Graf č. 1.5: Response rate v 5. kole ESS podľa zúčastnených krajín

Pravidlá pre výpočet efektívnej veľkosti vzorky

Efektívna veľkosť vzorky (*effective sample size* – **neff**) je veľkosť jednoduchej náhodnej vzorky, ktorá by produkovala rovnakú mieru presnosti (štandardnej chyby) ako aktuálne použítý výberový plán. V typickom prípade **neff** je menšie ako **m** – aktuálny počet uskutočnených interview. Je to preto, lebo niektoré aspekty výberu redukujú presnosť výpočtu. Tento jav je známy ako efekt výberového plánu – **DEFF** (design effect):

DEFF = Aktuálny rozptyl výberu/výberový rozptyl jednoduchých náhodných výberov rovnakej veľkosti:

$$\mathbf{DEFF} = \mathbf{m}/\mathbf{neff} \quad \text{teda} \quad \mathbf{neff} = \mathbf{m}/\mathbf{DEFF}$$

Pre naše účely potrebujeme predikovať hodnotu **DEFF** pre daný výberový plán, aby sme mohli určiť, koľko interview treba vykonať na dosiahnutie hodnoty **neff**. Dva komponenty **DEFF** by sa mali brať do úvahy pri zostavovaní výberového plánu: efekt produkovaný rozdielnymi pravdepodobnosťami výberov (**DEFF_p**) a efekt produkovaný klastrami (**DEFF_c**):

$$\mathbf{DEFF} = \mathbf{DEFF}_p \times \mathbf{DEFF}_c$$

V ďalšom kroku potrebujeme stanoviť predikciu miery návratnosti dotazníkov, aby sme mohli určiť veľkosť počiatočnej vzorky (**n**) potrebnej na to, aby sme získali približne **m** vyplnených dotazníkov (uskutočnených interview).

V krajinách, ktoré majú k dispozícii pre výskum prístupné registre obyvateľov, je možné uskutočniť jednoduchý náhodný výber a zaručiť rovnakú úroveň pravdepodobnosti. V ostatných krajinách je nutné vyberať vzorku po etapách, pričom základným krokom sú adresy obyvateľov. V takýchto prípadoch je pravdepodobnosť výberu konkrétnej osoby závislá na veľkosti domácností. Iným zdrojom rozdielnej úrovne pravdepodobností výberov môže byť existencia minorít, ak je nutné, aby sa zaručilo ich zastúpenie vo výberovom súbore.

Ak sa pravdepodobnosti výberu líšia pre akékoľvek príčiny, s tým spojený efekt výberového plánu možno určiť rovnicou:

$$\mathbf{DEFF}_p = \frac{m(\sum_i m_i w_i^2)}{(\sum_i m_i w_i)^2}$$

Tu m_i sú respondenti v i^{om} výbere triedy pravdepodobnosti, pričom každá získava váhu w_i , kde α znamená ‘proporcionálne k’:

$$w_i \propto \frac{N_i}{m_i}$$

Určité efekty výberového plánu vyplývajú z vytvárania klastrov. V niektorých krajinách, čo je dané konkrétnymi možnosťami, je nutné použiť viacúrovňovo klastrovaný výber. V takom prípade:

$$\mathbf{DEFF}_c = 1 + (b-1) \times p,$$

kde b je priemerný počet respondentov v klastru a p je intraklastrová korelácia (alebo „*po-mer homogeneity*“) – vyjadrenie miery, do akej sú osoby v klastrovej jednotke viac alebo menej homogénne ako osoby v celej populácii (Kish, 1994). Tento efekt výberového plánu možno určiť, alebo aspoň odhadnúť, z poznania získaného v iných výskumoch.

Príklad: Ako určiť potrebnú veľkosť vzorky

Predpísané je $neff > 1500$.

Aby sme určili m , musíme vypočítať $DEFF = DEFF_p \times DEFF_c$

1. Predpokladajme, že navrhované klastrové jednotky sú administratívne oblasti s priemerným počtom 5000 domácností a na základe predchádzajúcich výskumov očakávame, že pre tieto oblasti bude na úrovni 0,02. V takom prípade, ak chceme uskutočniť po 15 interview na klaster:

$$DEFF_c = 1 + (15 - 1) \times 0,02 = 1,28$$

[Poznámka: Ak neexistuje empirický dôkaz, na základe ktorého možno určiť p , vtedy sa navrhuje použiť v rovnici hodnotu 0,02.]

2. Predpokladajme ďalej, že jediným dostupným zdrojom informácií je zoznam adries domácností a že výber z nich sa musí uskutočniť na základe rovnakej pravdepodobnosti. Navrhnutý výberový plán bude určovať výber jednej osoby ako respondenta na každej adrese. To je jediný aspekt výberového plánu, ktorý predpokladá prítomnosť rozdielnych úrovní pravdepodobnosti výberu. V takom prípade sa použijú štatistiky odvodené z populácie o distribúcii veľkosti domácností:

Počet osôb vo veku 18+ v domácnosti i	Podiel domácností v populácii H_i/H	Počet vykonaných interview m_i	Relatívna váha		
			w_i	$m_i w_i$	$m_i w_i^2$
1	0,35	0,35 m	1	0,35 m	0,35 m
2	0,45	0,45 m	2	0,90 m	1,80 m
3	0,12	0,12 m	3	0,36 m	1,08 m
4	0,06	0,06 m	4	0,24 m	0,96 m
5	0,02	0,02 m	5	0,10 m	0,50 m
				1,95 m	4,69 m

Distribúcia domácností v populácii sa objavuje v prvých dvoch stĺpcoch. Na základe toho možno predpovedať distribúciu vzorky v treťom stĺpci. Potom možno odvodiť $DEFF_p$:

$$DEFF_p = m \times 4,69m / (1,95m)^2 = 4,69 / 1,95^2 = 1,23$$

3. Teda predpoveď $DEFF = 1,28 \times 1,23 = 1,57$. Na základe toho ak sa má dosiahnuť $neff > 1500$ v tomto výberovom pláne, budeme potrebovať $m > 1500 \times 1,57 = 2355$ respondentov.

4. Posledným krokom je výpočet veľkosti vzorky, aby výsledkom bolo minimálne 2355 realizovaných interview. Predpokladajme, že anticipujeme návratnosť dotazníkov (response rate) okolo 80 % a že 5 % osôb bude nedostupných, potom:

$$n = (m / 0,80) / 0,95 = 3098$$

Teda náš výberový plán v tomto prípade musí počítať s minimálne 3100 adresami.

Dokumentácia procesu výberu vzorky v ESS obsahuje popis všetkých základných predpísaných krokov, splnenie ktorých je podmienkou pre pozitívne stanovisko Panelu pre výber vzorky k výberovému plánu danej krajiny (tzv. *signing off procedure*), menovite:

- opis výberového kroku a jednotiek,
- pri použití viacúrovňového postupu opis výberu jednotiek na každej úrovni, rešpektujúceho použitie princípu náhodného výberu respondentov,
- detaily o tom, či a ako sa výskum člení geograficky,
- výpočty, na základe ktorých bola uskutočnená predikcia efektívnej veľkosti vzorky.

Výberový plán, vypracovaný a schválený pre 5. kolo ESS v SR:

SLOVAKIA

Country: Slovakia
NC: Jozef Výrost
Survey Institute: GfK Slovakia, s. r. o.
Expert: Peter Lynn
Date: May 5. 2010

Target Population, Population coverage	All persons aged 15 and over who are resident of Slovakia. However, there are some population groups which cannot be reached and factually will be excluded from the target population (all together the proportion of these groups is less than 3 %): <ul style="list-style-type: none"> – people living in localities with less than 10 dwellings, – homeless people, – people who are residents of Slovakia but working most of time outside the country.
Sampling frame	For stratification: The frame covers localities in all regions of Slovakia. From all locations there will be 250 municipalities selected by random to conduct the survey.

<p>Sampling design</p>	<p>Stratified four-stage probability sampling</p> <p>Stratification: 8 regions * 6 municipality (habitat) size classes, in fact 5, because in every region 1 column is empty, so 40 strata. Within each stratum, the number of localities (municipalities) is known. (See Appendix Table 2)</p> <p>Stage 1: Selection of municipalities The number of sampling points to select in each stratum (Table 4) is proportional to population size (Table 1). All municipalities with a population greater than 18,100 are included with certainty and are allocated a number of sampling points proportional to population (15+) size. Smaller municipalities are sampled without replacement within each stratum, with probability proportional to population size, so these municipalities if sampled will each have only one sampling point.</p>
	<p>Stage 2: Selection of sampling points Within each municipality, sampling points are blocks or streets and these are selected with probability proportional to the number of addresses in the block/street. This is done by sampling a random address from a database of fixed lines and mobile phone numbers (penetration of mobile phone or fixed line, and therefore coverage of households, is more than 97 %).</p> <p>Stage 3: Algorithm of household identification The randomly-selected address will be located and then a complete listing made of all the addresses/households in the block/street (each flat in a building will be listed separately). The listing will be returned to the office and a systematic random selection of 10 addresses will be made using a random start and a fixed interval of 1 in 13. The ten selected addresses will be sent to the interviewer, who will be a different person from the one who made the listing.</p> <p>Stage 4: Selection of the target person Shall be carried out by applying the Kish method. Only persons living on the address for at least 6 weeks will be included into the selection.</p>
<p>Design effects</p>	<p>$Deff_p = 1,305$, based on distribution of household size (design should produce sample of households).</p> <p>$Deff_c = 1+(7,0-1)*0,02 = 1,12$</p> <p>$Deff = 1,305 * 1,12 = 1,46$</p>
<p>Remark</p>	

Target response rate	70 %
Sample size	Ngross = 2500 Nnet = 1750 Neff = 1750/1,46 = 1200
Remarks	Response rate prediction is based on the result of Round 4 (response rate 1810, 72,6 %).
Special Features of the design (e. g. oversampling, weighting)	No over-sampling of specific groups.

KONTROLA KVALITY

Cieľom ESS je uplatňovať vysoké metodologické štandardy v práci medzinárodného tímu. Dôležitou súčasťou tohto úsilia je maximalizovať validitu a reliabilitu použitých nástrojov. Kontrola kvality sa v projekte ESS uskutočňuje vo viacerých rovinách.

Kontrola kvality odpovedí

Odpoveď respondenta na otázky dotazníka vyžaduje realizáciu viacerých kognitívnych úloh. Tieto úlohy obsahujú pochopenie a interpretáciu otázky, uchovanie informácie v pamäti a utváranie úsudku, formulovanie odpovede do podoby vyžadovaných odpovedňových kategórií a komunikáciu odpovede (Sudman, Bradburn, Schwarz, 1996). To všetko by sa malo realizovať pri splnení predpokladu, že respondent disponuje potrebnými spôsobilosťami a že je primerane motivovaný. V prípade, že jedna alebo obe z podmienok nie sú splnené, dôsledkom je znížená kvalita získaných dát. V projekte ESS sa hodnotenie kvality získaných odpovedí respondentov preto programovo stalo súčasťou práce (Loosveldt, Carton, Billiet, 2004) za pomoci použitia štyroch zdrojov informácií:

- a) správy anketára,
  - b) podielu kategórie „*neviem*“ a „*nie*“ v odpovediach,
  - c) odpovedňových štýlov,
  - d) medzikultúrnej rovnocennosti modelov merania.
- a) *Prostredníctvom správy od anketára* je možné získať informáciu o respondentovi a jeho motivácii vyplniť dotazník. V projekte ESS sa na tento účel používa niekoľko otázok na konci dotazníka. Jedna z nich sa zameriava na to, či respondent pri odpovediach požadoval vysvetlenie. Skúsenosti z 1. a 2. kola ESS ukázali, že podiel respondentov požadujúcich vysvetlenie sa pohyboval na úrovni 12 %, pričom sa prejavili výrazné rozdiely medzi krajinami (od 5 % do 20 %). Ďalšia otázka zisťovala neochotu respondenta odpovedať na otázky. Podľa informácií získaných v priebehu 1. kola ESS, neochota respondenta (teda osoby, ktorá už súhlasila s vyplnením dotazníka) odpovedať na niektorú z otázok sa po-

hybovala na úrovni 7 %, čo nie je vysoký podiel. Úlohou anketárov bolo tiež posúdiť motiváciu respondenta. Analýza informácií z 1. kola ESS ukázala, že zastúpenie osôb s nízkou motiváciou odpovedať sa pohybovalo na úrovni 4 %. Napokon jedna z otázok zisťovala mieru porozumenia otázok v dotazníku – pohybovala sa na úrovni 90 %.

Celkový pohľad, ktorý poskytoval tento zdroj informácie, bolo možné hodnotiť vcelku pozitívne. Po skúsenostiach získaných v prvom kole zostáva uvedený spôsob získavania informácií pravidelnou súčasťou dotazníka. Okrem už uvedeného účelu navyše umožňuje získať pohľad na procesy interakcie anketár–respondent, a v prípade rozdielov medzi krajinami okrem prítomnosti medzikultúrnych rozdielov môže poukázať na prípadné dôsledky vyplývajúce z podoby prekladu textu dotazníka.

- b) *Podiel odpovedí „neviem“ a „nie“, ďalej pre stručnosť budeme používať akronym „N+N“ vyvoláva rozdielne reakcie výskumníkov. Podľa Krosnicka (1991) je výskyt týchto odpovedí želiteľný a je funkciou schopností a motivácie respondenta vykonať požadovanú úlohu a tiež je funkciou náročnosti úlohy. Iní sa domnievajú, že tieto odpovede odzrkadľujú najmä neprítomnosť vlastného názoru. Bez ohľadu na rozhodujúcu príčinu je však jasné, že vysoká úroveň odpovedí „N+N“ sa nepovažuje za žiaduci stav. Pochopiteľne, treba tiež vziať do úvahy, že miera tohto typu odpovedí bude závislá od miery senzitivity položených otázok. Výsledky z 1. i 2. kola ESS túto skutočnosť potvrdili: v niektorých oblastiach dotazníka bol výskyt odpovedí „N+N“ vyšší (v otázkach týkajúcich sa postavenia azylantov a imigrantov, v otázkach zameraných na oblasť politiky) ako v iných (médiá, subjektívna pohoda, hodnoty, ale aj sociálna dôvera a vnímaná diskriminácia). Kým v prvých dvoch oblastiach sa úroveň „N+N“ pohybovala do 10 %, v ostatných častiach dotazníka zostávala hladine približne 2 %. Čo sa týka regionálnych rozdielov, mierne vyšší výskyt odpovedí „N+N“ bol zaznamenaný v krajinách južnej a východnej Európy.*
- c) *Odpovedové štýly pri analýze štruktúry odpovedí. V empirickom výskume sa predpokladá, že rozptyl odpovedí respondenta bude spôsobený predovšetkým obsahom položených otázok. Rovnako je ale všeobecne známe, že tieto odpovede sú často ovplyvnené aj inými okolnosťami. Pojem odpovedový štýl zodpovedá tendencii osoby odpovedať určitým spôsobom, nezávisle od obsahu položiek. Príkladmi odpovedových štýlov sú tendencia súhlasiť, používať extrémne odpovede, používať stred odpovedových škál a pod. Analýza 51 položiek dotazníka z 1. kola ESS (Billiet, Philippens, 2003) ukázala na podobný obraz vo všetkých účastníckych krajinách: centrálna tendencia (používanie stredného bodu škál odpovede) sa ukázala zo všetkých odpovedových štýlov ako najpoužívanejšia. Najvyššie zastúpenie mala, podľa údajov z 1. kola ESS, v Slovinsku (19 %), najnižšie v Grécku a Izraeli (13 %).*
- d) *Medzikultúrna rovnocennosť modelov merania. V tejto oblasti sa pozornosť sústredila na merania kvality skupín indikátorov, o ktorých sa predpokladalo, že merajú latentné premenné. Hľadali sa odpovede na dve všeobecné otázky: Po prvé: je meranie kvality indikátorov zmysluplné? Toto bolo hodnotené na základe výšky regresných koeficientov (faktorového sýtenia) v modeloch merania, neprítomnosťou indikátorov sýtiacich viac ako jeden faktor a neprítomnosťou reziduálnej kovariancie. Po druhé: sú modely merania ekvivalentné pre všetky účastnícke krajiny? Pri hľadaní odpovede na druhú otázku boli vo všetkých skupinách vypočítané polychorické korelácie a odhad vážených najmen-*

ších štvorcov, založený na asymptotickej kovariančnej matici (Jöreskog, 1990; Jöreskog & Sörböm, 1993). Pre overenie predpokladov samozrejme nebolo možné použiť všetky otázky dotazníka, výber obsahoval otázky týkajúce sa účasti na náboženských aktivitách, niektorých politických postojov (napr. dôveru v politiku) a postojov k imigrantom. Výsledky analýzy (Billiet, Philippens, 2003) ukázali faktorovo invariantné modely, v ktorých zodpovedajúce ukazovatele mali rovnaké vzťahy k latentným premenným.

Monitorovanie non-response

Vážnou hrozbou validity medzinárodných komparatívnych štúdií je odmietanie účasti respondentov vo výskume. Napriek uvedomeniu si tejto hrozby, v skutočnosti sa najčastejšie stretávame s tým, že uvedená otázka býva v medzinárodných komparatívnych výskumoch ignorovaná (Jowell, 1998).

V prípade ESS bolo prijaté rozhodnutie v rámci realizácie projektu veľkú pozornosť venovať štandardizácii a optimalizácii procedúr terénneho výskumu a v súvislosti s tým bolo odmietanie účasti (non-response, ďalej NR) starostlivo monitorované a dokumentované (Philippens, Billiet, 2003, 2004).

Najdôležitejším efektom NR je riziko skreslenia výsledkov, ktoré je funkciou možných rozdielov medzi respondentmi, ktorí účasť prijali, a tými, ktorí ju odmietli:

$$\bar{y}_r = \bar{y}_n + \left(\frac{m}{n}\right)[\bar{y}_r - \bar{y}_m]$$

kde (m/n) je percento respondentov výberového súboru, ktorí sa výskumu nezúčastnili, NR, a $\bar{y}_r, \bar{y}_m, \bar{y}_n$ sú priemery ich odpovedí. Vzhľadom na témy, ktorými sa ESS zaoberá, možno očakávať, že odpoveďové tendencie uvedených skupín budú rozdielne.

V medzinárodnom komparatívnom výskume sa ťažisko pozornosti sústreďuje nielen na jednoduché deskriptívne štatistiky (priemer v danom ukazovateli za danú krajinu), ale aj na analýzu rozdielov (priemerov v danom ukazovateli) medzi krajinami. Popisovaný efekt možno ilustrovať nasledujúcou rovnicou (porovnanie priemerov odpovedí dvoch krajín):

$$\bar{y}_{1r} - \bar{y}_{2r} = (\bar{y}_{1n} - \bar{y}_{2n}) + \left(\frac{m_1}{n_1}\right)[\bar{y}_{1r} - \bar{y}_{1m}] - \frac{m_2}{n_2}[\bar{y}_{2r} - \bar{y}_{2m}]$$

Čísla 1 a 2 označujú v našom hypotetickom príklade krajinu 1 a 2. Rovnica ukazuje, že rozdiel medzi priemerami dvoch krajín nie je skreslený, iba ak platí, že efekt NR v oboch krajinách je rovnaký. Čím je väčší rozdiel v NR v dvoch krajinách, tým sa miera dopadu tohto skreslenia na priemer odpovedí prehľbuje. Skúsenosti z realizácie veľkých medzinárodných komparatívnych projektov ukázali, že rozdiely v NR účastníckych krajín nie sú ničím nezvyčajným (Couper, DeLeeuw, 2003).

Je zrejme, že zistiť, či existujú a aké sú rozdiely medzi odpoveďami respondentov a NR v danej krajine, vyzerá jednoducho v rovnici, ale v skutočnosti o NR nevieme prakticky nič. Prítom zdrojom NR v sociálnych výskumoch nie je len nechota odpovedať, t. j. zúčastniť sa výskumu, ale môže to byť problém zastihnutia potenciálneho respondenta, resp. problém kontaktovať ho.

TERÉNNY VÝSKUM

Zber empirických dát v 5. kole ESS vo všetkých účastníckych krajinách bol plánovaný na obdobie september – december 2010. Centrálny koordinačný tím projektu kládol veľký dôraz na to, aby sa údaje od respondentov získavali najmä v tomto období (viď *Specification for participating countries*), teda vo všetkých účastníckych krajinách v tom istom čase. Vychádzalo sa pritom zo skúsenosti, že údaje v sociálnych výskumoch môžu ovplyvniť významné spoločenské a politické udalosti globálneho (medzinárodného) charakteru. V skutočnosti sa v mnohých krajinách (vrátane Slovenska) zber dát z rôznych organizačných dôvodov rozložil aj do prvých mesiacov roku 2011.

Samotný výskum v jednotlivých krajinách začínal sústredovaním údajov o významných spoločenských a politických udalostiach, podľa požiadavky týždeň pred kontaktovaním prvých respondentov.

Záznamy o významných spoločenských a politických udalostiach (*Event reporting*)

Uvedená oblasť činnosti národných tímov bola riadená dokumentom *Event reporting guidelines* (Stoop, 2004). Základným východiskom bolo konceptuálne vymedzenie „udalosti“, ktorá sa má zaznamenať. Môžu to byť prípady, keď udalosť možno ohraničiť jasne v čase a priestore (víťazstvo národného športového tímu na majstrovstvách Európy alebo sveta), ale aj také, u ktorých urobiť takéto ohraničenie nie je možné (politické škandály, obdobie pred voľbami a po nich). Niektoré udalosti prinášajú so sebou sériu subudalostí (dlhotrvajúce medzinárodné konflikty), a preto je ťažké explicitne definovať jednotku analýzy. V citovanom dokumente sa uvádza zoznam typických príkladov:

- voľby (celoštátne alebo regionálne) vrátane ľudového hlasovania a referenda,
- uvedenie do funkcie, odvolanie či rezignácia politicky významnej osoby,
- zmeny vlády v zmysle ukončenia činnosti starej, započatia činnosti novej alebo zmeny jej zloženia,
- významné zmeny zákonov,
- štrajky, demonštrácie,
- teroristické akty,
- udalosti týkajúce sa etnických menšín, azylantov a ostatných imigrantov,
- udalosti týkajúce sa národnej ekonomiky a trhu práce,
- politické a ekonomické škandály,
- podvody (politikov, organizácií, firiem, ale i verejnosti),
- spoločenské udalosti celonárodného významu (od sobášov celebrit až po športové šampionáty),
- zdravotné otázky (epidémia chrípky),
- rodinné záležitosti,
- kriminálne činy (únosy, lúpeže),
- katastrofy (prírodné i ako dôsledok ľudskej aktivity),
- medzinárodné konflikty, ktoré majú vnútroštátny dopad,
- významné medzinárodné udalosti, ktoré oslovili verejnú mienku v krajine.

Príklad záznamu o udalostiach:

	Explanation	Categories
Name	Bomb scare closes Bratislava Airport for 90 minutes	
Super event		
Category	Select one or more categories	Crimes (blackmail)
Short description	Similar to header in newspaper or introduction news item	Normal operations were suspended for 90 minutes at Bratislava Airport on Thursday, October 21, after an anonymous e-mail was received threatening to blow up the airport unless a sum of money was paid.
Long description		Police searched the airport but did not find any explosive, and at 14:45 the airport was reopened, spokesperson Daniela Madunická told. She added that the interruption affected three flights and 350 passengers arriving and departing. Flights to Prague and Alghero (in Sardinia, Italy) were delayed by 30 minutes, while passengers arriving from Girona (in Spain) had to remain on board their plane until the police search was completed. Madunická said that the incident was not expected to affect any further flights on Thursday. No flights were diverted to other airports. Bratislava Police spokesman František Peczár reported that the police had started a criminal investigation into spreading of a false alarm and attempted blackmail.
Timing	When did reports on the event appear in the media	21/10/2010
Web link	Only if free and (semi)-permanent; link to newspaper article, not to newspaper in general	http://spravy.pravda.sk/anonym-sa-vyhrazil-ze-bratislavske-letisko-vybuchne-bombu-nenasli-1dv-/sk_domace.asp?c=A101021_144103_sk_domace_p29 PRAVDA
Link to questionnaire	Select issues if applicable	Reliance on media (A1 to A7) (how much people depend on the different forms of media (radio, television, internet etc.) for informational or other purposes)

Záznamy o spoločenských a politických udalostiach sa pripravovali v týždennom intervale (začali 2 týždne pred štartom zberu dát a končili týždeň po realizácii terénneho výskumu), na základe monitorovania najsledovanejších a najplyvnejších denníkov v krajine.

List prvého kontaktu (*Advance letter*)

Prvou informáciou o konaní ESS, jej zameraní a fakte, že sa stal členom výberového súboru, bol pre respondenta list prvého kontaktu. Na základe skúseností z predchádzajúcich kôl ESS Centrálny koordinačný výbor vypracoval iba všeobecnú štruktúru a ponechal na národných tímoch znenie listu. Z hľadiska podpory realizácie terénneho výskumu podstatné bolo, aby:

- respondent získal základnú informáciu o projekte a jeho zameraní ešte pred prvou návštevou anketára,
- aby boli jasne identifikovateľné kľúčové organizácie, zabezpečujúce projekt na medzinárodnej a národnej úrovni,
- aby boli zrejmé požiadavky kladené na respondenta po jeho vyjadrení, že sa výskumu zúčastní.

Vzor listu prvého kontaktu¹:

---

1 <http://ess.nsd.uib.no/ess/round5/fieldwork/Slovakia>

Európska sociálna sonda 2010

Vážená pani / Vážený pán,

dovoľujeme si Vám oznámiť, že Vaša domácnosť bola náhodným výberom vybraná ako respondent do celoeurópskeho prieskumu s názvom „**Európska sociálna sonda 2010**“.

Národným koordinátorom na Slovensku je Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied a realizátorom tohto prieskumu je agentúra pre prieskum trhu GfK Slovakia, spol. s r. o., so sídlom v Bratislave. Ide o prieskum, cieľom ktorého je zmapovať názory ľudí o rôznych dôležitých otázkach týkajúcich sa Slovenska. **Prieskum súbežne prebieha v 28 krajinách celej Európy** a pomôže nám pochopiť, aké názory a presvedčenia majú ľudia v rôznych krajinách. Prieskum sa financuje zo slovenských aj európskych zdrojov.

Dovoľujeme si Vás požiadať o Vašu účasť na tomto európskom projekte, ktorý prebieha formou osobných rozhovorov. Budú ich viesť anketári GfK Slovakia, ktorí Vás navštívia a s pomocou niektorého z členov domácnosti vyberú z Vašej domácnosti jedného respondenta, ktorý bude mať možnosť vyjadriť svoje názory. Rozhovory budú zaznamenávať do dotazníka obsahujúceho otázky, na ktoré nie sú potrebné žiadne špeciálne vedomosti a vzdelanie. Cieľom tohto prieskumu je získať reprezentatívny obraz o ľuďoch žijúcich na Slovensku. Keďže ste boli náhodne vybraní do tohto projektu, nemôže Vás nikto iný z Vašej domácnosti zastúpiť alebo nahradiť. Všetky informácie, ktoré nám poskytnete, sú anonymné a nikdy sa nebudú spájať s Vaším menom alebo adresou.

Väčšina ľudí, ktorá sa na štúdiu zúčastňuje, to považuje za zaujímavú a príjemnú skúsenosť a dúfame, že aj pre Vás to bude takisto zaujímavé. **V priebehu obdobia 1. november 2010 – 28. február 2011 Vás navštívi anketár GfK Slovakia**, ktorý sa Vám preukáže preukazom anketára i týmto informačným listom. Vyplnenie dotazníka trvá za prítomnosti anketára približne 1 hodinu. Vašu spoluprácu na tomto projekte odmeníme hotovosťou.

Ak by ste potrebovali o prieskume ďalšie informácie, telefonicky alebo e-mailom kontaktujte pracovníka GfK Slovakia (tel. č. xxxx, e-mail: meno@gfk.com). Okrem toho informácie nájdete aj na internetovej stránke GfK Slovakia: www.gfk.sk a teletextovej stránke STV2 č. xxxx

Vopred Vám ďakujeme za spoluprácu.

Mgr. Rastislav Kočan
Product development Manager
GfK Slovakia

Agentúra zabezpečujúca zber empirických dát

Výber agentúry sa uskutočnil formou verejnej súťaže. Po jej ukončení bola s vybranou agentúrou (GfK Slovakia) podpísaná zmluva, ktorej znenie odobril Centrálny koordinačný tím ESS (CCT).

Vzápätí po podpise zmluvy agentúra realizovala pilotnú štúdiu k možnostiam a obmedzeniam realizácie terénneho výskumu. Cieľom bolo bližšie špecifikovať nároky, kladené použitou metodikou na respondentov, anketárov a krajských koordinátorov v rámci terénneho výskumu ESS. Pilotná štúdia priniesla hodnotné informácie, keďže sa zamerala na **a)** reakcie potenciálnych respondentov na dotazník, **b)** analýzu možností stimulácie respondentov pre vyplnenie dotazníka, **c)** postupy anketárov na zvládanie odmietnutia respondentmi.

Na základe všeobecných pravidiel ESS pre prácu s agentúrou a jej anketármi, ako aj výsledkov pilotnej štúdie, sa v priebehu októbra/novembra 2010 uskutočnilo školenie anketárov agentúry. Školenie sa zameriavalo na splnenie troch cieľov:

- oboznámiť anketárov s požiadavkami projektu všeobecne a predovšetkým vo väzbe na výber vzorky a pravidiel kontaktu s respondentmi,
- pripraviť anketárov na prácu s metodikou (dotazník a odpovedové karty),
- informovať anketárov o organizácii terénneho výskumu (zmluvy, harmonogram, hlásenia, krytie nákladov a odmena).

Zber dát a všetky doprovodné aktivity (t. j. kontrola práce anketárov, ktorí osobne uskutočnili interview s respondentmi v mieste ich bydliska, osobné/telefonické kontaktovanie respondentov, ktorí absolvovali dotazník, vyzdvihnutie vyplnených dotazníkov od krajských koordinátorov, týždenné hlásenia o postupe prác pre CCT atď. v zmysle Špecifikácie úloh pre 5. kolo ESS) sa uskutočnili v čase, plánovanom a zmluvne zakotvenom pre realizáciu empirického výskumu.

KONTROLA KVALITY

Priebežne počas realizácie terénneho výskumu úlohou národného tímu ESS bolo zabezpečiť kontrolu kvality práce agentúry a jej anketárov. Konkrétne to bolo realizované logickou kontrolou dotazníkov (vyplnenie dotazníka a či odpovede majú logickú konzistenciu) a náhodnou kontrolou respondentov, vrátane osôb, ktoré s vyplnením dotazníka nesúhlasili s kontrolou adres, na ktorých sa podľa informácie anketárov vybrané osoby nenachádzali (tzv. non-contacts).

Opatrenia zamerané na získavanie respondentov pre spoluprácu

(Response rates enhancement)

Projekt ESS si kladie za cieľ splnenie vysokých metodologických štandardov a v súlade s tým aj vysokú návratnosť dotazníkov vyplnených respondentmi. Podľa špecifikácie pre druhé kolo ESS mala dosiahnuť úroveň 70 %. Keďže projekt v žiadnom prípade **neumožňuje substitúciu** respondenta (teda nahradenie jedného náhodne vybraného respondenta

iným, s podobnými charakteristikami), stáva sa v tomto bode senzitívnejším na získavanie respondentov pre spoluprácu.

Existujú tri hlavné zdroje produkujúce zníženie response rates:

- osoby, ktoré v čase realizácie terénneho výskumu pre nejaký dôvod nebolo možné kontaktovať (chybná adresa, resp. na adrese sa osoba dlhodobo nezdržiava z rôznych dôvodov: napr. práca v zahraničí, choroba spojená s dlhodobou hospitalizáciou, výkon trestu, prípadne úmrtie),
- osoby, ktoré jednoznačne a opakovane odmietli účasť na výskume,
- ostatné neodpovedajúce osoby – ktoré neodmietli účasť, ale pre svoj zdravotný stav alebo jazykové problémy nie sú schopné vyplniť dotazník.

Na základe poznania (Groves et al., 2002) i skúseností z realizovaných kôl ESS boli opatrenia (*Enhancing response rates, 2004*) orientované do troch oblastí. Prvou z nich bola **práca s anketármi**. Vo všeobecnosti platí, že skúsenejší anketári vedia efektívnejšie získavať respondentov pre spoluprácu. Zároveň kvalitné školenie môže priamo prispieť k obohateniu skúseností anketárov. Na druhej strane, rozsah požadovanej práce v definovanom čase má negatívny dopad na jej kvalitu, preto v rámci ESS sa určila „pracovná jednotka“ 24 respondentov, pričom jeden anketár by nemal získať kontrakt od agentúry na viac ako dve pracovné jednotky (48 respondentov). Odmena anketárov by mala byť závislá nielen od množstva, ale aj od kvality odvedenej práce. Celý proces terénneho výskumu a všetky aktivity sú podrobne monitorované. Národný tím po dohovore s agentúrou pripravuje týždenné odhady (čo sa urobí) a spracúva týždenné hlásenia. Takto je celý proces pod priamou kontrolou CCT a umožňuje prijať opatrenia včas.

Podiel osôb, ktoré nebolo možné kontaktovať (*non-contacts*), sa snaží CCT ohraničiť na úroveň 3 %. Pochopiteľne, kľúčovú úlohu tu majú objektívne faktory, ale stanovenie hranice má aj psychologický efekt a sleduje cieľ motivovať agentúru a jej anketárov k zvýšeniu úsilia pri vyhľadávaní respondentov aj v situácii, že sa na udanej adrese nenachádzajú. Iným aspektom regulovania aktivít agentúry v tejto oblasti je stanovenie pravidiel pre kontakt s respondentom. Všeobecne možno povedať, že zmnoženie pokusov o kontakt s respondentom v rôznom čase zvyšuje pravdepodobnosť úspechu. Vychádzajúc z tohto poznania, aj v špecifikácii úloh pre 5. kolo ESS bolo stanovené, že anketári sa majú pokúsiť o osobný kontakt minimálne 4-krát, kým označia kontakt ako nedosažiteľný. Prítom minimálne jedna návšteva by sa mala uskutočniť podvečer a jedna cez víkend. Pokiaľ bolo potrebné uskutočniť viaceré návštevy, mali sa rozložiť do obdobia dvoch týždňov. Anketári boli pod stálou kontrolou v tom zmysle, že viedli záznam o kontakte, kde registrovali deň, čas a výsledok pokusu o kontakt s respondentom. Vyžadovanou formou bol osobný kontakt. Tam, kde určeným spôsobom výberu vzorky boli k dispozícii mená a adresy osôb a aj telefonický kontakt, pripúšťal sa dohovor dátumu a času stretnutia respondenta s anketárom telefonicky. Aby sa zabezpečil dostatočný časový priestor pre terénny výskum, CCT stanovil minimálnu dobu jeho trvania na periódu 4 týždňov.

Napokon úsilie o **minimalizovanie odmietnutia účasti** respondenta bolo treťou oblasťou opatrení CCT. Popri už spomínanom liste prvého kontaktu (*advance letter*), ktorý dostal respondent približne týždeň pred návštevou anketára, to bolo odporúčanie motivovať

respondenta incentívami (drobný darček, suvenír, nákupná poukážka a podobne). Dôležitou aktivitou v tejto oblasti bola snaha o zmenu „prvého spontánneho odmietnutia“. Kľúčovým prvkom tu bolo rozpoznanie toho, či odmietavá odpoveď respondenta znamená kategorické „nie“ (*hard-refusals*) alebo podmienené „nie“ (*soft-refusals*), teda existuje ešte priestor pre vyjednávanie a persúziu.

Záznam o kontakte (*Contact form*)

Tvoril súčasť metodiky, bol vypracovaný v predpísanom formáte a úlohou anketára bolo vypísať ho po každej vykonanej návšteve respondenta (pozri str. 48 an).

Týždenné hlásenia (*Progress reports*)

Agentúra vo vzťahu k národnému koordinátorovi projektu ESS a tento vo vzťahu k CCT pripravili v čase realizácie terénneho výskumu týždenné hlásenia. Tieto hlásenia, ktoré boli vždy v písomnej podobe, mali za cieľ umožniť monitorovanie celého procesu zberu dát a prijatie včasných opatrení napr. v prípade, že sa predpokladaný harmonogram nedarí dodržať, že sú výrazné odchýlky v práci jednotlivých anketárov, resp. skupín anketárov (napr. podľa lokality) a pod.

Dotazník záznamu o kontakte

Adresa KISH (5. kolo)

Číslo respondenta:

Číslo domácnosti:

Adresa:

Výberový rámček:

Riadok osoba/domácnosť (číslo v domácnosti)											
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
VÝBEROVÝ RIADOK (číslo vybranej osoby)											
2	1	3	2	4	7	6	5	8	4	1	

Číslo návštevy	Číslo anketára
1 ->	
... ->	
... ->	
... ->	

Meno vybranej osoby:

Telefón vybranej osoby:

odmietol   nemá číslo

ZÁZNAM O NÁVŠTEVÁCH (Návšteva = každý pokus o zastihnutie respondenta/domácnosti)

Číslo návštevy	1. Dátum dd/mm	2. Deň v týždni	3. Čas vo formáte 24 hodín	4. Typ návštevy 1 = osobná návšteva 2 = telefonát 3 = osobná návšteva, ale iba cez domáci telefón/cez dvere 4 = informácia prostredníctvom agentúry 5 = iné	5. VÝSLEDKY návštevy 1 = vyplnený celý dotazník 2 = čiastočne vyplnený dotazník 3 = kontakt s niekým, neviem, či to bol respondent, ktorého sme chceli 4 = kontakt s respondentom, ale bez vyplňania dotazníka 5 = kontakt s niekým iným ako respondentom 6 = žiaden kontakt 7 = neplatná adresa (neobývané, inštitúcia, ...) 8 = iné
1	/		:		
2	/		:		
3	/		:		
4	/		:		
5	/		:		

Poznámky o čase kód:

PRE VÝBER RESPONDENTA
VYPLŇTE ÚDAJE
NA STRANE 3

Ak výsledok návštevy je
1, 2, 6 → choď na N1
3, 4, 5, 8 → choď na 6
7 → choď na 12 = NEPL. ADRESA

Prvá návšteva na platnej adrese: Pre výber domácnosti vyplňte údaje na strane 2

VÝBER DOMÁCNOSTI

A1. Koľko domácností je na určenej adrese?

(Pokiaľ ste si nie istý, považujte ich za obývané)

VPÍŠTE PRESNÉ ČÍSLO :

Ak jedna domácnosť → Chod' na A4

Ak dve až 12 domácností → Chod' na A2

Ak viac ako 12 domácností → Chod' na A3

AK 2 AŽ 12 DOMÁCNOSTÍ

A2 Spíšte všetky domácnosti na tejto adrese. Je potrebné urobiť to po poradí.

- Ak sú očíslované, tak vpište byty alebo izby v číselnom poradí
- Ak nie, začnite od prízemnia budovy po vrch, zľava doprava a spredu dozadu

Pozri sa na VÝBEROVÝ RÁMČEK na strane 1:

- RIADOK OSOBA/DOMÁCNOSŤ : Nájdite číslo vyjadrujúce celkový počet domácností
- VÝBEROVÝ RIADOK: Číslo pod číslom vyjadrujúcim celkový počet domácností je číslo vybranej domácnosti. Zaškrtnite ju v tabuľke v príslušnom stĺpci.

Počet domácností	Popis domácnosti	Zaškrtnite vybranú domácnosť
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		
11		
12		

→ Chod' na A4

AK VIAC AKO 12 DOMÁCNOSTÍ

A3. Číslo domácnosti, ktorá má byť vybraná, je v tabuľke na strane 4.

VPÍŠTE ČÍSLO VYBRANEJ DOMÁCNOSTI:

→ Chod' na A4

A4. **VŠETCI:** Vpíšte detaily o vybranej domácnosti (číslo, meno na menovke, ...).

Údaje vpíšte aj do rámečka ADRESA na strane 1.

Skontaktujte sa s dospelou osobou vo vybranej domácnosti a
POKÚSTE SA USKUTOČNIŤ VÝBER RESPONDENTA

VÝBER RESPONDENTA

B1. Respondent bol vybraný na návštevu číslo:

ČÍSLO NÁVŠTEVY .....

B2. *Opýtajte sa:* Vráťane Vás, koľko ľudí starších ako 15 rokov žije v tejto domácnosti?

Vpíšte presné číslo

Ak len 1 osoba → Tá je RESPONDENT, chod' na B4

Ak 2 – 12 osôb → Chod' na B3_a

Ak viac ako 12 osôb → Chod' na B3_b

ZAHRŇTE

- ľudí, ktorí sú mimo domu na dobu kratšiu ako 6 mesiacov (dovolenka, práca, pobyt v nemocnici...),
- deti školského veku, ktoré sú v internáte,
- študenti, ktorých majú v podnájme.

VYLÚČTE

- ľudí, ktorí sú mimo domu dlhšie ako 6 mesiacov,
  - študenti na univerzitách mimo mesta,
  - návšteva, stravníci, (pod)nájomníci,
  - ľudia v zariadeniach.
-

Ak 2 – 12 OSÔB

**B3_a. Vpíšte zoznam všetkých osôb starších ako 15 rokov žijúcich v domácnosti.
Uveďte ich v poradí od najstaršieho po najmladšieho.**

Meno alebo iniciály	Číslo osoby	Meno alebo iniciály	Číslo osoby
	☐ 1		☐ 7
	☐ 2		☐ 8
	☐ 3		☐ 9
	☐ 4		☐ 10
	☐ 5		☐ 11
	☐ 6		☐ 12

Pozri sa na VÝBEROVÝ RÁMČEK na strane 1:

- RIADOK OSOBA/DOMÁCNOSŤ: Nájdite číslo vyjadrujúce celkový počet osôb.
- VÝBEROVÝ RIADOK: Číslo pod číslom vyjadrujúcim celkový počet osôb je číslo vybranej osoby. Zaškrtnite ju v tabuľke hore.

→ Chod' na B4

AK VIAC AKO 12 OSÔB

**B3_b. Číslo osoby, ktorá má byť vybraná, je v tabuľke na strane 4.
Môžete tam vpísať iniciály osôb v domácnosti.**

Vpíšte číslo vybranej osoby:

TABUĽKA:

Počet domácností/ osôb	Číslo výberu:	Počet domácností/ osôb	Číslo výberu:
13	12	24	5
14	8	25	12
15	11	26	6
16	7	27	17
17	13	28	17
18	3	29	2
19	14	30	21
20	2	31	10
21	14	32	26
22	8	33	8
23	13	34	22

35	8	68	28
36	3	69	45
37	28	70	53
38	19	71	25
39	25	72	48
40	16	73	50
41	41	74	39
42	32	75	51
43	9	76	11
44	40	77	12
45	7	78	74
46	35	79	42
47	8	80	9
48	36	81	33
49	15	82	51
50	44	83	69
51	35	84	78
52	2	85	53
53	24	86	19
54	17	87	66
55	49	88	23
56	27	89	17
57	39	90	19
58	3	91	40
59	48	92	11
60	35	93	35
61	22	94	12
62	10	95	41
63	51	96	3
64	37	97	10
65	64	98	25
66	65	99	61
67	66	100	99

6. VÝSLEDOK KONTAKTU, IBA AK BOL KONTAKT, ale NEVYPLŇAL SA DOTAZNÍK										
	Návšt. 1	Návšt. 2	Návšt. 3	Návšt. 4	Návšt. 5	Návšt. 6	Návšt. 7	Návšt. 8	Návšt. 9	Návšt. 10
1. Stretnutie	→ NI	☐ 1	☐ 1	☐ 1	☐ 1	☐ 1	☐ 1	☐ 1	☐ 1	☐ 1
2. Odmietnutie zo strany respondenta	→ 7	☐ 2	☐ 2	☐ 2	☐ 2	☐ 2	☐ 2	☐ 2	☐ 2	☐ 2
3. Odmietnutie prostredníctvom zástupcu	→ 7	☐ 3	☐ 3	☐ 3	☐ 3	☐ 3	☐ 3	☐ 3	☐ 3	☐ 3
4. Odmietnutie v domácnosti, pred výberom respondenta	→ 7	☐ 4	☐ 4	☐ 4	☐ 4	☐ 4	☐ 4	☐ 4	☐ 4	☐ 4
5. Respondenta nie je možné zastihnúť/ nebude doma až do ...../.....	→ NI	☐ 5	☐ 5	☐ 5	☐ 5	☐ 5	☐ 5	☐ 5	☐ 5	☐ 5
6. Respondent je mentálne alebo fyzicky neschopný zúčastniť sa	→ NI	☐ 6	☐ 6	☐ 6	☐ 6	☐ 6	☐ 6	☐ 6	☐ 6	☐ 6
7. Respondent zomrel	→ KONIEC	☐ 7	☐ 7	☐ 7	☐ 7	☐ 7	☐ 7	☐ 7	☐ 7	☐ 7
8. Respondent sa odsťahoval z krajiny	→ KONIEC	☐ 8	☐ 8	☐ 8	☐ 8	☐ 8	☐ 8	☐ 8	☐ 8	☐ 8
9. Respondent sa odsťahoval na neznáme miesto *	→ KONIEC	☐ 9	☐ 9	☐ 9	☐ 9	☐ 9	☐ 9	☐ 9	☐ 9	☐ 9
10. Respondent sa odsťahoval, stále je v krajine	→ 13	☐ 10	☐ 10	☐ 10	☐ 10	☐ 10	☐ 10	☐ 10	☐ 10	☐ 10
11. Jazyková bariéra	→ 6b	☐ 11	☐ 11	☐ 11	☐ 11	☐ 11	☐ 11	☐ 11	☐ 11	☐ 11
12. Iné	→ NI	☐ 12	☐ 12	☐ 12	☐ 12	☐ 12	☐ 12	☐ 12	☐ 12	☐ 12

6b V prípade Jazyková bariéra: Akou rečou hovorí respondent? .....

* Túto možnosť označte v prípade, ak nezistíte, či respondent žije na Slovensku alebo v zahraničí.

AK ODMIETOL (kód 2, 3 alebo 4 na strane 6)			
7. Odmietnutie sa vyskytlo pri návšteve číslo (vyplňte)	<i>Návšteva</i>	<i>Návšteva</i>	<i>Návšteva</i>
8. DÔVOD ODMIETNUTIA ? (označte všetko, čo sa hodí)	.....	.....	.....
1 Zlé načasovanie (napr. chorý, deti, ...), inak zaneprázdnený (napr. návšteva)	☐ 1	☐ 1	☐ 1
2 Nemám záujem	☐ 2	☐ 2	☐ 2
3 Neviem dost/nič o danej téme, príliš náročné pre mňa	☐ 3	☐ 3	☐ 3
4 Strata času	☐ 4	☐ 4	☐ 4
5 Plytvanie peňazí	☐ 5	☐ 5	☐ 5
6 Zasahuje mi do súkromia/Nepodávam osobné informácie	☐ 6	☐ 6	☐ 6
7 Nikdy sa nezúčastňujem na prieskumoch	☐ 7	☐ 7	☐ 7
8 Príliš často som sa zúčastňoval na prieskumoch	☐ 8	☐ 8	☐ 8
9 Neverím prieskumom	☐ 9	☐ 9	☐ 9
10 Mám zlé predchádzajúce skúsenosti	☐ 10	☐ 10	☐ 10
11 Nepáči sa mi téma	☐ 11	☐ 11	☐ 11
12 Respondent odmieta, pretože partner/rodina nedáva súhlas na spoluprácu	☐ 12	☐ 12	☐ 12
13. Nepúšťam cudzích ľudí do domu/bytu, mám strach ich vpustiť dnu	☐ 13	☐ 13	☐ 13
14. Iné:	☐ 14	☐ 14	☐ 14
9. Váš vlastný odhad toho, ako bude pravdepodobne daný respondent spolupracovať v budúcnosti:			
1 URČITE NEBUDE v budúcnosti spolupracovať	☐ 1	☐ 1	☐ 1
2 PRAVDEPODOBNE NEBUDE v budúcnosti spolupracovať	☐ 2	☐ 2	☐ 2
3 MOŽNO bude v budúcnosti spolupracovať	☐ 3	☐ 3	☐ 3
4 BUDE v budúcnosti spolupracovať	☐ 4	☐ 4	☐ 4
8 Neviem, nikdy som nevidel respondenta, nebol vybraný respondent	☐ 8	☐ 8	☐ 8
10. Čo myslíte, koľko má respondent rokov?			
1 Pod 20	☐ 1		
2 Od 20 do 39	☐ 2		
3 Od 40 do 59	☐ 3		
4 60 alebo viac	☐ 4		
8 Neviem, nikdy som nevidel respondenta, nebol vybraný respondent	☐ 8		
11. Respondent je			
1 Muž	☐ 1		
2 Žena	☐ 2		
8 Neviem, nikdy som nevidel respondenta, nebol vybraný respondent	☐ 8		

→ Chod' na N1, str. 9

IBA AK ADRESA BOLA NEZISTITEĽNÁ, BOLA V INŠTITÚCII ALEBO NEOBÝVANÁ

12. SITUÁCIA (= Bez výsledku)

- 1 Opustený alebo zbúraný dom/adresa
- 2 Nepostavené/ešte neobývateľné
- 3 Na adrese nik nebýva (prázdno, druhé bydlisko, prechodná,...)
- 4 Adresa nie je určená na bývanie: len kancelárie/výrobné priestory
- 5 Adresa nie je domáca: Respondent je v inštitúcii
(domov dôchodcov, nemocnica, kasárne, kláštor, ...)
- 6 Adresa sa nedá nájsť, adresa nie je úplná
- 7 Iné (*prosím, uveďte podrobnosti*)

.....
.....

Povinný minimálny obsah týždenného hlásenia zahŕňal:

- celkový počet respondentov vo vzorke,
- počet kompletne vyplnených dotazníkov,
- počet respondentov, ktorí doposiaľ neboli oslovení,
- počet odmietnutí,
- počet osôb, ktoré nebolo možné kontaktovať,
- počet osôb, ktoré neboli schopné vyplniť dotazník.

Na základe uvedených informácií sa môže v ľubovoľný okamih určiť návratnosť dotazníkov (response rate) podľa vzorca:

$$RR = \frac{\text{Počet vyplnených dotazníkov}}{\text{Počet osôb vo vzorke mínus osoby nespôsobilé vyplniť dotazník}}$$

Ďalšie doplnkové informácie, ktoré môžu slúžiť národnému koordinátorovi pre organizovanie práce svojho tímu a agentúre, ale nevyžadované (pochopiteľne ani neodmietané) CCT, sú:

- počet rozpracovaných dotazníkov (vzhľadom na rozsiahlosť metodiky sa stáva, že respondent si želá vyplniť dotazník s anketárom na viac ako jednom sedení),
- informácie v hlavných ukazovateľoch podľa regiónu, demografických premenných a anketárov,
- informácie o počte a type vyplnených doplnkových dotazníkov,
- informácie o kontrole kvality,
- informácie o rozhodných („hard“) a podmienených („soft“) odmietnutiach.

Práca s dátami (*Data protocol*)

Empirické dáta sú v projekte ESS hlavným cieľom aktivity národných tímov, ktoré potom slúžia pre potreby všetkých záujemcov bez obmedzenia. To platí, pravda, za splnenia predpokladu, že boli získané stanoveným postupom, v stanovenom čase a v požadovanej kvalite. Všetky aktivity s tým súvisiace upravuje cca 100-stránkový dokument pod názvom *Data Protocol* (2004), z ktorého pre účely tohto textu vyberáme len niekoľko základných informácií.

Úlohou národných tímov je pripraviť dáta v predpísanom formáte a zabezpečiť ich depozit v archíve ESS, ktorý je prístupný pre užívateľov cez hlavnú stránku ESS (<http://www.europeansocialsurvey.org/>) alebo cez stránku správcu archívu NSD, Norwegian Social Science Data Services (<http://essdata.nsd.uib.no>). V prípade, že sa vyskytnú odchýlky od určených požiadaviek, správca archívu je oprávnený žiadať potrebné úpravy. Poslaním archívu dát ESS je zabezpečiť efektívny prístup národným tímom i všetkým záujemcom k zdrojovým dátam bez obmedzenia.

FORMULÁR NA CHARAKTERISTIKU OKOLITÉHO PROSTREDIA

PRE KAŽDÚ ADRESU VYPLŇTE IBA JEDEN FORMULÁR

N1. V akom type domu žije respondent?

1 Farma

Samostatná obytná jednotka

2 Samostatný rodinný dom

3 Dvojdom

4 Átriový domček

5 Jedna obytná jednotka v budove s iným účelom (vo firme)

Viac obytných jednotiek:

6 Bytový dom, byt

7 Študentské domovy, izby

8 Domov dôchodcov

Iné:

9 Obytný prívies alebo loď

10 Iné:.....

88 Neviem

N2. V akom fyzickom stave sú budovy alebo obydlia v tejto oblasti?

1 Vo veľmi dobrom stave

2 V dobrom stave

3 V uspokojivom stave

4 V zlom stave

5 Vo veľmi zlom stave

N3. Aké je časté, že v blízkom okolí sú na ulici odpadky?

1 Veľmi časté

2 Dost' časté

3 Nie veľmi časté

4 Vôbec nie časté

N4. Aký častý je vandalizmus, graffiti (popísané steny) alebo úmyselné poškodzovanie majetku?

1 Veľmi časté

2 Dost' časté

3 Nie veľmi časté

4 Vôbec nie časté

II.

SOCIODEMOGRAFICKÝ PROFIL RESPONDENTA A JEHO RODINY

Mária Homišinová

V rámci dotazníka orientovaného na európsky výskum v oblasti spoločenských vied (Európska sociálna sonda 5. kolo) bola v základnom bloku otázok venovaná pozornosť **sociodemografickému profilu respondenta** a jeho blízkej rodine (otázky F1 – F70 stabilnej časti).

Rovnako ako v predchádzajúcich kolách, okruh otázok môžeme rozdeliť do piatich tematických častí:

- 1) **Identifikačné ukazovatele respondenta**
- 2) **Pracovný život respondenta**¹
- 3) **Domácnosť a jej členovia**
- 4) **Manžel/ka / partner/ka respondenta**
- 5) **Rodičia respondenta.**

Interpretáciu výsledkov respondentov zo Slovenska budeme uskutočňovať v postupnosti naznačených tematických častí. Vzhľadom na to, že v dotazníku išlo prevažne o kategóriu nominálnych znakov, pre potreby analýzy sme realizovali predovšetkým frekvenčnú analýzu, v tejto fáze analýz v jednoduchej, deskriptívnej podobe, bez skúmania ďalších relevantných súvislostí. V prípade ordinálnych znakov (4 otázky v dotazníku) a použitej numerickej škály (3 otázky v dotazníku) sme analýzy doplnili o analýzu rozptylu. Uvádzané frekvencie a priemerné hodnoty sa vo väčšine prípadov vzťahujú k počtu odpovedajúcich respondentov na tú-ktorú otázku a nie k celkovému počtu zúčastnených respondentov (k výberovému súboru). Na mnohé otázky totiž respondenti často odmietli odpovedať, prípadne odpovedali ambivalentne (neviem) alebo vôbec neodpovedali, čím sa strácal detailnejší prehľad zastúpenia odpovedí vo vzťahu k predmetnej otázke. Pre lepšiu orientáciu všade tam, kde uplatňujeme takýto postup analýz, uvádzame celkové percentuálne zastúpenie odpovedí, výpovedí, názorov respondentov, z čoho je zrejماً relevantnosť výsledkov.

Pre lepšiu ilustráciu prezentujeme niektoré výsledky aj v grafickej podobe.

V závere sumarizujeme sociodemografické ukazovatele podľa jednotlivých tematických blokov.

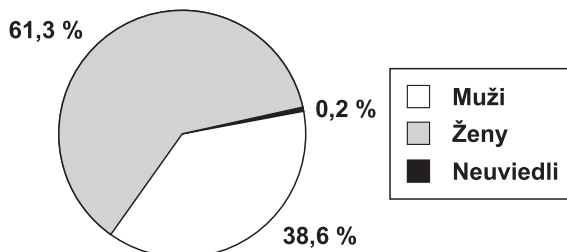
1 V tejto časti uvádzame základnú charakteristiku pracovného života respondenta zameranú na: ekonomickú aktivitu, mieru stability pozície na pracovnom trhu, zamestnanecký vzťah, povolanie a doplnkové informácie o charakteristikách pracovného trhu. Pracovnej činnosti respondenta a jeho rodiny sa detailnejšie venuje časť rotujúceho modulu dotazníka (otázky G13 – G87), ktoré upriamujú pozornosť na dopad recesie na prácu a aj domácnosť, istoty pracovného miesta, domácej práce, skúsenosti s nezamestnanosťou, zosúladenie práce a každodenných povinností.

2.1 Identifikačné ukazovatele respondenta

Otázky smerovali predovšetkým na identifikáciu rodu, veku, vzdelania a manželského statusu, pričom medzi sledované sociodemografické ukazovatele (požadované zo strany ESS), ktoré boli so zámerom reprezentatívnosti zastúpenia výskumnej vzorky podrobené porovnaniam s výsledkami posledného sčítania ľudu, patrili pohlavie, vek a vzdelanie respondenta. Z toho dôvodu, v súvislosti s prezentáciou výsledkov analýz v uvedených ukazovateľoch, uvádzame aj oficiálne údaje zo sčítania ľudu z roku 2001 a aj z roku 2011. Vzhľadom na časový odstup realizácie výskumu (2010) a realizáciu sčítaní v 10-ročných intervaloch považujeme za relevantnejšie výsledky (v ukazovateľoch, kde už došlo k ich spracovaniu) z posledného sčítania (2011).

V Slovenskej republike sa z pôvodných, výberom vzorky určených 2500 respondentov v 5. kole výskumu zúčastnilo **1856 respondentov**. Z uskutočnenej analýzy výskumného súboru vyplynulo, že jeho rozloženie podľa **pohlavia** bolo v prospech žien: 38,6 % mužov a 61,3 % žien (0,2 % respondentov neodpovedalo na predmetnú otázku). Podľa oficiálnych údajov na území Slovenskej republiky mierne prevláda zastúpenie žien (muži 48,7 % a ženy 51,3 % z celkovej populácie). Zastúpenie pohlaví vo výskume teda naznačuje 10 %-nú odchýlku oproti oficiálnym údajom.

Graf č. 2.1: Pohlavie respondentov vo vzorke SR

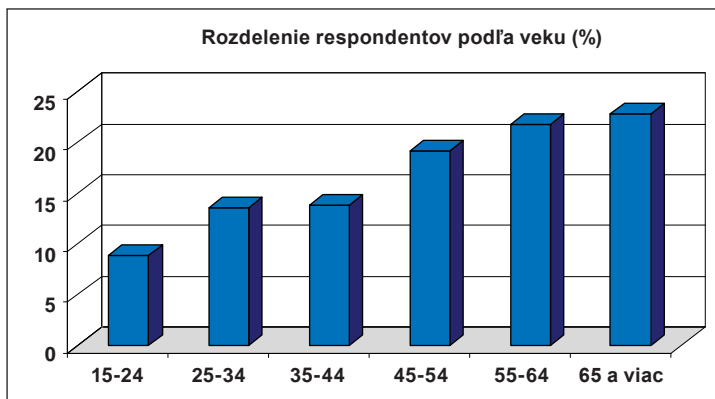

Pri identifikácii **veku** boli respondenti požiadaní, aby uviedli svoj rok narodenia. Na základe rozdelenia respondentov podľa databázy ESS sme vytvorili šesť vekových kategórií v desaťročných odstupoch: 1 – najmladšia veková kategória (15 – 24 rokov), 2 – veková kategória 25 – 34 rokov, 3 – veková kategória 35 – 44 rokov, 4 – veková kategória 45 – 54 rokov, 5 – veková kategória 55 – 64 rokov, 6 – najstaršia veková kategória (65 a viac rokov). Z výsledkov vyplynulo, že 8,8 % respondentov bolo vo veku do 25 rokov, v druhej vekovej kategórii bolo 13,6 % respondentov (25 – 34), takmer identickým počtom respondentov (13,8 %) bola zastúpená tretia veková kategória (35 – 44), štvrtá, piata a šiesta veková kategória bola zastúpená približne pätinou respondentov (45 – 54 rokov: 19,2 % respondentov; 55 – 64 rokov: 21,8 % respondentov, v najstaršej vekovej kategórii nad 65 rokov 22,8 % respondentov). Pri rozdelení respondentov na dve vekové kategórie: do 44 rokov (prvá skupina) a nad 45 rokov (druhá skupina) môžeme konštatovať v prvej (mladšej) skupine 36,2 %-né zastúpenie respondentov, v druhej (staršej) skupine 63,8 %-né zastúpenie respondentov. Celkovo však každá veková kategória bola vo výskume zastúpená primerane.

Ak si porovnáme vekové rozloženie respondentov s oficiálnymi údajmi obyvateľstva SR zo sčítania ľudu (2001)², môžeme pozorovať výraznejšie posuny v troch vekových kategóriách: v prvej (najmladšej), piatej a šiestej vekovej kategórii. V uvedených kategóriách išlo približne o 10 – 14 %-ný posun, v prípade prvej vekovej kategórie smerom dole oproti sčítaniu a v prípade piatej a šiestej vekovej kategórii smerom hore. Celkovo, vo výberovom súbore môžeme konštatovať väčšinové zastúpenie generácie produktívneho a poproduktívneho veku. V ostatných vekových kategóriách boli len miernejšie odchýlky v percentuálnom zastúpení. Len pre úplnosť dodávame, že percentuálne zastúpenie obyvateľstva do 15 rokov bolo v sčítaní v roku 2001 18,8 %, v roku 2011 kleslo na 15,3 %; obyvateľstva nad 65 rokov v roku 2001 bolo 10,3 %, v roku 2011 jeho počet stúpol na 12,7 %. Uvedený trend vyššej reprodukcie obyvateľstva a zníženie počtu staršej populácie tak v príslušných dvoch vekových kategóriách mierne „vyvažuje“ disproporcie v zastúpení respondentov vo výberovom súbore.

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že vo výskume bolo zastúpených všetkých šesť sledovaných vekových kategórií respondentov, pričom percentuálne zastúpenia respondentov boli v troch z nich posunuté oproti oficiálnym údajom spred deviatich rokov.

Graf č. 2.2: Vek respondentov

Pri skúmaní úrovne **vzdelania** respondentov sme sa zamerali na najvyššie dosiahnuté vzdelanie, označenie dĺžky denného štúdia a vymedzenie odboru najvyššej kvalifikácie.

Z analýz týkajúcich sa jednotlivých vzdelanostných kategórií (odpovedalo 99,9 % respondentov) sme zistili, že vo výskume bola zastúpená každá zo vzdelanostných kategórií. Z ponúknutých možností dosiahnutého vzdelania celkovo 64,5 % respondentov uviedlo stredné vzdelanie: neúplné (stredná škola bez maturity 29,0 %) a úplné stredné vzdelanie (stredná škola s maturitou 35,4 %). Z grafu č. 2.3 je ďalej zrejmé, že 12,9 % respondentov má ukončené základné vzdelanie, 2,1 % nadstavbové štúdium a vysokoškolské vzdelanie,

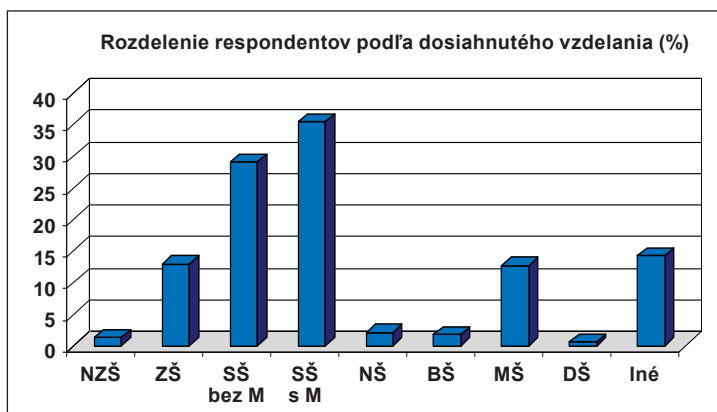
² Z posledného sčítania obyvateľstva (2011) sú sprístupnené len údaje týkajúce sa troch vekových skupín: 0 – 14 rokov, 15 – 64 rokov, nad 65 rokov.

v zmysle trojstupňového štúdia, uviedlo celkovo 15,1 % respondentov (1,8 % respondentov bakalárske štúdium, 11,5 % magisterské štúdium, 1,2 % magisterské pokračujúce štúdium a 0,6 % doktorandské štúdium).³ Z výsledkov teda vyplynulo, že celková vzdelanostná úroveň respondentov sa pohybovala na úrovni stredného vzdelania (dve tretiny respondentov), čo tvorili respondenti s ukončeným, resp. neukončeným stredoškolským vzdelaním. Len 1,3 % respondentov ako najvyšší stupeň svojej vzdelanosti uviedli neukončené základné vzdelanie na prvom alebo na druhom stupni ZŠ.

Môžeme konštatovať, že zloženie slovenského výskumného súboru podľa ukončeného vzdelania (z hľadiska troch základných stupňov vzdelania) bolo nasledovné: základné vzdelanie 12,9 % respondentov, stredné vzdelanie 64,5 % respondentov a vysokoškolské vzdelanie 15,1 % respondentov.

Pri porovnaní oficiálnych údajov (graf č. 2.4) a údajov výskumného súboru sme zistili, že vo výskumnom súbore bol mierny pokles respondentov so základným vzdelaním a nárast respondentov so stredoškolským vzdelaním (bez maturity aj s maturitou), ale celkovo mal výskumný súbor SR primerané, proporcionálne zastúpenie jednotlivých vzdelanostných kategórií.

Graf č. 2.3: Rozdelenie respondentov podľa dosiahnutého vzdelania

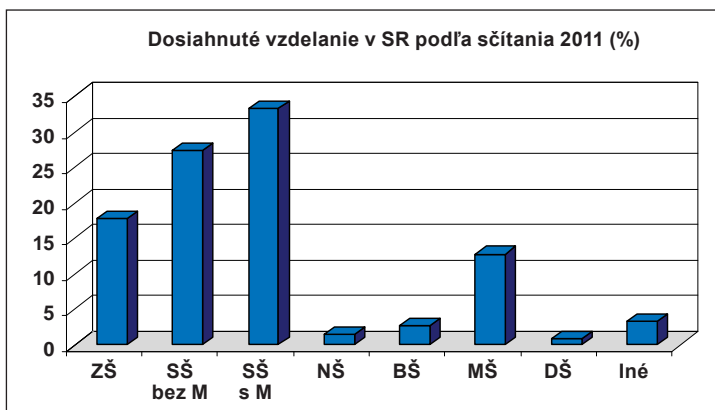

Legenda: NZŠ – neukončená základná škola; ZŠ – základná škola; SŠ bezM – stredná škola bez maturity; SŠsM – stredná škola s maturitou; NŠ – nadstavbové štúdium; BŠ – bakalárske štúdium; MŠ – magisterské a pokračujúce magisterské štúdium; DŠ – doktorandské štúdium

Čo sa týka dĺžky denného štúdia, 12 rokov štúdia uviedlo 28,9 % a 13 rokov štúdia 20 % respondentov, čo zodpovedá 9-ročnej základnej povinnej školskej dochádzke a trojročnému, resp. štvorročnému stredoškolskému vzdelávaniu. 9,4 % respondentov uvádza 11 rokov

³ Trojstupňový systém vysokoškolského štúdia bol na Slovensku zavedený v roku 2002 Zákonom o vysokých školách č. 131/2002 (§2/ods.5).

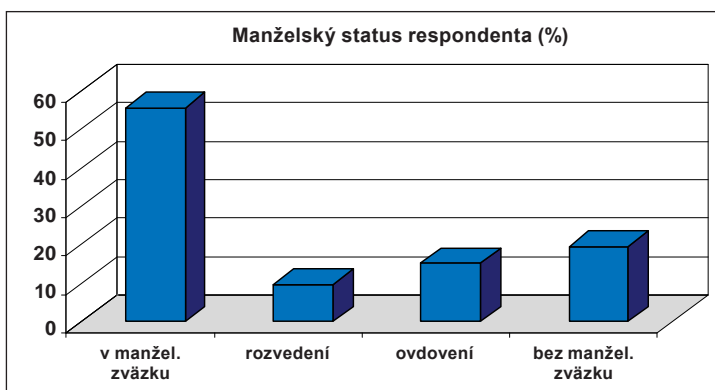
Graf č. 2.4: Vzdelanie obyvateľstva SR podľa oficiálnej štatistiky

Poznámka ku grafu: Údaje sú vypočítané z počtu obyvateľov, ktorí dosiahli nejaký stupeň vzdelania (N = 4 550 715 obyvateľov), t. j. mimo obyvateľstva bez školského vzdelania vrátane detí do 16 rokov.

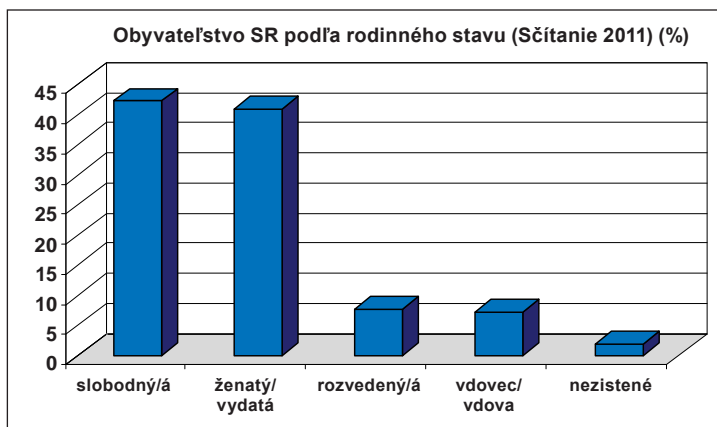
denného štúdia a 6,5 % respondentov 9 rokov štúdia. Dĺžku denného štúdia okolo 17 a 18 rokov, čo približne zodpovedá absolvovaniu troch stupňov vzdelania (základné, stredné, vysokoškolské), uviedla viac ako desatina respondentov (11,9 %). Ostatné roky (od 1 – 25), označené za dĺžku denného štúdia, sa vyskytovali v omnoho menšom počte alebo len v ojedinelých prípadoch. V porovnaní s údajmi o získaní najvyššieho stupňa vzdelania je zrejmé, že u prevažnej väčšiny respondentov prevládlo získanie vzdelania formou denného štúdia, a to na všetkých troch stupňoch vzdelávania. Na otázku odpovedala celá výskumná vzorka (99,9 % respondentov).

Graf č. 2.5: Manželský status respondenta

V súvislosti so skúmaním **manželského statusu** a foriem spolunažívania sme zistili, že z tých, ktorí odpovedali na predmetnú otázku (98,3 %), viac ako polovica 55,7 % respondentov bola v manželskom zväzku, 9,7 % boli rozvedení, 15,1 % boli vdovy/vdovci. Necele päťina respondentov (19,2 %) uviedla, že nikdy neboli v legálnom partnerskom zväzku. Uvedený údaj je v súlade so zistením, že takmer identický počet respondentov (19,4 %) potvrdil život v kohabitácii s partnerom/partnerkou. Uvedené údaje sú v porovnaní s údajmi posledného sčítania (Graf č. 2.6) mierne posunuté v troch kategóriách smerom k vyššiemu zastúpeniu respondentov (ženatý/vydatá, rozvedený/á, vdovec/vdova) a výraznejšie k nižšiemu zastúpeniu respondentov v kategórii slobodný/slobodná.

Graf č. 2.6: Obyvateľstvo SR podľa rodinného stavu

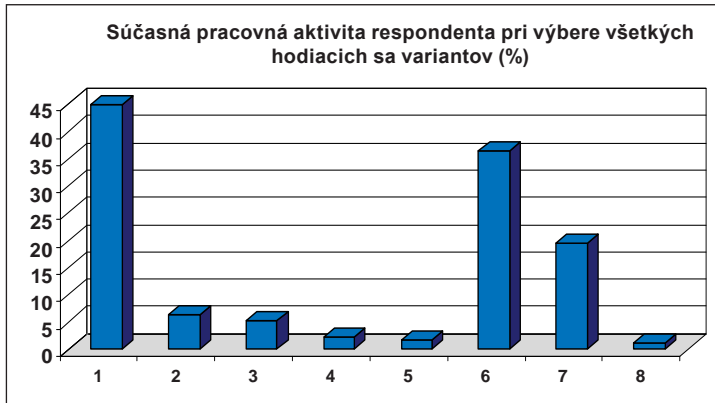
2.2 Pracovný život respondenta

Najväčší blok otázok bol venovaný pracovnému životu respondenta. Otázky boli orientované prevažne na špecifikáciu pracovnej aktivity (vrátane otázok o nezamestnanosti), identifikáciu typu a formy zamestnanosti, typu práce, veľkosti pracoviska, zodpovednosti a vplyvu na prácu, pracovného času a pracovnej pozície, a to v súčasnosti aj v minulosti.

V **bloku otázok o zamestnanosti** respondenti najskôr odpovedali na otázku, čo robili za posledných 7 dní. Z ponúknutých možností kódovali všetky hodiace sa varianty. Najväčší počet, takmer polovica respondentov (44,9 %) sa vyjadrila, že „*boli v práci*“, viac ako tretina z nich bola na dôchodku (36,4 %), takmer päťina bola v domácnosti a starala sa o deti alebo iné osoby (19,6 %) a 6,3 % respondentov sa zúčastňovalo vzdelávacieho procesu. Celkovo 7,6 % respondentov bolo nezamestnaných, pričom 5,3 % z nich si aktívne hľadalo prácu. Trvale chorých bolo 1,8 % a inú možnosť volilo 1,3 % respondentov.

Výraznejšie odchýlky zisťujeme pri kódovaní len jednej z ponúknutých možností vo variantoch: na dôchodku a práca v domácnosti. Pri výbere jednej z možností klesá zastúpenie respondentov na dôchodku viac ako o desatinu odpovedí a naopak, pri označení práce v domácnosti počet odpovedí mierne stúpol (o 4 %). V ostatných variantoch sme zaznamenali

Graf č. 2.7: Súčasná pracovná aktivita respondenta

Legenda: 1 – v práci; 2 – v procese vzdelávania; 3 – nezamestnaný a hľadá prácu; 4 – nezamestnaný, nehľadá prácu; 5 – trvale chorý; 6 – na dôchodku; 7 – práca v domácnosti; 8 – iné

len mierne vzostupné aj zostupné odchýlky. Tieto údaje sú predovšetkým potvrdením pretrvávajúcej pracovnej aktivity dôchodcov.

V ďalších analýzach sme sa zamerali na tú skupinu respondentov, ktorí sa vyjadrili, že za posledných sedem dní nepracovali. Zaujímalo nás, či vykonávali nejakú platenú prácu za posledných sedem dní, prípadne či mali a v ktorom roku naposledy platenú prácu.

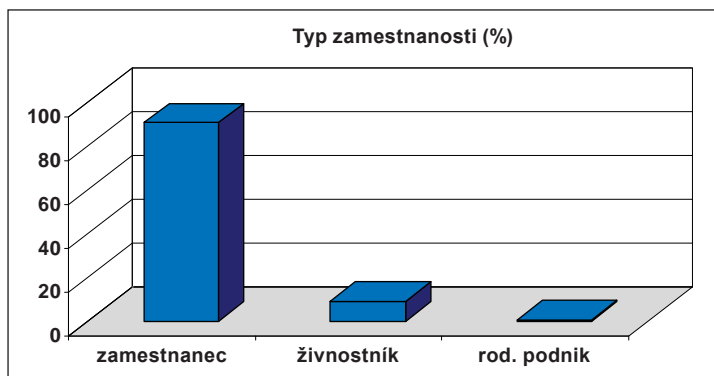
Na otázku, či robili nejakú platenú prácu za posledných sedem dní, odpovedala polovica respondentov. Takmer všetci (97,1 %) odpovedajúci uviedli, že takúto prácu nevykonávali. Zaujímavým je však zistenie, že na ďalšiu otázku, či vôbec mali nejakú platenú prácu, až 85,4 % z 965 odpovedajúcich (52 % z celej výskumnej vzorky), zrejme z tej istej skupiny odpovedajúcich respondentov, uviedlo, že mali niekedy predtým platenú prácu.

Rok poslednej platenej práce uviedlo celkovo 43 % respondentov z celého súboru, a to v priebehu 69-tich rokov dozadu (od roku 1942 do roku 2011). Pritom viac ako polovica z nich (57,1 %) označila hlavne posledných 12 rokov (roky 2000 – 2011) za tie roky, kedy mali naposledy platenú prácu. Rok, v ktorom najväčší počet respondentov udával poslednú platenú prácu, bol rok 2010 (8,5 % respondentov).

Z otázok zameraných na bližšiu špecifikáciu pracovnej aktivity (hlavnej pozície v práci) respondentov vyplynulo, že respondenti v 90,6 %-nom zastúpení boli vo svojej hlavnej práci zamestnancami. Takmer desatina z nich boli samozamestnancami – živnostníkmi (8,9 %) a len s 0,4 % z nich pracovali v rodinnom podniku. Celkovo odpovedalo 90,3 % respondentov.

Keďže väčšina respondentov bola pracovníkmi – zamestnancami, je pochopiteľné, že len 7,2 % respondentov (N = 134) uviedlo počet svojich ďalších zamestnancov. Počty sa pohybujú od 1 do maximálne 30 zamestnancov. Pritom viac ako dve tretiny odpovedajúcich respondentov (67,2 %) nezamestnávali nikoho. Ide pravdepodobne o malých podnikateľov a živnostníkov, udávajúcich najviac jedného zamestnanca (8,2 % odpovedajúcich), dvoch zamestnancov udávalo 4,5 % respondentov, troch zamestnancov 7,5 %. 4 – 10 zamestnancov uviedlo 6,6 % respondentov.

Graf č. 2.8: Typ zamestnanosti

Čo sa týka odpovedí (celkovo 82,8 % odpovedí) na charakter pracovnej zmluvy, viac ako tri štvrtiny zamestnaných respondentov mali uzavretú pracovnú zmluvu na dobu neurčitú (87,1 %) a 11,5 % na dobu určitú. Celkovo 1,4 % respondentov pracovalo bez pracovnej zmluvy. Z pohľadu zamestnávateľa pritom išlo v rovnakom pomere o dočasné zamestnanie alebo zamestnanie trvajúce na dobu určitú menej ako 12 mesiacov (38,8 % odpovedajúcich), 12 mesiacov alebo viac (40,3 %). Len necelá pätina odpovedajúcich (18,9 %) potvrdila trvalé zamestnanie.

Pri identifikácii veľkosti miesta pracovnej činnosti, resp. celkového počtu zamestnancov (vrátane respondenta) sme zistili, že takmer identický počet respondentov uvádzal prácu v kolektíve do 10 ľudí (26,6 %) a od 25 do 99 ľudí (26,2 %). V kolektíve od 10 do 24 ľudí pracovala ďalšia výrazná skupina – takmer štvrtina respondentov (22,7 %). 16,2 % respondentov uvádzalo 100 – 499 ľudí a len 8,2 % respondentov uviedlo 500 a viac ľudí. Celkovo na otázku odpovedalo 88,1 % respondentov. Z údajov teda vyplýva, že tri štvrtiny odpovedajúcich pracovali v troch typoch podnikov: do 10 zamestnancov, od 10 – 24 zamestnancov a 25 – 99 zamestnancov. Respondenti v nich prevažne nemali zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov. Potvrdzujú to aj ich odpovede, keď viac ako tri štvrtiny (79,2 %) z odpovedajúcich respondentov (90,7 %) nepotvrdili svoje vedúce postavenie, a teda nezodpovedali za riadenie pracovnej činnosti. Naopak, pätina odpovedajúcich (20,8 %) zodpovedala za vedenie pracovnej činnosti, pritom viac ako dve tretiny z nich potvrdili zodpovednosť za 1 – 10 ľudí.

Miera vplyvu respondenta na každodennú prácu sa zisťovala prostredníctvom troch ukazovateľov na identickej desaťbodovej numerickej škále, od žiadneho vplyvu (0) až po veľký vplyv, resp. úplnú moc (10). Išlo o zistenie, nakoľko manažment pracoviska umožňuje

- samostatne si každý deň organizovať vlastnú prácu (A),
- ovplyvňovať zásadné rozhodnutia o činnosti organizácie (B),
- zvoliť si alebo zmeniť svoje pracovné tempo (C).

Z analýzy rozptylu (Tabuľka č. 2.1) vyplynulo, že respondenti vo všetkých troch ukazovateľoch vo všeobecnosti hodnotili vplyv manažmentu vo svojej práci podpriemerne, v prípade vplyvu na rozhodnutia o činnosti organizácie boli najviac skeptickí.

Tabuľka č. 2.1: Vplyv manažmentu na organizovanie práce, rozhodnutia o činnosti a pracovné tempo

	N	Minimum	Maximum	M	SD
Vplyv na organizovanie práce	1680	0	10	4,45	3,618
Vplyv na rozhodnutia o činnosti organizácie	1676	0	10	2,47	3,242
Vplyv na pracovné tempo	1675	0	10	4,61	3,512
Spolu N	1672				

Vzhľadom na vysoký rozptyl ich odpovedí na škále (vysoká hodnota SD) je však možné usudzovať na nejednotnosť a diferencovanosť pri voľbe príslušného bodu. Potvrdzujú to aj výsledky frekvenčnej analýzy, keď v ukazovateli A bol najčastejšie volený bod 0 – t. j. žiaden vplyv (21,3 %), po ňom respondenti najviac volili bod 10 – veľký vplyv (v 14,2 %-nom zastúpení). V ukazovateli B dominoval bod 0 (43 %), nasledoval bod 1 (16,2 %), čo znamená, že takmer 60 % respondentov sa domnievalo, že im manažment neumožňuje vplyvať na zásadné rozhodnutia organizácie, v ktorej pracujú. Rovnaký trend, avšak s rozdielnym percentuálnym zastúpením ako v ukazovateli A, sme zaznamenali v ukazovateli C, keď respondenti najčastejšie volili medzi dvomi krajnými (extrémnymi) bodmi – 18,4 % respondentov zo strany manažmentu nepociťovali žiaden vplyv na pracovné tempo a naopak 14 % respondentov ho pociťovalo veľmi silne.

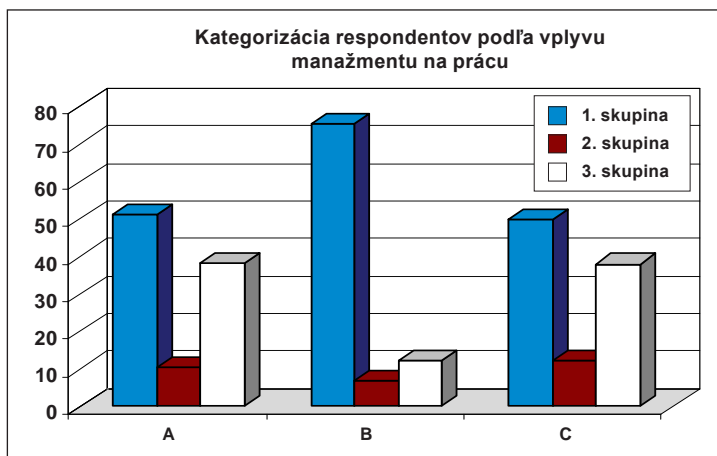
Pre komplexnejší pohľad na výsledky sme realizovali kategorizáciu respondentov podľa voľby príslušného bodu na škále. Prvú skupinu respondentov tvorili respondenti, ktorí volili body 0 – 4 (presvedčenie o žiadnom, resp. slabom vplyve manažmentu). Druhú skupinu tvorili respondenti, ktorí vplyv manažmentu hodnotili ako priemerný (volili bod 5). Tretia skupina respondentov usúdila, že manažment má nadpriemerný až vysoký vplyv na prácu v uvedených ukazovateľoch. Výsledky pre všetky tri ukazovatele predkladá graf č. 2.9.

Z grafu je evidentné, že najväčší počet respondentov (zamestnancov), a to vo všetkých troch sledovaných ukazovateľoch, tvoria respondenti prvej skupiny (slabý vplyv), nasleduje tretia skupina (silný vplyv) a v najmenšej miere je zastúpená druhá skupina respondentov (priemerný vplyv). Z hľadiska ukazovateľov je odlišne hodnotený ukazovateľ vplyvu na rozhodnutia organizácie, keď prvú skupinu respondentov tvoria až tri štvrtiny respondentov (u ostatných dvoch to bolo okolo polovice respondentov). Podľa väčšiny respondentov im manažment veľmi slabo alebo vôbec neumožňuje ovplyvňovať rozhodnutia o činnosti organizácie. Naopak, približne 40 % respondentov (v oboch ukazovateľoch) sa domnievalo, že je im zo strany manažmentu dostatočne umožnené organizovať si prácu a zvoliť si tempo svojej práce.

Pri zisťovaní dĺžky zmluvne dohodnutého a reálne vykonávaného týždenného pracovného času sa zisťoval „základný“ alebo zmluvne dohodnutý pracovný čas za týždeň bez platených či neplatených nadčasov a následne vrátane platených či neplatených nadčasov.

V prvom prípade sa dokázalo, že je to prevažne 40 – 42-hodinový základný alebo zmluvne dohodnutý pracovný čas (uviedli ho takmer dve tretiny odpovedajúcich – 64,4 %). Vyplýva to z charakteru pracovnej činnosti väčšiny respondentov (ako zamestnancov). Viac

Graf č. 2.9 Hodnotenie vplyvu manažmentu na prácu

ako 40-hodinový zmluvne dohodnutý pracovný čas uviedlo 42,2 %. Na predmetnú otázku odpovedalo 86,9 % respondentov.

V druhom prípade, teda zarátajúc platené či neplatené nadčasy, počet respondentov uvádzajúcich 40 – 42-hodinový pracovný čas klesol na 42,9 %, pritom viac a vo výraznejšom počte sa začal objavovať vyšší pracovný čas. V prípade pracovného času vyššieho ako 42 hodín najviac respondentov (takmer 15 %) uviedlo 50-hodinový pracovný čas. Na predmetnú otázku odpovedalo 85,5 % respondentov.

V súvislosti so zistením zamerania, typu práce (pracovného odvetvia) v podniku/firme/organizácii, v ktorej respondent pracuje/pracoval, odpovedalo celkovo 89,4 % respondentov a v rôznom počte označili celkom 79 druhov (typov) zamestnaní. Modálnym variantom (najčastejšie uvádzaným) sa stalo školstvo, resp. pedagogická činnosť (10,5 %), nasledovali konštrukčné práce (8,5 %), poľnohospodárstvo a živočíšna produkcia (6,6 %), zdravotníctvo a sociálna práca (6,3 %), konštrukcia budov (5,5), verejná administratíva a sociálna bezpečnosť (4,9 %), cestná doprava a diaľkové linky (4,2 %), strojársky priemysel (3,8 %), potravinársky priemysel (2,4 %), odevný priemysel (2,2 %), hotelierstvo a reštauračné služby (2,1 %), iný priemysel (2 %). Ostatné typy práce sa umiestnili v menej ako 2 %-nom zastúpení.

Nasledujúca otázka špecifikovala päť typov organizácií, medzi ktorými si respondenti mali zvoliť ten typ, pre ktorý pracujú/pracovali. Odpovedalo 89,3 % respondentov a najčastejšie volili variant súkromná firma (45,2 %), potom nasledovala štátna firma, resp. podnik (24,7 %). Verejný sektor bol zastúpený 17,3 %-ami a necelá desatina odpovedajúcich respondentov označila, že sú živnostníci, resp. podnikatelia (5,7 %). Vládny sektor zastupovalo len 3,1 % respondentov.

V hlavnom zamestnaní respondenti uviedli najčastejšie tieto pozície: obchodní zástupcovia (6,5 %), farmári (3,6 %), úradníci (3,1 %), účtovníci (2,8 %), robotníci v priemysle (2,8 %), manažéri (2,7 %), upratovači (2,5 %), učitelia na ZŠ (2,3 %), kuchári (2,3 %). Ostatné pozície boli zastúpené v menej ako 2 %-nom zastúpení. Na predmetnú otázku odpovedalo 90,2 % respondentov, ktorí označili celkovo 390 pozícií.

Blok otázok o nezamestnanosti obsahoval otázky na zistenie dôvodu odchodu zo zamestnania a dĺžky nezamestnanosti respondenta.

Respondenti ako najčastejší dôvod odchodu zo zamestnania uviedli odchod do dôchodku, čo tvorí necelú tretinu z 89,7 % odpovedajúcich respondentov. Takmer štvrtina konštatovala, že doteraz nikdy od zamestnávateľa neodišla (23,2 %) a asi 7 % odpovedajúcich označilo ako dôvody: lepšie zamestnanie (7,6 %), prepustenie zo strany zamestnávateľa (7,3 %) a tiež ukončenie prevádzky (7,1 %). Ostatné dôvody (podnikanie, skončenie zmluvy, krach rodinnej firmy/podniku, choroba, osobné a rodinné dôvody) boli percentuálne menej zastúpené.

Údaje vypovedajúce o dĺžke nezamestnanosti potvrdili, že štvrtina respondentov (25,3 %) z celkového počtu odpovedajúcich (99,4 %) už bola nezamestnaná a hľadala si prácu dlhšie ako tri mesiace. Na otázku, či niektoré z týchto období trvalo 12 mesiacov alebo dlhšie, odpovedala štvrtina respondentov (N = 465; 25,1 %) a vyjadrili sa súhlasne (47,3 % z nich) alebo nesúhlasne (52,7 %). To, že niektoré z uvádzaných období hľadania si zamestnania (dlhšie ako 3 mesiace, dlhšie ako 12 mesiacov) sa vyskytlo v priebehu posledných 5 rokov, potvrdila tiež štvrtina odpovedajúcich respondentov (N = 240; 25,0 % celého súboru). V súvislosti so zamestnanosťou v inej krajine (za posledných 10 rokov) sa zistilo, že necelá desatina respondentov (7 %; N = 118) z celého súboru (odpovedalo 90,2 % respondentov) mala platenú prácu mimo SR v dĺžke 6 mesiacov alebo dlhšie.

S otázkami nezamestnanosti, resp. zamestnanosti, môže súvisieť aj záujem respondenta o zlepšenie svojich znalostí a pracovných zručností. Na otázku, či sa za týmto účelom za posledných 12 mesiacov zúčastnili nejakého kurzu, prednášky, konferencie na zlepšenie svojich znalostí a pracovných zručností, odpovedalo 99,4 % respondentov – takmer celá výskumná vzorka. Z nich len necelá pätina (17,7 %) potvrdila, že sa takého typu školenia zúčastnila. Ďalšie analýzy potvrdili, že to boli krátkodobé, jednoduchové (11,4 %), dvojdnové (12,4 %), trojdňové (12,7 %) a štvordňové kurzy, prednášky a pod. (9,5 %). Z viacdnových kurzov bol najviac zastúpený 10-dňový kurz, resp. školenie (9,8 %). Na otázku respondenti odpovedali v malom počte (N = 315; 17 %). Pri zhodnotení užitočnosti týchto aktivít až 90 % respondentov, ktorí sa ich zúčastnili, potvrdili, že pre nich boli veľmi užitočné (41,5 %) alebo celkom užitočné (takmer polovica zúčastnených). V súvislosti s úhradou týchto kurzov, školení, resp. podielu zo strany zamestnávateľa/firmy sa zistilo, že takmer dve tretiny v plnom rozsahu platil zamestnávateľ (60,3 %), tretinu z nich si hradil respondent sám (27,7 %).

V súvislosti s nezamestnanosťou môže mať nemalý význam podpora odborovej organizácie, ktorej respondent bol, resp. nebol členom. Distribúcia odpovedí na členstvo v odborovej organizácii naznačila, že takmer polovica respondentov bola v minulosti členom odborov (48,1 %). V súčasnosti členstvo uvádzalo len 6,6 % respondentov a 45,3 % sa vyjadrili, že nie sú a ani neboli členom odborovej organizácie.

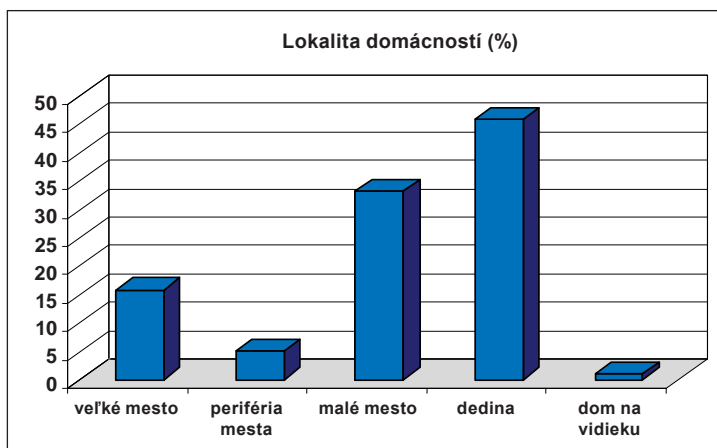
2.3 Domácnosť a jej členovia

V tejto časti najskôr lokalizujeme domácnosť, t. j. identifikujeme urbánny (mestský) alebo rurálny (vidiecky) charakter miesta bydliska respondenta. Potom sa zameriame na analýzy týkajúce sa členov domácnosti, ich identifikáciu (počet, pohlavie, vek), príbuzenský vzťah a spoluzítie členov v domácnosti. Na záver venujeme pozornosť aj materiálnemu a finanč-

nému zabezpečeniu domácnosti (príjem domácnosti a riešenie potenciálnych finančných ťažkostí) a využívania telekomunikačných služieb v domácnosti (pevná telefónna linka).

Pri **lokalizácii súčasného trvalého bydliska** sa takmer polovica respondentov (45,9 %) vyjadrila, že býva v rurálnom prostredí (v dedinách), tretina respondentov (33,2 %) označila za miesto svojho bydliska malé mesto, 15,8 % respondentov veľké mesto, 5,0 % predmestie alebo perifériu veľkého mesta a 0,1 % respondentov identifikovalo svoje bydlisko ako farmu, resp. osamotený dom na vidieku. Celkovo mestské obyvateľstvo je zastúpené 54 %-ami respondentov a vidiecke 45,9 %-ami. Na túto otázku odpovedala takmer celá výskumná vzorka (99,3 %). Uvedené údaje sú v súlade s údajmi z oficiálneho sčítania obyvateľstva (2011), podľa ktorého podiel mestského obyvateľstva je 54,4 % a podiel vidieckeho obyvateľstva je 45,6 %.

Graf č. 2.10: Lokalita domácností

V tomto bloku otázok sme tiež bližšie **identifikovali členov domácnosti**.

Na otázky zisťujúce počet členov domácnosti odpovedalo 99,8 % respondentov, takmer celý výskumný súbor. Najväčší počet odpovedí sme zaznamenali pri identifikácii dvojčlennej rodiny (27,2 % respondentov), nasledujú trojčlenné rodiny (22 %), približne v päťnovom zastúpení to boli jednočlenné rodiny (21,4 %). Štvorčlenné rodiny boli oproti nim zastúpené už v nižšom percentuálnom počte (16,8 %). Päť členov domácnosti uvádzala necelá desatina respondentov (8,4 %) a šesť členov 2,5 %. Vyšší počet členov domácnosti (respondenti uvádzali maximálne 10 členov domácnosti) sa objavil ojedinele (okolo 1 % a menej).

Venovali sme pozornosť aj rozdeleniu respondentov podľa rodu jednotlivých členov domácnosti, a to v poradí, ako ich respondenti označili: druhý člen, tretí, štvrtý...šestnásty. Podľa rodu členov domácnosti sme do piateho člena domácnosti nezistili významné difereencie, ženské aj mužské pohlavie bolo v podstate rovnako zastúpené podľa stanoveného poradia.

Pre identifikáciu vekových kategórií členov domácnosti bolo charakteristické, že s vyšším poradovým číslom člena domácnosti sme zaznamenali stále vyššie percento zastúpenia

mladšej generácie (deti, vnúčatá respondenta) a pokles zastúpenia staršej generácie a zároveň stále menší počet odpovedí, ktorý súvisí so stále klesajúcim počtom členov domácnosti. Pre porovnanie uvádzame percentuálne hodnoty najčastejšie sa vyskytujúcej vekovej kategórie jednotlivých členov domácnosti: druhý člen domácnosti (predpoklad manžel/manželka) sa najčastejšie nachádzal vo štvrtjej vekovej kategórii 45 – 54-ročných (24,2 %), tretí člen (pravdepodobne prvé dieťa) sa nachádzal prevažne v prvej vekovej kategórii 14 – 25-ročných (27,3 %), štvrtý člen domácnosti (druhé dieťa) sa nachádzal rovnako v najväčšej miere v prvej vekovej kategórii (43,8 %), piaty člen domácnosti sa nachádzal takmer v polovičnom zastúpení odpovedí v prvej vekovej kategórii (47,3 %).

Čo sa týka príbuzenského vzťahu, za druhého člena domácnosti respondenti v najväčšom počte (odpovedalo 77,8 % respondentov) označili manžela/ku, prípadne partnera/ku (67,9 % odpovedajúcich respondentov), viac ako pätina (20,0 %) boli ich rodičia a 8,0 % ich deti (synovia, dcéry). V prípade tretieho člena domácnosti odpovedala necelá polovica respondentov (50,6 %) a označila prevažne svoje deti (68,5 %) a starých rodičov (19,4 %). Situácia u štvrtého člena domácnosti je nasledovná: najväčší počet členov domácnosti zastávali deti respondentov (57,6 %) a vo výraznejšom počte sa objavili súrodenci respondentov (bratia a sestry - 28,3 %). Celkovo odpovedala necelá tretina respondentov (28,7 %). Obdobná situácia bola aj v prípade piateho člena domácnosti, avšak s vyšším percentuálnym zastúpením detí (74,1 %) a nižším zastúpením respondentových súrodencov (13,4 %); iný príbuzný, ako piaty člen domácnosti, sa objavil takmer v desaťpercentnom zastúpení (10,3 %). Pripomíname však, že vzťah k piatemu členovi domácnosti uviedlo len 12,1 % respondentov. U ďalších členov domácnosti sa takáto situácia opakovala (samozrejme s nižšími percentuálnymi hodnotami).

Otázky zamerané na **spolužitie členov domácnosti** objasňovali problematiku afinity (spolužitie partnerov), filiácie (spolužitie rodičov a detí), prípadne otázky adopcie.

Na otázku identifikujúcu formy spolunažívania sme zistili (uvádzame ich v prehľade o manželskom statuse respondenta), že z tých, ktorí odpovedali na predmetnú otázku (98,3 %), viac ako polovica (55,7 %) respondentov sú ženatí/vydaté, 9,7 % rozvedení, 15,1 % vdovy/vdovci. Necelá pätina respondentov (19,2 %) uviedla, že nikdy neboli v legálnom partnerskom zväzku. Uvedený údaj je v súlade so zistením, že takmer identický počet respondentov (19,4 %) potvrdil život v kohabitácii s partnerom/partnerkou.

Ďalšie dve otázky mali bližšie charakterizovať partnerské spolužitie. Z odpovedí respondentov, ktorí v súčasnosti potvrdili akúkoľvek formu spolužitia, vyplynulo, že až 91,9 % z nich žije v legálnom zväzku, 5,7 % v kohabitácii s partnerom a 2,4 % je rozvedených. Podotýkame však, že na vyjadrenie partnerského vzťahu odpovedala len nadpolovičná časť respondentov (58,6 %). Na otázku, či v minulosti niekedy žili s partnerom bez toho, aby boli zosobášení, 80,6 % respondentov odpovedalo záporne, a, naopak, kladne 19,4 % respondentov. Na túto otázku spolu odpovedalo 84 % respondentov. Len necelá tretina respondentov (28 %) sa osobitne vyjadrila k problematike rozvodovosti. Z nich až 88,5 % deklarovalo, že nikdy neboli rozvedení, a približne desatina (11,5 %) potvrdila túto skutočnosť.

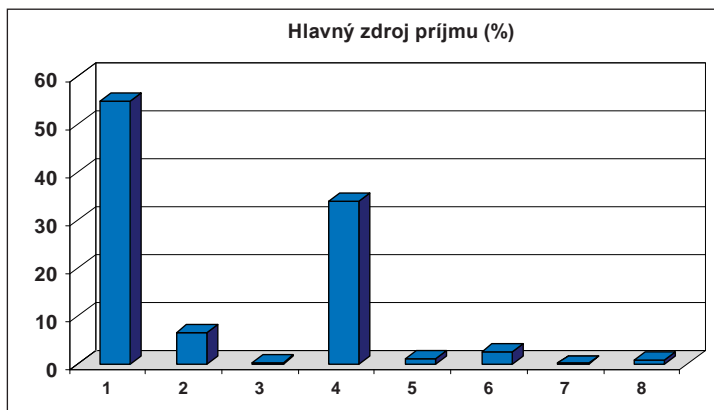
Na otázku, či mali niekedy vlastné deti, nevlastné deti, adoptované deti alebo partnerove deti, ktoré žili spolu s nimi v jednej domácnosti, odpovedala necelá polovica respondentov (49 %). Z toho takmer dve tretiny (61,5 %) uviedli spolužitie detí v domácnosti. Ak

si však porovnáme výsledky kontrolného kódovania anketára, ktorý tento údaj zaznamenal len u 44,4 % respondentov približne z celého výskumného súboru ($N = 1854$, t. j. 99,9 % respondentov), s údajmi uvedenými samotným respondentom, vidíme, že nie sú konzistentné (aj napriek nízkemu zastúpeniu odpovedí na túto otázku). Dôvodom môže byť nejednoznačne položená otázka, ktorá mala dichotomický charakter (vyžadovala odpoveď áno/nie) avšak jej formulácia obsahovala viac možností výberu odpovedí, čím mohla spôsobiť u respondentov nepochopenie a zabránila im odpovedať na ňu.

Obraz o materiálnom a finančnom zabezpečení rodiny respondenta si môžeme vytvoriť prostredníctvom analýzy otázok týkajúcich sa celkového príjmu domácnosti, jeho finančného vyčíslenia, veľkosti príjmu, ktorý zabezpečuje respondent, ako aj z názorov na riešenie potenciálnych finančných ťažkostí domácnosti.

Hlavným zdrojom príjmu domácností respondentov boli platy alebo mzdy (54,9 %), potom nasledovali dôchodky (34 %) a príjem zo samozamestnania/živnosti (6,5 %). Podpora v nezamestnanosti (1,1 %) alebo akékoľvek ďalšie sociálne dávky (2,6 %) tvorili nízke percento príjmu domácnosti. Na predmetnú otázku odpovedalo 96,9 % respondentov z celého súboru.

Graf č. 2.11: Hlavný zdroj príjmu

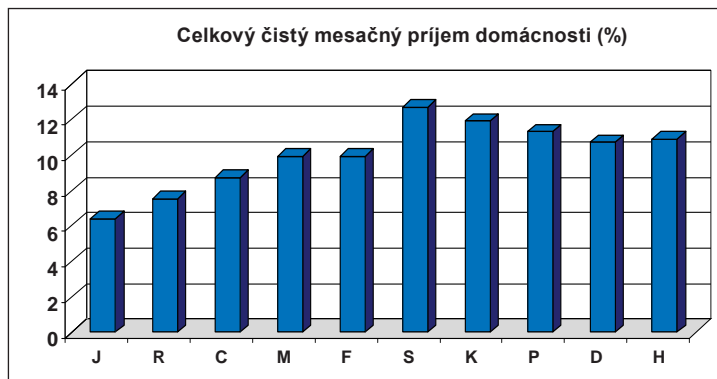
Legenda: 1 – plat alebo mzda; 2 – príjem zo živnosti; 3 – poľnohospodárska činnosť; 4 – dôchodok; 5 – podpora v nezamestnanosti; 6 – iné sociálne dávky; 7 – príjem z investícií, poistenia; 8 – iné zdroje

Čistý príjem domácnosti zo všetkých zdrojov (po zdanení a povinných odvodoch) bol kategorizovaný do 10-tich finančných kategórií v rozpätí od najnižšieho príjmu po najvyšší.

Z výsledkov analýz vyplynulo, že respondenti najčastejšie uvádzali príjem domácnosti od 350 do 405 Eur. Pri ostatných kategóriách sme zaznamenali pokles percentuálnych hodnôt smerom nahor aj nadol, pričom smerom nahor boli jednotlivé kategórie mierne vyššie zastúpené (kategórie J, R, C, M, F spolu 42,4 %; kategórie K, P, D, H spolu 44,8 %). Na predmetnú otázku odpovedalo 67,2 % respondentov ($N = 1247$).

Celkovo môžeme konštatovať, že všetky finančné kategórie vyčíslenia čistého príjmu domácností boli zastúpené, pričom v šiestej kategórii (najviac vyskytujúca sa kategória) sme zaznamenali mierne stúpajúcu tendenciu odpovedí, od nej smerom ku kategóriám s vyšším príjmom domácnosti naopak klesajúcu tendenciu odpovedí.

Graf č. 2.12: Celkový čistý mesačný príjem domácnosti

Legenda: J – do 134 €; R – 135 – 194 €; C – 195 – 244 €; M – 245 – 294 €; F – 295 – 349 €; S – 350 – 405 €; K – 406 – 470 €; P – 471 – 543 €; D – 544 – 726 €; H – viac ako 727 €

Detailnejší obraz o príjme domácnosti poskytuje zistenie, aký podiel z príjmu domácnosti zabezpečujú samotní respondenti. Škála odpovedí mala poradový charakter od 1 – žiaden podiel po 7 – všetko, čo nám umožňovalo realizovať analýzu rozptylu, t. j. priemerné zistenie podielu. Stredná hodnota ($M = 4,32$; $SD = 1,94$) sa umiestnila medzi variantmi – asi polovica podielu a viac ako polovica podielu. Rozptyl odpovedí je však značný, preto nás zaujímalo aj frekvenčné zastúpenie odpovedí respondentov. Z nich vyplynulo, že najvyššie zastúpenie mali dva varianty – všetko (24,7 %) a menej ako polovicu (21,5 %). Potom nasledoval variant – asi polovicu (18,9 %), viac ako polovicu (12,7 %). Žiaden a veľmi malý podiel na príjme potvrdilo takmer rovnaké zastúpenie respondentov (8,1 % a 9,3 %). Len 4,7 % respondentov usúdilo, že má veľmi veľký podiel na príjme. Na predmetnú otázku odpovedalo 96,9 % respondentov.

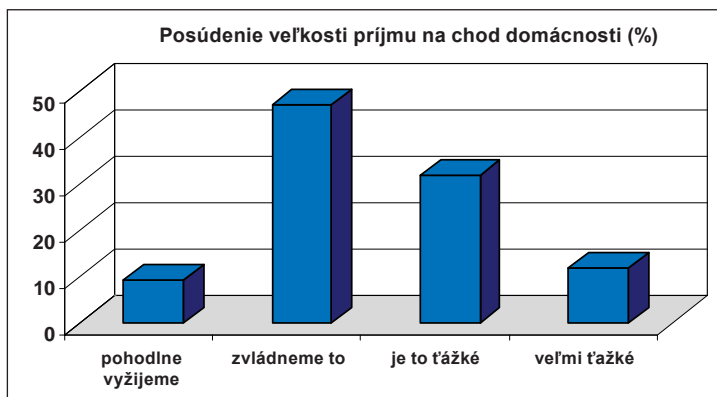
Pre lepšiu orientáciu vo výsledkoch sme realizovali kategorizáciu respondentov, podľa voľby variantov. Prvú skupinu, ktorá má nižší podiel na príjme (žiaden, veľmi malý alebo menej ako polovicu príjmu), tvorí 38,9 % respondentov; druhú skupinu, asi s polovicou príjmu, tvorí takmer pätina respondentov (18,9 %); tretiu skupinu, ktorá má viac ako polovičný podiel na príjme, veľmi veľký príjem alebo spadá do kategórie jediného zdroja príjmu domácnosti, tvorí 42,1 % respondentov. Z výsledkov teda vyplýva, že respondenti sa prevažne diferencovali do dvoch (takmer vyvážených) skupín podľa toho, či mali väčšinový alebo menšinový podiel na príjme. Zaujímalo nás, či je možné rozlíšiť skupiny podľa rodu. Údaje v tabuľke č. 2.2 potvrdzujú, že prvú skupinu (s nižším podielom príjmu) tvorili prevažne ženy (takmer polovica), tretiu skupinu (s vyšším podielom) zase muži (viac ako polovica).

Tabuľka č. 2.2: Podiel na príjme vo vzťahu k rodu (N = 1795)

			1. skupina	2. skupina	3. skupina
Rod	Muži	N	181	145	373
		%	25,9	20,7	53,4
	Ženy	N	517	195	384
		%	47,2	17,8	35,0

Ďalšie analýzy sa týkali zistenia názoru respondentov na to, ako im „postačuje“ príjem domácnosti na jej každodenný chod. Necelá polovica respondentov sa prikláňala k názoru, že so súčasným príjmom chod domácnosti zvláda (47,2 % z odpovedajúcich respondentov). Naopak, takmer tretina respondentov (31,8 %) sa domnieva, že to majú ťažké so súčasným príjmom. Veľmi nepriaznivú situáciu v tomto smere označila viac ako desatina (11,7 %) respondentov a naopak približne rovnaký počet respondentov (9,3 %) pohodlne dokáže vyžiť zo súčasného príjmu. Na predmetnú otázku odpovedala takmer celá výskumná vzorka (99,4 % respondentov).

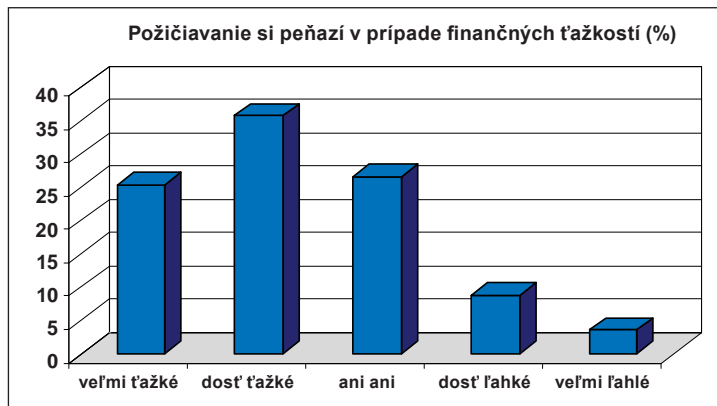
Graf č. 2.13: Veľkosť príjmu na chod domácnosti

Legenda: 1 – pohodlne vyžijeme; 2 – zvládneme to; 3 – je to ťažké so súčasným príjmom; 4 – máme to veľmi ťažké so súčasným príjmom

Na otázku, či by bolo pre nich ťažké alebo ľahké požičať si peniaze v prípade vážnych finančných ťažkostí, takmer dve tretiny respondentov (61,7 %) sa domnievali, že by to bolo pre nich veľmi, resp. dosť ťažké. 12,4 % respondentov sa vyjadrilo v tom zmysle, že je to pre nich dosť alebo veľmi ľahké. Viac ako štvrtina odpovedí (26,6 %) bola ambivalentného charakteru (ani ľahké, ani ťažké). Priemerná hodnota odpovedí sa nachádza medzi možnosťami dosť ťažké a ani ľahké, ani ťažké ($M = 2,29$; $SD = 1,05$). K otázke sa vyjadrilo 93,5 % respondentov z celého súboru.

Graf č. 2.14: Finančné ťažkosti

V súvislosti s rozmachom **telekomunikačných služieb** (hlavne mobilných sietí a internetu) bola aplikovaná otázka zisťujúca využívanie pevnej telefónnej siete. Z 99,3 % odpovedí sme súhlasnú odpoveď zaznamenali v 39,3 % prípadov. Tým sa potvrdila jej menšia využiteľnosť oproti údajom zo 4. kola, kde pevnú linku potvrdila takmer polovica respondentov (47,6 %). Porovnanie s ostatnými službami nie je možné realizovať, vzhľadom na absenciu potrebných ukazovateľov.

2.4 Manžel/ka, partner/ka respondenta

V súvislosti s partnerom respondenta sme analyzovali vzdelanostnú úroveň a jeho pracovnú aktivitu.

Rovnako ako v prípade samotných respondentov, aj v prípade ich partnerov platí, že väčšina z nich má ukončené stredoškolské vzdelanie (takmer tri štvrtiny respondentov, 36,4 % bez maturity a 36,3 % s maturitou). Potom nasleduje magisterské/inžinierske štúdium (11,9 %) a necelá desatina (7,1 %) z nich má ukončené základné vzdelanie. Ostatné typy vzdelania boli zastúpené v minimálnej počte (menej ako 2 % nadstavbové a bakalárske štúdium, 0,6 % neukončený prvý stupeň základnej školy, menej ako 1 % doktorandské štúdium). Celkovo u partnerov dominovalo stredné vzdelanie (úplné aj neúplné). Podotýkame však, že na túto otázku odpovedala len viac ako polovica respondentov (57,3 %), čo je v podstate v súlade s počtom spolu žijúcich partnerov (anketár uviedol 57,9 % spolu bývajúcich manželov/partnerov pri analýze 98,8 % respondentov).

Ďalšia otázka bola venovaná popisu práce partnera respondenta, ktorý najviac vystihuje, čo robil/a počas posledných sedem dní. Na otázku odpovedalo len 8,6 % respondentov (N = 159). Z ich odpovedí vyplynulo, že 61 % partnerov boli pracovne aktívni ako zamestnanci, živnostníci a pod.; desatina partnerov (10,1 %) vykonávala prácu v domácnosti a starala sa o deti alebo iné osoby a viac ako štvrtina (25,8 %) je na dôchodku. Ostatné varianty boli zastúpené minimálne (pod 2 %).

Pri overení vykonávania platenej práce anketárom však vysvitlo, že len 6,3 % respondentov (z 23,3 % odpovedajúcich respondentov) potvrdilo, že ich partneri mali nejakú platnú prácu za posledných sedem dní.

Z otázok zameraných na bližšiu špecifikáciu typu zamestnanosti tých partnerov, ktorí v súčasnosti pracujú, vyplynulo, že 82,8 % z nich boli zamestnancami, 16,7 % živnostníkmi a len 0,5 % pracovalo v rodinnom podniku. Celkovo na predmetnú otázku odpovedala len tretina respondentov (34,4 %). Pri snahe o zistenie počtu zamestnancov, ktorých partner respondentov zamestnáva, odpovedalo len 5,2 % respondentov (N = 96). Z nich vyplynulo, že takmer štvrtina z nich (23,9 %) zamestnávala 1 – 5 zamestnancov. Od 6 – 10 zamestnancov zamestnávalo 7,2 % partnerov a jeden partner respondentov zamestnával 20 pracovníkov.

Pri identifikácii pracovnej pozície partnera v hlavnom zamestnaní sa v najvyššom percentuálnom zastúpení (viac ako 3 % odpovedí z celkovo tretiny odpovedajúcich na predmetnú otázku) zaradili: predajcovia, úradníci, obchodníci, vodiči nákladnej dopravy, murári.

V súlade s uvedenými údajmi sú zistenia, že viac ako tri štvrtiny respondentov (75,7 %), ktorí hodnotili zodpovednosť svojich partnerov za vykonávanú prácu (hodnotila to tretina respondentov – 33,7 %), uviedli, že ich partneri nemajú nijakú zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov.

Následne sa analyzovali otázky týkajúce sa tých partnerov, u ktorých bola respondentmi potvrdená zodpovednosť za prácu iných. Na otázku, za koľko ľudí je ich partner zodpovedný, odpovedala len necelá desatina respondentov (7,8 %). Z jej analýzy môžeme konštatovať, že je to prevažne menšia skupina ľudí (maximálne do desať pracovníkov), za ktorých zodpovedajú. Potvrdili to viac ako tri štvrtiny odpovedajúcich respondentov (79,2 %).

Otázky týkajúce sa partnera respondentov boli zavŕšené zistením dĺžky reálne vykonávaného týždenného pracovného času, ktorý ich partner trávi v zamestnaní. Na predmetnú otázku odpovedala necelá desatina respondentov (7,7 %). Viac ako tretina z nich potvrdila u svojich partnerov 40 – 42-hodinový týždenný pracovný čas, pätina respondentov (20,3 %) uviedla 50-hodinový a 6,1 % respondentov dokonca 60-hodinový pracovný čas u svojich partnerov.

2.5 Rodičia respondenta

Podobne ako u respondentovho partnera, aj v súvislosti s jeho rodičmi sme analyzovali ich vzdelanie a pracovnú aktivitu (samostatne u otcov a matiek respondentov).

Podľa vyjadrenia respondentov najväčší počet ich **otcov** ukončil základné vzdelanie (30,2 %), neúplné stredné vzdelanie (bez maturity) svojich otcov potvrdila tretina respondentov (32,2 %), úplné stredné vzdelanie (s maturitou) ukončilo 16,1 % a len 6,1 % vysokoškolské vzdelanie.⁴ Ostatné typy vzdelania sú len minimálne zastúpené. Na otázku odpovedalo 96 % respondentov.

Čo sa týka typu zamestnanosti u otcov, 83,1 % respondentov uvádzalo, že v čase, keď mali 14 rokov, ich otec pracoval ako zamestnanec. Celkovo na túto otázku odpovedalo

---

4 V čase štúdia rodičov respondenta na Slovensku nefungoval trojstupňový systém vysokoškolského štúdia.

97,6 % respondentov. Tieto údaje sa vzťahujú prevažne na zamestnanecké vzťahy, ktoré zodpovedali vtedajšej spoločensko-politickej situácii na Slovensku. Z tých istých dôvodov je bezpredmetná otázka týkajúca sa počtu zamestnancov, ktorých zamestnával respondentov otec. Na túto otázku odpovedalo len 6,8 % respondentov a aj u nich predpokladáme, že ju chápali vo vzťahu – vedúci pracovník a podriadený zamestnanec a nie vo vzťahu zamestnávateľ (otec respondenta) a zamestnanec. Spolu 85 % respondentov uviedlo, že ich otcovia nemali žiadnych zamestnancov.

Podľa ďalších údajov týkajúcich sa skúmania zodpovednosti ich otcov za dozor nad prácou iných zamestnancov celkovo odpovedalo 77,5 % respondentov. Z nich veľká väčšina, t. j. tri štvrtiny respondentov odpovedalo negatívne (77,7 %). Naopak, pätina respondentov (22,3 %) sa vyjadrila v opačnom zmysle.

Pri skúmaní vymedzenia hlavnej pracovnej aktivity (typu práce) u otcov respondentov vyplynulo, že svoju prácu vykonávali ako kvalifikovaní robotníci (24,5 %) alebo čiastočne kvalifikovaní robotníci (23,3 %). Prevažovali u nich teda rutinné manuálne povolania a služby (napr. majster, výrobca náradia, elektrikár, murár, stolár, pekáč, vodič a pod.) Potom nasledovali robotníci na družstve (napr. poľnohospodár – 15,5 %), nekvalifikovaní robotníci (pomocný robotník, traktorista – 14,1 %), odborné alebo technické povolania (lekár, učiteľ, inžinier – 7,6 %). Ostatné povolania boli zastúpené v minimálnej miere (pod 5,5 %). Celkovo respondenti odpovedali na túto otázku vo vysokom 88,42 %-nom zastúpení.

Vzdelanostná úroveň **matiek** je o niečo nižšia ako u otcov. Podľa respondentov desatina z nich (10,7 %) neukončila základné vzdelanie, takmer 40 % z nich ukončilo základné vzdelanie, približne štvrtina z nich (22,3 %) má neúplné stredné vzdelanie a 16,2 % úplné stredné vzdelanie. Ostatné typy vzdelania boli zastúpené len minimálne (menej ako 4 %). Na otázku odpovedalo 97,4 % respondentov.

Pri identifikácii typu zamestnanosti matiek respondentov sa zistilo, že viac ako dve tretiny z nich v 14-tich rokoch respondenta pracovali ako zamestnankyne (65,5 %) a naopak len necelá tretina (31,2 %) nepracovala, nebola v pracovnom pomere. Vzhľadom na to, že len 1,8 % respondentov udáva u svojich matiek, že boli živnostníčky (samozamestnankyne), otázky smerujúce k zisteniu počtu zamestnancov (v prípade, ak bola zamestnávateľkou) považujeme za bezpredmetné. Potvrďuje to aj nízke percentuálne zastúpenie odpovedí (len 1,7 % odpovedí) a aj v nich vysoké zastúpenie negatívnych odpovedí (93,8 %). A hoci k identifikácii zodpovednosti za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov u svojich matiek sa vyjadrili takmer dve tretiny respondentov (62,6 %), až 89,3 % z nich uviedlo, že ich matky nedisponovali žiadnou zodpovednosťou za prácu iných. To je v súlade s charakterom práce, ktorú vykonávali.

Čo sa týka vymedzenia hlavnej pracovnej aktivity (typu práce) u matiek respondentov (v čase 14-tich rokov respondenta), odlišne od otcov, respondenti u nich uvádzali rôzne typy práce, ktorých zastúpenie bolo viac-menej vyvážené. Až 6 typov práce získalo u matiek respondentov viac ako desaťpercentné zastúpenie. Uvádzame ich v zostupnom poradí: nekvalifikované robotníčky (18,5 %), robotníčky na družstvách (16,0 %), čiastočne kvalifikované robotníčky (12,7 %), úradnícke povolania (12,1 %), povolania súvisiace so službami (11,8 %), kvalifikované robotníčky (10,5 %), odborné alebo technické povolania (9,1 %). Celkovo pracovnú aktivitu svojej matky identifikovali dve tretiny respondentov (65,6 %).

2.6 Sumarizácia sociálno-demografických ukazovateľov respondenta a jeho rodiny

Z dôvodu prehľadnosti pristupujeme k heslovitej prezentácii najdôležitejších výskumných zistení charakterizujúcich sociálno-demografický profil respondenta a jeho rodiny.

Identifikačné ukazovatele respondenta

Vo výskumnom súbore sme zaznamenali podľa pohlavia výraznejšie rozloženie v prospech žien (10 %-ná odchýlka od oficiálnych údajov).

Veková kategorizácia poukázala na vzostupné zastúpenie jednotlivých (šiestich) vekových kategórií, a to smerom od najmladšej po najstaršiu vekovú kategóriu. Vo výberovom súbore bolo zaznamenané väčšinové zastúpenie generácie produktívneho a poproduktívneho veku.

Viac ako dve tretiny respondentov mali stredoškolské vzdelanie (bez maturity aj s maturitou). Tomu zodpovedala aj dĺžka denného štúdia, viac ako polovica respondentov uviedla 12 alebo 13 rokov štúdia.

Viac ako polovica participantov bola v manželskom zväzku.

Pracovný život respondenta

Takmer polovica respondentov bola v čase realizácie výskumu v pracovnom vzťahu, viac ako tretina na dôchodku.

Zamestnanecký typ práce ako svoj hlavný pracovný pomer uviedla takmer celá výskumná vzorka. 90,6 % respondentov sa venovalo pracovnej činnosti (mali platenú prácu). V zahraničí (za posledných 10 rokov) mala platenú prácu v dĺžke 6 mesiacov alebo dlhšie necelá desatina z celého súboru.

Z tých respondentov, ktorí za posledných sedem dní nevykonávali platenú prácu, takmer polovica odpovedajúcich uviedla, že predtým mala platenú prácu. Viac ako polovica respondentov identifikovala rok poslednej platenej práce, a to v priebehu 69-tich rokov (od roku 1942 do roku 2011). Viac ako polovica z odpovedajúcich respondentov označila hlavne posledných 12 rokov (roky 2000 – 2011) za tie roky, kedy mali naposledy platenú prácu. Rok, v ktorom najväčší počet respondentov udával platenú prácu, bol rok 2010.

Zo špecifikácie pracovnej aktivity vyplynulo, že tí respondenti, ktorí v súčasnosti alebo v minulosti pracovali, boli prevažne zamestnancami, v zamestnaneckom pracovnom pomere. Aj vzhľadom na to len necelá desatina respondentov uviedla počet pracovníkov, ktorých zamestnáva. Ten sa pohybuje najviac od 1 – 30 zamestnancov.

Viac ako tri štvrtiny zamestnaných respondentov mali uzavretú pracovnú zmluvu na dobu neurčitú.

Pri identifikácii veľkosti miesta pracovnej činnosti, resp. celkového počtu zamestnancov (vrátane respondenta) sme zistili, že približne v rovnakom percentuálnom zastúpení (viac ako štvrtina pracujúcich respondentov) pracovali v kolektíve menšom ako 10 ľudí a tiež v kolektíve od 25 – 99 ľudí. V prípade troch štvrtín výberového súboru išlo prevažne o tri typy podnikov: do 10 zamestnancov, od 10 do 24 zamestnancov a 25 – 99 zamestnancov. Respondenti v nich prevažne nemali zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov.

Z analýz zisťujúcich mieru vplyvu respondenta na organizovanie svojej práce, rozhodnutia o činnosti organizácie a na pracovné tempo vyplynulo, že respondenti vo všetkých troch ukazovateľoch vo všeobecnosti hodnotili vplyv manažmentu vo svojej práci podpriemerne, v prípade vplyvu na rozhodnutia o činnosti organizácie boli najviac skeptickí. Respondenti sa v najvyššom zastúpení vyjadrili, že na organizovanie práce a na pracovné tempo nemajú žiaden vplyv. Takmer 60 % respondentov sa domnievalo, že im manažment neumožňuje vplývať na zásadné rozhodnutia organizácie, v ktorej pracujú.

Takmer dve tretiny respondentov uvádzali vo svojom hlavnom zamestnaní 40 – 42-hodinový zmluvne dohodnutý pracovný čas za týždeň bez platených či neplatených nadčasov. Vráťane platených či neplatených nadčasov počet respondentov uvádzajúcich 40 – 42-hodinový pracovný čas klesol a vo výraznejšom počte sa začal objavovať vyšší pracovný čas (viac ako desatina uvádzala až 50 hodín).

Pri zisťovaní pracovných odvetví respondenti označili v rôznej miere, avšak celkovo 79 pracovných odvetví. Medzi najčastejšie uvádzané typy práce (viac ako 6 % odpovedí) uviedli v poradí: školstvo, resp. pedagogická činnosť, nasledovali konštrukčné práce, poľnohospodárstvo a živočíšna produkcia, zdravotníctvo a sociálna práca.

Pri špecifikácii piatich typov organizácií, pre ktoré respondenti pracujú/pracovali, najčastejšie volili variant – súkromná firma.

Za najčastejšie uvádzané pozície v hlavnom zamestnaní (viac ako 3 % odpovedí) respondenti uviedli v poradí: obchodní zástupcovia, farmári, úradníci.

Respondenti ako najčastejší dôvod odchodu zo zamestnania uviedli odchod do dôchodku (tretina odpovedí).

Štvrtina respondentov už bola nezamestnaná a hľadala si prácu dlhšie ako tri mesiace. Rovnako štvrtina uvádzala, že sa v tejto pozícii ocitla za obdobie posledných piatich rokov. Necelá desatina respondentov mala platenú prácu mimo SR v dĺžke 6 mesiacov alebo dlhšie.

Čo sa týka využitia možnosti zlepšenia znalosti (zručností) v priebehu posledného roka, túto možnosť využila len necelá pätina respondentov a prevažne jednoduchými, dvojdnými alebo trojdňovými vzdelávacími aktivitami.

Takmer polovica respondentov bola v minulosti členom odborovej organizácie, v súčasnosti členstvo v nej uvádzala necelá desatina.

Domácnosť a jej členovia

Domácnosť respondentov bola lokalizovaná prevažne v mestskom prostredí (viac ako polovica respondentov).

Vo výskumnom súbore bola najviac zastúpená dvojčlenná domácnosť (viac ako štvrtina), trojčlenná domácnosť v menšom zastúpení (okolo pätiny domácností).

Podľa rodu členov domácnosti sme do piateho člena domácnosti nezistili významné diferencie, ženské aj mužské pohlavie je v podstate rovnako zastúpené podľa stanoveného poradia.

Pre členov domácnosti bolo charakteristické, že s vyšším poradovým číslom člena domácnosti zaznamenávame stále vyššie percento zastúpenia mladšej generácie (deti, vnúčatá respondenta), pokles zastúpenia staršej generácie a zároveň stále menší počet odpovedí, ktorý súvisel so stále klesajúcim počtom členov domácnosti.

Z foriem spolunažívania bolo najtypickejšie spolužitie manželov (viac ako polovica), život v kohabitácii s partnerom/partnerkou potvrdila takmer pätina respondentov.

Za hlavný zdroj príjmu respondenti označili platy alebo mzdy (viac ako polovica respondentov), potom nasledovali dôchodky v tretinovom zastúpení. Necelá štvrtina respondentov mala jednoznačný podiel na príjmoch domácnosti (sú jediným zdrojom príjmu) a pätina respondentov menej ako polovicu.

Všetky ponúknuté finančné kategórie vyčíslenia čistého príjmu domácností (spolu 10 kategórií) boli zastúpené, pričom v siedmej kategórii (najviac vyskytujúca sa kategória s príjmom 350 – 405 €) sme zaznamenali mierne stúpajúcu tendenciu odpovedí, od nej smerom ku kategóriám s vyšším príjmom domácnosti naopak klesajúcu tendenciu odpovedí.

Z hľadiska hodnotenia príjmu domácnosti sa takmer polovica respondentov prikláňala k názoru, že so súčasným príjmom to s chodom domácnosti zvládajú. Veľmi nepriaznivú situáciu v tomto smere označila skoro desatina respondentov.

V prípade vážnych finančných ťažkostí necelé dve tretiny respondentov sa domnievali, že by to bolo pre nich veľmi, resp. dosť ťažké požičať si peniaze na zlepšenie situácie v domácnosti.

Z analýzy využívania telekomunikačných služieb vyplynulo, že 40 % domácností využíva pevnú telefónnu linku.

Manžel/partner respondenta

Pre manžela/partnera respondenta, rovnako ako v prípade samotných respondentov, platilo, že väčšina má úplné alebo neúplné stredoškolské vzdelanie (spolu takmer tri štvrtiny respondentov), s rovnakým zastúpením strednej školy bez maturity a aj s maturitou.

Z popisu práce partnera respondenta, ktorý najviac vystihuje, čo robil/a počas posledných sedem dní, vyplynulo, že takmer dve tretiny z nich (61 %) boli pracovne aktívni.

Z otázok zameraných na bližšiu špecifikáciu typu zamestnanosti tých partnerov, ktorí v súčasnosti pracujú, vyplynulo, že boli prevažne zamestnancami.

Pri identifikácii pracovnej pozície partnera v hlavnom zamestnaní sa v najvyššom percentuálnom zastúpení zaradili: predajcovia, úradníci, obchodníci, vodiči nákladnej dopravy, murári.

Z malého počtu odpovedajúcich respondentov, ktorí hodnotili zodpovednosť svojich partnerov za vykonávanú prácu, uviedli, že ich partneri nemajú nijakú zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov. O činnosti organizácie, v ktorej partneri respondentov pracujú, rozhoduje minimálny počet zamestnaných partnerov. Je to prevažne malá skupina ľudí (maximálne do desať ľudí).

Čo sa týka dĺžky pracovného času respondentových partnerov, u odpovedajúcich respondentov prevažoval 40 – 42-hodinový týždenný pracovný čas.

Rodičia respondenta

Otcovia respondentov mali najmä základné vzdelanie (takmer tretina) a tiež neúplné stredné vzdelanie (ďalšia necelá tretina).

Prevažná väčšina otcov (v čase štrnástich rokov respondenta) bola pracovníkmi – zamestnancami.

Tri štvrtiny otcov vo svojom zamestnaní neniesli žiadnu zodpovednosť za dozor nad prácou iných zamestnancov.

Takmer polovica otcov, podľa vyjadrenia respondentov, pracovala ako kvalifikovaní alebo čiastočne kvalifikovaní robotníci (takmer v rovnakom percentuálnom zastúpení).

Vzdelanostná úroveň matiek bola mierne nižšia ako u otcov, keď prevyšovalo základné vzdelanie pred stredoškolským vzdelaním.

Viac ako dve tretiny matiek v 14-tich rokoch respondenta pracovali ako zamestnankyne.

U matiek, na rozdiel od otcov, prevládali rôzne typy práce, ktorých zastúpenie bolo viac-menej vyvážené. Najčastejšie pracovali ako nekvalifikované robotníčky a robotníčky na družstvách.

III.

POLITICKÁ PARTICIPÁCIA A POSTOJE

Ladislav Lovaš

Problematika politickej participácie a postojov je súčasťou stabilného modulu ESS. K údajom, ktoré sa viažu k tejto problematike, boli priradené zistenia týkajúce sa politických aktivít, dôvery v spoločnosť a politiky. Konkrétne boli analyzované odpovede na otázky, ktoré sa týkajú dôvery v politické inštitúcie, politických aktivít, sociálnej spokojnosti, dôvery v ľudí a postojov voči ľuďom v zmysle sociálnej vzdialenosti a sociálnej exklúzie.

Dôvera v ľuďí a v politické inštitúcie

Do tejto časti boli zaradené údaje získané ako odpovede na položky, vypovedajúce o dôvere v národné a medzinárodné inštitúcie. K nim bolo priradené aj spracovanie odpovedí na položky týkajúce sa dôvery v ľudí. Dôvodom a jednotiacim prvkom takéhoto riešenia je vnútorná súvislosť dôvery v ľudí a dôvery v politické inštitúcie, daná individuálnou rovinou pohľadu na politické inštitúcie ako na inštitúcie reprezentované jednotlivcami.

Dôvera v ľudí bola zisťovaná nasledovnými položkami:

1. Povedali by ste, že väčšine ľudí možno veriť, alebo že sa treba mať na pozore, keď sa jedná s ľuďmi?

Odpoveďová škála										
Treba sa mať na pozore					Väčšine ľudí sa dá veriť					
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

2. Myslíte si, že väčšina ľudí by sa Vás pokúsila využiť, keby mali príležitosť, alebo by sa snažili byť čestní?

Väčšina ľudí by sa ma pokúsila využiť					Väčšina ľudí by sa snažila byť čestnými					
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

3. Povedali by ste, že väčšinou sa ľudia snažia pomôcť iným, alebo sa väčšinou starajú len o seba?

Ľudia sa väčšinou starajú len o seba					Ľudia sa väčšinou snažia pomôcť iným					
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Vo všeobecnosti je cennejšie využívať pri zisťovaní premenných viaceré ukazovatele. V porovnaní s tým sa odpovede na jednotlivé položky týkajú konkrétnych aspektov zisťovaných javov a ako také tvoria mozaiku, z ktorej sa tvorí všeobecnejší obraz. V našom prípade môže zaujať mierny celkový príklon k možnosti „Väčšina ľudí by snažila byť čestnými“ v odpovedi na 2. otázku. V porovnaní s tým je celkový priemer odpovedí na ostatné dve položky posunutý skôr k pólu nedôvery. Vzhľadom na vnútornú súvislosť uvedených

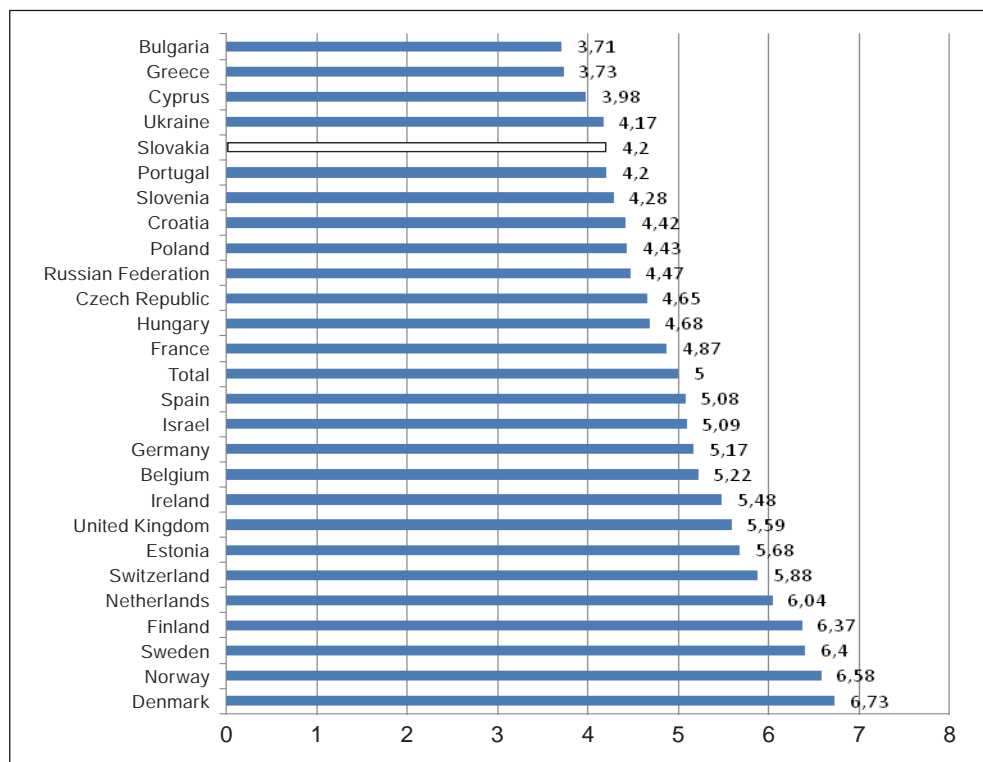
Tab. č. 3.1: Priemery odpovedí respondentov z 26 krajín na položky týkajúce sa dôvery v ľudí

Krajina	Priemer Počet Smerodajná odchýlka	1.	2.	3
Belgium	M	5,04	5,87	4,76
	N	1704	1703	1704
	SD	2,094	1,902	2,002
Bulgaria	M	3,50	4,33	3,30
	N	2422	2414	2412
	SD	2,552	2,371	2,312
Cyprus	M	3,91	4,20	3,84
	N	1079	1072	1075
	SD	2,423	2,158	2,169
Czech Republic	M	4,51	5,09	4,35
	N	2381	2374	2377
	SD	2,476	2,242	2,281
Germany	M	4,65	5,87	5,01
	N	3027	3021	3024
	SD	2,357	2,175	2,100
Denmark	M	6,84	7,18	6,17
	N	1573	1571	1573
	SD	1,893	1,827	1,906
Estonia	M	5,67	6,13	5,23
	N	1783	1769	1782
	SD	2,304	2,341	2,349
Spain	M	5,14	5,29	4,83
	N	1881	1870	1882
	SD	1,945	1,841	2,062
Finland	M	6,50	6,76	5,82
	N	1877	1871	1871
	SD	1,903	1,781	1,923
France	M	4,33	5,81	4,46
	N	1727	1726	1728
	SD	2,202	2,095	2,181
United Kingdom	M	5,36	5,62	5,79
	N	2415	2396	2405
	SD	2,164	2,046	1,930
Greece	M	4,02	3,92	3,25
	N	2713	2707	2709
	SD	2,341	2,181	2,196
Croatia	M	4,57	4,79	3,89
	N	1629	1625	1630
	SD	2,348	2,466	2,451

Hungary	M	4,48	4,84	4,71
	N	1557	1537	1556
	SD	2,324	2,386	2,386
Switzerland	M	5,64	6,41	5,58
	N	1505	1503	1503
	SD	2,195	2,056	2,074
Ireland	M	5,12	5,72	5,61
	N	2572	2567	2569
	SD	2,295	2,133	2,180
Israel	M	5,17	5,22	4,90
	N	2269	2250	2237
	SD	2,346	2,260	2,275
Netherlands	M	6,00	6,48	5,64
	N	1825	1823	1825
	SD	2,045	1,698	1,868
Norway	M	6,68	6,95	6,09
	N	1547	1546	1547
	SD	1,887	1,731	1,820
Poland	M	4,39	5,05	3,86
	N	1748	1734	1728
	SD	2,405	2,254	2,265
Portugal	M	3,72	4,95	3,92
	N	2137	2136	2135
	SD	2,240	2,108	2,175
Russian Fed.	M	4,16	5,02	4,24
	N	2576	2506	2570
	SD	2,594	2,519	2,588
Sweden	M	6,34	6,70	6,15
	N	1490	1489	1492
	SD	1,979	1,890	1,910
Slovenia	M	3,94	4,49	4,41
	N	1397	1394	1397
	SD	2,433	2,455	2,369
Slovakia	M	4,00	4,47	4,11
	N	1838	1829	1844
	SD	2,524	2,384	2,354
Ukraine	M	4,17	4,45	3,89
	N	1911	1880	1872
	SD	2,541	2,344	2,396
Total	M	4,86	5,41	4,73
	N	50583	50313	50447
	SD	2,461	2,331	2,357

troch otázok bolo možné uvažovať o ich využití ako škály, ktorej skóre ako priemer odpovedí na jednotlivé otázky má v porovnaní s nimi všeobecnejší charakter. Podobne ako pri spracovaní údajov z 3. a 4. kola (Výrost, 2008; Lovaš, 2010), aj tu bola zistená vysoká vnútorná konzistencia odpovedí na uvedené otázky – hodnota koeficientu reliability (Cronbach α) bola 0,790. Preto bola pre ďalšie analýzy vytvorená z týchto troch položiek škála *Dôvera k ľuďom* (*Trust to people*). Indikátorom dôvery k ľuďom je vysoké skóre, neutrálny bod reprezentuje hodnota „5“.

Graf č. 3.1: Priemery odpovedí respondentov z jednotlivých krajín v škále Dôvera v ľuďí

Pre porovnanie výsledkov krajín, ktoré sa zúčastnili 5. kola ESS, je východiskom graf č. 3.1. Rozdiely medzi krajinami zisťované prostredníctvom ANOVA sú štatisticky významné ($F = 449,624$; $p < 0,0001$). V rozložení skóre v škále dôvery v ľuďí je možné odlišiť niekoľko zoskupení. Prvú skupinu tvoria severské krajiny (v poradí Dánsko, Nórsko, Švédsko, Fínsko), ku ktorým je možné priradiť Holandsko a Švajčiarsko. Tie krajiny charakterizuje prevažujúca dôvera v ľuďí. Nad neutrálnym bodom smerom k pólu dôvery sú aj priemery skóre Estónska, Spojeného kráľovstva, Írska, Belgicka, Nemecka, Izraela a Španielska. Zoskupenie krajín, ktoré charakterizuje ako celkový trend v tejto oblasti skôr mierna nedôvera

ra, tvoria krajiny zoradené na grafe č. 1 od Francúzska po Ukrajinu. Tu nájdeme v spodnej časti aj Slovensko. Krajínami s prevažujúcou strednou až silnou nedôverou v ľudí sú Bulharsko, Grécko a Cyprus.

Dôvera v politické inštitúcie bola zisťovaná ako dôvera k národným a ako dôvera k mezinárodným inštitúciám. Z národných inštitúcií sa to týkalo parlamentu, právneho systému, polície, politikov a politických strán. Konkrétne znenie otázok bolo nasledovné:

Uved'te, ako Vy osobne dôverujete každej z nasledovných inštitúcií:

Národný parlament Politici	Právny systém Politické strany	Polícia								Úplne dôverujem
Vôbec nedôverujem										
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Tab. č. 3.2: Priemery odpovedí respondentov z 30 krajín na položky týkajúce sa dôvery v národné inštitúcie

Krajina	Priemer Počet Smerodajná odchýlka	Dôvera v				
		parlament	právny systém	políciu	politikov	politické strany
Belgium	M	4,46	4,93	6,01	3,86	3,85
	N	1681	1699	1701	1697	1694
	SD	2,250	2,324	2,798	2,176	2,161
Bulgaria	M	2,38	2,50	3,78	1,99	2,01
	N	2342	2289	2344	2354	2332
	SD	2,395	2,436	2,798	2,181	2,170
Cyprus	M	4,59	5,63	5,48	3,59	3,52
	N	1016	1045	1056	1023	1021
	SD	2,368	2,558	2,562	2,329	2,347
Czech Republic	M	3,27	4,11	4,88	2,63	2,69
	N	2338	2343	2354	2352	2348
	SD	2,278	2,455	2,354	2,189	2,176
Germany	M	4,18	5,54	6,76	3,29	3,26
	N	2966	2971	3019	2992	2980
	SD	2,343	2,460	2,219	2,199	2,122
Denmark	M	5,83	7,35	7,68	5,04	5,17
	N	1548	1548	1571	1548	1541
	SD	2,186	1,962	1,834	1,966	1,914
Estonia	M	4,24	5,22	6,17	3,62	3,43
	N	1732	1704	1762	1744	1716
	SD	2,467	2,446	2,426	2,272	2,232

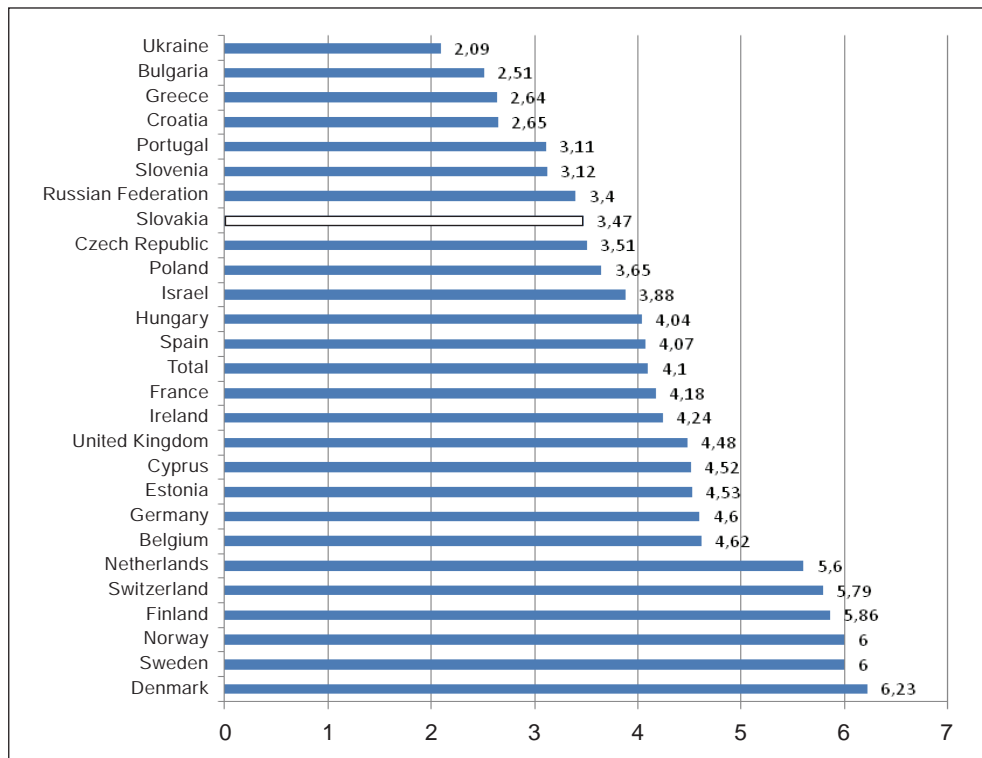
Spain	M	4,30	4,38	6,23	2,72	2,70
	N	1821	1848	1874	1865	1866
	SD	2,334	2,425	2,244	2,249	2,201
Finland	M	5,38	6,91	8,03	4,43	4,54
	N	1866	1862	1869	1863	1855
	SD	2,254	2,001	1,663	2,181	2,158
France	M	4,15	4,91	5,63	3,19	3,07
	N	1706	1724	1726	1720	1720
	SD	2,319	2,365	2,321	2,204	2,100
United Kingdom	M	4,05	5,19	6,23	3,40	3,50
	N	2344	2333	2395	2365	2350
	SD	2,440	2,413	2,362	2,271	2,233
Greece	M	2,04	3,82	4,64	1,36	1,38
	N	2687	2688	2700	2693	2689
	SD	2,273	2,824	2,891	1,825	1,847
Croatia	M	2,28	3,21	4,38	1,63	1,75
	N	1610	1594	1609	1607	1598
	SD	2,248	2,429	2,679	2,925	1,969
Hungary	M	4,22	4,63	5,10	3,12	3,14
	N	1520	1517	1532	1528	1510
	SD	2,604	2,489	2,536	2,371	2,331
Switzerland	M	5,80	6,28	7,03	5,01	4,81
	N	1431	1469	1502	1459	1434
	SD	2,089	2,253	2,092	2,100	2,053
Ireland	M	3,63	5,04	6,47	3,08	3,02
	N	2459	2478	2547	2499	2488
	SD	2,314	2,350	2,269	2,182	2,100
Israel	M	3,64	5,26	4,72	2,95	2,95
	N	2209	2205	2238	2193	2175
	SD	2,527	2,783	2,688	2,302	2,281
Netherlands	M	5,34	5,88	6,32	5,22	5,23
	N	1802	1803	1822	1809	1803
	SD	2,000	2,020	1,858	1,830	1,781
Norway	M	6,03	6,86	7,21	4,96	4,93
	N	1538	1533	1545	1538	1533
	SD	2,171	2,034	2,014	1,969	1,868
Poland	M	3,44	4,26	5,38	2,86	2,55
	N	1689	1671	1705	1692	1677
	SD	2,284	2,341	2,392	2,103	2,070
Portugal	M	2,91	3,44	5,14	2,01	2,02
	N	2058	2050	2127	2123	2120
	SD	2,321	2,319	2,369	2,006	1,973

Russian Fed.	M	3,58	3,81	3,53	3,09	3,11
	N	2425	2417	2453	2409	2398
	SD	2,762	2,779	2,762	2,549	2,549
Sweden	M	6,28	6,53	6,98	5,04	5,11
	N	1466	1461	1483	1469	1463
	SD	2,047	2,035	1,925	1,930	1,895
Slovenia	M	2,98	3,08	4,99	2,25	2,24
	N	1341	1350	1372	1362	1355
	SD	2,278	2,423	2,440	2,052	1,988
Slovakia	M	3,33	3,71	4,58	2,90	2,86
	N	1821	1791	1819	1826	1815
	SD	2,258	2,353	2,404	2,116	2,131
Ukraine	M	2,06	2,25	2,48	1,91	2,04
	N	1858	1777	1822	1830	1824
	SD	2,164	2,207	2,319	1,994	2,060
Total	M	3,89	4,73	5,55	3,17	3,17
	N	49274	49170	49977	49560	49305
	SD	2,600	2,726	2,702	2,398	2,369

Aj keď pri takom množstve údajov je veľmi výhodné využívať škály pre ich sumarizujúci pohľad, zaujímavé sú aj odpovede na jednotlivé položky. Celkové priemery účastníkov zo všetkých krajín hovoria o relatívne najväčšej dôvere voči polícii – škálová hodnota 5,55 je veľmi mierne posunutá od stredu smerom k pozitívnemu pólu (stred tvorí skóre „5“). Voči ostatným subjektom je priemerné skóre posunuté k negatívnemu pólu – k nedôvere. Najsilnejšia nedôvera bola vyjadrená voči politikom a politickým stranám (3,17 a 3,17). O niečo slabšia nedôvera bola vyjadrená voči parlamentu (3,89). Voči právnomu systému vyjadruje celkový trend hodnota 4,73, len o málo posunutá od neutrálneho bodu smerom k negatívnemu pólu. Tento trend sa prejavil aj u respondentov z väčšiny krajín. Vo väčšine krajín má v porovnaní s ostatnými subjektmi hodnotenia pomerne dobrú pozíciu polícia, najmenšiu dôveru majú politici a politické strany. V niektorých prípadoch bola vyjadrená veľmi silná nedôvera voči politikom a politickým stranám (Grécko – 1,36 a 1,38), prípadne voči parlamentu (Ukrajina – 2,06). Slovensko patrí k tým krajinám, ktoré aj políciu hodnotili skôr negatívne (4,58). Nedôveru polícii vyjadrili v najväčšej miere respondenti z Ukrajiny (2,48) a Ruska (3,53).

Z položiek, ktoré sa týkali oblasti dôvery v národné inštitúcie, bolo možné vytvoriť škálu. Opodstatnenosť tohto kroku bola overovaná prostredníctvom koeficientu reliability (*Cronbach alfa*). Podobne ako v predchádzajúcej analýze údajov z 3. a 4. kola ESS (Výrost, 2008; Lovaš 2010), aj tu zistená vysoká hodnota tohto koeficientu (0,901) umožnila pristupovať k uvedeným položkám ako ku škále a využiť aritmetický priemer odpovedí na uvedené položky ako skóre škály, ktorá bola nazvaná *Dôvera v národné inštitúcie (Trust to National Institutions Scale)*. Priemerné skóre respondentov z krajín, ktoré sa zúčastnili tohto kola ESS, je uvedené formou grafu.

Graf č. 3.2: Priemery odpovedí respondentov z jednotlivých krajín v škále Dôvera v národné inštitúcie

Aj tu boli zistené významné rozdiely v rozložení priemerov skóre škály. Ako je vidieť aj z grafu, jednotlivé krajiny možno podľa vypočítaného priemerného skóre v škále dôvery v národné inštitúcie rozčleniť do niekoľkých zoskupení. Významné rozdiely medzi nimi potvrdila ANOVA ($F = 710,563$; $p < 0,0001$). Skupinu s najsilnejšou dôverou v národné inštitúcie tvorí Dánsko, Švédsko, Nórsko, Fínsko, Švajčiarsko a Holandsko (prítom aj medzi nimi sú isté rozdiely). Priemery skóre poukazujú na prevažujúcu dôveru (aj keď len miernu) v národné inštitúcie v týchto krajinách. Akýsi stred tvoria krajiny na grafe zoradené od Belgicka po Maďarsko (priemery škálových skóre sú medzi 4,04 a 4,62). Ďalšiu skupinu tvoria krajiny, u ktorých sa priemerné skóre pohybovalo medzi škálovými hodnotami 4 a 3. Tam sa nachádza približne v strede aj Slovensko. Tieto krajiny charakterizujú v priemere mierne prejavy nedôvery v národné inštitúcie. Za nimi nasleduje s prejavenu silnejšou nedôverou v národné inštitúcie Chorvátsko, Grécko, Bulharsko a Ukrajina.

V SR je podobne ako v niektorých iných krajinách situácia v tejto oblasti relatívne stabilizovaná. Z porovnania zistení z predchádzajúcich kôl ESS vyplývajú len malé rozdiely pri zachovaných trendoch v porovnaní inštitúcií, ktoré boli zahrnuté do výskumného dotazníka. Zaujať môže pokles dôvery voči všetkým inštitúciám v porovnaní dôvery v jednot-

livé subjekty v 5. kole a 3. a 4. kole (ide o zachytenie trendov od roku 2004 v dvojročných intervaloch).

Tab. č. 3.3: Porovnanie dôvery v národné inštitúcie respondentov zo SR v 2., 3., 4. a 5. kole ESS

Kolo ESS	Dôvera v				
	parlament	právny systém	políciu	politikov	politické strany
R2	3,05	3,58	4,35	2,53	2,66
R3	4,20	4,22	4,71	3,57	3,63
R4	4,15	4,19	4,80	3,67	3,65
R5	3,33	3,71	4,58	2,90	2,86

Zisťovanie dôvery voči medzinárodným inštitúciám sa týkalo Európskeho parlamentu a Organizácie Spojených národov (OSN). Položky boli formulované nasledovne:

Uved'te, ako Vy osobne dôverujete každej z nasledovných inštitúcií:

Európsky parlament

Organizácia Spojených národov (OSN)

Vôbec nedôverujem

Úplne dôverujem

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Tab. č. 3.4: Priemery odpovedí respondentov z 30 krajín na položky týkajúce sa dôvery v medzinárodné inštitúcie

Krajina	Priemer Počet Smerodajná odchýlka	Európsky parlament	OSN
Belgium	M	5,03	5,30
	N	1681	1657
	SD	2,227	2,228
Bulgaria	M	4,73	4,81
	N	2057	1874
	SD	2,942	3,016
Cyprus	M	5,15	4,37
	N	928	950
	SD	2,570	2,614
Czech Republic	M	4,00	4,84
	N	2248	2206
	SD	2,445	2,590
Germany	M	3,93	4,67
	N	2780	2785
	SD	2,382	2,329

Denmark	M	4,97	6,17
	N	1425	1481
	SD	2,216	2,068
Estonia	M	5,17	5,50
	N	1560	1516
	SD	2,345	2,403
Spain	M	4,48	4,95
	N	1728	1719
	SD	2,284	2,321
Finland	M	5,09	6,55
	N	1806	1824
	SD	2,181	1,890
France	M	4,24	4,99
	N	1680	1679
	SD	2,296	2,318
United Kingdom	M	3,27	4,87
	N	2046	2052
	SD	2,342	2,472
Greece	M	2,56	2,58
	N	2591	2572
	SD	2,470	2,507
Croatia	M	3,30	3,84
	N	1465	1467
	SD	2,490	2,706
Hungary	M	4,75	5,11
	N	1389	1344
	SD	2,434	2,556
Switzerland	M	4,56	5,32
	N	1335	1408
	SD	2,257	2,354
Ireland	M	4,00	5,25
	N	2294	2183
	SD	2,317	2,297
Israel	M	3,36	3,39
	N	1521	1944
	SD	2,595	2,763
Netherlands	M	4,93	5,54
	N	1725	1746
	SD	1,979	1,846
Norway	M	4,98	6,68
	N	1324	1505
	SD	2,035	1,851
Poland	M	4,72	5,30
	N	1549	1493
	SD	2,415	2,513

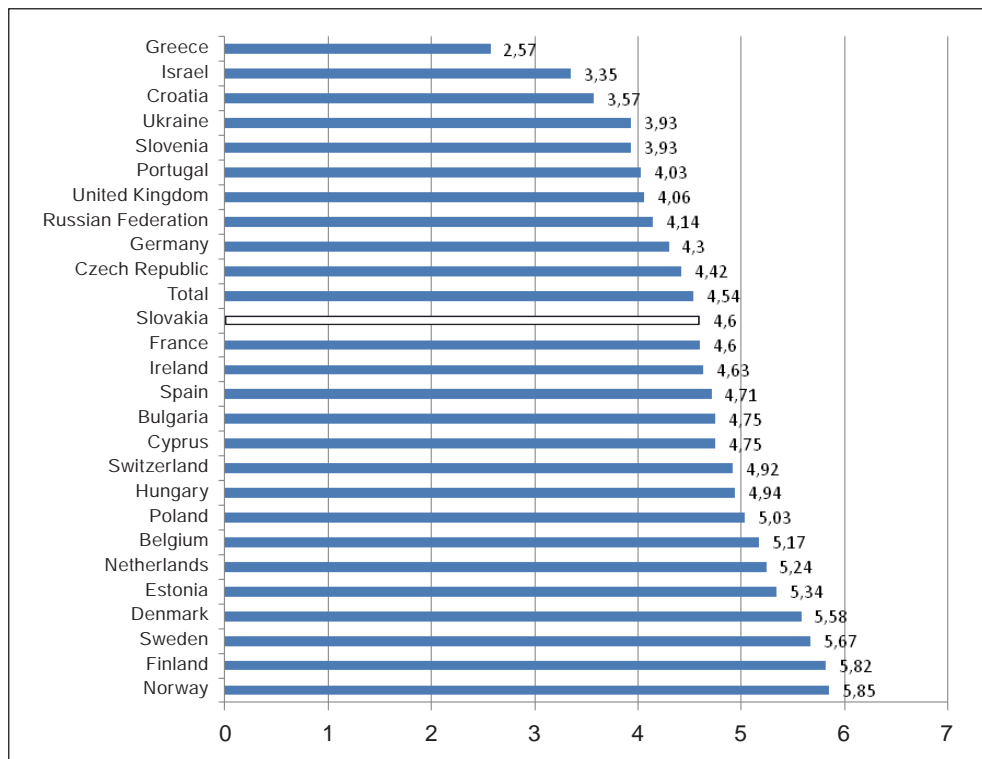
Portugal	M	3,66	4,35
	N	1839	1770
	SD	2,391	2,448
Russian Fed.	M	3,98	4,34
	N	1815	1891
	SD	2,859	2,971
Sweden	M	4,96	6,34
	N	1276	1375
	SD	2,159	2,062
Slovenia	M	3,74	4,13
	N	1280	1251
	SD	2,360	2,448
Slovakia	M	4,42	4,79
	N	1714	1657
	SD	2,340	2,507
Ukraine	M	3,94	3,97
	N	1343	1306
	SD	2,841	2,938
Total	M	4,22	4,86
	N	44399	44655
	SD	2,508	2,623

Podobne ako v predchádzajúcich kolách ESS, celkove má väčšiu dôveru OSN ako Európsky parlament, o čom svedčí súhrnné priemerné skóre (EP 4,22; OSN 4,86). Platí to aj o jednotlivých krajinách. V niektorých krajinách bol aj v tomto 5. kole rozdiel v dôvere v Európsky parlament a OSN v prospech OSN veľký. Týka sa to severských krajín, najmä Nórska (EP 4,98; OSN 6,68) a Švédsko (EP 4,96; OSN 6,34). Poukazuje to na vysokú stabilitu obrazu oboch inštitúcií v očiach obyvateľov týchto krajín. Len výnimočne má väčšiu dôveru Európsky parlament – príkladom je najmä Cyprus (EP 5,15; OSN 4,37). Špecifickým prípadom je Grécko, kde došlo k poklesu dôvery v obe inštitúcie. Respondenti z tejto krajiny vyjadrili nedôveru obom inštitúciám (EP 2,56; OSN 2,58).

Aj v tomto prípade bol využitý súhrnný pohľad v podobe škály nazvanej Dôvera v medzinárodné inštitúcie (hodnota koeficientu alfa bola 0,858). Významné rozdiely medzi krajinami potvrdila ANOVA ($F = 213,226$; $p < 0,0001$). Na základe výsledkov uvedených v grafe č. 3.3 je možné hovoriť o dôvere v medzinárodné inštitúcie u severských krajín, konkrétne Nórska, Fínska, Švédsko, Dánska, potom Estónska a Holandska. Vyjadrená mierna nedôvera sa vzťahuje na krajiny zoradené na grafe od Maďarska po Ukrajinu. Tu je približne v strede Slovensko. O silnejšej nedôvere je možné hovoriť v prípade Chorvátska a Izraela, silnú nedôveru v medzinárodné inštitúcie vyjadrili respondenti z Grécka.

Podobne ako v prípade národných inštitúcií, aj tu nás zaujímali prípadné zmeny v období rokov 2004 – 2010 v odpovediach respondentov zo Slovenska. Porovnanie uvedené v tabuľke poukazuje na stabilizovanú veľmi miernu dôveru v OSN v predchádzajúcom období ako na centrálny trend. V prípade Európskeho parlamentu sa dá hovoriť o postupnom

Graf č. 3.3: Priemery odpovedí respondentov z jednotlivých krajín v škále Dôvera v medzinárodné inštitúcie

zvyšovaní dôvery najmä v zmysle porovnania údajov z 2. kola s údajmi z 3. a 4. kola. Podľa najnovších zistení došlo v SR k poklesu dôvery voči obom inštitúciám.

Tab. č. 3.5: Porovnanie dôvery v medzinárodné inštitúcie respondentov zo SR v 2., 3., 4. a 5. kole ESS

Kolo ESS	Dôvera v	
	Európsky parlament	OSN
R2	4,74	5,15
R3	5,14	5,32
R4	5,24	5,32
R5	4,42	4,79

Politické aktivity

Základný modul ESS týkajúci sa politiky obsahuje aj položky z oblasti politických aktivít. V súlade s bežnou praxou vo výskume v tejto oblasti sa zisťoval okrem účasti na voľbách výskyt takých aktivít, ako je podpisovanie petícií, účasť na mítingoch, demonštráciách, bojkot alebo preferencia istých produktov z etických dôvodov, kontaktovanie politikov a niektoré ďalšie. V prípade ESS sa na tieto a niektoré ďalšie aktivity pýta 10 položiek. Podobne ako v predchádzajúcich oblastiach, aj tu bolo predmetom úvahy využitie sumárneho skóre, ktoré by poskytlo istý obraz o celkovej hladine vykonávaných politických aktivít. Po zistení dostatočnej vnútornej konzistencii (*Cronbach alfa*) bolo vypočítané pre každého respondenta skóre ako priemer pozitívnych odpovedí. Hodnota tohto skóre variuje v rozpätí od 0 po 1,0, kde 0 vyjadruje nevykonávanie žiadnej zo zisťovaných aktivít, 1,0 vyjadruje vykonávanie všetkých aktivít.

Konkrétne išlo o nasledovné otázky:

Boli ste voliť v posledných parlamentných voľbách?

Obrátili ste sa na politika, vládu alebo predstaviteľa miestnej samosprávy?

Pracovali ste v politickej strane alebo akčnom výbore?

Pracovali ste v inej organizácii alebo združení?

Nosili ste odznak alebo vylepili plagát nejakej kampane?

Podpisali ste petíciu?

Zúčastnili ste sa ohlásenej verejnej demonštrácie?

Bojkotovali ste (odmietali ste kupovať) nejaký produkt?

Je nejaká strana, s ktorou sympatizujete?

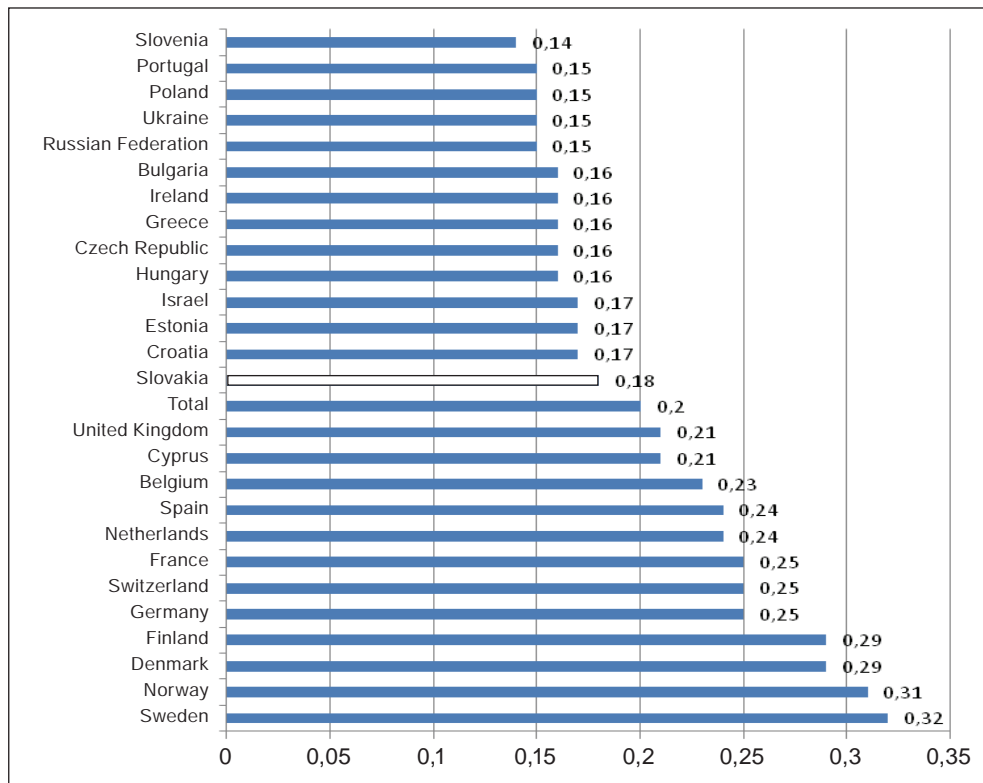
Ste členom nejakej politickej strany?

Možnosti odpovede boli: *Áno, Nie a Neviem*

Orientačný pohľad na situáciu v jednotlivých krajinách a istú možnosť ich porovnania poskytuje vyššie popísané celkové skóre. S jeho využitím bol pripravený graf č. 4. Číselné hodnoty reprezentujú priemerný počet vykonávaných aktivít vyjadrený prostredníctvom desiatín (napríklad hodnota 0,3 odráža vykonávanie v priemere 3 aktivít). Najvyššiu hodnotu použitého pomocného indexu dosiahli severské krajiny Švédsko (0,32), Nórsko (0,31), Dánsko (0,29) a Fínsko (0,29). Ich skóre indikuje praktizovanie v priemere 3 zo zisťovaných aktivít. Ďalšiu skupinu krajín, zoradených na grafe od Nemecka po Spojené kráľovstvo charakterizuje skóre v rozpätí 0,21 – 0,25, indikujúce vykonávanie v priemere 2 – 3 aktivít. Respondenti z ostatných krajín uvádzali v priemere vykonávanie menej ako 2 aktivít – na ich čele je Slovensko.

Bližší pohľad na vykonávané aktivity u respondentov zo SR v 5. kole ESS poskytuje tabuľka č. 3.6. Ako je vidieť, dominuje účasť v parlamentných voľbách (73,1 %). S pomerne veľkým odstupom nasleduje sympatizovanie s politickou stranou (49,8 %) a podpisovanie petícií (20,8 %). Z ostatných bolo najčastejšie uvádzané kontaktovanie politika alebo predstaviteľa miestnej samosprávy (9,6 %). Z konfigurácie údajov sa dá vyvodiť existencia veľkých rozdielov medzi respondentmi. Frekvenčná analýza poukázala na to, že 16,1 % respondentov zo SR neuviedlo vykonávanie ani jednej z uvedených aktivít. 28,6 % uviedlo iba jednu aktivitu, 34,2 % dve, 12,1 % uviedlo 3 aktivity, štyri a viac aktivít uviedlo len 9,0 % respondentov zo SR.

Graf č. 3.4: Priemerné skóre v škále politických aktivít respondentov z jednotlivých krajín zúčastnených na 5. kole ESS

Tab. č. 3.6: Frekvenčná analýza vykonávania politických aktivít respondentov zo SR v 5. kole ESS

	N	%
Boli ste voliť v posledných parlamentných voľbách v júni 2010?	1349	73,1
Obrátili ste sa na politika alebo predstaviteľa miestnej samosprávy?	178	9,6
Pracovali ste v politickej strane alebo akčnom výbore?	37	2,0
Pracovali ste v inej organizácii alebo združení?	111	6,0
Nosili ste odznak alebo vylepili plagát nejakej kampane?	77	4,2
Podpísali ste petíciu?	383	20,8
Zúčastnili ste sa ohlásenej verejnej demonštrácie?	35	1,9
Bojkotovali ste (odmietali ste kupovať) nejaký produkt?	126	6,9
Je nejaká strana, s ktorou sympatizujete?	903	49,8
Ste členom nejakej politickej strany?	25	1,4

Spokojnosť so stavom spoločnosti

Významným ukazovateľom pohľadu ľudí na krajinu, v ktorej žijú, je ich hodnotenie národných inštitúcií. Z hľadiska vzťahu ku krajine a jej hodnotenia je rovnako dôležitá spokojnosť so základnými oblasťami jej života.

Ako ste celkovo spokojný so súčasným stavom ekonomiky na Slovensku?

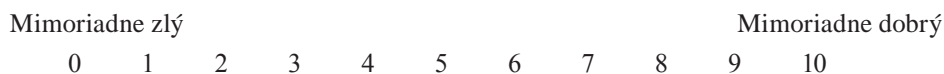
Keď sa zamyslíte nad slovenskou vládou, ako ste spokojný s jej prácou?

Ako ste celkovo spokojný s tým, ako funguje demokracia na Slovensku?

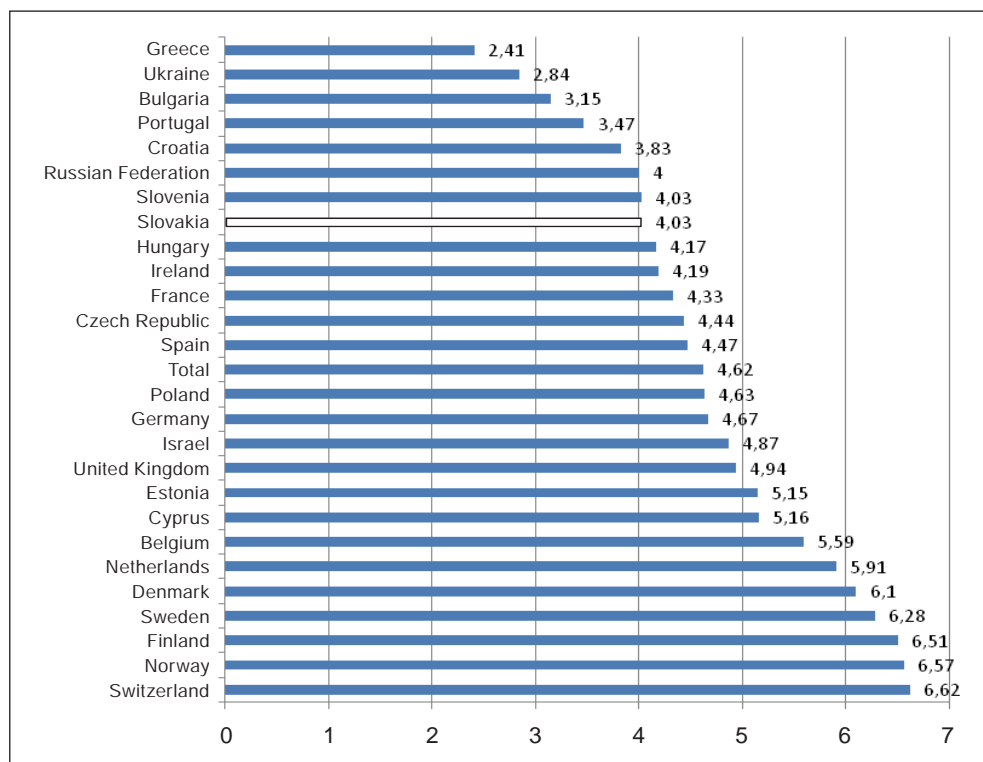

Čo si celkovo myslíte o súčasnom stave vzdelávania na Slovensku?

Čo si celkovo myslíte o súčasnom stave zdravotníctva na Slovensku?

Graf č. 3.5: Priemery odpovedí respondentov z jednotlivých krajín v škále Sociálna spokojnosť

Z položiek zisťujúcich spokojnosť s ekonomikou krajiny, jej vládou, stavom demokracie v krajine, so stavom vzdelávania a zdravotníctva bola vytvorená škála, ktorá bola nazvaná ako *škála sociálnej spokojnosti* (Výrost, 2008). Má dostatočnú vnútornú konzistenciu, čo potvrdila hodnota koeficientu reliability 0,832. Indikátorom spokojnosti je skóre vyššie ako 5. Aj tu významné rozdiely medzi krajinami potvrdila ANOVA ($F = 918,17$; $p < 0,0001$).

Najvyššia úroveň sociálnej spokojnosti bola zaznamenaná v odpovediach respondentov zo Švajčiarska, Nórska, Fínska, Švédska a Dánska – celkový priemer škály nad 6. Len o niečo slabšiu spokojnosť vyjadrili respondenti z Holandska a Belgicka. Mierne pozitívne hodnotenie stavu spoločnosti prevládalo aj u respondentov z Cypru a Estónska. Pre ďalšie veľké zoskupenie krajín je charakteristická veľmi mierna nespokojnosť v uvedených oblastiach. Sú zoradené na grafe od Spojeného kráľovstva po Chorvátsko. Tu sa nachádza v spodnej časti aj Slovensko. V stupňujúcej sa miere vyjadrili nespokojnosť v zisťovaných oblastiach respondenti z Portugalska, Bulharska, Ukrajiny a Grécka.

Spokojnosť s jednotlivými oblasťami sme analyzovali u respondentov zo SR. Ukázalo sa, že jedinou oblasťou, kde celkový priemer je od neutrálneho smeru posunutý smerom k spokojnosti, je vzdelávanie. Vo všetkých ostatných prípadoch celkové priemery poukazujú na prevládajúcu miernu nespokojnosť. Relatívne najmenšia spokojnosť bola vyjadrená so stavom ekonomiky a so slovenskou vládou.

Tab. č. 3.7: Priemery odpovedí respondentov zo SR na 5 položiek, zisťujúcich spokojnosť so stavom slovenskej spoločnosti (R5)

Položka (skrátенý text)	M	SD	N
Ako ste spokojný so stavom ekonomiky Slovenska	3,55	2,083	1801
Ako ste spokojný so slovenskou vládou	3,56	2,219	1790
Ako ste spokojný s demokraciou na Slovensku	4,05	2,149	1795
Čo si myslíte o súčasnom stave vzdelávania	5,06	2,220	1755
Čo si myslíte o súčasnom stave zdravotníctva	3,76	2,384	1842

Tab. č. 3.8: Porovnanie priemerov v škále sociálnej spokojnosti respondentov zo SR v 2., 3., 4. a 5. kole ESS

Kolo ESS	Spokojnosť s				
	ekonomikou	vládou	demokraciou	stavom vzdelávania	stavom zdravotníctva
R2	3,12	3,03	3,84	5,13	5,65
R3	4,73	4,96	4,78	5,64	3,93
R4	4,73	4,85	4,85	5,44	4,30
R5	3,55	3,56	4,05	5,06	3,76

Na rozdiely v hodnotení spokojnosti so zisťovanými oblasťami v SR v priebehu rokov 2004 – 2010 poukazuje porovnanie výsledkov od 2. po 5. kolo ESS (označené ako R2 – R5). Ako je vidieť z tabuľky č. 8, v poslednom období došlo k poklesu spokojnosti vo všetkých zisťovaných oblastiach. Narušil sa tým črtajúci sa pozitívny trend pozorovateľný pri porovnávaní výsledkov 2. – 4. kola ESS.

Sociálna vzdialenosť (social distance)

Zisťovanie postojov majority k minoritám rôzneho druhu patrí od čias, kedy ho do empirického výskumu v sociálnych vedách priniesol v podobe svojej škály sociálnej vzdialenosti Emory Stephen Bogardus, k tradičným témam veľkých komparatívnych výskumov.

Používanie pojmu sociálna vzdialenosť sa spája s menami Georg Simmel (1923) a Robert Park (1924). Označuje sa ním akceptácia, resp. istá kvalita vzťahov charakterizovaná porozumením a intimitou. Dáva sa do súvisu s normami, ktoré sú zdrojom diferenciacie medzi jednotlivcami a skupinami na báze etnicity (rasy), veku, pohlavia, sociálnej triedy, viery. Súvisí tiež so sociálnym vplyvom.

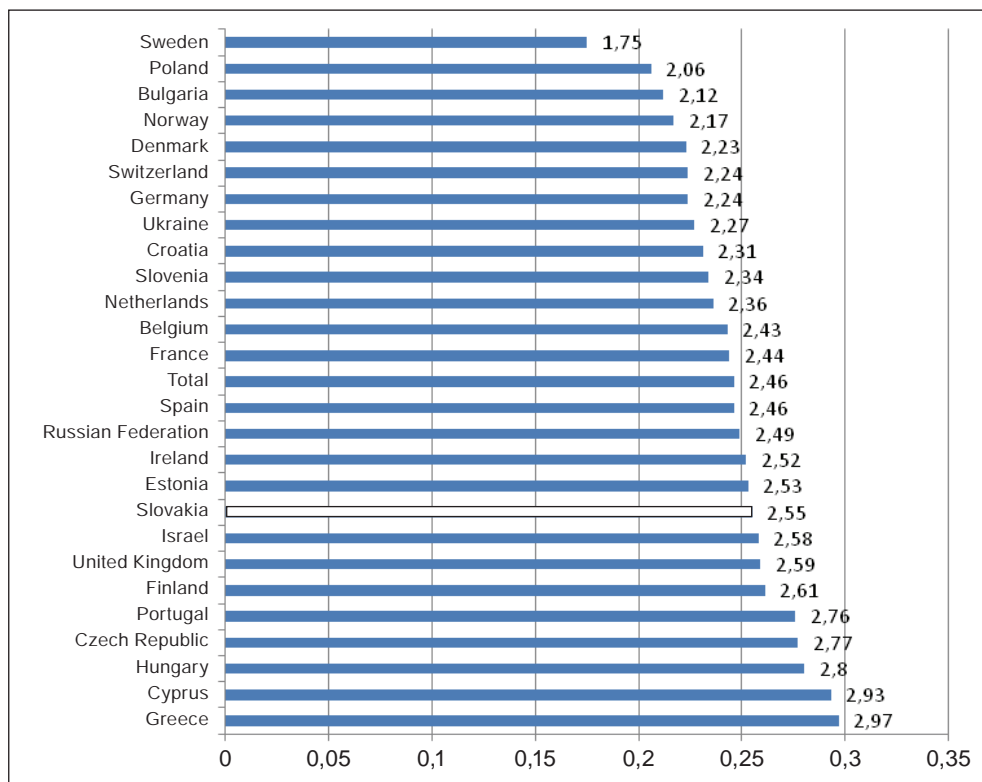
V stabilnom module dotazníka ESS boli zaradené tri otázky, ktoré svojou povahou zodpovedajú zisťovaniu sociálnej vzdialenosti. Ich text je uvedený v nasledujúcej tabuľke (tab. 3. 9).

Pre potreby ďalších analýz bola overená možnosť vytvoriť z uvedených položiek škálu, ktorá by bola reprezentovaná celkovým skóre ako súčtom škálových hodnôt odpovedí na jednotlivé položky. Zistený koeficient vnútornej konzistencie (*Cronbach alfa*) bol akceptovateľný, mal hodnotu 0,868, pričom vzájomná korelácia položiek bola od 0,59 do 0,78. Umožnilo to pristupovať k uvedeným položkám ako ku škále, ktorá bola nazvaná *Škála sociálnej vzdialenosti – Social Distance Scale* (Výrost, 2008). Výsledky porovnania priemerov skóre v tejto škále respondentov z rôznych krajín približuje graf č. 6 (čím vyššie skóre, tým väčšia vnímaná vzdialenosť, teoretický priemer škály je 2,5).

Tab. č. 3.9: Frekvencia (údaje v %) odpovedí respondentov zo SR na 3 položky, zisťujúce postoje k imigrantom (N = 1810)

DOVOLÍŤ:	1 Mnohým	2 niektorým	3 máloktoým	4 žiadnym	neodpovedal
Do akej miery si myslíte, že Slovensko by malo dovoliť ľuďom rovnakej rasy alebo etnika, ako je väčšina Slovákov, aby prišli na Slovensko a žili tu?	18,0	34,9	28,0	14,1	4,7
A čo ľudia inej rasy alebo etnickej skupiny, ako je väčšina Slovákov?	12,0	31,1	32,8	18,4	5,3
A čo ľudia z chudobnejších krajín mimo Európy?	10,9	30,9	34,5	17,4	5,7

Graf č. 3.6: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v škále Sociálna vzdialenosť

Analýza rozloženia výsledkov podľa jednotlivých krajín poukázala opäť na existujúce rozdiely medzi odpovedovými tendenciami respondentov, ktoré sú aj štatisticky signifikantné ($F = 222,58$; $p < 0,0001$). Post hoc porovnania ukázali na prítomnosť dvoch zoskupení: v dvoch krajinách priemer odpovedí respondentov je zreteľne posunutý do negatívneho pólu škály, odzrkadľujúceho negatívne postoje k imigrantom: v Grécku (2,97) a na Cypre (2,93). K nim je možné priradiť Maďarsko (2,8), Českú republiku (2,77) a Portugalsko (2,76). Medzi ďalšími krajinami, tak ako sú zoradené, nie sú veľké rozdiely. Predsa podľa tabuľky respondentov z Fínska a štyroch ďalších krajín po Írsko charakterizujú veľmi mierne negatívne postoje k imigrantom. Tu sa nachádza aj Slovensko (2,55). Ďalšie krajiny zoradené na grafe od Ruskej federácie po Poľsko charakterizujú v narastajúcej miere skôr pozitívne postoje k imigrantom. Za samostatnú kategóriu je možné považovať Švédsko s najpozitívnejšími prejavmi postojov voči imigrantom.

Odpovede respondentov zo Slovenska sú bližšie prezentované v tabuľke č. 3.9. Z porovnania rozloženia odpovedí je vidieť, že najmenej pozitívne stanovisko bolo vyjadrené voči

2. Povedali by ste, že kultúrny život na Slovensku je vo všeobecnosti ohrozovaný alebo obohacovaný ľuďmi, ktorí tu prídu žiť z iných krajín?

Odpoveďová škála:

Kultúrny život je

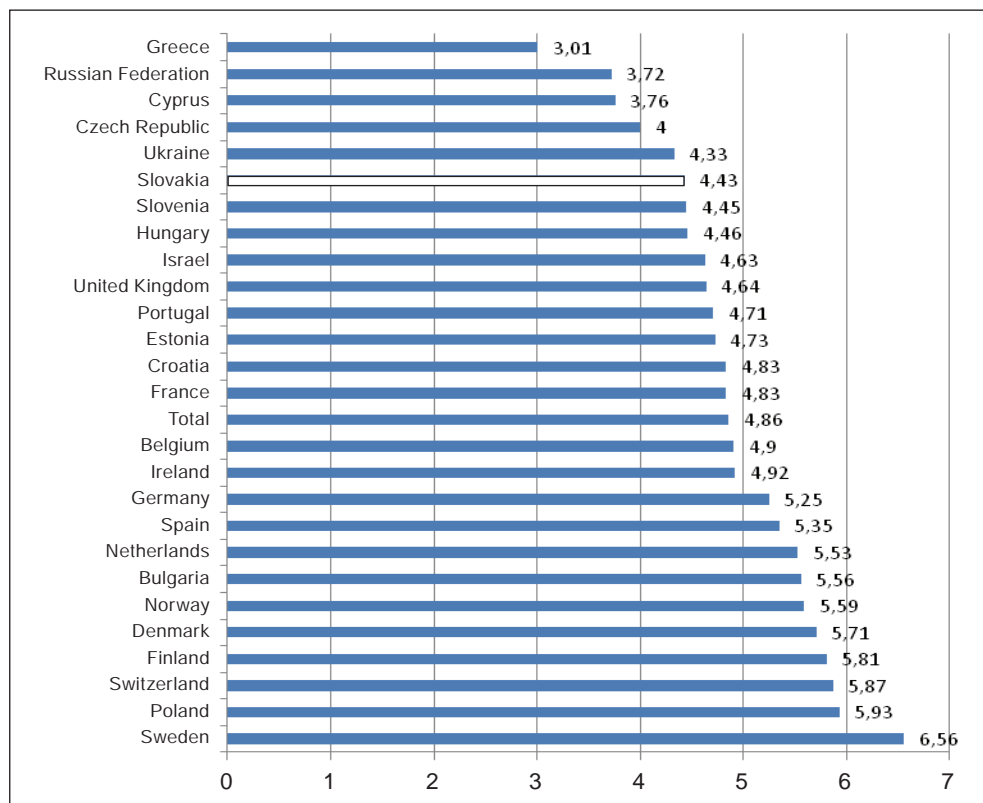
ohrozovaný 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 obohacovaný

3. Žije sa na Slovensku horšie alebo lepšie tým, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín?

Odpoveďová škála:

Žije sa horšie 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Žije sa lepšie

Graf č. 3.8: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v škále Sociálna exklúzia

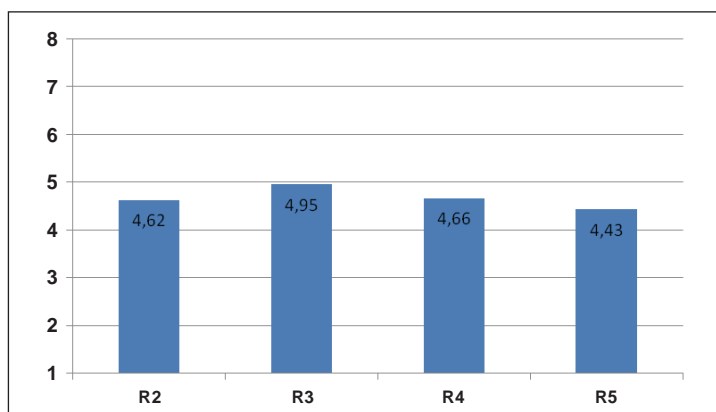
Na základe výsledkov uskutočnenej štatistickej analýzy bola vytvorená škála (Výrost, 2008), ktorá bola nazvaná ako *Škála sociálnej exklúzie – Social Exclusion Scale*. Zistený koeficient vnútornej konzistencie (*Cronbach alfa*) bol postačujúci, mal hodnotu 0,865, pričom vzájomná korelácia položiek bola od 0,62 do 0,70. Výsledky porovnania priemeru odpovedí respondentov z rôznych krajín v tejto škále približuje graf č. 3.8 (čím nižšie skóre, tým väčšia miera exklúzie.) Pre lepšiu orientáciu vo výsledkoch pripomíname, že teoretický priemer škály je 5.

Analýza rozloženia výsledkov podľa jednotlivých krajín poukázala na existujúce rozdiely medzi odpoveďami respondentov, ktoré sú aj v tomto prípade štatisticky významné ($F = 290,630$; $p < 0,0001$). Post hoc porovnania ukázali na prítomnosť viacerých zoskupení. Najvyššia miera exklúzie (indikátorom je najnižšie skóre) sa prejavila u respondentov z Grécka (3,01), za nimi ako krajiny s vyššou mierou sociálnej exklúzie nasledujú Rusko (3,72) a Cyprus (3,76). Ku krajinám s vyššou mierou exklúzie je možné zaradiť aj Českú republiku (4,00). Za nimi nasleduje skupina krajín zoradená na grafe od Ukrajiny (4,33) po Írsko (4,92). Tieto krajiny charakterizuje mierna, resp. veľmi mierna úroveň sociálnej exklúzie. Respondenti zo Slovenska s priemerným skóre v škále $M = 4,43$ sa nachádzajú

Tab. č. 3.10: Priemer odpovedí respondentov zo SR na 3 položky, zisťujúce sociálnu exklúziu imigrantov

	M	SD
Povedali by ste, že je vo všeobecnosti zlé alebo dobré pre slovenskú ekonomiku, keď tu prichádzajú žiť ľudia z iných krajín?	4,04	2,26
Povedali by ste, že kultúrny život na Slovensku je vo všeobecnosti ohrozovaný alebo obohacovaný ľuďmi, ktorí tu prídu žiť z iných krajín?	4,83	2,42
Žije sa na Slovensku horšie alebo lepšie tým, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín?	4,43	1,92

Graf č. 3.9: Priemery odpovedí respondentov zo SR v škále Sociálna exklúzia za jednotlivé kolá ESS

jú v spodnej časti tejto skupiny. Tretiu skupinu tvoria respondenti z 9 krajín, kde celkový priemer odpovedí stúpa od teoretického stredu škály (5) k sociálnej inklúzii. Vzťahuje sa to na krajiny zoradené na grafe od Nemecka (5,25) po Poľsko (5,93). Aj v tomto prípade tvorí zvláštnu kategóriu Švédsko (6,56) s najvyšším skóre indukujúcim sociálnu inklúziu.

Pohľad na aritmetické priemery odpovedí respondentov zo SR na jednotlivé otázky naznačuje, že podobne ako v predchádzajúcom období, aj podľa údajov z tohto kola ESS sa relatívne najmenej negatívne vníma prínos ľudí prichádzajúcich z iných krajín v oblasti kultúry. Porovnanie priemerov dosiahnutých v škále sociálnej exklúzie u respondentov zo SR v 3. – 5. kole ESS poukazuje na mierny príklon smerom k exklúzii. Rozdiel medzi postupne klesajúcim skóre nie je signifikantný.

Zhrnutie výsledkov

- Dôvera v ľudí je prevládajúcou tendenciou v odpovediach respondentov 13 krajín z 26 zúčastnených v 5. kole ESS. Medzi krajinami s prevládajúcou dôverou aj s prevládajúcou nedôverou v ľudí sú pomerne veľké rozdiely. Slovensko patrí k spodnej časti skupiny krajín s miernou nedôverou v ľudí.
- Dôvera v národné inštitúcie je prevládajúcou tendenciou len v odpovediach respondentov zo šiestich krajín. Podobne ako v prípade dôvery v ľudí, sú medzi nimi všetky severské krajiny. Ostatné krajiny je možné rozdeliť do viacerých zoskupení s rôznou mierou nedôvery v národné inštitúcie. Slovensko patrí medzi krajiny s prevládajúcou miernou nedôverou v národné inštitúcie. V prípade dvoch krajín je možné hovoriť o pomerne silnej nedôvere v národné inštitúcie. Z hodnotených piatich národných inštitúcií má najväčšiu dôveru polícia.
- V ôsmich krajinách z 26 je prevládajúcou tendenciou dôvera v medzinárodné inštitúcie. Slovensko patrí ku krajinám s prevládajúcou miernou nedôverou v medzinárodné inštitúcie. Len v piatich krajinách je priemer skóre v príslušnej škále nižší ako 4 (5 je neutrálny bod), v prípade Grécka sa dá hovoriť o silnej nedôvere voči Európskemu parlamentu a OSN.
- Na základe porovnania výsledkov analýzy údajov z 2., 3., 4. a 5. kola ESS je možné konštatovať, že dôvera v národné i medzinárodné politické inštitúcie na Slovensku v poslednom období poklesla.
- Spokojnosť s ekonomikou krajiny, jej vládou, stavom demokracie v krajine, so stavom vzdelávania a zdravotníctva bola prevládajúcou tendenciou v odpovediach respondentov z deviatich krajín. Aj medzi nimi boli všetky severské krajiny. Slovensko patrí medzi ďalších 13 krajín s prevládajúcou miernou nespokojnosťou v uvedených sférach. O pomerne silnej nespokojnosti je možné hovoriť v prípade piatich krajín, zvlášť sa to týka Ukrajiny a Grécka. Na Slovensku je dlhodobo najväčšia spokojnosť so stavom vzdelávania. Oproti predchádzajúcim kolám ESS 5. kolo indikuje celkový pokles spokojnosti v uvedených oblastiach.
- Aj pri zisťovaní postojov k cudzincom, príslušníkom inej rasy alebo etnika a ľuďom z chudobnejších krajín v intenciách sociálnej vzdialenosti sa preukázali rozdiely medzi krajinami. Slovensko patrí v tejto oblasti ku krajinám kloniacim sa skôr k negatívnym postojom k cudzincom. Najrezervovanejšie stanovisko bolo vyjadrené voči príslušní-

kom inej rasy alebo etnika. Na základe porovnania údajov z predchádzajúcich kôl ESS je možné hovoriť o posune k istému odstupe k cudzincom na Slovensku.

- V hodnotení prínosu príchodu cudzincov do krajiny ako indikátora sociálnej exklúzie/inklúzie sa pozitívne stanovisko prejavilo ako prevládajúca tendencia u respondentov z 10 krajín. Slovensko patrí ku krajinám, v ktorých je potenciálny prínos cudzincov vnímaný skôr negatívne. No posledné kolo ESS aj v tomto prípade naznačuje mierne posilnenie tejto tendencie.

IV.

ŠTÁTNA, ETNICKÁ A NÁBOŽENSKÁ IDENTITA AKO SAMOSTATNÉ CHARAKTERISTIKY A FORMY DISKRIMINÁCIE

Mária Homišinová

4.1 Úvod

Problematika sociálnej identifikácie jednotlivca, ako vyjadrenie príslušnosti k rôznym sociálnym skupinám a procesom prežívania k nim, je veľmi zložitá oblasť, ktorej skúmanie si vyžaduje rôzne metodologické prístupy a aplikačné postupy. Okrem detailnejších analýz problematiky je dôležité skúmať aj objektívne faktory, trendy vývoja a zmien, ktoré patrične dotvárajú celkový obraz problematiky. Štátna/národná, etnická/národnostná a nábožen-ská identita patria k jadrú sociálnej identifikácie jednotlivca.

Štátna/národná a národnostná problematika (otázky štátnej a národnostnej identifikácie, národnostných vzťahov, práv národnostných menšín, nacionalizmu atď.) je veľmi komplikovaný jav, ktorý má svoju nepopierateľnú dôležitosť aj v dnešnej dobe formovania multikultúrnej spoločnosti a postupujúcej globalizácie. Otázky s nimi súvisiace sa prelínajú celým životom spoločnosti a aj jedinca. Teórii národa a otázkam etnicity bola venovaná početná teoretická literatúra, často s rozdielnymi metodologickými, teoretickými aj filozofickými východiskami. V rôznych krajinách a v rôznych jazykoch sa totiž pod pojmom národ a národnosť rozumejú často odlišné sociálne organizmy. (Homišinová, 2008) Najčastejšie sa stretávame s chápaním národa v zmysle politickom a v zmysle etnickom. Politický národ predstavuje súhrn občanov určitého štátu – takto je ponímaný národ vo Francúzsku, vo Veľkej Británii aj v USA. Naproti tomu vo východnej a strednej Európe sa pod pojmom národ myslí skôr národ etnický, kultúrno-etnická jednotka, čo je dôsledok rozdielneho vývoja v tejto časti kontinentu. Dôraz sa kladie na zvláštnosti kultúrne, jazykové, etnické, mravné princípy, spoločnú históriu.

Etnická (národná, národnostná) identita obsahuje okrem pocitu odlišnosti aj pocit prináležitosti do skupiny, teda identifikovanie sa so skupinou na základe istých kritérií – hodnôt, symbolov a predstáv, často založených na kultúrnej pamäti. Etnická identita predstavuje istý vedome prežívaný proces sebareflexie, reflexie svojho vzťahu k etnickej skupine. (Šrajerová, 2000)

Konceptualizácia religiozity, resp. náboženskej identity od svojho vzniku v 50. a začiatkom 60. rokov prešla rôznymi zmenami (Allport, 1954; Fukuyama, 1961; Glock, 1962). Okrem prejavov tradičnej religiozity sa pozornosť začala sústreďovať na prejavy nových foriem religiozity.

Slovensko je svojou heterogénnou, etnicky a konfesiónálne pestrou skladbou obyvateľstva typicky stredo európskou krajinou, ktorá si v dôsledku svojho špecifického historického vývoja túto pestrosť uchovala viac než okolité krajiny. Proces formovania moderného slovenského národa, spojený s prelínaním národnej a štátnej identity, bol v porovnaní s okolitými národmi časovo posunutý. (Podoba, 2002, 2003)

Potreba ustavičného sebaopotvrdzovania kolektívnej identity prostredníctvom rekonštrukcie (a to aj neexistujúcej) kultúrnej pamäte a ustavičný spor individuálnej a kolektívnej identity, ktorý sa prejavoval volaním po národnej jednote, bol vlastne zápasom o kolektívnu identitu slovenského národa a jej povahu. (Zajac, 1999, s. 48) Dôsledkom komplikovaného sociálneho vývoja slovenskej spoločnosti sa slovenský národ v súčasnosti formuje na pomedzí občianskeho a etnického chápania národa. Vyznačuje sa rozdielom medzi chápaním národa ako kolektivity rôznorodých jednotlivcov, alebo kolektívneho individua, žijúceho svojím vlastným životom. Ide vlastne o spor pluralitnej a monolitnej koncepcie národa.

Konštrukcia jednoznačných identít je tak v tomto priestore mimoriadne problematická.

Navyše, identitu konkrétneho človeka nikdy neovplyvňuje len etnické a národné povedomie, ale aj mnoho iných determinujúcich faktorov – konfesia, sociálne postavenie, povolanie, regionálne zázemie, bydlisko v meste alebo na dedine, politické názory, dominantná ideológia štátu a podobne. Národná a etnická identita nikdy nepredstavuje statický pojem, lebo podobne ako všetko v živote, aj ona prechádza zmenami. (Hutchinson – Smith, 1996)

Po transformačných zmenách stredovýchodnej Európy koncom 20. storočia sa pri snahách o integrovanie sa Európy a zároveň rešpektovania faktu národnej (národnostnej) a kultúrnej diverzity európskeho spoločenstva upriamila pozornosť na otázky sociálnej identifikácie, konkrétne štátnej (národnej), etnickej a náboženskej identity jedinca. (napr. Kiliánová, 1998; Šutaj, 2004, 2005a, 2005b; Homišinová, 2007, 2009; Homišinová – Šutaj, 2008)

Aj v prípade ESS sa uvedené „identity“ stali sledovanými charakteristikami a boli súčasťou stabilného modulu v metodike. Aplikácia všetkých troch charakteristík v každom z realizovaných kôl umožňovala sledovať jednotlivé ukazovatele samostatne, ale aj vo vzájomných súvislostiach porovnávajú výsledky za jednotlivé kolá v rámci SR, ale aj v rámci ostatných zúčastnených krajín.

Pri prezentácii výsledkov budeme postupovať v následnosti troch tematických oblastí.

V prvom bloku analyzujeme problematiku štátnej/národnej a etnickej identity v jednom bloku analýz, vzhľadom na ich kontextuálnu blízkosť a prepojenosť.

V druhom bloku analýz sa sústredíme na výsledky týkajúce sa otázok regionality ako samostatnej charakteristiky.

V treťom bloku analýz sprístupníme výsledky vnímania diskriminácie ako ukazovateľa, ktorý skúmané charakteristiky (štátnu/národnú príslušnosť, etnickú/národnostnú príslušnosť, jazyk, náboženstvo) zahŕňa v sebe ako potenciálne formy diskriminácie. Výsledky sa budú týkať údajov za SR (kvôli porovnaniu zo všetkých zúčastnených kôl, t. j. 2. – 5. kolo), ale tam, kde to budeme považovať za relevantné, poukážeme aj na medzinárodný (európsky) kontext problematiky.

Analýzy v príslušných blokoch budeme realizovať podľa charakteru použitých škál a výsledky sprístupníme predovšetkým prostredníctvom frekvenčných tabuliek (histogramy) a pre ilustratívnosť aj v grafickej podobe.

4.2 Štátna a etnická identita

V úvode sme spomínali problém „prelínania“ a odlišného chápania pojmov národ a národnosť v západoeurópskych krajinách (tiež v USA) a v krajinách strednej a východnej Európy. Kým v anglickom a francúzskom chápaní národnosť znamená štátnu príslušnosť, u nás sa

vo všeobecnosti termín národnosť používa na označenie príslušnosti k národnostnej menšine, t. j. etnickú príslušnosť ako diferenciaciu na skupiny, ktorých vzájomná odlišnosť a vnútorná homogenita je vyjadrená kultúrne. (Maříková a kol., s. 277) Pritom štatisticky zisťovaná deklarácia národnosti označuje na jednej strane príslušnosť k národu tvoriaceho štát (SR) a zároveň prihlásenie sa k národnostnej menšine.

Pre jednoznačnejšie vymedzenie pojmov a výstižnejšiu interpretáciu výsledkov sme v uvedenom texte chápali **národnosť** ako *ukazovateľ štátnej identity* ako charakteristiku občianstva (v kontexte identifikácie štátnej príslušnosti a pôvodu k štátu ako k rodisku); **etnickú príslušnosť** ako *ukazovateľ etnickej identity* ako charakteristiku národnostnej menšiny (v kontexte príslušnosti k etnickej menšine a jazykových prejavov príslušníka menšiny).

4.2.1 Štátna identita

Štátne občianstvo je trvalý právny vzťah (zväzok) fyzickej osoby ku konkrétnemu štátu, najčastejšie štátu, v ktorom fyzická osoba žije, pričom obsahom tohto vzťahu sú práva a povinnosti stanovené vnútroštátnym právom príslušného štátu. Osoba, ktorá je predmetom štátneho občianstva, sa nazýva štátny občan. (sk.wikipedia.org/wiki/Diskriminácia)

Najbežnejším spôsobom nadobudnutia štátneho občianstva je filiácia, čiže narodenie v príslušnom štáte. Dieťa narodené na území určitého štátu sa stáva jeho občanom v prípade, že aspoň jeden z rodičov je občanom príslušného štátu. Toto sa stáva napríklad v prípadoch, že sa dieťa narodí mimo územia, ktorého občanmi sú jeho rodičia, poprípade jeden z rodičov.

Štátna identita bola vo výskume ESS sledovaná prostredníctvom viacerých ukazovateľov. Konkrétne išlo o identifikáciu občianstva (dve otázky: *Ste občan Slovenskej republiky? Aké máte občianstvo?*), pôvod k štátu ako k rodisku (dve otázky: *Narodili ste sa na Slovensku? V ktorej krajine ste sa narodili?*), pôvod a miesto narodenia rodičov respondenta (štyri otázky: *Narodil sa váš otec na Slovensku? V ktorej krajine sa narodil váš otec? Narodila sa vaša matka na Slovensku? V ktorej krajine sa narodila vaša matka?*).

Charakter otázok umožňoval realizovať frekvenčnú a kvalitatívnu analýzu.

Primárnym ukazovateľom občianstva je deklarovaná príslušnosť k štátu. Oficiálnym údajom, ktorý vypovedá o tejto skutočnosti, je údaj zo sčítania ľudu. Podľa posledného sčítania ľudu (2011) si štátnu príslušnosť SR uviedlo 92,2 % obyvateľstva, z toho viacnásobné občianstvo 0,2 %¹.

---

1 Podľa § 9 zákona NR SR č. 40 1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení zákona č. 250/2010 Z. z. môže mať štátny občan Slovenskej republiky po dátume 17. 07. 2010 dvojaké či viacnásobné štátne občianstvo len v prípade

- ak štátne občianstvo cudzieho štátu nadobudol narodením po rodičovi/rodičoch,
- ak štátny občan Slovenskej republiky nadobudol cudzie štátne občianstvo v súvislosti s uzavretím manželstva so štátnym občanom iného štátu, a to za predpokladu, že cudzie štátne občianstvo manžela nadobudol za trvania spoločného manželstva.

Štátny občan Slovenskej republiky, ktorý nadobudol cudzie štátne občianstvo pred 17. 07. 2011, si zachová dvojaké alebo viacnásobné štátne občianstvo a štátne občianstvo Slovenskej republiky neustráca. (Ústredný portál verejnej správy SR: www.portal.gov.sk)

V predmetnom výskume ESS (5. kolo) na otázku „*Ste občan Slovenskej republiky?*“ si až 99,6 % respondentov uviedlo štátnu príslušnosť k SR (tabuľka č. 4.1). Ostatní respondenti (0,4 %) uviedli občianstvo okolitých krajín (Česká republika, Maďarsko, Ruská federácia).

Tabuľka č. 4.1: Ste občan Slovenskej republiky?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	1846	99,5	99,6	99,6
Nie	7	0,4	0,4	100,0
Spolu	1853	99,8	100,0	

V porovnaní s ostatnými krajinami (tabuľka č. 4.2) respondenti SR vykazujú vysoké percento občianstva – takmer celý výskumný súbor. Naopak, Švajčiarsko, Estónsko a Írsko sa zaraďujú medzi krajiny, ktorých respondenti si vo viac ako desaťpercentnom zastúpení deklarovali inú štátnu príslušnosť.

Tabuľka č. 4.2: Identifikácia občianstva respondentov príslušnej krajiny

			Občan krajiny	
			áno	nie
Krajina	Belgium	% v riadku	93,8	6,2
	Bulgaria	% v riadku	99,8	0,2
	Cyprus	% v riadku	96,0	4,0
	Czech Republic	% v riadku	99,3	0,7
	Germany	% v riadku	95,3	4,7
	Denmark	% v riadku	96,4	3,6
	Estonia	% v riadku	87,9	12,1
	Spain	% v riadku	92,9	7,1
	Finland	% v riadku	98,1	1,9
	France	% v riadku	96,4	3,6
	United Kingdom	% v riadku	95,5	4,5
	Greece	% v riadku	93,1	6,9
	Croatia	% v riadku	99,8	0,2
	Hungary	% v riadku	99,4	0,6
	Switzerland	% v riadku	84,8	15,2
	Ireland	% v riadku	88,7	11,3
	Israel	% v riadku	98,0	2,0
Netherlands	% v riadku	97,4	2,6	

Krajina	Norway	% v riadku	93,2	6,8
	Poland	% v riadku	99,7	0,3
	Portugal	% v riadku	96,7	3,3
	Russian Federation	% v riadku	99,5	0,5
	Sweden	% v riadku	96,7	3,3
	Slovenia	% v riadku	99,0	1,0
	Slovakia	% v riadku	99,6	0,4
	Ukraine	% v riadku	99,5	0,5

Analýza otázok zameraná na zistenie pôvodu k štátu potvrdila, že SR je vo veľkej miere (97,4 %) krajinou, v ktorej sa respondenti narodili. A hoci u rodinných príslušníkov respondenta (otca a matky) sa častejšie stretávame s prípadmi označenia inej krajiny ako svojho rodiska, celkový údaj (okolo 95 % u obidvoch rodičov) svedčí o tom, že SR je u nich vo veľkej väčšine vnímaná ako krajina pôvodu.

V ostatných prípadoch rovnako platí, že za krajiny ako miesta ich narodenia najviac označili najbližšie okolité krajiny (Česká republika a Maďarsko). Platí to pre respondentov aj ich rodičov.

Tabuľka č. 4.3: Slovensko ako miesto narodenia respondenta

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	1802	97,1	97,4	97,4
Nie	49	2,6	2,6	100,0
Spolu	1851	99,7	100,0	

Tabuľka č. 4.4: Slovensko ako miesto narodenia otca respondenta

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	1760	94,8	95,2	95,2
Nie	88	4,7	4,8	100,0
Spolu	1848	99,6	100,0	

Tabuľka č. 4.5: Slovensko ako miesto narodenia matky respondenta

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	1763	95,0	95,0	95,0
Nie	92	5,0	5,0	100,0
Spolu	1855	99,9	100,0	

Z výsledkov analýz ukazovateľov štátnej identity vyplynulo, že respondenti SR vykazujú vysoké percento občianstva k SR – takmer celý výskumný súbor (99,6 %). Aj údaje o pôvode k štátu ako rodisku respondentov a ich rodičov potvrdili, že miestom ich filiacie je predovšetkým Slovensko. A hoci u rodičov respondenta sa častejšie stretávame s prípadmi označenia inej krajiny ako ich rodiska, celkový údaj (97,4 % u respondentov, okolo 95 % u obidvoch rodičov) svedčí o tom, že SR je u nich vo všeobecnosti vnímaná ako krajina pôvodu. Je preto možné usudzovať, že slovenských účastníkov výskumu viaže k tejto krajine zmysel pre vzťah k národnému a kultúrnemu dedičstvu a silné vlastenecké cítenie.

4.2.2 Etnická identita

Na objasnenie problematiky etnicity boli vo výskume aplikované dva ukazovatele – ukazovateľ identifikácie príslušnosti k nejakej etnickej skupine (*Hlásite sa k nejakej menšinovej etnickej skupine na Slovensku?*) a ukazovateľ jazykovej komunikácie v domácom (rodinnom) prostredí (*Akým jazykom alebo jazykmi hovoríte doma najčastejšie?*).

Skôr ako pristúpime ku konkrétnym zisteniam, prezentujeme výsledky z posledného sčítania (Sčítanie, 2011), ktoré charakterizujú celkové zloženie obyvateľstva na Slovensku.

Slovenská republika je mnohonárodnostnou krajinou, v ktorej sa podľa trvalého pobytu 12,3 % obyvateľov SR prihlásilo k inej ako slovenskej národnosti. Slovenskú národnosť potvrdilo 80,7 % obyvateľstva a 7 % bolo nezistených. Najväčšie zastúpenie má maďarská národnosť (8,5 %), po nej nasleduje rómska (2 %), česká a rusínska (obidve po 0,6 %).

V tabuľke č. 4.6 predkladáme výsledky troch sčítaní v SR podľa národnosti.

Tabuľka č. 4.6 Obyvateľstvo SR podľa národnosti

Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991 Slovenská republika						
Bývajúce obyvateľstvo (podľa trvalého pobytu)	2011		2001		1991	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
spolu	5 397 036	100,0	5 379 455	100,0	5 274 335	100,0
Národnosť						
slovenská	4 352 775	80,7	4 614 854	85,8	4 519 328	85,7
maďarská	458 467	8,5	520 528	9,7	567 296	10,8
rómska	105 738	2,0	89 920	1,7	75 802	1,4
česká	30 367	0,6	44 620	0,8	52 884	1,0
rusínska	33 482	0,6	24 201	0,4	17 197	0,3
ukrajinská	7 430	0,1	10 814	0,2	13 281	0,3
nemecká	4 690	0,1	5 405	0,1	5 414	0,1
poľská	3 084	0,1	2 602	0,0	2 659	0,1
chorvátska	1 022	0,0	890	0,0	x	x

srbská	698	0,0	434	0,0	x	x
ruská	1 997	0,0	1 590	0,0	1 389	0,0
židovská	631	0,0	218	0,0	134	0,0
moravská	3 286	0,1	2 348	0,0	6 037	0,1
bulharská	1 051	0,0	1 179	0,0	1 400	0,0
ostatné	9 825	0,2	5 350	0,1	2 732	0,1
nezistené	382 493	7,0	54 502	1,0	8 782	0,2

Z analýz ESS vyplynulo, že v každom z realizovaných kôl na Slovensku (tabuľka č. 4.7) sa potvrdilo zastúpenie respondentov, ktorí sa prihlásili k nejakej menšinovej etnickej skupine na Slovensku – najvýraznejšie v 3. kole, najmenej výrazne v 5. kole ESS.

Tabuľka č. 4.7: Hlásite sa k nejakej menšinovej etnickej skupine na Slovensku?

Jednotlivé kolá výskumu	Áno (N)	%	Nie (N)	%
2. kolo	86	5,9	1360	94,1
3. kolo	158	9,2	1563	90,8
4. kolo	98	5,5	1674	94,5
5. kolo	83	4,7	1677	95,3

Jedným z najdôležitejších identifikačných znakov etnicity je jazyk. Preto je prirodzenou snahou príslušníkov každej etnickej skupiny zachovávať a ďalej rozvíjať svoj materinský jazyk.

Štatistické údaje (tabuľka č. 4.8) potvrdzujú, že okrem majoritného – slovenského materinského jazyka so 78,6 %-ným zastúpením obyvateľstva si iný materinský jazyk, s väčšími či menšími obmenami toho-ktorého jazyka, uvádza okolo 14 % obyvateľstva.

Tabuľka č. 4.8: Obyvateľstvo SR podľa materinského jazyka

Obyvateľstvo SR podľa materinského jazyka – sčítanie 2011, 2001 Slovenská republika				
Bývajúce obyvateľstvo (podľa trvalého pobytu)	2011		2001	
	abs.	v %	abs.	v %
spolu	5 397 036	100,0	5 379 455	100,0
Materinský jazyk				
slovenský	4 240 453	78,6	4 512 217	83,9
maďarský	508 714	9,4	572 929	10,7
rómsky	122 518	2,3	99 448	1,8
rusínsky	55 469	1,0	54 907	1,0

ukrajinský	5 689	0,1	7 879	0,2
český	35 216	0,7	48 201	0,9
nemecký	5 186	0,1	6 343	0,1
poľský	3 119	0,1	2 731	0,1
chorvátsky	1 234	0,0	988	0,0
jidiš	460	0,0	17	0,0
bulharský	132	0,0	1 004	0,0
ostatné	13 585	0,3	6 735	0,1
nezistený	405 261	7,5	66 056	1,2

Z toho dôvodu je u časti slovenského obyvateľstva prirodzeným sociálnym javom bi-, resp. multilingvizmus v bežnej rodinnej aj verejnej komunikácii. Oficiálne údaje v tabuľke č. 4.9 potvrdzujú, že slovenčina je najčastejšie používaným jazykom v domácnosti (takmer tri štvrtiny obyvateľstva), z ostatných jazykov je to maďarský jazyk, ktorým sa prevažne komunikuje v domácnostiach (8,7 % obyvateľstva). Na verejnosti (tabuľka č. 4.10) však stúpa používanie slovenčiny (80,4 %) a klesá používanie iných jazykov (zvlášť u rómskej minority). Aj tieto údaje² teda potvrdzujú, že je to práve rodinné prostredie, kde sa výraznejšie praktizuje komunikácia v materinskom jazyku.

Tabuľka č. 4.9: Obyvateľstvo SR podľa najčastejšie používaného jazyka v domácnosti

Obyvateľstvo SR podľa najčastejšie používaného jazyka v domácnosti – sčítanie 2011 Slovenská republika		
Bývajúce obyvateľstvo (podľa trvalého pobytu)	abs.	v %
spolu	5 397 036	100,0
Najčastejšie používaný jazyk v domácnosti		
slovenský	3 954 149	73,3
maďarský	472 212	8,7
rómsky	128 242	2,4
rusínsky	49 860	0,9
ukrajinský	2 775	0,1
český	17 148	0,3
nemecký	6 173	0,1

2 Potvrdzujú to aj výsledky ďalších národnostne orientovaných výskumov realizovaných na Slovensku. Pozri: Homišinová, M. – Výrost, J., 2005; Homišinová, M. – Slančová, D. – Výrost, J. – Ondrejovič, S., 2011.

poľský	1 316	0,0
chorvátsky	932	0,0
jidiš	203	0,0
bulharský	124	0,0
ostatné	34 992	0,7
nezistený	728 910	13,5

Tabuľka č. 4.10: Obyvateľstvo SR podľa najčastejšie používaného jazyka na verejnosti

Obyvateľstvo SR podľa najčastejšie používaného jazyka na verejnosti – sčítanie 2011 Slovenská republika		
Bývajúce obyvateľstvo (podľa trvalého pobytu)	abs.	v %
spolu	5 397 036	100,0
Najčastejšie používaný jazyk na verejnosti		
slovenský	4 337 695	80,4
maďarský	391 577	7,3
rómsky	36 660	0,7
rusínsky	24 524	0,5
ukrajinský	1 100	0,0
český	18 747	0,3
nemecký	11 474	0,2
poľský	723	0,0
chorvátsky	383	0,0
jidiš	159	0,0
bulharský	68	0,0
ostatné	58 614	1,1
nezistený	515 312	9,5

Výsledky výskumu z 5. kola ESS potvrdili dominanciu slovenského jazyka ako hlavného (prvého) komunikačného jazyka v súkromnej sfére, v neformálnom prostredí, keď viac ako 90 % respondentov uprednostňuje v komunikácii v domácom prostredí slovenčinu. (Tabuľka č. 4.11) Z ostatných jazykov preferovaných v komunikácii s členmi rodiny respondenti najčastejšie označili maďarský jazyk, čo je v súlade s rozložením obyvateľstva podľa národnosti a materinského jazyka. Aj ako druhý najčastejšie volený jazyk uvádzali respondenti tieto dva jazyky v zastúpení: slovenský jazyk 50 %, maďarský jazyk 36 %. (Tabuľka č. 4.12)

Tabuľka č. 4.11: Akým jazykom alebo jazykmi hovoríte doma najčastejšie? (prvý jazyk)

Varianty	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
český jazyk	5	0,3	0,3	0,3
maďarský jazyk	141	7,6	7,7	8,0
poľský jazyk	1	0,1	0,1	8,1
rumunský jazyk	8	0,4	0,4	8,5
ruský jazyk	2	0,1	0,1	8,6
iný slovanský jazyk	1	0,1	0,1	8,7
slovenský jazyk	1663	89,6	91,3	100,0
spolu	1821	98,1	100,0	

Tabuľka č. 4.12: Akým jazykom alebo jazykmi hovoríte doma najčastejšie? (druhý jazyk)

Varianty	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
český jazyk	8	0,4	5,7	5,7
anglický jazyk	3	0,2	2,1	7,9
nemecký jazyk	2	0,1	1,4	9,3
maďarský jazyk	50	2,7	35,7	45,0
rumunský jazyk	7	0,4	5,0	50,0
slovenský jazyk	70	3,8	50,0	100,0
spolu	140	7,5	100,0	

Z výsledkov ukazovateľa etnickej identifikácie vyplynulo, že zastúpenie slovenských respondentov je v jednotlivých kolách ESS nižšie oproti údajom oficiálnej štatistiky (takmer o polovicu). V dôsledku toho je pochopiteľné, že výsledky ďalších etnických ukazovateľov boli menej výrazné, s väčším či menším skreslením reality.

V takomto kontexte ukazovateľ jazykovej komunikácie v 5. kole ESS potvrdil dominanciu slovenského jazyka ako hlavného (prvého) komunikačného jazyka v súkromnej sfére, keď viac ako 90 % respondentov uprednostnilo komunikáciu v slovenskom jazyku. Vyššie percento zastúpenia slovenčiny ako komunikačného jazyka možno rovnako považovať za prejav výraznejšieho zastúpenia respondentov s materinským jazykom slovenským (oproti oficiálnym údajom – vo výskume 91,3 %, v štatistike 73,3 %). Z ostatných jazykov preferovaných v komunikácii s členmi rodiny respondenti najčastejšie označili maďarský jazyk, čo je v súlade s rozložením obyvateľstva podľa národnosti a materinského jazyka.

4.3 Náboženská identita

Náboženstvo je v najvšeobecnejšom zmysle vzťah človeka k tomu, čo ho presahuje, predstava nadprirodzeného sveta a viera, že človek je na transcendentne skutočne závislý. (Maříková a kol., 1996, s. 659)

Pri skúmaní náboženskej identity je potrebné vymedziť pojmy religiozita a konfesionalita. Kým **religiozita** (nábožnosť) je súhrnný výraz pre náboženské cítenie, postoje a chovanie jednotlivca, **konfesionalita** sa chápe v zmysle konkrétneho vierovyznania, náboženského (cirkevného) vyznania. Religiozita má tak širší význam a neprejavuje sa len v nadväznosti na tradičné náboženské inštitúcie, ale vo vkladaní hlbšieho zmyslu do každodenného života jednotlivca, do sociálneho jednaní. Celkovo teda zahŕňa vplyv náboženstva na vedomie a chovanie jednotlivcov aj spoločenských skupín. Za kľúčové sa považuje vzťah k bohu a nadprirodzenosti vôbec, náboženská viera a jej prejavy.

K náboženskému chovaniu patria: vykonávanie náboženských obradov, návšteva bohoslužieb, svätenie cirkevných sviatkov, dodržiavanie rituálov a zákazov, čítanie náboženskej literatúry, rozširovanie „svätých písíem“, náboženská výchova. V niektorých spoločnostiach je striktné odlíšené náboženské vedomie a náboženské chovanie. (Maříková a kol., 1996, s. 921-922)

V súčasnosti existujú dve základné výskumné koncepcie religiozity. Prvá zdôrazňuje význam subjektívnych stránok a dáva dôraz na stav vedomia, na vnútorné prežitky a úmyselne sa vyhýba prejavom chovania. Druhá popiera možnosť empirického skúmania náboženského vedomia, ktorú chápe ako individuálnu a iracionálnu záležitosť, zameriava sa výlučne na skúmanie chovania a činností. Komplexnejší, diferencovaný prístup sleduje jednotlivé stránky chovania a zároveň aj mieru vnútorného prežívania obradov a intenzity viery. Metodika výskumu ESS (samozrejme v obmedzenej podobe) aplikovala práve tento prístup, pritom ukazovateľ náboženskej identity vnímala v širšom kontexte, v kontexte religiozity. (Kentoš, 2008)

Religiozita bola vo výskume ESS sledovaná prostredníctvom viacerých ukazovateľov, ktoré sa týkajú troch tematických oblastí.

V prvej oblasti bola mapovaná identifikácia respondentov s niektorým náboženstvom alebo cirkvou v súčasnosti, resp. v minulosti (4 otázky: *Hlásite sa k niektorému náboženstvu alebo cirkvi? Ku ktorému? Hlásili ste sa niekedy k niektorému náboženstvu alebo cirkvi? Ku ktorému?*).

Druhá oblasť sa koncentrovala na intenzitu prežívania viery (1 otázka: *Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*).

Tretia oblasť mapovala aktívne prejavy náboženského života (2 otázky: *Okrem zvláštnych príležitostí, ako sú svadby a pohreby, približne ako často sa v súčasnosti zúčastňujete na náboženských obradoch? S výnimkou cirkevných obradov, ako často, ak vôbec, sa modlite?*).

Štruktúru odpovedí slovenských respondentov uvádzame v tabuľkách aj prostredníctvom grafického znázornenia.

Podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov v SR (Štatistický úrad SR, 2011) (tabuľka č. 4.13) najpočetnejšie zastúpenou cirkvou je rímskokatolícka cirkev (62 %), nasleduje evanjelická a. v. (5,9 %), gréckokatolícka (3,8 %), reformovaná kresťanská cirkev (1,8 %). Obyvateľov bez vierovyznania je 13,4 %.

Ku kresťanstvu sa v SR v roku 2011 prihlásilo celkom 76 % obyvateľstva. Oproti minulému sčítaniu je to pokles o 8 % (v roku 2001 to bolo 84 %). Tento trend sa však dá vysvetliť aj odstupom od cirkvi, nie však od viery.

Tabuľka č. 4.13: Náboženské vyznanie podľa oficiálneho sčítania

Slovenská republika						
Bývajúce obyvateľstvo (podľa trvalého bydliska)	2011		2001		1991	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
spolu	5 397 036	100,0	5 379 455	100,0	5 274 335	100,0
Náboženské vyznanie						
Rímskokatolícka cirkev	3 347 277	62,0	3 708 120	68,9	3 187 383	60,4
Gréckokatolícka cirkev	206 871	3,8	219 831	4,1	178 733	3,4
Pravoslávna cirkev	49 133	0,9	50 363	0,9	34 376	0,7
Evanjelická cirkev a. v.	316 250	5,9	372 858	6,9	326 397	6,2
Reformovaná kresťanská cirkev	98 797	1,8	109 735	2,0	82 545	1,6
Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia	17 222	0,3	20 630	0,4	10 501	0,2
Evanjelická cirkev metodistická	10 328	0,2	7 347	0,1	4 359	0,1
Kresťanské zbory	7 720	0,1	6 519	0,1	700	0,0
Apoštolská cirkev	5 831	0,1	3 905	0,1	1 116	0,0
Bratská jednota baptistov	3 486	0,1	3 562	0,1	2 465	0,0
Cirkev adventistov siedmeho dňa	2 915	0,1	3 429	0,1	1 721	0,0
Cirkev bratská	3 396	0,1	3 217	0,1	1 861	0,0
Ústredný zväz židovských náboženských obcí*	1 999	0,1	2 310	0,0	912	0,0
Starokatolícka cirkev	1 687	0,0	1 733	0,0	882	0,0
Cirkev československá husitská	1 782	0,0	1 696	0,0	625	0,0
Novoapoštolská cirkev	166	0,0	22	0,0	188	0,0
Bahájske spoločenstvo	1 065	0,0	x	x	x	x
Cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní	972	0,0	58	0,0	91	0,0
iné	23 340	0,5	6 214	0,1	6 094	0,1
bez vyznania	725 362	13,4	697 308	13,0	515 551	9,8
nezistené	571 437	10,6	160 598	3,0	917 835	17,4

Keď porovnáme posledné dve sčítania, väčšinové cirkvi (nad 50-tis. veriacich) zaznamenali úbytok, kým menšinové (pod 10-tisíc veriacich) nárast. Počet ľudí bez vyznania sa takmer nezmenil (okolo 13 %), narástol však počet obyvateľov (o 7 %), ktorí neodpovedali na otázku o náboženskom vyznaní (2001 – 3 %; 2011 – 10,6 %).

Ako vyplýva z odpovedí účastníkov výskumu na Slovensku, takmer 80 % z nich sa v súčasnosti hlási k niektorému náboženstvu alebo cirkvi. Z detailnejšej identifikácie sa dozvedáme, že z tohto počtu je viac ako 60 % rímskych katolíkov, 8,27 % protestantov, 4,7 % ostatných kresťanských vyznaní a 3,4 % gréckych katolíkov. Ostatné denominácie sú zastúpené minimálne.

Tabuľka č. 4.14: Hlásite sa k niektorému náboženstvu alebo cirkvi?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	1 472	79,3	79,9	79,9
Nie	370	19,9	20,1	100,0
Spolu	1 842	99,2	100,0	

Tabuľka č. 4.15: Ku ktorému?

Varianty	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Kresťanské – bez určenia	88	4,7	6,0	6,0
Rímskokatolícke	1140	61,4	77,4	83,4
Evanjelické	152	8,2	10,3	93,7
Gréckokatolícke	64	3,4	4,3	98,0
Pravoslávne	8	0,4	0,5	98,6
Jehovovi svedkovia	4	0,2	0,3	98,8
Moslimské	1	0,1	0,1	98,9
Budhistické	2	0,1	0,1	99,0
Iné	14	0,8	1,0	100,0
Spolu	1 473	79,4	100,0	

Ako dokumentujú tabuľky č. 4.16 a č. 4.17, z tých, ktorí sa v súčasnosti neprihlásili k žiadnemu náboženstvu alebo cirkvi (N = 370), takmer štvrtina (23,1 %) priznala, že v minulosti sa k niektorému náboženstvu alebo cirkvi hlásila. Z nich viac ako 63 % tvorili rímski katolíci, 16 % zastupovali evanjelici a takmer 12 % iné kresťanské vierovyznania.

Tabuľka č. 4.16: Hlásili ste sa niekedy k niektorému náboženstvu alebo cirkvi?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	85	4,6	23,1	23,1
Nie	283	15,2	76,9	100,0
Spolu	368	19,8	100,0	

Tabuľka č. 4.17: Ku ktorému?

Varianty	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Kresťanské – bez určenia	9	0,5	11,3	11,3
Rímskokatolícke	51	2,7	63,8	75,0
Evanjelické	13	0,7	16,3	91,3
Gréckokatolícke	4	0,2	5,0	96,3
Pravoslávne	1	0,1	1,3	97,5
Jehovovi svedkovia	1	0,1	1,3	98,8
Iné	1	0,1	1,3	100,0
Spolu	80	4,3	100,0	

Ďalšou tematickou oblasťou, ktorej sa venovala pozornosť, bolo zistenie intenzity prežívanej religiozity účastníkov výskumu na numerickej škále od 0 – 10 (0 – vôbec nie veriaci; 10 – veľmi veriaci). Keďže použitá škála umožňovala realizovať rôzne analýzy (analýzy strednej hodnoty, frekvenčné analýzy), najskôr predkladáme výsledky všeobecného charakteru týkajúce sa všetkých zúčastnených krajín v 5. kole ESS.

Tabuľka č. 4.18: Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silne veriaci sa cítite byť?

Krajina	N	M	SD
Belgium	1702	4,54	3,034
Bulgaria	2401	4,42	2,627
Cyprus	1054	7,09	2,346
Czech Republic	2345	2,48	2,741
Germany	3023	3,92	3,071
Denmark	1573	4,10	2,625
Estonia	1785	3,43	2,902
Spain	1877	4,43	2,819
Finland	1875	5,20	2,790
France	1725	3,62	2,930

United Kingdom	2406	3,98	2,930
Greece	2696	6,16	2,508
Croatia	1607	6,14	2,657
Hungary	1553	4,23	3,161
Switzerland	1500	5,08	2,906
Ireland	2568	4,91	2,634
Israel	2258	4,92	3,335
Netherlands	1823	4,75	3,110
Norway	1543	3,92	2,779
Poland	1742	6,16	2,471
Portugal	2139	5,68	2,565
Russian Federation	2550	4,69	2,748
Sweden	1494	3,46	2,768
Slovenia	1293	4,61	2,878
Slovakia	1815	6,06	3,085
Ukraine	1892	5,19	2,581
Total	50239	4,69	2,991

Ako dokumentujú výsledky, Slovensko patrí ku krajinám s vysokou mierou religiozity obyvateľstva. Pri hodnotení vlastnej religiozity sa slovenskí respondenti umiestnili medzi krajinami s najvyššou mierou religiozity. Respondenti zo Slovenska prežívajú svoju vieru na nadpriemernej úrovni ($M = 6,06$), nasledujú za respondentmi z Cypru ($M = 7,09$), Grécka ($M = 6,16$), Poľska ($M = 6,16$) a Chorvátska ($M = 6,14$).

Vysoký rozptyl odpovedí ($SD = 3,085$)³ však potvrdzuje nerovnomerné rozloženie odpovedí respondentov, a tým nejednotnosť ich posudzovania.

Pre lepšiu orientáciu v odpovediach sme preto realizovali kategorizáciu respondentov na základe vyjadrenia žiadnej alebo slabej viery (body 0 – 4), t. j. prvá skupina respondentov; priemernej viery (bod 5), t. j. druhá skupina respondentov alebo nadpriemernej až silnej viery (body 6 – 10), t. j. tretia skupina respondentov.

Z realizovanej kategorizácie respondentov vyplynulo, že respondenti sa výrazne diferencujú podľa vytvorených kategórií. Skupinu so silnou intenzitou viery tvorí takmer 60 % respondentov, priemernú intenzitu vykazuje 16 % respondentov a slabú intenzitu viery si priznala necelá štvrtina respondentov. Uvedené zistenia nie celkom korešponujú s vyššie uvedenou mierou identifikácie s niektorým náboženstvom alebo cirkvou (až 80 %), čo potvrdzuje nezameniteľnosť zisťovania prežívania intenzity viery a identifikácie s náboženstvom.

3 Je evidentný v prípade respondentov všetkých zúčastnených krajín.

Tabuľka č. 4.19 Skupinová intenzita prežívania viery

Skupiny	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
1. skupina – slabá intenzita viery	439	23,7	24,2	24,2
2. skupina – priemerná intenzita viery	294	15,8	16,2	40,4
3. skupina – silná intenzita viery	1082	58,3	59,6	100,0
Spolu	1815	97,8	100,0	

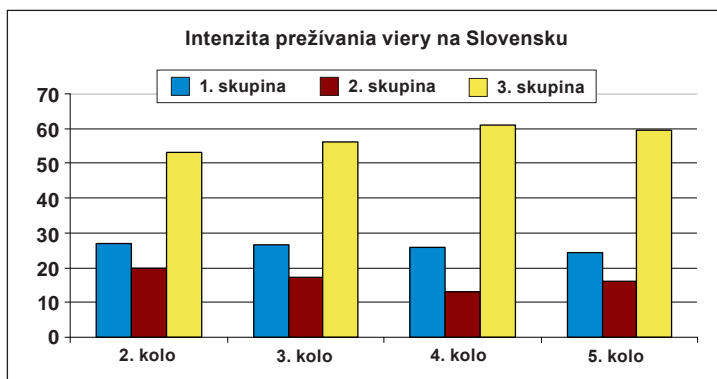
V kontexte uvedenej kategorizácie respondentov podľa miery religiozity nás zaujímal „skupinový“ trend výsledkov v jednotlivých kolách ESS⁴. Pre lepšiu prehľadnosť výsledky prezentujeme v grafickej podobe.

Tabuľka č. 4.20: Trend prežívania viery na Slovensku v jednotlivých kolách ESS

Intenzita prežívania viery na Slovensku (%)				N	M
	1. skupina	2. skupina	3. skupina		
2. kolo	27	19,7	53,3	1500	5,79
3. kolo	26,5	17,4	56,1	1747	5,9
4. kolo	26	13	61	1801	6,08
5. kolo	24,2	16,2	59,6	1815	6,06

Pre lepšiu orientáciu vo výsledkoch predkladáme zistenia aj v grafickej podobe.

Graf č. 4.1 Intenzita prežívania viery na Slovensku v jednotlivých kolách ESS

4 Slovensko sa 1. kola výskumu ESS nezúčastnilo.

Z grafu na prvý pohľad vyplýva, že z hľadiska uvedenej kategorizácie respondentov sa situácia výraznejšie nemení, trend posudzovania je zrejмый.

Z hľadiska skupín je možné sledovať mierny vzostup v tretej skupine – so silnejšou intenzitou viery. Výsledky prvej skupiny, s nízkou intenzitou viery, sú viac-menej stabilné (tvorí ju „stála“ štvrtina respondentov) a druhá skupina respondentov s priemernou intenzitou je najviac nevyvážená – striedavo sa prikláňa k ostatným dvom skupinám.

Z hľadiska výsledkov v jednotlivých kolách je badateľná výraznejšia diferenciacia skupín v 4. kole (2008), kedy bol zaznamenaný nárast tretej skupiny respondentov (61 % silná intenzita) na úkor druhej skupiny – s priemernou intenzitou prežívania viery (len 13 %).

Celkovo priemerné údaje za všetky kolá jasne naznačujú, že dominuje skupina so silnou intenzitou (57,5 %), potom nasleduje skupina respondentov so slabou intenzitou viery (25,9 %) a nakoniec skupina s priemernou intenzitou viery (16,5 %).

Z aktívnych prejavov náboženského života bola pozornosť sústredená na účasť na náboženských obradoch a frekvenciu modlenia. Analýza účasti na náboženských obradoch dokumentuje, že približne štvrtina respondentov sa na obradoch zúčastňuje minimálne raz týždenne. Naopak, pätina opýtaných sa na náboženských obradoch vôbec nezúčastňuje a ďalšia takmer pätina sa na nich zúčastňuje len veľmi zriedka.

Skutočnosť, že v prípade účasti na cirkevných aktivitách dominuje aktivita raz za týždeň, je zrejme dôsledok účasti veriacich na pravidelných (nedel'ných) bohoslužbách.

Tabuľka č. 4.21: Okrem zvláštnych príležitostí, ako sú svadby a pohreby, približne ako často sa v súčasnosti zúčastňujete na náboženských obradoch?

Varianty	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Každý deň	38	2,0	2,1	2,1
Častejšie ako raz týždenne	174	9,4	9,4	11,5
Raz týždenne	453	24,4	24,5	36,0
Aspoň raz mesačne	188	10,1	10,2	46,2
Len na cirkevné sviatky	268	14,4	14,5	60,7
Zriedka	354	19,1	19,2	79,9
Nikdy	371	20,0	20,1	100,0
Spolu	1846	99,5	100,0	

V porovnaní s ostatnými zúčastnenými krajinami sa Slovensko v praktizovaní náboženských aktivít jedenkrát týždenne umiestnilo na štvrtom mieste za Poľskom (44,1 %), Írskom (32,2 %) a Portugalskom (24,8 %). Medzi krajiny s najvyšším zastúpením respondentov, ktorí sa v nadpolovičnej väčšine nikdy nezúčastňujú náboženských aktivít (aj napriek identifikácii s nejakou cirkvou alebo náboženstvom), sa radia: Česká republika (64,9 %), Belgicko (58,3 %), Holandsko (56,2 %), Veľká Británia (51,2 %) a Francúzsko (50,5 %). Slovensko, s pätinou respondentov nepraktizujúcich náboženské aktivity, sa nachádza spomedzi 26 zúčastnených európskych krajín na 18. mieste.

Tabuľka č. 4.22: S výnimkou cirkevných obradov, ako často, ak vôbec, sa modlíte?

Varianty	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Každý deň	649	35,0	35,2	35,2
Častejšie ako raz týždenne	234	12,6	12,7	47,8
Raz týždenne	153	8,2	8,3	56,1
Aspoň raz mesačne	87	4,7	4,7	60,8
Len na cirkevné sviatky	72	3,9	3,9	64,7
Zriedka	281	15,1	15,2	80,0
Nikdy	370	19,9	20,0	100,0
Spolu	1846	99,5	100,0	

Modlenie, ako špecifický prejav osobnej religiozity, praktizuje každý deň viac ako tretina slovenských respondentov, raz alebo viackrát týždenne pätina respondentov. Naopak, pätina opýtaných sa nemodlí nikdy.

Slovensko, v porovnaní s ostatnými zúčastnenými krajinami, sa v každodennom prejave religiozity umiestnilo na šiestom mieste za Cyprom (45,2 %), Poľskom (41%), Gréckom (39,6 %), Írskom (36,4 %) a Portugalskom (35,4 %).

Ak si porovnáme trend aktivít slovenských respondentov v jednotlivých kolách, zistíme, že výsledky v oboch ukazovateľoch sa v priebehu posledných 10 rokov výraznejšie nemenili.

Tabuľka č. 4.23: Okrem zvláštnych príležitostí, ako sú svadby a pohreby, približne ako často sa v súčasnosti zúčastňujete na náboženských obradoch?

Varianty	2. kolo (%)	3. kolo (%)	4. kolo (%)	5. kolo (%)
Každý deň	2,0	2,6	3,5	2,1
Častejšie ako raz týždenne	8,0	7,2	9,4	9,4
Raz týždenne	22,8	21,3	24,0	24,5
Aspoň raz mesačne	8,9	11,1	8,7	10,2
Len na cirkevné sviatky	10,3	13,6	13,6	14,5
Zriedka	24,8	23,7	20,1	19,2
Nikdy	23,2	20,4	20,8	20,1
Spolu N	1506	1753	1805	1846

Z hľadiska frekvencie vyvíjaných aktivít možno každým ďalším kolom zaregistrovať mierne stúpajúcu tendenciu v prípade variantu – len počas cirkevných sviatkov, naopak, klesajúcu tendenciu v prípade označenia aktivít realizovaných – len zriedka.

Pri porovnaní výsledkov v jednotlivých kolách môžeme hovoriť o takmer vyvážených troch skupinách respondentov: skupina s týždennou účasťou na náboženských obradoch (v priemere všetkých kôl – 23,1 %), skupina so zriedkavou účasťou (21,9 %) a skupina, ktorá sa na náboženských obradoch vôbec nezúčastňuje (21,1 %). Pritom v druhom a treťom kole mierne dominuje variant zriedkavých aktivít, v štvrtom a piatom kole týždenná účasť na náboženských obradoch.

Tabuľka č. 4.24: S výnimkou cirkevných obradov, ako často, ak vôbec, sa modlíte?

Varianty	2. kolo (%)	3. kolo (%)	4. kolo (%)	5. kolo (%)
Každý deň	32,3	30,2	35,5	35,2
Častejšie ako raz týždenne	9,6	10,9	11,7	12,7
Raz týždenne	7,5	7,5	8,9	8,3
Aspoň raz mesačne	3,7	3,8	3,6	4,7
Len na cirkevné sviatky	2,5	4,8	3,3	3,9
Zriedka	20,8	21,5	15,4	15,2
Nikdy	23,7	21,4	21,5	20,0
Spolu N	1497	1747	1797	1846

Keď porovnáme frekvenciu modlenia, situácia je obdobná ako v prípade iných náboženských aktivít, s tým rozdielom, že výraznejšie dominuje skupina respondentov každodenného praktizovania modlenia (v priemere všetkých kôl – 33,3 %), nasleduje skupina, ktorá sa nemodlí vôbec (21,6 %) a takmer rovnako vyvážená skupina modliaca sa len zriedkavo (18,1 %).

Pri porovnaní posúdenia intenzity prežívania viery a jej praktických prejavov (účasť na obradoch a modlenie) slovenskými respondentmi môžeme konštatovať istú disproporciu, keď napriek vysokej miere religiozity (v priebehu jednotlivých kôl 3. skupina v priemere 57,5 % respondentov) zaznamenávame omnoho nižšie zastúpenie respondentov s vysokou frekvenciou aktivít (obrady, modlenie) a značné zastúpenie respondentov, ktorí len zriedkavo alebo nikdy neprejavujú osobné aktivity v náboženskom živote (v priemere nad 40 %).

Celkovo pri porovnaní všetkých troch skúmaných ukazovateľov náboženskej identity sme u slovenských respondentov (a to v priebehu všetkých realizovaných kôl) zaznamenali klesajúci trend medzi identifikáciou s náboženstvom alebo cirkvou, posúdením intenzity prežívania svojej viery a praktickým uplatňovaním náboženských prejavov. Respondenti v najvyššej miere sa identifikujú s religiozitou, v menšej miere prežívajú svoju vieru a ešte v menšej miere praktizujú aktivity náboženského života.

4.4 Vnímanie sociálnej diskriminácie

Pri vymedzení základných charakteristických črt tohto fenoménu môžeme vo všeobecnosti uviesť:

- diskriminácia je také rozlišovanie, ktoré vychádza z predsudkov či iných negatívnych postojov a tým obmedzuje práva iných;
- diskriminácia je nežiaduce a nespravodlivé konanie, kedy sa zaobchádza s človekom či skupinou inak, ako s iným človekom na základe jeho odlišnosti, napr. rasového alebo etnického pôvodu, zdravotného či mentálneho stavu, veku, rodu, sexuálnej orientácie alebo vierovyznania;
- diskriminačné dôvody vychádzajú aj z negatívnych vlastností diskriminovaných osôb (hoci iba vo výnimočných prípadoch), resp. z nepozornosti a nevedomosti voči iným (hovoríme o neúmyselnej diskriminácii);
- diskriminujúco sa môže správať jednotlivec, skupina, firma aj štát. (sk.wikipedia.org/wiki/Diskriminácia)

Rozhodovanie o tom, či došlo alebo nedošlo ku diskriminácii, sa uskutočňuje na základe toho, či existuje príčinná súvislosť medzi znevýhodnením a použitím kritéria pre rozlišovanie.

Diskriminácia je v moderných demokratických spoločnostiach považovaná za neprípustnú a minimálne jej vyššie vymedzené formy sú v súčasnosti zakazované zákonmi a medzinárodnými zmluvami. Keďže pri vstupe do Európskej únie Slovenská republika prijala záväzok rešpektovať právny poriadok Európskej únie a konať v súlade s ním, na Slovensku diskrimináciu zakazuje okrem Listiny základných práv a slobôd aj množstvo ďalších legislatívnych predpisov. V roku 2004 prijalo Slovensko tzv. antidiskriminačný zákon č. 365/2004 Z. z., ktorý vychádza z antidiskriminačných smerníc Európskej únie (*smernica Rady Európy 2000/43/ES, smernica Rady Európy č. 2000/78/ES*). Tento zákon rieši problematiku diskriminácie predovšetkým v oblasti sociálneho zabezpečenia, zdravotnej starostlivosti, vzdelávania, pracovnoprávných vzťahov a poskytovania tovarov a služieb a ukladá povinnosť dodržiavať zásadu rovnakého zaobchádzania. Okrem neho sa diskrimináciou zaoberá viacero odvetvových zákonov a aj Zákonník práce.

Právo Európskej únie vymedzuje týchto šesť hlavných diskriminačných dôvodov, pri ktorých je zabezpečená prísnejšia právna ochrana ako pri ostatných diskriminačných dôvodoch:

- rod/pohlavie,
- rasa a etnický pôvod,
- vek,
- zdravotné postihnutie či nepriaznivý zdravotný stav,
- sexuálna orientácia,
- náboženstvo, viera alebo skutočnosť, že osoba je bez vyznania.

V metodike ESS boli opakovane v jednotlivých kolách aplikované dva ukazovatele týkajúce sa vnímania sociálnej diskriminácie. (Homišinová, 2011)

Prvý ukazovateľ sa orientoval na zistenie miery všeobecne pociťovanej diskriminácie, keď obyvateľom (respondentom) jednotlivých krajín bola položená otázka: *Označili by ste*

sa za príslušníka skupiny, ktorú vo vašej krajine diskriminujú? Použitie dichotomickej škály (áno/nie) umožnilo diferencovať tých respondentov, ktorí sa vo všeobecnosti cítia byť diskriminovaní.

Druhý ukazovateľ smeroval k zisteniu konkrétnych dôvodov (foriem) diskriminácie. Otázka znela: *Na základe čoho je vaša skupina diskriminovaná?* V súlade s platným právom EÚ otázka vymedzovala osem dôvodov (foriem) diskriminácie, pričom rozlišovala: rasu, národnosť (vnímanú ako štátnu príslušnosť), náboženstvo, jazyk, etnickú príslušnosť (vnímanú aj ako etnický pôvod), vek, rod, sexualitu. Sledovanie dôvodov diskriminácie ako samostatných výskumných premenných (položiek) umožňovalo získať poznatky o miere ich jednotlivého pôsobenia, ale aj identifikovať najfrekvencovanejší dôvod diskriminácie (celkovo i v rámci jednotlivých krajín).

V kontexte skúmania štátnej (národnej), etnickej a náboženskej identity nás vo všeobecnosti zaujímal, aké miesto v hierarchii uvádzaných foriem diskriminácie zaujímajú práve občianstvo (štátna príslušnosť), etnická príslušnosť a náboženstvo. Detailnejší pohľad na súvislosti predmetných ukazovateľov predkladáme prostredníctvom výsledkov súvzťažných analýz ukazovateľa diskriminácie (kladné odpovede respondentov na otázku: *Označili by ste sa za príslušníka skupiny, ktorú v tejto krajine diskriminujú?*) a vybraných ukazovateľov príslušných „identít“.

Výsledky predkladáme v tabuľkovej aj grafickej podobe, porovnávajúc zistenia z jednotlivých kôl realizovanej sondy týkajúcej sa Slovenska, všetkých zúčastnených krajín (globálne) a aj jednotlivých krajín. Súvzťažné analýzy sa vzťahujú výlučne na výsledky 5. kola ESS, týkajúce sa slovenských respondentov.

Tabuľka č. 4.25 predkladá výsledky analýz všeobecne vnímanej diskriminácie v rámci výskumných súborov všetkých zúčastnených krajín v jednotlivých kolách výskumu. Z nej sa dozvedáme, že zastúpenie respondentov, ktorí sa označili za diskriminovaných sa výraznejšie nemení. V jednotlivých kolách bola diskriminácia pociťovaná u menej ako desatiny respondentov, medzi 6 – 7 % z celkového počtu respondentov zúčastnených krajín (v priemere jednotlivých kôl 6,5 %).

Tabuľka č. 4.25: Označili by ste sa za príslušníka skupiny, ktorú v tejto krajine diskriminujú?

Vnímanie diskriminácie respondentmi zúčastnených krajín ESS v jednotlivých kolách			
2. kolo (N = 47537)			
odpovede	absolútny počet	%	valid %
áno	2824	5,9	6,2
nie	42867	90,2	93,8
spolu	45691	96,1	100
3. kolo (N = 43000)			
odpovede	absolútny počet	%	valid %
áno	2677	6,2	6,3
nie	39799	92,6	93,7
spolu	42476	98,8	100

4. kolo (N = 54988)			
odpovede	absolútny počet	%	valid %
áno	3818	6,9	7,0
nie	50385	91,6	93,0
spolu	54203	98,6	100
5. kolo (N = 50781)			
odpovede	absolútny počet	%	valid %
áno	3335	6,6	6,6
nie	46949	92,5	93,4
spolu	50284	99,0	100

Tabuľka č. 4.26 Označili by ste sa za príslušníka skupiny, ktorú v tejto krajine diskriminujú?

Vnímanie diskriminácie na Slovensku v jednotlivých kolách ESS			
2. kolo (N = 1512)			
odpovede	absolútny počet	%	valid %
áno	84	5,6	5,7
nie	1391	92	94,3
spolu	1475	97,6	100
3. kolo (N = 1766)			
odpovede	absolútny počet	%	valid %
áno	110	6,2	6,3
nie	1625	92	93,7
spolu	1735	98,2	100
4. kolo (N = 1810)			
odpovede	absolútny počet	%	valid %
áno	70	3,9	3,9
nie	1715	94,8	96,1
spolu	1785	98,6	100
5. kolo (N = 1856)			
odpovede	absolútny počet	%	valid %
áno	67	3,6	3,7
nie	1765	95,1	96,3
spolu	1832	98,7	100

Na Slovensku, ako to vyplýva z tabuľky č. 4.26, sme oproti celkovej tendencii zaznamenali odchýlky. Kým v 2. a 3. kole sa percentuálne zastúpenie slovenských respondentov pohybuje okolo 6 %, vo 4. a 5. kole bol zaznamenaný pokles respondentov reflektujúcich vlastnú diskrimináciu, keď pociťovaná diskriminácia sa pohybuje tesne pod 4 % zúčastnených respondentov zo SR. Tieto údaje naznačujú isté výkyvy vo všeobecnom vnímaní diskriminácie dané rôznymi sociálno-ekonomickými, politickými, ale aj inými okolnosťami. Viac môžu vypovedať výsledky identifikujúce dôvody diskriminácie.

Medzi krajiny s najvyšším percentuálnym zastúpením respondentov, ktorí potvrdili diskrimináciu (bez rozlíšenia dôvodu) v priebehu realizácie všetkých piatich kôl ESS, patrili predovšetkým Veľká Británia a Francúzsko. V jednotlivých kolách⁵ sa na popredných miestach ešte umiestnili: Izrael, Turecko, Estónsko, Ruská federácia a Bulharsko.

Slovensko sa v priebehu jednotlivých kôl radí medzi krajiny s nižším zastúpením potvrdenej diskriminácie (priemer percentuálnych hodnôt za jednotlivé kolá je 4,9 % – pozri tabuľku č. 4.26).

Tabuľka č. 4.27: Krajiny s popredným percentuálnym zastúpením respondentov, ktorí vo všeobecnosti potvrdili vo svojej krajine diskrimináciu

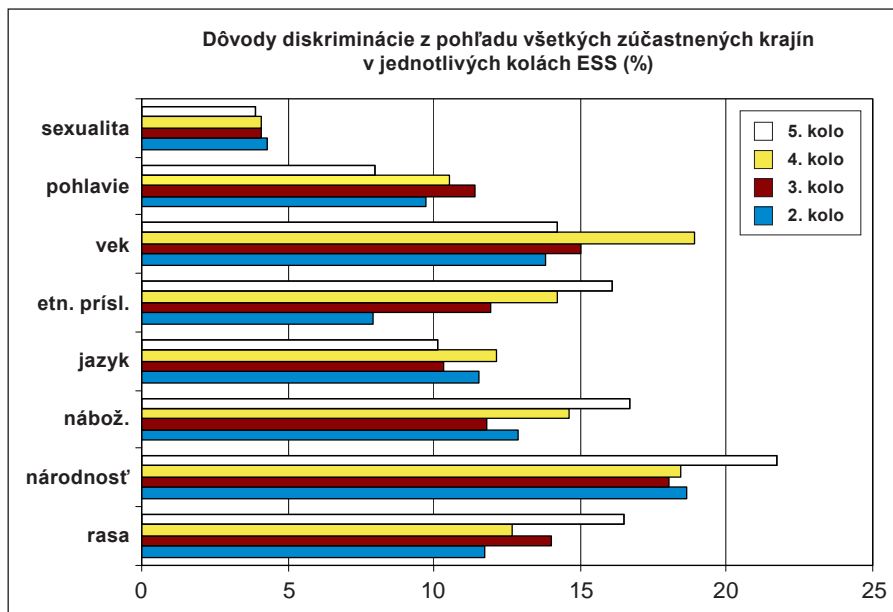
Kolá ESS	Krajiny na 1. mieste	%	Krajiny na 2. mieste	%	Krajiny na 3. mieste	%
1. kolo	Izrael	19,3	Veľká Británia	13,8	Francúzsko	9,5
2. kolo	Turecko	13,1	Veľká Británia	10,2	Estónsko	9,8
3. kolo	Estónsko	14,5	Veľká Británia	13,7	Francúzsko	10,2
4. kolo	Veľká Británia	13,5	Ruská federácia	11,4	Francúzsko	9,9
5. kolo	Izrael	16,5	Veľká Británia	11,6	Bulharsko	9,7

Graf č. 4.2 predkladá výsledky rozlišujúce dôvody diskriminácie za celkový súbor (respondenti všetkých krajín) podľa jednotlivých kôl. Týkajú sa len tých respondentov, ktorí sa označili ako diskriminovaní. Z hľadiska foriem diskriminácie je zrejmé, že ako hlavný dôvod diskriminácie bola označená národnosť (v priemere jednotlivých kôl – 19,2 %), nasleduje vek (15,5 %), náboženstvo (14 %), rasa (13,7 %), etnická príslušnosť (12,5 %), jazyk (11 %), pohlavie (9,9 %) a v najmenšej miere sexualita (4,1 %). Najvyššie zastúpenie diskriminácie sme zaznamenali v 5. kole, a to podľa národnosti (21,7 %).

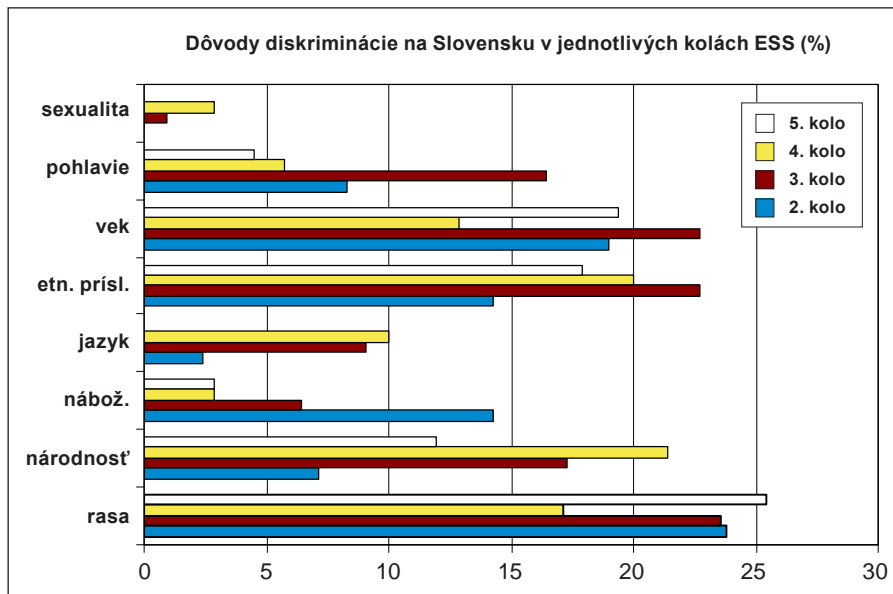
Slovenskí respondenti v priebehu realizácie 2. – 5. kola výskumu ESS posudzovali dôvody diskriminácie odlišne než celkový súbor (graf č. 4.3). Ako hlavné diskriminačné dôvody boli označené predovšetkým rasa a vek (v percentuálnom priemere jednotlivých kôl – 22,5 % a 21,8 %), nasledovali: etnická príslušnosť (18,7 %), národnosť (14,4 %), pohlavie (8,7 %), náboženstvo (6,6 %), jazyk (5,4 %) a sexualita (0,9 %).

5 Nie každá z uvedených krajín sa zúčastnila všetkých realizovaných kôl ESS.

Graf č. 4.2: Dôvody diskriminácie z pohľadu všetkých zúčastnených krajín v jednotlivých kolách ESS (%)

Graf č. 4.3: Dôvody diskriminácie na Slovensku v jednotlivých kolách ESS (%)

Vo výsledkoch posudzovania dôvodov diskriminácie v SR je teda vidieť výraznejšie odchýlky pozitívnym aj negatívnym smerom. Kým pri označení rasy, etnickej príslušnosti, pôvodu a veku ako dôvodov diskriminácie ide o nárast prípadov diskriminácie oproti celkovému priemeru, v prípade národnosti, náboženstva a jazyka ide o ich pokles. Pohlavie ako dôvod diskriminácie je označený približne v súlade s celkovým priemerom a sexualita je zastúpená len ojedinele.

Pre zaujímavosť uvádzame v tabuľke č. 4.28 zastúpenie tých krajín, v ktorých sa respondenti v najvyššom percentuálnom zastúpení vyjadrili pre ten-ktorý dôvod diskriminácie, t. j. uvedený dôvod diskriminácie v konkrétnej krajine dominuje spomedzi ostatných krajín. Pre porovnanie v tabuľke č. 4.30 uvádzame výsledky aj za Slovenskú republiku, ktoré vlastne kopírujú hodnoty z grafu č. 4.3.

Tabuľka č. 4.28: Krajiny s najvyšším percentuálnym zastúpením respondentov, ktorí označili príslušný dôvod diskriminácie

Dôvod diskriminácie	2. kolo ESS		3. kolo ESS		4. kolo ESS		5. kolo ESS	
		%		%		%		%
rasa	Maďarsko	25,4	Maďarsko	31,6	Maďarsko	36,7	Maďarsko	40,4
národnosť	Grécko	56,3	Estónsko	61,4	Estónsko	63,6	Izrael	58,6
	Estónsko	44,6					Estónsko	53,7
náboženstvo	Španielsko	24,2	Nórsko	20,5	Izrael	51,1	Izrael	52,6
	Turecko	23,4	VB	20,5			Poľsko	26,0
jazyk	Estónsko	57	Estónsko	59,5	Estónsko	52,1	Estónsko	57,4
etnická príslušnosť	Turecko	25,8	Bulharsko	47,5	Maďarsko	40	Bulharsko	50,8
							Maďarsko	38,4
vek	Česko	24	Ruská federácia	37,2	Česko	43,5	Česko	42,2
pohlavie	Island	34	Švédsko	34,3	Švédsko	36,4	Švédsko	29,6
sexualita	Švajčiarsko	10	Rakúsko	10,9	Cyprus	14,9	Cyprus	17,8
	Rakúsko	10			Holandsko	14,9		

Poznámka k tabuľke: Do analýz boli zaradené označené aj neoznačené odpovede na príslušný dôvod diskriminácie a to samostatne (tvorili valid %). Percentuálne hodnoty v tabuľke vyjadrujú zastúpenie respondentov, ktorí pripustili vlastnú diskrimináciu a v určení príslušného dôvodu tvoria skupinu kladne odpovedajúcich s najvyšším percentuálnym zastúpením (spomedzi respondentov všetkých krajín, ktorí označili daný dôvod). Zostávajúce percento respondentov (do 100 % odpovedí na príslušný dôvod) tvoria respondenti, ktorí príslušný dôvod neoznačili. Ak napr. uvádzame, že maďarskí respondenti v 25,4 %-nom zastúpení uviedli (označili) ako dôvod vlastnej diskriminácie rasu, v porovnaní s respondentmi ostatných krajín označili rasu v najvyššom percentuálnom pomere; zostávajúcich 74,6 % maďarských respondentov, ktorí sice diskrimináciu pociťujú, tento dôvod neoznačilo.

V tabuľke č. 4.28 je možné postrehnúť zmeny zastúpenia „dominujúcich“ krajín podľa jednotlivých kôl. Zaujímavou je skutočnosť, že Maďarsko a Estónsko dominujú vo všetkých kolách ESS, a to v niekoľkých dôvodoch diskriminácie – v prípade maďarských respondentov je to rasa a etnická príslušnosť, v prípade estónskych respondentov je to národnosť a jazyk, pričom práve u nich sa stretávame aj s najvyšším percentuálnym podielom respondentov (okolo 60 %) uvádzajúcich diskrimináciu. Z krajín, ktoré dominovali v troch realizovaných kolách pri určení toho-ktorého dôvodu diskriminácie, boli: Česko (vek ako dôvod diskriminácie) a Švédsko (pohlavie ako dôvod diskriminácie). V dvoch kolách zastávali popredné miesto Izrael (národnosť, náboženstvo), Turecko (náboženstvo, etnická príslušnosť), Bulharsko (etnická príslušnosť), Cyprus (sexualita) a Rakúsko (sexualita). Na poprednom mieste príslušného kola sa objavili aj: Grécko (národnosť), Holandsko (sexualita), Španielsko (náboženstvo), Nórsko (náboženstvo), Veľká Británia (náboženstvo), Švajčiarsko (sexualita), Island (pohlavie).

Ako vyplýva z tabuľky č. 4.29, Slovensko sa nezaradilo medzi krajiny, v ktorých v celoeurópskom meradle prevláda niektorý z diskriminačných dôvodov. Údaje z tabuľky potvrdzujú, že percentuálne zastúpenie respondentov uvádzajúcich príslušný diskriminačný dôvod je v porovnaní s „dominantnými“ krajinami celkovo nižšie. Na druhej strane tieto výsledky, zvlášť pri označení rasovej a štátnej príslušnosti, ako aj etnickej príslušnosti ako dôvodov diskriminácie potvrdzujú pretrvávanie dlhodobých vnútropolitických aj zahraničnopolitických nezhôd (predovšetkým s Maďarskom) v uvedených oblastiach.

Tabuľka č. 4.29: Dôvod diskriminácie u slovenských respondentov v jednotlivých kolách ESS

Dôvod diskriminácie	2. kolo %	3. kolo %	4. kolo %	5. kolo %
rasa	23,8	23,6	17,1	25,4
národnosť	7,1	17,3	21,4	11,9
náboženstvo	14,3	6,4	2,9	2,9
jazyk	2,4	3,1	10	0
etnická príslušnosť	14,3	22,7	20	17,9
vek	19	22,7	12,9	19,4
pohlavie	8,3	16,4	5,7	4,5
sexualita	-	0,9	2,9	0

Poznámka k tabuľke: Zostávajúce percento do 100 % odpovedí v príslušnom kole je zaradené ku „iným“ dôvodom diskriminácie.

So zámerom bližšie charakterizovať skupinu slovenských respondentov, ktorí sa cítia byť diskriminovaní, sme realizovali súvzťažné analýzy s ich odpoveďami na otázky týkajú-

ce sa štátnej, etnickej a náboženskej identity. Skúmali sme, aké je rozloženie respondentov vnímajúcich svoju vlastnú diskrimináciu (N = 67):

- z hľadiska nimi potvrdenej štátnej príslušnosti a miesta narodenia,
- z hľadiska ich príslušnosti k etnickej skupine a používania materinského jazyka (iného ako majoritného),
- z hľadiska ich identifikácie s náboženstvom a intenzitou prežívania viery (kategorizácie troch skupín respondentov podľa odstupňovanej miery prežívania).

Zo súvzťažných analýz ukazovateľa diskriminácie a vybraných ukazovateľov sociálnej identity (štátna, etnická a náboženská identita) vyplynulo, že všetci respondenti, ktorí sa cítia byť diskriminovaní (N = 67), sú občanmi SR, pritom traja z nich sa narodili v inom štáte (Česko, Ruská federácia a Ukrajina). 25 % z nich sa označilo za príslušníkov etnickej skupiny (N = 16) a až 80,3 % z nich (N = 53) považuje slovenčinu za svoj primárny komunikačný jazyk v domácom prostredí (9,1 %, t. j. N = 6 respondentov uprednostňuje maďarský jazyk a 10,6 %, t. j. 7 respondentov rómsky jazyk). Tri štvrtiny z nich (N = 52, t. j. 77,6 %) sa prihlásili v súčasnosti k nejakej cirkvi alebo náboženstvu a nadpolovičná väčšina sa identifikovala ako skupina s nadpriemernou až silnou intenzitou prežívania svojej viery. Rovnaké zastúpenie (viac ako pätina z nich) mali ďalšie dve skupiny respondentov (so slabou a priemernou intenzitou).

Z analýz ukazovateľa zameraného na vnímanie diskriminácie slovenskými respondentmi sme v jednotlivých kolách ESS zaznamenali odchýlky oproti celoeurópskej tendencii. Kým v prvých dvoch kolách účasti v ESS sa percentuálne zastúpenie slovenských respondentov pohybuje okolo celoeurópskeho priemeru, v ďalších dvoch kolách bol zaznamenaný pokles respondentov reflektujúcich vlastnú diskrimináciu. Tieto údaje naznačujú isté výkyvy vo vnímaní diskriminácie, ktoré sú dané rôznymi sociálno-ekonomickými, politickými, ale aj inými okolnosťami. Na základe identifikácie dôvodov diskriminácie vyplynulo, že ako hlavné diskriminačné dôvody (v priebehu celého hodnoteného obdobia) boli na Slovensku označené predovšetkým rasa a vek, nasledovali v zostupnom poradí: etnická príslušnosť, národnosť/štátna príslušnosť, pohlavie, vierovyznanie, jazyk a sexualita. Z pohľadu všetkých zúčastnených krajín boli ako hlavné diskriminačné dôvody označené: národnosť, vek a náboženstvo. Slovensko sa celkovo nezaradilo medzi krajiny, v ktorých v celoeurópskom meradle prevláda niektorý z diskriminačných dôvodov.

4.5 Sumarizácia a záver

Pri sumarizácii prezentovaných výskumných zistení budeme postupovať v zmysle analyzovaných tematických blokov – ukazovateľov štátnej, etnickej a náboženskej identity.

Z výsledkov analýz ukazovateľov štátnej identity vyplynulo, že respondenti SR vykazujú vysoké percento občianstva k SR – takmer celý výskumný súbor (99,6 %). Aj údaje o pôvode k štátu ako k rodisku respondentov a ich rodičov potvrdili, že miestom ich filiácie je predovšetkým Slovensko. A hoci u rodičov respondenta sa častejšie stretávame s prípadmi

označenia inej krajiny ako svojho rodu, celkový údaj (97,4 % u respondentov, okolo 95 % u obidvoch rodičov) svedčí o tom, že SR je u nich vo všeobecnosti vnímaná ako krajina pôvodu. Je preto možné usudzovať, že slovenských účastníkov výskumu viaže k tejto krajine zmysel pre vzťah k národnému a kultúrnemu dedičstvu a silné vlastenecké cítenie.

Z výsledkov analýz etnickej identifikácie vyplynulo, že zastúpenie slovenských respondentov je v jednotlivých kolách ESS nižšie oproti údajom oficiálnej štatistiky (takmer o polovicu). V dôsledku toho je pochopiteľné, že výsledky ďalších etnických ukazovateľov boli menej výrazné, s väčším či menším skreslením reality. Výsledky jazykovej komunikácie v 5. kole ESS potvrdili dominanciu slovenského jazyka ako hlavného (prvého) komunikačného jazyka v súkromnej sfére, keď viac ako 90 % respondentov uprednostnilo komunikáciu v slovenskom jazyku. Vyššie percento zastúpenia slovenčiny ako komunikačného jazyka možno rovnako považovať za prejav výraznejšieho zastúpenia respondentov s materinským jazykom slovenským (oproti oficiálnym údajom – vo výskume 91,3 %, v štatistike 73,3 %). Z ostatných jazykov preferovaných v komunikácii s členmi rodiny respondenti najviac označili maďarský jazyk, čo je v súlade s rozložením obyvateľstva podľa národnosti a materinského jazyka.

Pri porovnaní všetkých troch skúmaných ukazovateľov náboženskej identity sme u slovenských respondentov (a to v priebehu všetkých realizovaných kôl) zaznamenali klesajúci trend medzi identifikáciou s náboženstvom alebo cirkvou, posúdením intenzity prežívania svojej viery a praktickým uplatňovaním náboženských prejavov. Respondenti sa v najvyššej miere identifikujú s religiozitou, v menšej miere prežívajú svoju vieru a ešte v menšej miere praktizujú aktivity náboženského života.

Vo výsledkoch vnímania diskriminácie slovenskými respondentmi sme v jednotlivých kolách ESS na Slovensku zaznamenali odchýlky oproti celoeurópskej tendencii. Kým v prvých dvoch kolách účasti SR v ESS sa percentuálne zastúpenie slovenských respondentov pohybovalo okolo celoeurópskeho priemeru, v ďalších dvoch kolách bol zaznamenaný pokles respondentov reflektujúcich vlastnú diskrimináciu. Tieto údaje naznačili isté výkyvy vo vnímaní diskriminácie, ktoré sú dané rôznymi sociálno-ekonomickými, politickými, ale aj inými okolnosťami. Z identifikácie dôvodov diskriminácie vyplynulo, že ako hlavné diskriminačné dôvody (v priebehu celého hodnoteného obdobia) boli na Slovensku označené predovšetkým rasa a vek, nasledovali v zostupnom poradí: etnická príslušnosť, národnosť/štatná príslušnosť, pohlavie, náboženstvo, jazyk a sexualita. Z pohľadu všetkých zúčastnených krajín boli ako hlavné diskriminačné dôvody označené: národnosť, vek a náboženstvo. Slovensko sa celkovo nezaradilo medzi krajiny, v ktorých v celoeurópskom meradle prevláda niektorý z diskriminačných dôvodov.

Celkovo prezentované výsledky prinášajú istý pohľad do percepcie sociálnej identifikácie a diskriminácie ako dôležitých sociálnych fenoménov, ktoré sú súčasťou spoločenského života a viac či menej nepriaznivo ovplyvňujú život občana príslušnej krajiny. Išlo o prezentáciu výsledkov skúmania vybraných typov sociálnych identít (štatná, etnická a náboženská identita), ktoré boli posudzované ako samostatné charakteristiky a tiež v kontexte potenciálnych dôvodov (fóriem) vlastnej diskriminácie. Patričná pozornosť však bola venovaná aj ďalším zdrojom diskriminácie (v súlade s normami EÚ). Výsledky sa týkali predovšetkým slovenských respondentov (väčšinou z pohľadu výsledkov jednotlivých zúčastnených kôl),

ale nevyhli sme sa aj komparáciám s výsledkami v uvedených ukazovateľoch u respondentov ostatných krajín.

Na záver je možné zhrnúť, že aj predmetné výskumné zistenia potvrdili, že konštrukcia sociálnych identít je vo všeobecnosti mimoriadne problematická. Prognózovať ich vývoj vlastne znamená odhadnúť, ako budú integračné a globalizačné procesy vplývať na slovenskú spoločnosť – či sa bude homogenizovať, a teda v kontexte nami sledovaných „identít“ sa bude viac posilňovať štátna/národná identita majoritného slovenského národa, alebo sa bude heterogenizovať a budú sa posilňovať iné kolektívne identity (vrátane etnickej a náboženskej). A hoci výsledky z realizovaných analýz ESS za Slovensko nevyčerpávajú rozsiahlosť a zložitosť problematiky sociálnej identifikácie, domnievame sa, že disponujú istou výpovednou hodnotou, ktorá napovedá usudzovať o trende heterogenizácie v uvedenej oblasti.

Jozef Výrost

Oblasť legislatívy a jej praktického uplatňovania mala v Európskej únii od prvých integračných krokov visačku najvyššej dôležitosti. Už 27. septembra 1968 prvých 6 členských krajín (Belgicko, Francúzsko, Holandsko, Luxembursko, Nemecko a Taliansko) prijalo tzv. *Bruselskú konvenciu*, v rámci ktorej sa dohodli na spoločných legislatívnych pravidlách a ich aplikácii. Ďalším krokom bola *Maastrichtská dohoda*, podpísaná 7. 2. 1992, ktorá definovala tri základné piliere EÚ: *vrcholné európske inštitúcie* (Európsku komisiu, Európsky parlament a Európsky súdny dvor), *zásady spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky* (CFSP – Common Foreign and Security Policy) a *spoluprácu v oblasti súdnictva a polície* (PJCC – Police and Judicial Cooperation in Criminal Matters). *Amsterdamský dohovor* z 2. 10. 1997 pokračoval v prehľbovaní procesov integrácie európskej legislatívy a v prvom článku riešil v 16 paragrafoch otázky koordinácie členských štátov v **práci súdov a polície**. Praktickým vyústením snahy o organizáciu tejto oblasti života EÚ do podoby konkrétnych opatrení na určené časové obdobie (5 rokov) bol *Program z Tampere*, prijatý 16. 10. 1999 na obdobie 1999 – 2004, *Haagský program*, prijatý 5. 11. 2004 na roky 2005 – 2009 a napokon v súčasnosti realizovaný *Štokholmský program*, prijatý 1. 12. 2009 na obdobie rokov 2010 – 2014.

Sústavná pozornosť sa venovala aj odrazu týchto opatrení vo vedomí obyvateľov európskych krajín, z viacerých možno uviesť napr. *Eurobarometer No. 38* z roku 1992 a *No. 40* z roku 1993¹, *Special Eurobarometer No. 266* „*The role of the European Union in Justice, Freedom and Security policy areas*“ z roku 2006², *Special Eurobarometer No. 292* „*Civil justice in the European Union*“ z roku 2007³ a *Special Eurobarometer No. 351* „*Civil Justice*“ z roku 2010⁴.

5.1 Modul Dôvera v justíciu

V 7. rámcovom programe EÚ sa otázkam vypracovania indikátorov pre systematické štúdium dôvery obyvateľov v právny systém dlhodobo venuje projekt EURO – JUSTIS⁵ a jeho riešitelia sa určujúcim spôsobom podieľali na vypracovaní rotujúceho modulu pre 5. kolo ESS s názvom **Dôvera v justíciu: komparatívna európska analýza**. Modul vytvorila skupina pod vedením **Jonathana Jacksona** z Methodology Institute of London School of Economics, v zložení: **Mike Hough**, Kings College London, **Stephen Farrall**, University of Sheffield, **Kauko Aromaa**, European Institute for Crime and Prevention Control affilia-

1 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_081a_en.pdf

2 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_266_en.pdf

3 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_292_en.pdf

4 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_351_en.pdf

5 <http://www.eurojustis.eu/index-2.html>

ted with United Nations – HEUNI Helsinki a **Jan de Keijser**, Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement.

Východiskom pre vytvorenie tejto časti dotazníka ESS bola myšlienka, že kritériom pre posúdenie zvládania hrozby trestnej činnosti na národnej i medzinárodnej úrovni nemôže byť len štatistické vykazovanie počtu trestných činov alebo miera viktimizácie, ako to napr. do roku 2006 zisťoval International Crime Victims Survey.⁶ Aj keď tieto údaje sú iste významné, minimálne rovnako dôležité je sledovať, či občania: a) dôverujú inštitúciám, ako sú polícia a súdy, b) uznávajú ich legitimitu v tom zmysle, že sa tieto inštitúcie snažia konať efektívne, v záujme občanov a spoločnosti.

Pri vypracovaní otázok autori vychádzali z modelu procedurálnej spravodlivosti ako skupinovej hodnoty, vytvoreného sociálnym psychológom Tomom Tylerom (1990), ktorý neskôr empiricky overovali (2000, 2002, 2004, 2006, 2008). Podľa tohto modelu praktická politika ovplyvňuje postoje verejnosti k legitimitě polície a súdov, čo následne môže posilňovať – alebo rozleptávať – rešpektovanie zákonov. Aktivácia pocitov zodpovednosti a prežívania záväzkov jednotlivca voči spoločnosti všeobecne a voči jej inštitúciám konkrétne vedie k ich pozitívnemu obrazu: inštitúcie požívajúce dôveru sa môžu spoľahnúť aj na vnútornú motiváciu a sebakontrolu občana, nielen na vynútenú poslušnosť, opierajúcu sa výlučne na aktuálnu alebo potenciálnu hrozbu použitia sily.

Kľúčom je tu subjektívne vnímaná **legitimita** existencie a činnosti týchto inštitúcií: Tyler (2006) definuje legitimitu ako psychologické vlastníctvo autority, inštitúcie alebo spoločenského usporiadania, ktoré vedie ostatných k presvedčeniu, že je primerané, patričné a spravodlivé. Za jej indikátor sa potom považuje **dôvera** ako imanentná súčasť sociálnych vzťahov. V jej jadre môžeme nájsť explicitné očakávanie nositeľa (dominantne jednotlivca, ale i sociálnej skupiny či celej spoločnosti), že ostatní sa budú správať predvídateľným spôsobom. Ide tu o procedurálne chápanie uplatňovania spravodlivosti, kde dôvera v inštitúcie, ako sú polícia alebo súdy, obsahuje presvedčenia o ich efektívnosti či kompetencii, presvedčenia o skutočnom presadzovaní spoločensky uznávaných hodnôt, presvedčenia o férovosti v jednaní s ľuďmi atď.

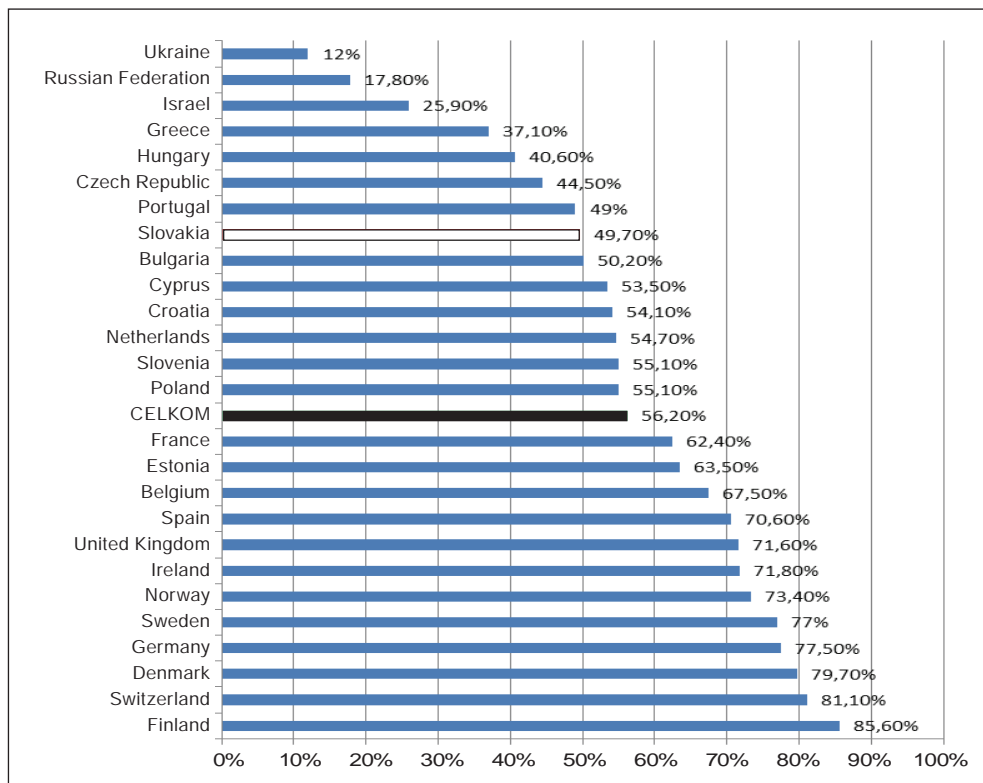
5.2 Distribúcia odpovedí respondentov na položky, týkajúce sa ich postojov k polícii

Prvou, základnou úrovňou analýzy je obvykle popis rozloženia odpovedí účastníkov na jednotlivé položky. V tejto časti použijeme pre prehľadnosť porovnanie odpovedí podľa jednotlivých zúčastnených krajín.

Konštrukcia odpovedovej (likertovskej) škály umožňuje aj pokročilejšie postupy analýzy, pre lepšiu prehľadnosť sme tentoraz uprednostnili jednoduchú prezentáciu frekvencie odpovedí. Vyjadrenia respondentov z rôznych krajín na otázku, či polícia robí dobrú prácu, pokrývajú skoro celé rozpätie percentovej škály: najpozitívnejší názor v tomto prípade prezentovali respondenti z Fínska (85,6 %) a najmenej pozitívny respondenti z Ukrajiny (12 %). Menej ako 50 % respondentov kladne hodnotiacich prácu polície môžeme zazname-

6 <http://rechten.uvt.nl/icvs/>

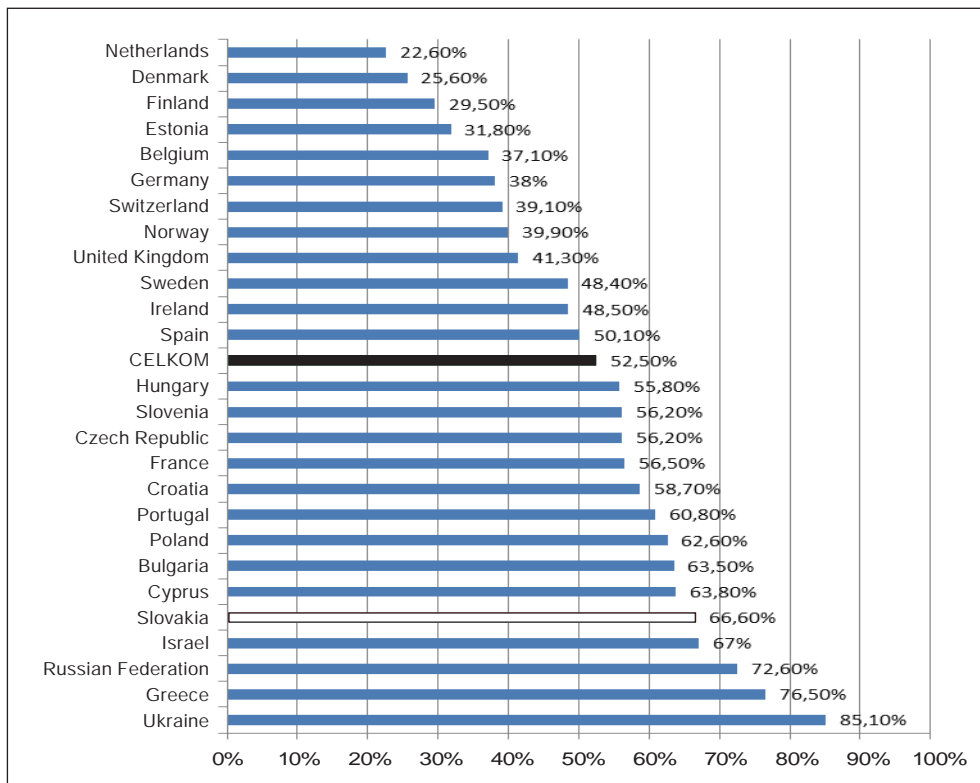
Graf č. 5.1: „Ak zoberiete do úvahy všetky veci, ktoré sa očakávajú, že by polícia na Slovensku (v Poľsku, Nemecku... teda vo vlastnej krajine respondenta) mala robiť, povedali by ste, že robí dobrú alebo zľú prácu?“ (1 znamená veľmi dobrú, 2 dobrú, 4 zľú, 5 veľmi zľú prácu a 3 je stredný bod – ani jedno ani druhé. V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí dali hodnotenie 1 a 2.)

nať v ôsmich krajinách, medzi nimi aj na Slovensku. Položka, podľa zámeru autorov, slúži ako indikátor **celkovej (globálnej) dôvery v prácu policie**.

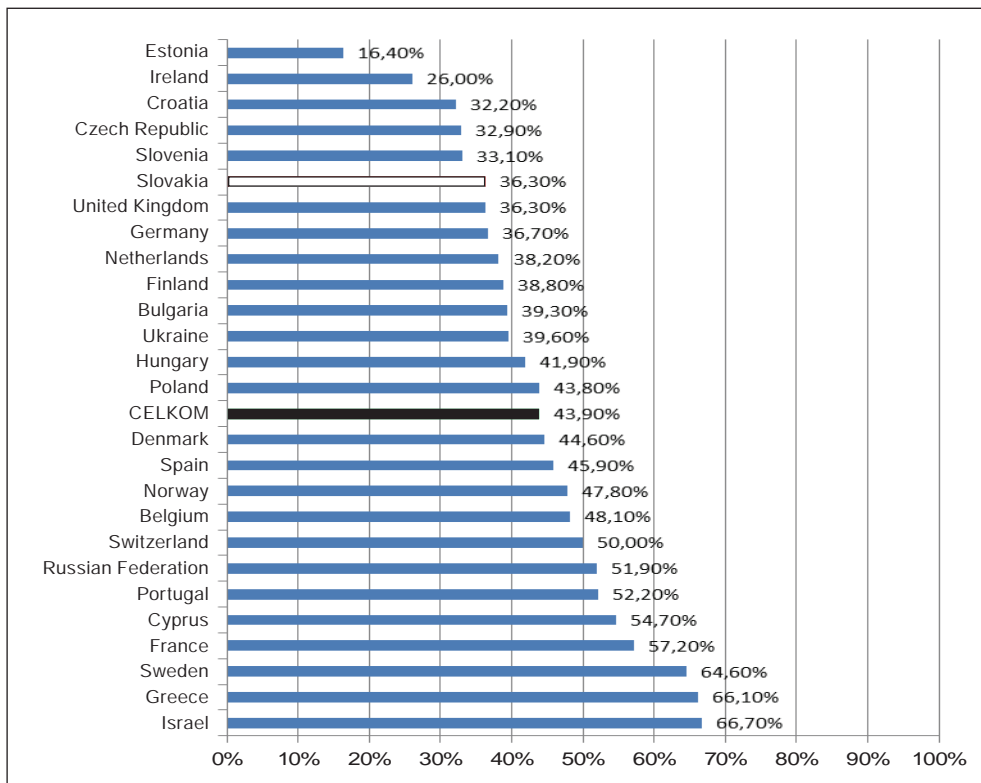
Nasledujúce dve otázky sa zameriavajú na oblasť **distributívnej férovosti** v činnosti policie. Distributívna férovosť, ako je známe, sa zakladá na zovšeobecnených priamych i sprostredkovaných skúsenostiach jednotlivca, že systém funguje/nefunguje tak, ako má a v dôsledku toho že má/nemá šancu dosiahnuť to, čo mu právom, podľa zásad fair play, patrí. Teda férovosť „v praxi“ v optike respondenta sa tu zisťuje v rámci dvoch vybraných situácií: či majetok osoby má/nemá vplyv na konanie policie a či má na to vplyv príslušnosť osoby k majorite/minorite.

Graf č. 5.2: „Keď obeť/poškodení oznamujú trestný čin, myslíte si, že polícia zaobchádza horšie s chudobnými ľuďmi, bohatými ľuďmi alebo zaobchádza s nimi rovnako?“ (V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí si myslia, že polícia zaobchádza horšie s chudobnými ľuďmi.)

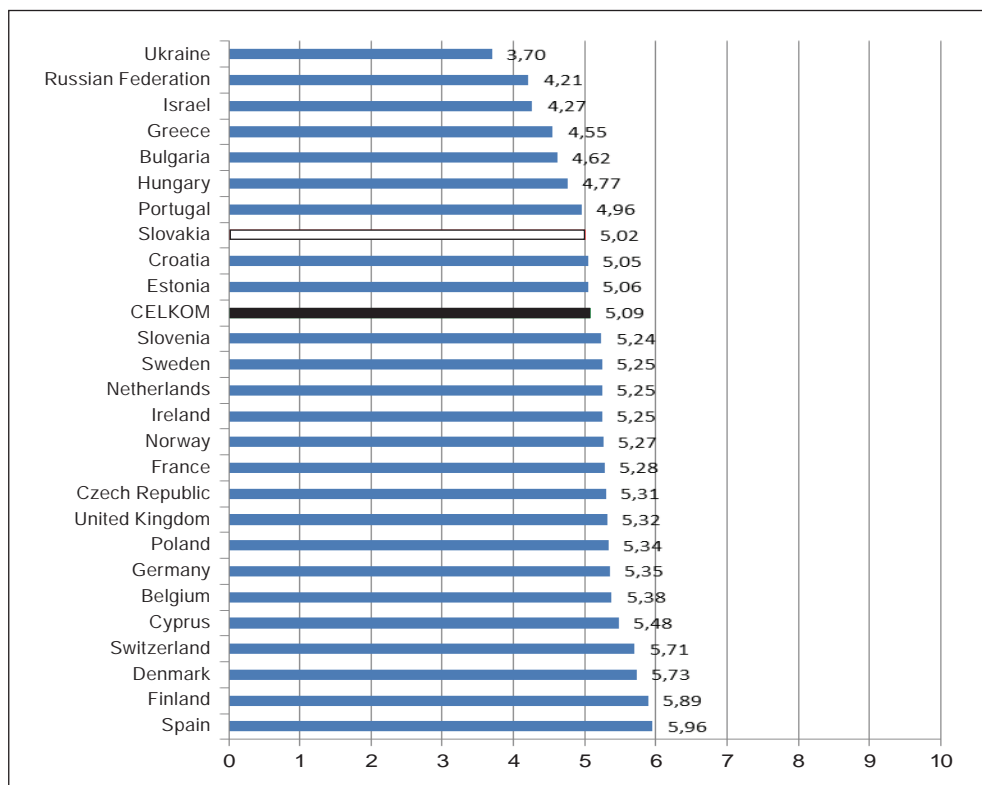
Prevládajúcou mienkou respondentov (% CELKOM = 52,5) je, ako možno vidieť v grafe č.5.2, že polícia zaobchádza horšie s chudobnými ľuďmi. Aj v tomto prípade v odpovediach respondentov možno zaznamenať výrazné rozdiely, od 22,6 % (Holandsko) po 85,1 % (Ukrajina). I respondenti zo Slovenska sa zaraďujú do skupiny krajín s prevládajúcim názorom, že polícia „nepoužíva rovnaký meter“. Súčasne i pri zbežnom pohľade na obsah grafu 5.1 a 5.2 možno zaregistrovať určitú súvislosť, teda že v krajinách, kde prevláda názor respondentov, že polícia neodvádza dobrú prácu, je aj viac tých, ktorí si myslia, že polícia nedodržiava zásady fair play (poukazuje na to napr. aj významná korelácia medzi týmito dvoma položkami, $r = 0,31$, čo pri $N = 45799$ znamená významnosť na hladine $p < 0,0001$). Túto informáciu sme v tejto chvíli uviedli len na ilustráciu, že v pozadí odpovedí respondentov na položené otázky možno očakávať zmysluplné vzájomné vzťahy. Podrobnejšie sa im budeme venovať v záverečnej časti tejto kapitoly.

Graf č. 5.3: „Keď obeť/poškodení oznamujú trestný čin, myslíte si, že polícia zaobchádza s niektorými ľuďmi horšie, pretože sú inej rasy alebo etnickej skupiny, alebo zaobchádza s nimi rovnako?“ (V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí si myslia, že polícia zaobchádza horšie s ľuďmi inej rasy alebo etnickej skupiny.)

V tomto prípade prevládajúcou mienkou respondentov (% CELKOM = 43,9), ako možno vidieť v grafe č. 5.3, je, že polícia nezaobchádza horšie s príslušníkmi minority (rasovej alebo etnickej). V odpovediach respondentov podľa jednotlivých krajín vidíme, že hoci stále existujú podstatné rozdiely, ich miera je menšia ako v predchádzajúcom prípade, od 16,4 % (Estónsko) až po 66,7 % (Izrael). Za korektné považujeme pripomenúť, že ide o celkový podiel odpovedí vo výskumných vzorkách za jednotlivé krajiny, a teda aj v nich majorita zostáva vo väčšine. Respondenti zo Slovenska (36,3 %) sa zaraďujú do skupiny krajín s menej ako 50 %-ným výskytom odpovede, že polícia „nepoužíva rovnaký meter“ vo vzťahu k príslušníkom menšín.

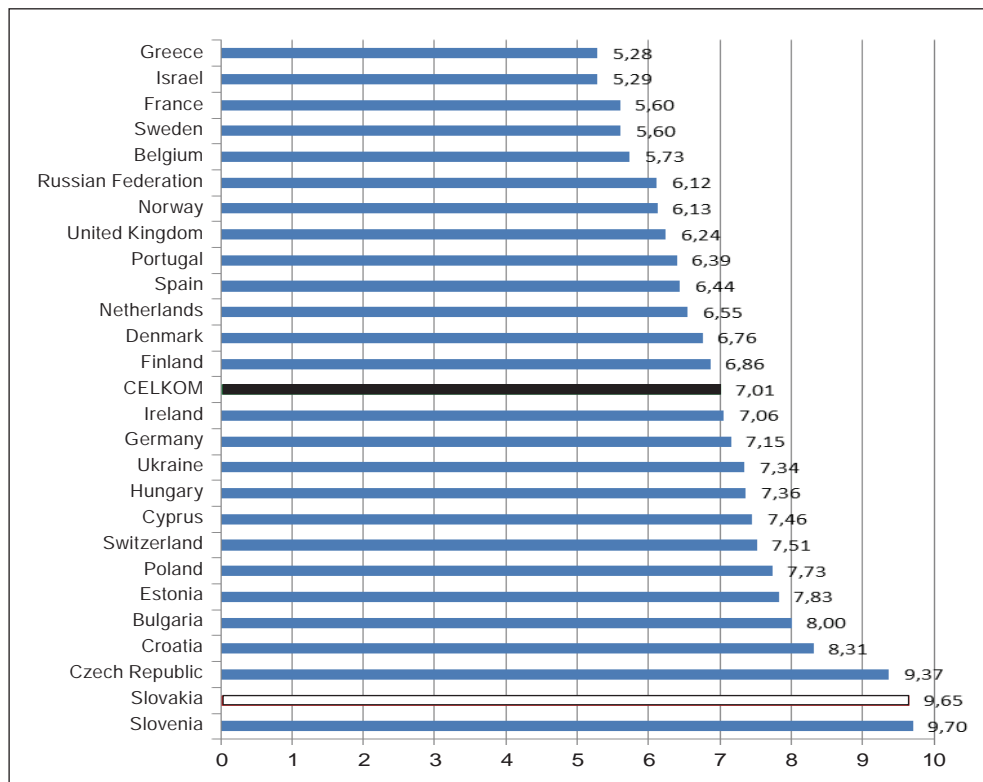
Graf č. 5.4: „Na základe toho, čo ste počuli alebo zažili, čo si myslíte, nakoľko úspešná je polícia v predchádzaní trestným činom na Slovensku, pri ktorých je použité násilie alebo hrozba násilia?“ (V grafe uvádzame priemer odpovedí respondentov na škále, kde 0 znamená mimoriadne neúspešná a 10 znamená mimoriadne úspešná.)

Priemer odpovedí CELKOM v tejto 11-bodovej škále (0 – 10) je tesne nad stredným bodom škály (5,04), teda v celej vzorke mierne prevládol názor, že polícia je v prevencii násilných trestných činov úspešná. Medzi odpoveďami respondentov podľa krajín je štatisticky významný rozdiel (ANOVA⁷, $df = 25$, $F = 132,75$, $p < 0,0001$). V siedmich krajinách prevládol opačný názor respondentov (Ukrajina, Rusko, Izrael, Grécko, Bulharsko, Maďarsko, Portugalsko) a za nimi, s hodnotou priemeru tesne nad stredom škály, sú respondenti zo Slovenska.

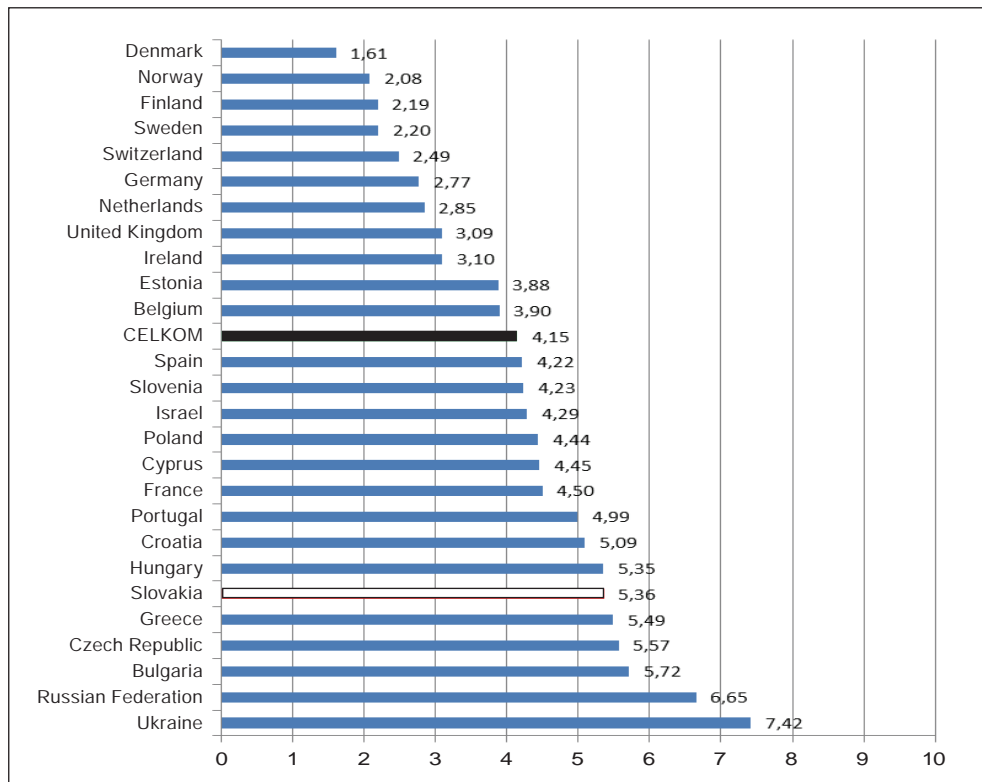
7 Analysis of Variance, t. j. analýza rozptylu

Graf č. 5.5: „Ak by bol v blízkosti vášho bydliska spáchaný násilný trestný čin a bola by zavolaná polícia, čo si myslíte, ako pomaly alebo rýchlo by dorazili na miesto?“ (V grafe uvádzame priemer odpovedí respondentov na škále, kde 0 znamená veľmi pomaly a 10 znamená veľmi rýchlo.)

Táto odpoveďová škála sa zameriava na oblasť **dôvery respondentov v efektívnosť polície**. Priemer odpovedí CELKOM v tejto 11-bodovej škále je výrazne nad stredným bodom škály (7,01), teda v celej vzorke zreteľne prevládol názor, že polícia je v operatívni efektívna. Aj v tomto prípade je však medzi odpoveďami respondentov podľa krajín zreteľný, štatisticky významný rozdiel (ANOVA, $df = 25$, $F = 45,62$, $p < 0,0001$). V piatich krajinách (Grécko, Izrael, Francúzsko, Švédsko, Belgicko) sa priemer odpovedí respondentov pohybuje len tesne nad stredným bodom škály. Respondenti zo Slovenska sa svojimi odpoveďami zaraďujú do skupiny troch krajín (spolu so Slovinskom a Českom) s najpriaznivejším posúdením operatívni polície.

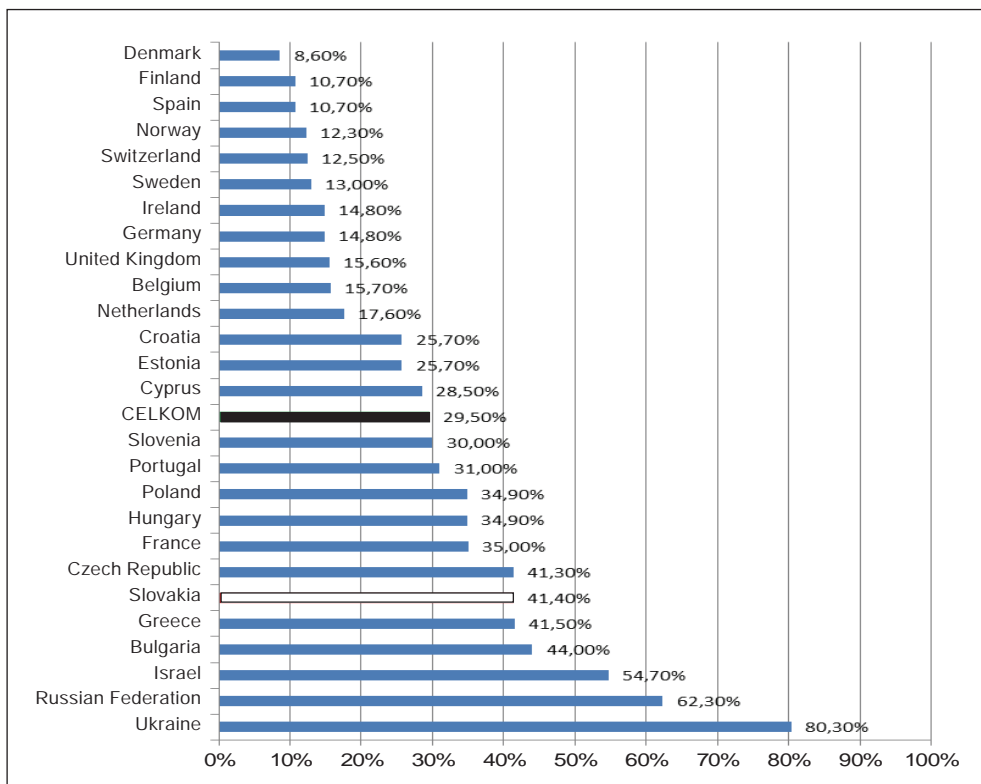
Graf č. 5.6: „Čo by ste povedali, ako často polícia na Slovensku (v krajine, v ktorej respondent žije) berie úplatky?“ (V grafe uvádzame priemer odpovedí respondentov na škále, kde 0 nikdy a 10 znamená vždy.)

Otázka sa zameriava na **vnímanú legalitu v konaní polície**. Priemer odpovedí CELKOM v tejto 11-bodovej škále sa nachádza pod stredným bodom škály (4,15), teda v celej vzorke prevládol názor, že polícia vo všeobecnosti skôr úplatky neprijíma. Aj v tomto prípade je medzi odpoveďami respondentov podľa krajín zjavný, štatisticky významný rozdiel (ANOVA, $df = 25$, $F = 762,54$, $p < 0,0001$). V ôsmich krajinách (Ukrajina, Rusko, Bulharsko, Česká republika, Grécko, Slovensko, Maďarsko a Chorvátsko) priemer odpovedí respondentov pohybuje nad stredným bodom škály, teda u respondentov prevládol názor, že polícia skôr úplatky berie.

Napokon posledné dve otázky z nášho výberu sa zameriavajú na oblasť **procedurálnej férovosti** v činnosti polície. Procedurálna férovosť, často označovaná aj ako prirodzená spravodlivosť, sa zakladá na zovšeobecných priamych i sprostredkovaných skúsenostiach jednotlivca, že systém na úrovni svojho praktického fungovania, štandardných procedúr, plní jeho legitímne očakávania (poskytne mu v prípade potreby to, čo mu oprávnené náleží).

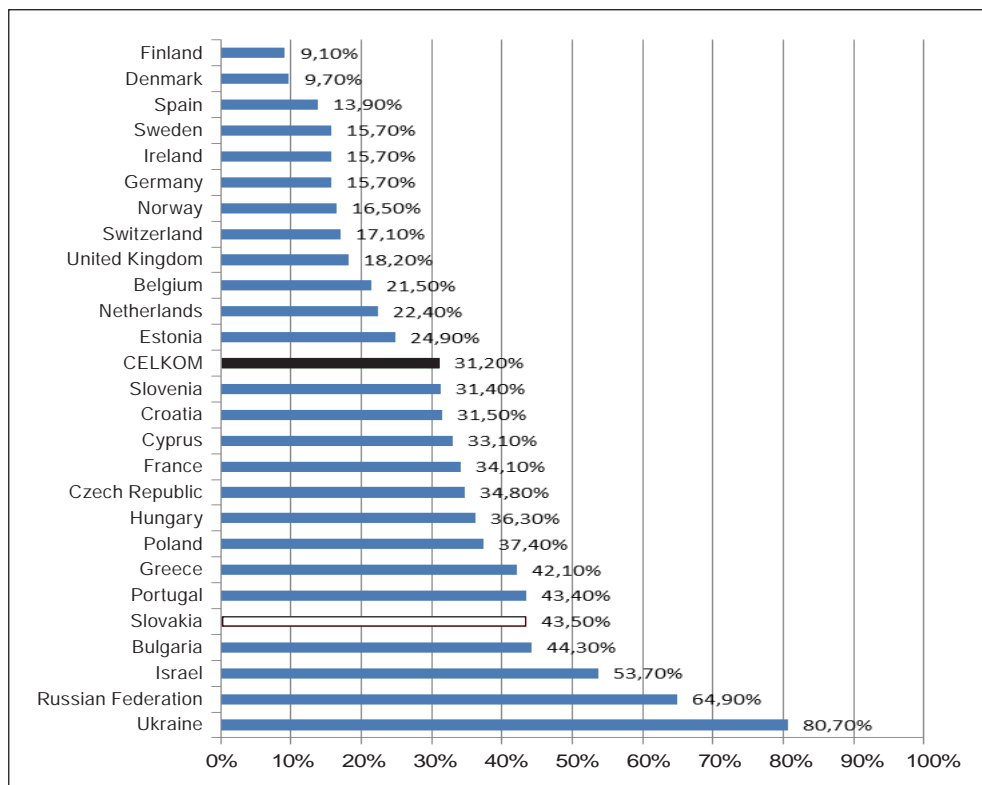
Graf č. 5.7: „Na základe toho, čo ste počuli, alebo na základe vlastnej skúsenosti, asi ako často by ste povedali, že polícia zaobchádza s ľuďmi na Slovensku s rešpektom...“ (1 znamená vôbec nie často, 2 nie často, 3 často a 4 veľmi často. V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí odpovedali alternatívou 1 a 2.)

Dominujúcou mienkou respondentov celej vzorky (% CELKOM = 29,5) je, ako vidíme v grafe č. 5.7, že polícia skôr zaobchádza s ľuďmi s rešpektom. V odpovediach respondentov možno zaznamenať výrazné rozdiely, od 8,6 % respondentov v Dánsku, ktorí si myslia, že s ľuďmi polícia nezaobchádza s rešpektom, až po 80,3 % respondentov z Ukrajiny. Respondenti zo Slovenska sa v odpovediach na túto otázku zaraďujú do dolnej tretiny krajín – 41,4 % z nich sa domnieva, že polícia nezaobchádza s ľuďmi s rešpektom.

V odpovediach na túto otázku možno v grafe č. 5.8 zaregistrovať, že 31,2 % respondentov celej vzorky je nositeľom názoru, že polícia nerobí spravodlivé, nezaujaté rozhodnutia. Diapazón percentuálneho podielu je opäť široký, od 9,1 % vo Fínsku do 80,7 % na Ukrajine. Aj v tomto prípade sa respondenti zo Slovenska v odpovediach na túto otázku zaraďujú do dolnej tretiny krajín: 43,5 % sa domnieva, že polícia nerobí nezaujaté rozhodnutia v prípadoch, ktoré rieši.

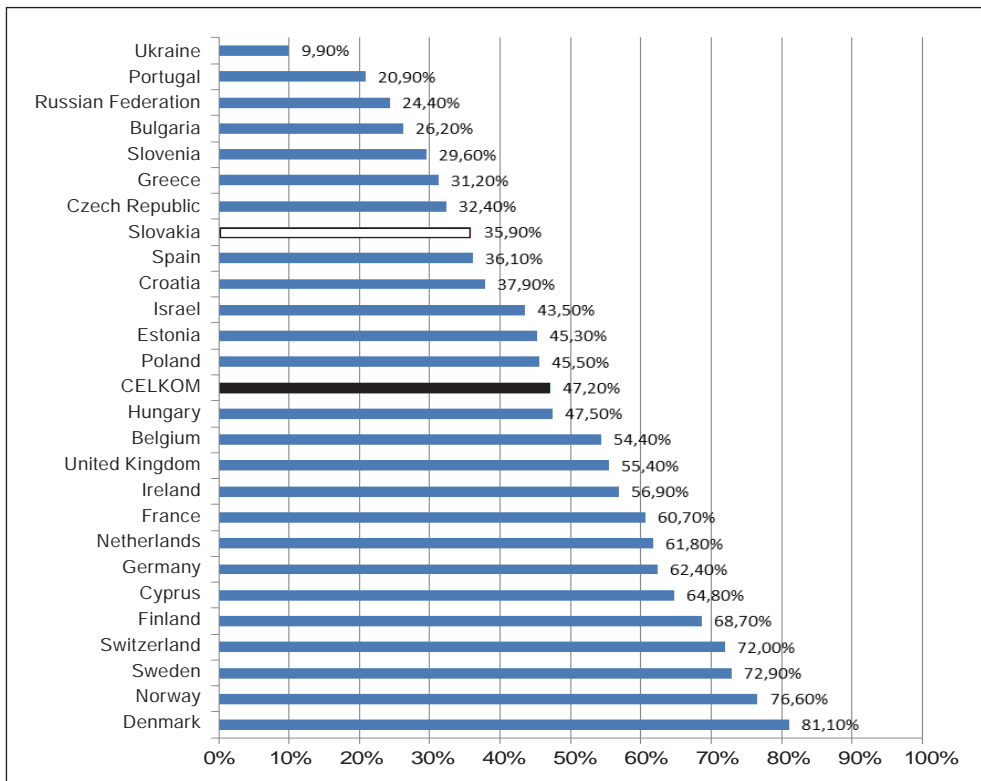
Graf č. 5.8: „Čo by ste povedali, ako často polícia na Slovensku robí spravodlivé, nezaujaté rozhodnutia v prípadoch, ktoré rieši? Povedali by ste, že...“
 (1 znamená vôbec nie často, 2 nie často, 3 často a 4 veľmi často. V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí odpovedali alternatívou 1 a 2.)

5.3 Distribúcia odpovedí respondentov na položky týkajúce sa ich postojov k súdom

Položka, podľa zámeru autorov, tak ako to bolo v prípade polície, slúži ako indikátor **celkovej (globálnej) dôvery v prácu súdov**. Vyjadrenia respondentov z rôznych krajín na otázku, či súdy robia dobrú prácu, pokrývajú skoro celé rozpätie percentovej škály: najpozitívnejší názor v tomto prípade prezentovali respondenti z Dánska (81,1 %) a najmenej pozí-

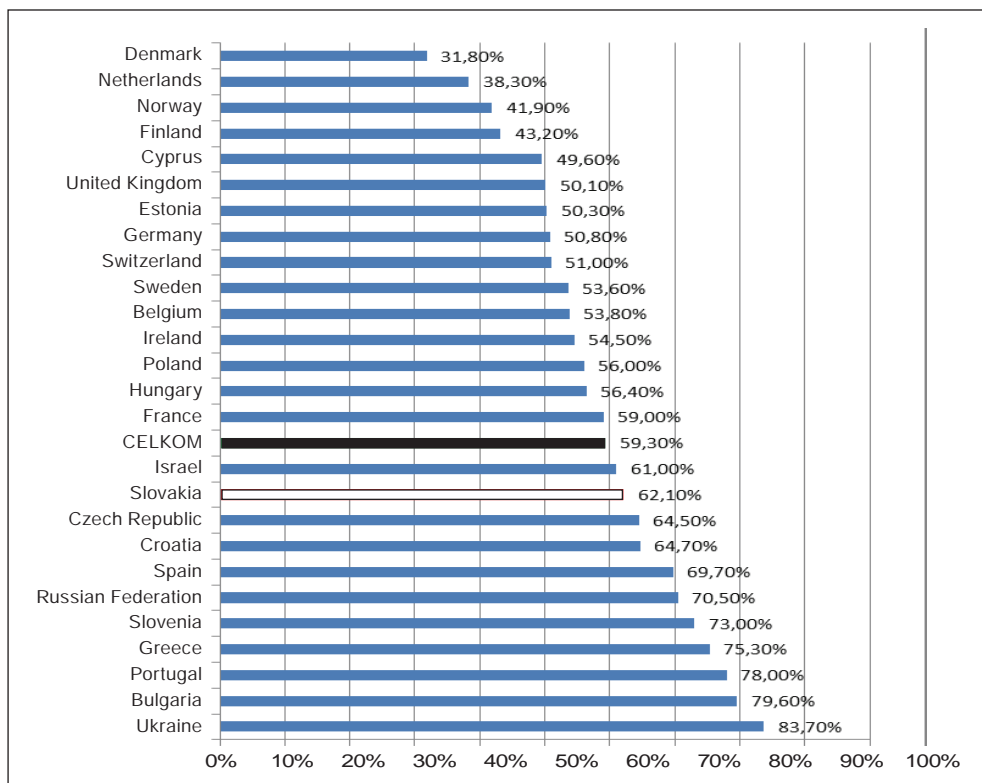
Graf č. 5.9: „Ak zoberiete do úvahy všetky veci, ktoré by súdy na Slovensku (v Poľsku, Nemecku... teda vo vlastnej krajine respondenta) mali robiť, povedali by ste, že robia dobrú alebo zlú prácu?“ (1 znamená veľmi dobrú, 2 dobrú, 4 zlú, 5 veľmi zlú prácu a 3 je stredný bod – ani jedno ani druhé. V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí dali hodnotenie 1 a 2.)

tívny respondenti z Ukrajiny (9,9 %). Menej ako 50 % respondentov kladne hodnotiacich prácu súdov môžeme zaznamenať u viac ako polovice účastníckych krajín (aj % odpovedí CELKOM je nižšie ako 50 % – je to 47,2 %), medzi nimi aj na Slovensku, kde len 35,9 % respondentov vyjadrilo názor, že súdy odvádzajú dobrú prácu.

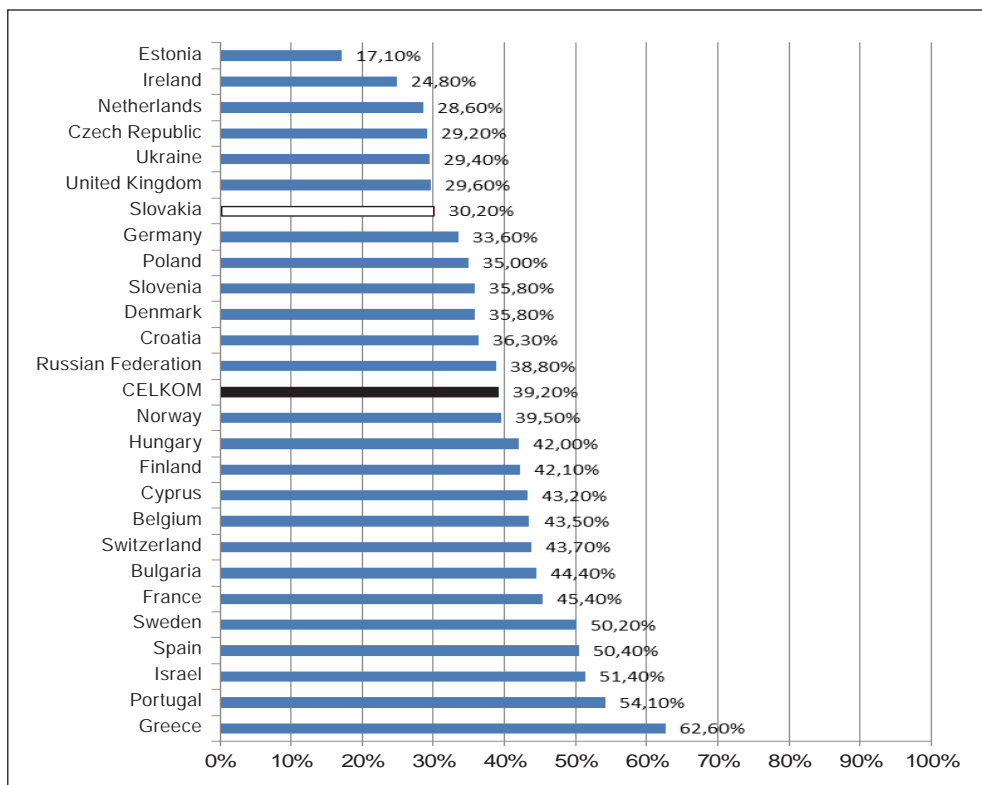
Nasledujúce dve otázky, tak ako v predchádzajúcej časti, sa zameriavajú na oblasť **distributívnej férovosti** v činnosti súdov. Férovosť „v praxi“ cez pohľad respondentov sa tu zisťuje v rámci dvoch vybraných situácií: či majetok osoby má/nemá vplyv na konanie súdov a či má na to vplyv príslušnosť osoby k majorite/minorite.

Graf č. 5.10: „Predstavte si, že dvaja ľudia – jeden bohatý a jeden chudobný – sa objavia na súde, obžalovaní z toho istého trestného činu, ktorý nespáchali. Čo si myslíte, koho pravdepodobnejšie uznajú vinným?“
(V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí si myslia, že vinným uznajú skôr chudobného.)

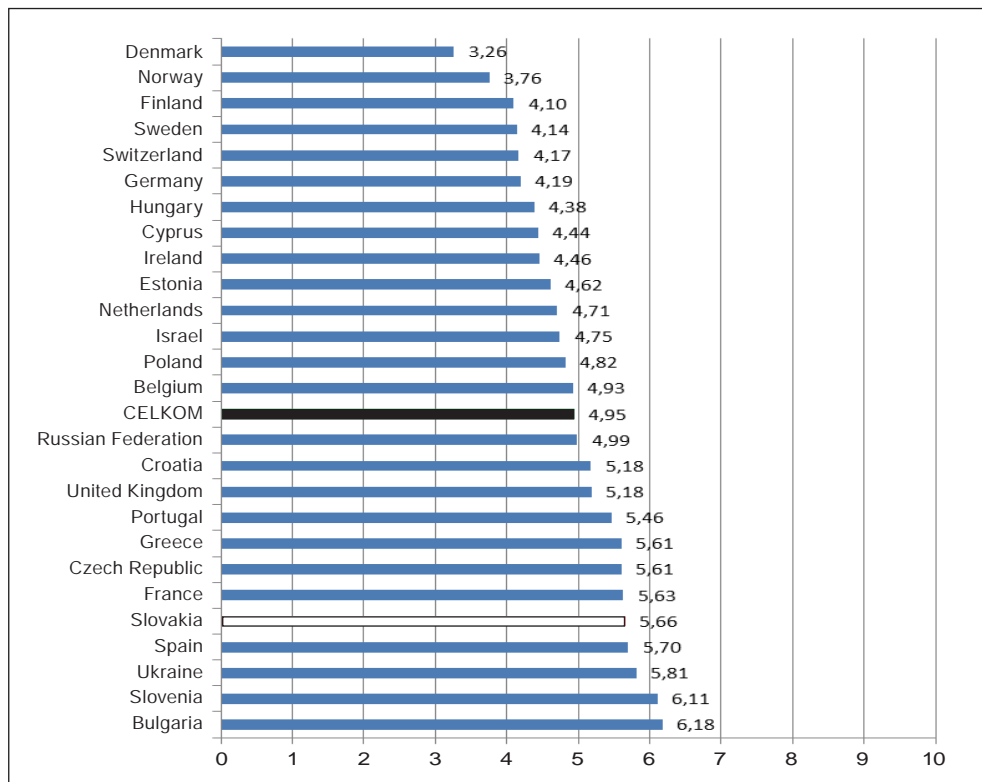
Prevládajúcou mienkou respondentov (% CELKOM = 59,3), ako možno vidieť v grafe č. 5.10, je, že súdy zaobchádzajú horšie s chudobnými ľuďmi. Aj v tomto prípade v odpovediach respondentov možno zaznamenať výrazné rozdiely, od 31,8 % (Dánsko) po 83,7 % (Ukrajina). Aj respondenti zo Slovenska (62,1 %) sa zaraďujú do skupiny krajín s prevládajúcim názorom, že súdy „nepoužívajú rovnaký meter“.

Graf č. 5.11: „Teraz predpokladajme, že dvaja ľudia odlišnej rasy alebo etnickej skupiny sa objavia na súde, obžalovaní z toho istého trestného činu, ktorý nespáchali. Čo si myslíte, koho pravdepodobnejšie uznajú vinným?“
(V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí si myslia, že vinným uznajú skôr človeka inej rasy alebo etnickej skupiny.)

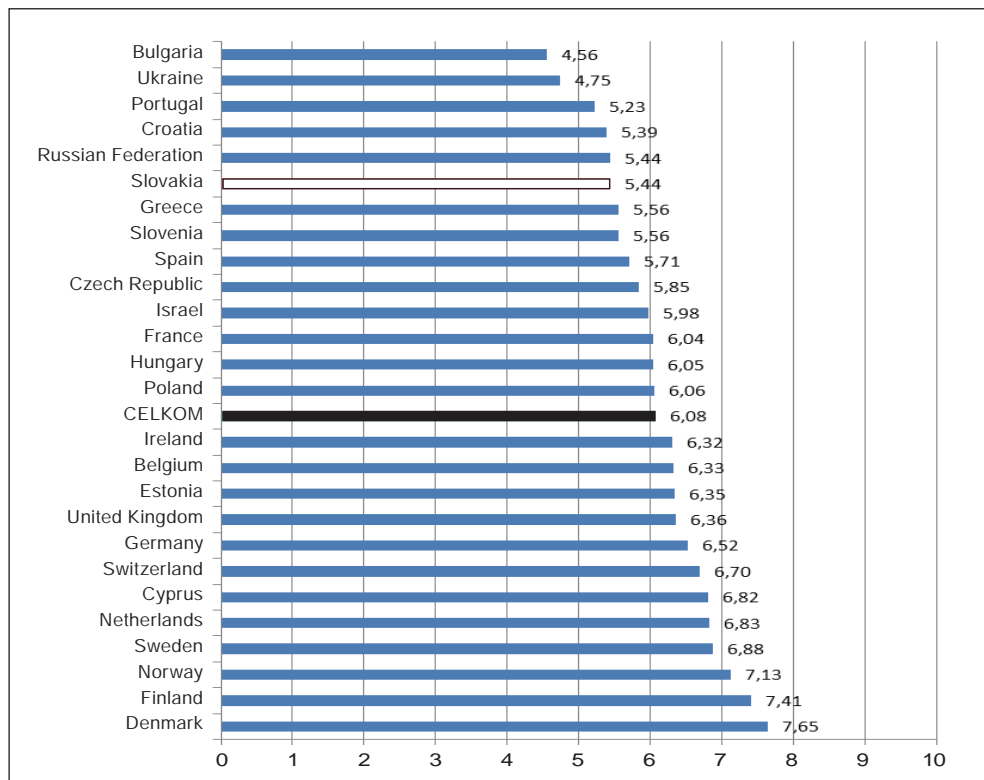
V tomto prípade prevládajúcou mienkou respondentov (% CELKOM = 39,2) je, ako možno vidieť v grafe č. 5.11, že súdy nezaobchádzajú horšie s príslušníkmi minority (rasovej alebo etnickej). V odpovediach respondentov podľa jednotlivých krajín vidíme, že hoci stále existujú podstatné rozdiely, ich miera je menšia ako v predchádzajúcom prípade, od 17,1 % (Estónsko) až po 62,6 % (Grécko). Znovu pripomíname, že ide o celkový podiel odpovedí vo výskumných vzorkách za jednotlivé krajiny, a teda aj v nich majorita zostáva vo väčšine. Respondenti zo Slovenska (30,2 %) sa zaraďujú do hornej tretiny krajín s menej ako 30 %-ným výskytom odpovede, že súdy „nepoužívajú rovnaký meter“ vo vzťahu k príslušníkom menšín.

Graf č. 5.12: „Čo si myslíte, ako často súdy robia také chyby, že nechajú vinných ľudí na slobode?“ (V grafe uvádzame priemer odpovedí respondentov na škále, kde 0 znamená nikdy a 10 znamená vždy.)

Táto otázka sa zameriava na oblasť **dôvery respondentov v efektívnosť súdov**. Priemer odpovedí CELKOM v tejto 11-bodovej škále je tesne pod stredným bodom škály (4,95), teda v celej vzorke mierne prevládol názor, že súdy v svojej práci sú efektívne a nenechávajú vinných ľudí na slobode. Aj v tomto prípade je však medzi odpoveďami respondentov podľa krajín zreteľný, štatisticky významný rozdiel (ANOVA, $df = 25$, $F = 240,37$, $p < 0,0001$). V jedenástich krajinách sa priemer odpovedí respondentov pohybuje nad stredným bodom škály, teda prevláda opačný názor – súdy nie sú dostatočne efektívne. Respondenti zo Slovenska sa svojimi odpoveďami zaraďujú do tejto skupiny.

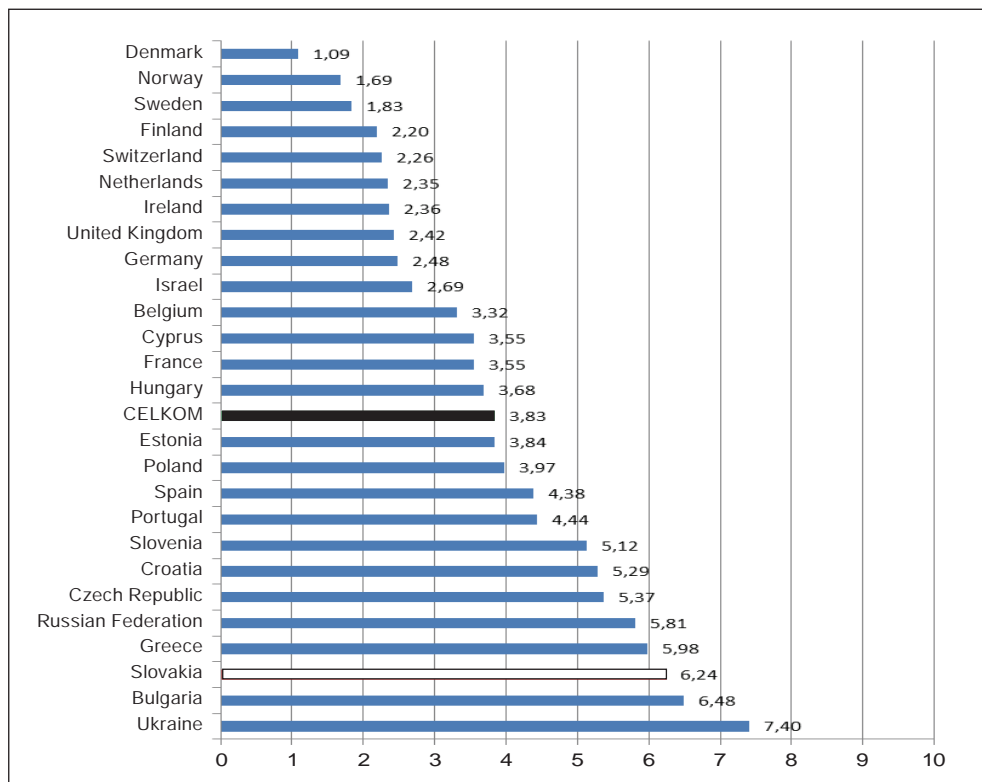
Graf č. 5.13: „Čo si myslíte, ako často súdy na Slovensku robia spravodlivé, nezaujaté rozhodnutia, založené na dôkazoch, ktoré majú k dispozícii?“ (V grafe uvádzame priemer odpovedí respondentov na škále, kde 0 znamená nikdy a 10 znamená vždy.)

Táto otázka sa zameriava na oblasť **procedurálnej férovosti** v činnosti súdov. Priemer odpovedí CELKOM v tejto 11-bodovej škále je zreteľne nad stredným (5) bodom škály (má hodnotu 6,08), teda v celej vzorke prevládol skôr názor, že súdy robia spravodlivé, nezaujaté rozhodnutia, založené na dôkazoch, ktoré majú k dispozícii. Medzi odpoveďami respondentov podľa krajín možno zaregistrovať zreteľný, štatisticky významný rozdiel (ANOVA, $df = 25$, $F = 282,74$, $p < 0,0001$). V dvoch krajinách (Bulharsko, Ukrajina) sa priemer odpovedí respondentov pohybuje pod stredným bodom škály, teda prevláda opačný názor. Priemer odpovedí respondentov zo Slovenska (5,44) sa pohybuje tesne nad strednou hodnotou škály.

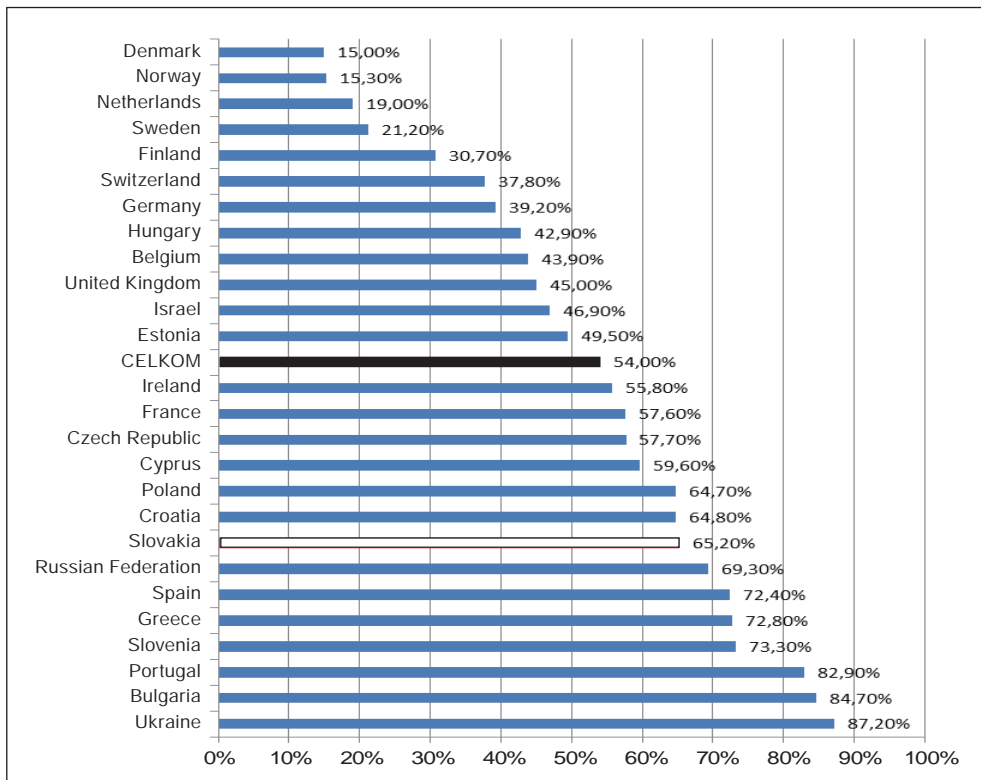
Záverečné tri otázky tejto časti, ktorým budeme venovať pozornosť, sa zameriavajú na **vnímanú legalitu v aktivitách sudcov a súdov:**

Graf č. 5.14: „Čo by ste povedali, ako často sudcovia na Slovensku (v krajine, v ktorej respondent žije) berú úplatky?“ (V grafe uvádzame priemer odpovedí respondentov na škále, kde 0 znamená nikdy a 10 znamená vždy.)

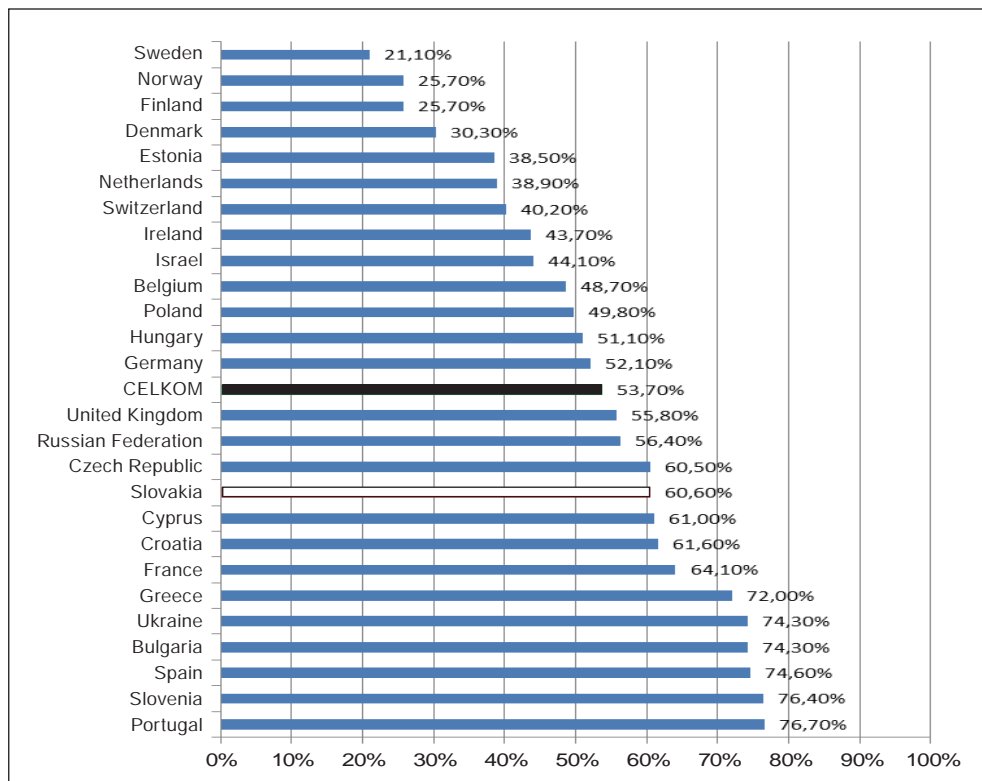
Priemer odpovedí CELKOM v tejto 11-bodovej škále sa nachádza pod stredným bodom škály (3,83), teda na úrovni celej vzorky prevládol názor, že sudcovia skôr úplatky neprijímajú. Aj v tomto prípade je medzi odpoveďami respondentov podľa krajín zjavný, štatisticky významný rozdiel (ANOVA, $df = 25$, $F = 977,47$, $p < 0,0001$). V ôsmich krajinách (Ukrajina, Bulharsko, Slovensko, Grécko, Rusko, Česká republika, Chorvátsko a Slovinsko) sa priemer odpovedí respondentov pohybuje nad stredným bodom škály, teda u respondentov prevládol názor, že sudcovia úplatky berú.

Graf č. 5.15: „Súdy všeobecne chránia záujmy bohatých a vplyvných pred záujmami občajných ľudí.“ (1 znamená rozhodne súhlasím, 2 súhlasím, 3 ani súhlas ani nesúhlas, 4 nesúhlasím, 5 rozhodne nesúhlasím. V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí odpovedali alternatívou 1 a 2.)

Prevládajúcou mienkou respondentov celej vzorky (% CELKOM = 54,0) je, ako možno vidieť v grafe č. 5.15, že súdy skôr chránia záujmy bohatých a vplyvných. V odpovediach respondentov možno zaznamenať výrazné rozdiely, od 15 % respondentov v Dánsku alebo Nórsku, ktorí si to myslia, až po 87,2 % respondentov z Ukrajiny. Respondenti zo Slovenska sa v odpovediach na túto otázku zaraďujú do dolnej tretiny krajín – 65,2 % z nich súhlasí s týmto tvrdením.

Graf č. 5.16: „Rozhodnutia a konanie súdov sú príliš ovplyvnené tlakom politických strán a politikov.“ (1 znamená rozhodne súhlasím, 2 súhlasím, 3 ani súhlas ani nesúhlas, 4 nesúhlasím, 5 rozhodne nesúhlasím. V grafe uvádzame percento odpovedí respondentov, ktorí odpovedali alternatívou 1 a 2.)

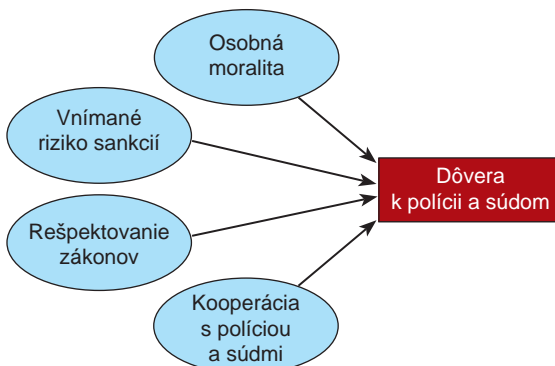

V odpovediach na túto otázku možno v grafe č. 5.16 zaregistrovať, že 53,7 % respondentov celej vzorky je nositeľom názoru, že rozhodnutia a konanie súdov sú príliš ovplyvnené tlakom politických strán a politikov. Diapazón percentuálneho podielu týchto odpovedí je opäť široký, od 21,1 % vo Švédsku do 76,7 % v Portugalsku. V tomto prípade sa respondenti zo Slovenska v odpovediach na túto otázku zaraďujú do strednej tretiny krajín: s týmto výrokom súhlasí 60,6 % respondentov výskumnej vzorky.

5.4 Multidimenzionálna analýza činiteľov dôvery k polícii a súdom

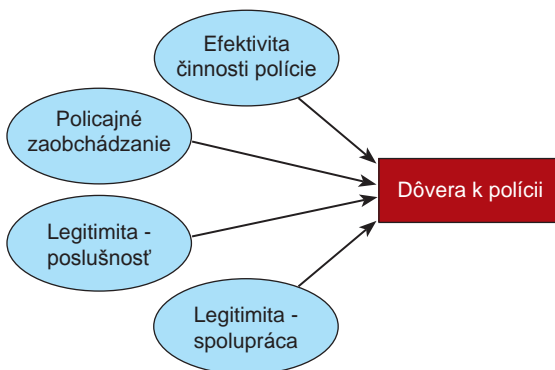
V tejto časti sa zameriame na komplexnejšie súvislosti vzťahov sledovaných ukazovateľov. Pri analýze budeme vychádzať zo vzťahového rámca premenných, tak ako ho prezentovali autori v rámci skladby položiek modulu (Jackson et al., 2010). Predpokladané vzťahy vybraných antecedentov k celkovej (globálnej) dôvere v inštitúcie (1. polícia, 2. súdy) znázorňujú obr. č. 5.1 až č. 5.3:

Obr. č. 5.1: Personálne – globálne činitele dôvery k polícii a súdom

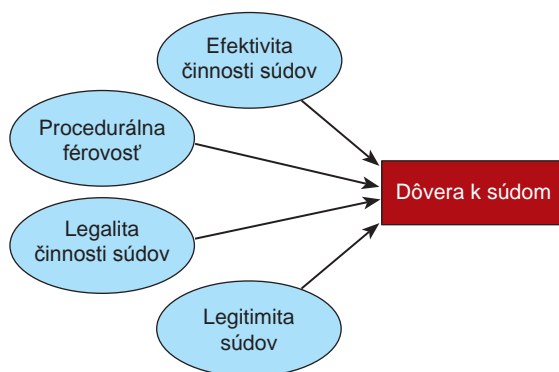
V súlade s predpokladmi autorov by sa **osobná moralita** (zvnútornený systém morálnych presvedčení v súlade so spoločenskými pravidlami), **vnímané riziko sankcií** (subjektívne vnímaná pravdepodobnosť, že priestupky voči pravidlám budú potrestané), **rešpektovanie zákonov** (výskyt priestupkov voči pravidlám v osobnej histórii jednotlivca) a **ochota spolupracovať s políciou a súdmi** (konkrétne v metodike vyjadrená súhlasom osoby upozorniť políciu na trestný čin a v prípade potreby svedčiť na súde) mali významnú mierou podieľať na **celkovej** (globálnej) **dôvere** jednotlivca voči obom inštitúciám (v metodike vyjadrenej odpoveďou respondenta na otázku: „Ak zoberiete do úvahy všetky veci, ktoré sa očakávajú, že by polícia na Slovensku mala robiť, povedali by ste, že robí dobrú prácu alebo zlú prácu“ a „Ak zoberieme do úvahy všetky veci, ktoré by súdy na Slovensku mali robiť, povedali by ste, že robia dobrú prácu alebo zlú prácu?“ na škále od 1 – veľmi dobrú prácu po 5 – veľmi zlú prácu).

Obr. č. 5.2: Personálne – špecifické činitele dôvery k polícii

Druhú skupinu činiteľov, u ktorých autori predpokladajú priamy vplyv na úroveň celkovej dôvery k polícii, tvoria presvedčenia jednotlivca o **efektívite jej činnosti** (úspešnosť v predchádzaní trestnej činnosti, úspešnosť zadržaní páchatel'ov, operatívnosť v príchode na miesto činu), dôvera v **zaobchádzanie polície s ľuďmi** (či polícia zaobchádza s ľuďmi s rešpektom, či robí nezaujaté rozhodnutia, či vysvetlí svoje rozhodnutia a konanie, ak je o to požiadaná), subjektívne vnímaná **legitimita polície v podobe záväzku poslušnosti** (či sa osoba stotožňuje s povinnosťou prijať rozhodnutia polície, ak s nimi nesúhlasí, či je ochotná vyhovieť požiadavkám polície, aj keď im nerozumie alebo sa s nimi nestotožňuje, či je ochotná urobiť, o čo je požiadaná, aj keď sa jej nepáči spôsob zaobchádzania) a vnímaná **legitimita polície v podobe záväzku spolupráce** („polícia má taký istý zmysel pre to, čo je správne, ako ja, polícia chráni hodnoty dôležité pre ľudí ako som ja, vo všeobecnosti podporujem konanie polície“).

Obr. č. 5.3: Personálne – špecifické činitele dôvery k súdom

Podobne u justícii druhú skupinu činiteľov, u ktorých autori predpokladajú priamy vplyv na úroveň celkovej dôvery k súdom, tvoria presvedčenia jednotlivca o **efektívite činnosti súdov** (či sa dopúšťajú chýb, ktoré ponechávajú vinníkov na slobode), **dôvera v procedurálnu férovosť** (ako často robia súdy spravodlivé nezaujaté rozhodnutia založené na dôkazoch), **vnímaná legalita činnosti súdov** (súdy chránia záujmy bohatých, rozhodnutia súdov sú príliš ovplyvnené politickými tlakmi) a **vnímaná legitimita súdov** (povinnosťou každého je prijať rozhodnutie súdov, zákony sa majú prísne dodržiavať, ani správnosť veci neospravedlňuje porušenie zákona).

Keďže v prípade projektu ESS ide o klasický prípad prierezového (cross-sectional) výskumného projektu s väčším počtom premenných, ako metódu pre štatistickú analýzu dát, za účelom overenia predpokladaných vzťahov, sme v tomto prípade – aj pokiaľ ide o dôveru k polícii i dôveru k súdom – použili multidimenzionálnu lineárnu regresnú analýzu. Základné informácie o výsledkoch uvádzame v tabuľkách č. 1 a 2:

Tab. č. 1: Multidimenzionálna regresná analýza dvoch skupín prediktorov dôvery k polícii

Nezávislé premenné	β_{stand}	korelácia (r)
MODEL 1		
Osobná moralita	- 0,074 **	- 0,102 **
Vnímané riziko sankcií	- 0,073 **	- 0,096 **
Kooperácia s políciou a súdmi	- 0,178 **	- 0,198 **
Rešpektovanie zákonov	- 0,007	0,002
MODEL 2		
Osobná moralita	0,004	- 0,102 **
Vnímané riziko sankcií	- 0,042 **	- 0,096 **
Kooperácia s políciou a súdmi	- 0,052 **	- 0,198 **
Rešpektovanie zákonov	- 0,015 **	0,002
Efektivita činnosti polície	- 0,154 **	- 0,332 **
Policajné zaobchádzanie	- 0,257 **	- 0,533 **
Legitimita – poslušnosť	- 0,037 **	- 0,278 **
Legitimita – spolupráca	0,322 **	0,542 **

Model 1: $R^2 = 0,049$;Model 2: $R^2 = 0,389$;** $p < 0,01$

V tabuľke č. 1 uvedený MODEL 1 overuje predikčnú silu personálne-globálnych činiteľov dôvery k polícii, znázornených na obr. č. 5.1. Aj keď všetky štyri premenné sa v analýze ukázali ako štatisticky významné, ich celkový podiel na vysvetlení rozptylu závislej premennej (globálna dôvera k polícii) je nízky: 4,9 % ($R^2 = 0,049$). Kombinovaný efekt všeobecných činiteľov, ako sú osobná moralita, vnímané riziko sankcií, rešpektovanie zákonov, ochota kooperovať s políciou a súdmi, sa v analyzovaných dátach teda neprejavil tak významne, ako autori rotujúceho modulu očakávali.

Po pridaní personálne-špecifických činiteľov, znázornených na obr. č. 5.2, do regresnej analýzy – MODEL 2 – sa celkový podiel prediktorov na vysvetlení rozptylu závislej premennej (globálna dôvera k polícii) výrazne zvýšil: z pôvodných 4,9 % na 38,9 % ($R^2 = 0,389$). Skúsenosti a osobné presvedčenia týkajúce sa činnosti polície: o efektívite jej práce, o zaobchádzaní polície s ľuďmi, vnímanie jej legitimacy (poslušnosť a spolupráca) majú zrejme určujúci podiel na utváraní globálnej dôvery k tejto inštitúcii. Možno to považovať za ďalší dôkaz, potvrdzujúci význam osobných skúseností (Fazio, Zanna, 1981) pri utváraní postojo-
v k sociálnym objektom.

Tab. č. 2: Multidimenzionálna regresná analýza dvoch skupín prediktorov dôvery k súdom

Nezávislé premenné	β_{stand}	korelácia (r)
MODEL 1		
Osobná moralita	- 0,019 **	- 0,031 **
Vnímané riziko sankcií	- 0,037 **	- 0,042 **
Kooperácia s políciou a súdmi	- 0,110 **	- 0,117 **
Rešpektovanie zákonov	- 0,035 **	- 0,036 **
MODEL 2		
Osobná moralita	0,027 **	- 0,031 **
Vnímané riziko sankcií	- 0,042 **	- 0,042 **
Kooperácia s políciou a súdmi	- 0,029 **	- 0,117 **
Rešpektovanie zákonov	0,020 **	- 0,036 **
Efektivita činnosti súdov	0,284 **	0,453 **
Procedurálna férovosť	- 0,242 **	- 0,427 **
Legalita činnosti súdov	- 0,211 **	- 0,430 **
Legitimita súdov	0,071 **	0,135 **

Model 1: $R^2 = 0,016$;

Model 2: $R^2 = 0,336$;

** $p < 0,01$

V tabuľke č. 2 uvedený MODEL 1 overuje tak ako to bolo aj v predchádzajúcom prípade, predikčnú silu personálne-globálnych činiteľov dôvery k súdom, znázornených na obr. č. 5.1. Aj keď všetky štyri premenné sa v analýze ukázali ako štatisticky významné, ich celkový podiel na vysvetlení rozptylu závislej premennej (globálna dôvera k polícii) je nízky: 1,6 % ($R^2 = 0,016$). Kombinovaný efekt všeobecných činiteľov, ako sú osobná moralita, vnímané riziko sankcií, rešpektovanie zákonov, ochota kooperovať s políciou a súdmi, sa v analyzovaných dátach teda ani v tomto prípade neprejavil tak významne, ako autori rotujúceho modulu očakávali.

Po pridaní personálne-špecifických činiteľov, znázornených na obr. 5.3, do regresnej analýzy – MODEL 2 – sa celkový podiel prediktorov na vysvetlení rozptylu závislej premennej (globálna dôvera k súdom) opäť výrazne zvýšil: z pôvodných 1,6 % na 33,6 % ($R^2 = 0,336$). Skúsenosti a osobné presvedčenia týkajúce sa činnosti súdov o efektívite ich práce, procedurálnej férovosti v prístupe k ľuďom, vnímanie ich legality a legitimacy majú aj v tomto prípade určujúci podiel na utváraní globálnej dôvery k súdnictvu.

5.5 Zhrnutie výsledkov

Za najpodstatnejšie zistenie v prípade ukazovateľa globálnej dôvery voči polícii možno považovať skutočnosť, že **väčšina respondentov sa stotožňuje s pozitívnym hodnotením**: menej ako 50 % hodnotí kladne prácu polície len v ôsmich krajinách, medzi nimi aj na

Slovensku. Hlbší pohľad na pôsobenie činiteľov ovplyvňujúcich úroveň globálnej dôvery voči polícii ukázal, že **najvýraznejší vplyv na aktuálny stav dôvery k polícii** majú názory respondentov na **policajnú zaobchádzanie** (či polícia zaobchádza s ľuďmi s rešpektom, či robí nezaujaté rozhodnutia, či vysvetlí svoje rozhodnutia a konanie, ak je o to požiadaná) a **vnímanie legitimacy polície v podobe záväzku spolupráce** („*polícia má taký istý zmysel pre to, čo je správne, ako ja, polícia chráni hodnoty dôležité pre ľudí ako som ja, vo všeobecnosti podporujem konanie polície*“). Celkove majú špecifické osobné skúsenosti s činnosťou polície (okrem vyššie uvedených dvoch charakteristík ešte vnímanie efektivity práce polície a legitimita polície v podobe záväzku poslušnosti) významnejší vplyv na dôveru respondentov ako globálne etické normatívy (v tomto prípade vyjadrené charakteristikami osobnej morality, vnímaného rizika sankcií, rešpektovania zákonov, ako i ochoty kooperovať s políciou a súdmi).

Na rozdiel od dôvery voči polícii, v prípade dôvery voči súdom menej ako 50 % respondentov kladne hodnotiacich prácu súdov môžeme zaznamenať u viac ako polovice účastníckych krajín, medzi nimi aj na Slovensku, kde len 35,9 % respondentov vyjadrilo názor, že súdy odvádzajú dobrú prácu. Detailnejšia analýza pôsobenia činiteľov ovplyvňujúcich úroveň globálnej dôvery ukázala, že **najvýraznejší vplyv na aktuálny stav dôvery k súdom** majú skúsenosti a presvedčenia respondentov týkajúce sa činnosti súdov: o **efektívite činnosti súdov** (či sa dopúšťajú chýb, ktoré ponechávajú vinníkov na slobode), o **dôvere v procedurálnu férovosť** (ako často robia súdy spravodlivé nezaujaté rozhodnutia založené na dôkazoch) a **vnímanej legalite činnosti súdov** (či súdy chránia záujmy bohatých, a či rozhodnutia súdov sú príliš ovplyvnené politickými tlakmi).

6.1 Úvod do problematiky

Koncepcia bezpečia je tradičnou súčasťou viacerých psychologických konštruktov a teórií – od vývinových teórií cez teórie potrieb a motivácie až po hodnotové orientácie. Paradoxne sa problematika bezpečia stáva aktuálnou až v čase jej nedostatku (napr. nehoda v japonskej jadrovej elektrárni Fukušima, streľba v Devínskej Novej Vsi alebo teroristický útok na letisku v Moskve). Absencia bezpečia môže viesť k psychologickým dôsledkom – nespokojnosť, strata dôvery, znížená kvalita života, ako aj sociálnym dôsledkom – znížená solidarita, kohézia, obmedzenie sociálnych aktivít (Amerio, Roccato, 2005).

Aj napriek tomu, že problematika vnímania bezpečia bola donedávna predmetom skúmania sociológie, čoraz väčšia pozornosť sa venuje psychologickému analýze vnímania bezpečnosti (Bannister, Ditton, Gilchrist, 2000). Súvisí to s presunom záujmu výskumníkov od skúmania atribútov prostredia na sociálne a psychologické charakteristiky jednotlivcov a spoločností v konkrétnom životnom priestore. Ide o integráciu paralelných konštruktov sociológie – sociálnej stability, sociálnej deviácie, kriminality a psychológie – kognitívnych a emocionálnych reprezentácií rizika, miery anxiety, vulnerability a pod. (Jackson, 2008). Uvedené základné konštrukty však nemožno študovať a interpretovať izolovane. Štúdium vnímania bezpečia navyše zahŕňa skúmanie generovaných reprezentácií, častokrát konštruovanými médiami a jednotlivcami, o príčinách, súvislostiach a dôsledkoch bezpečnostných incidentov. Informácie o rozličných bezpečnostných incidentoch cirkulujú v podobe mentálnych reprezentácií a ovplyvňujú každodenné správanie sa jednotlivcov (napr. vyhýbanie sa niektorým produktom, obmedzenie outdoorových aktivít vo večerných hodinách, zvýšenie ochrany majetku a pod.) a nemusia byť opodstatnené. Z uvedeného je zrejmé, že pre vnímanie bezpečia nie je rozhodujúci konkrétny bezpečnostný incident, ale celý komplex zdieľaných reprezentácií reality.

Shiloh et al. (2007) rozlišujú kognitívne a emocionálne reprezentácie bezpečia. V rámci kognitívnych reprezentácií uvádzajú 4 nasledujúce faktory – cenu (vnímané dôsledky bezpečnostných incidentov), vulnerabilitu (pravdepodobnosť výskytu incidentov), kontrolu (sebaúčinnosť vo vzťahu k incidentu), dôveru v autority (hodnotenie účinnosti bezpečnostných zložiek zabrániť incidentom). Z kognitívnych charakteristik sa pri hodnotení a vnímaní bezpečia ako skresľujúci faktor uplatňujú viaceré heuristiky, z nich najmä heuristika dostupnosti (Tversky, Kahneman, 1973). Respondenti výskumov vnímania bezpečia podceňujú pomerne komplikované otázky (napr. o pravdepodobnosti, že sa stanú obeťou trestného činu) a nahrádzajú ich pomerne jednoduchými predstavami z pamäti (obraz seba ako obeť trestného činu) (Jackson, 2008). Emocionálne reprezentácie rizika zahŕňajú prítomnosť nasledujúcich emocionálnych reakcií – zlosť, bezmocnosť, zúfalstvo, osamelosť, smútok, anxiety, bolesť. Výskum v tejto oblasti je navyše komplikovaný významnými interindividuálnymi, rodovými a vekovými rozdielmi napr. v miere anxiety, čo interferuje so skúmaním vnímania bezpečia.

Vo výskume vnímania bezpečia dominujú dve skupiny modelov. Prvú skupinu tvoria tzv. tradičné modely, ktoré sú založené na štúdiu sociodemografických premenných ako prediktorov vnímanej miery bezpečia. V tejto súvislosti boli zistené negatívnejšie hodnotenia bezpečia ženami (Callanan, Teasdale, 2009), mladými ľuďmi (Lane, Meeker, 2003), jedincami s nízkym dosiahnutým vzdelaním (Kennedy, Silverman, 1985) a obyvateľmi miest (Mela, 2003). Empiricky je táto oblasť konceptualizovaná prostredníctvom zisťovania otázok o priamej a nepriamej viktimizácii, napr. „*Stali ste sa obeťou trestného činu za posledných x rokov?*“, resp. „*Ako často máte obavy z toho, že váš dom bude vykradnutý?*“.

Druhú skupinu predstavujú tzv. alternatívne modely vnímania bezpečia, ktoré sa snažia prekonať obmedzenia tradičných modelov rozšírením problematiky o výskum konštruovania mentálnych reprezentácií rizika a s ním spojených konzekvencií na úrovni správania. Jedným z najznámejších je model psychosociálnych prediktorov vnímaného bezpečia (Van der Wurf, Van Staaldin, Stringer, 1989).

Uvedení autori identifikovali štyri nasledujúce faktory:

- a) atraktivita cieľa (presvedčenie jedinca, že mu hrozí nebezpečenstvo),
- b) negatívny úmysel (pripisovanie negatívnych úmyslov iným jedincom alebo skupinám),
- c) moc (miera kontroly nad potenciálnymi hrozbami),
- d) nebezpečná situácia (presvedčenie jedinca, že určitá situácia vyústi do osobnej viktimizácie).

Nezanedbateľnou je tiež otázka bezpečnosti lokality, v ktorej sa jedinec nachádza, resp. subjektívne vnímanie a hodnotenie závažnosti bezpečnostných incidentov. Do tejto skupiny tiež spadajú modely študujúce vzťah masmédií a vnímaného bezpečia (Heath, Gilbert, 1996). Z výskumu uvedených autorov vyplýva, že médiá venujú kriminalite nepomerne veľký mediálny priestor v porovnaní s ich výskytom. V tomto kontexte sú reakcie na rozličné kriminálne udalosti komplexným javom založeným na senzáciechtivosti, psychologických a sociálnych charakteristikách prijímateľov (zraniteľnosť, predchádzajúce skúsenosti, vzdelanie, sociálna izolácia).

Výskumy alternatívnych modelov vnímaného bezpečia však majú prevažne deskriptívny charakter a narážajú na veľké množstvo metodologických problémov – nejasné vymedzenie premenných a spôsobov ich merania.

Okrem uvedených modelov sa výskum orientuje aj na medzikultúrne rozdiely vnímania bezpečia vo vzťahu k objektívnym ukazovateľom.

V prezentovanom výskume sme vychádzali z tradičného modelu vnímania bezpečia v medzinárodnom kontexte. Zároveň sme chceli postihnúť vývinové tendencie uvedenej problematiky v čase.

6.2 Výskumný súbor

Analyzované dáta pochádzajú z piateho kola medzinárodného výskumného projektu *European Social Survey* (2010). Do analýz boli zahrnutí aj respondenti tých krajín, ktoré sa zúčastnili predchádzajúcich kôl projektu ESS (2002 – 2010). Výskumu sa zúčastnili obyvatelia vo veku 15 – 101 rokov ($M = 47,91$, $SD = 18,58$). Vo všetkých zúčastnených krajinách boli populačné výbery reprezentatívne. Následne boli dáta vážené vzhľadom na základné

populačné kritériá – rod, vek a vzdelanie. Základné údaje o respondentoch v jednotlivých krajinách uvádzame v tabuľke č. 6.1.

Tabuľka č. 6.1: Účastníci výskumu v jednotlivých krajinách a kolách ESS

Country	2002	2004	2006	2008	2010
Austria	2257	2256	2405	-	-
Belgium	1899	1778	1798	1760	1704
Bulgaria	-	-	1400	2230	2434
Cyprus	-	-	995	1215	1083
Czech Republic	1360	3026	-	2018	2386
Germany	2919	2870	2916	2751	3031
Denmark	1506	1487	1505	1610	1576
Estonia	-	1989	1517	1661	1793
Spain	1729	1663	1876	2576	1885
Finland	2000	2022	1896	2195	1878
France	1503	1806	1986	2073	1728
United Kingdom	2052	1897	2394	2352	2422
Greece	2566	2406	-	2072	2715
Croatia	-	-	-	-	1649
Hungary	1685	1498	1518	1544	1561
Switzerland	2040	2141	1804	1819	1506
Ireland	2046	2286	1800	1764	2576
Israel	2499	-	-	2490	2294
Italy	1207	1529	-	-	-
Luxembourg	1552	1635	-	-	-
Netherlands	2364	1881	1889	1778	1829
Norway	2036	1760	1750	1549	1548
Poland	2110	1716	1721	1619	1751
Portugal	1511	2052	2222	2367	2150
Russia	-	-	2437	2512	2595
Sweden	1999	1948	1927	1830	1497
Slovenia	1519	1442	1476	1286	1403
Slovakia	-	1512	1766	1810	1856
Turkey	-	1856	-	2416	-
Ukraine	-	2031	2002	1845	1931
Total	42359	48487	43000	51142	50781

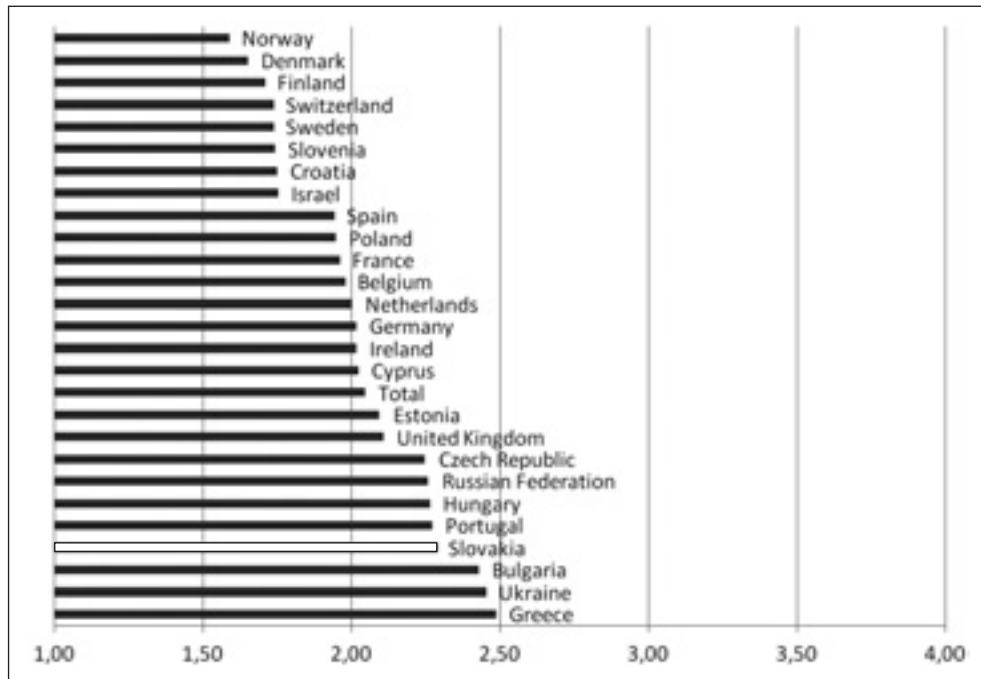
Pre účely výskumu sme z dotazníka projektu ESS použili otázky týkajúce sa priamej a nepriamej viktimizácie. Problematika nepriamej viktimizácie bola skúmaná na základe hodnotenia individuálnej bezpečnosti v konkrétnom bezpečnostnom prostredí pomocou otázky: „*Ako bezpečne sa cítite, alebo by ste sa cítili, prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?*“ (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená veľmi bezpečne a 4 vôbec nie bezpečne). Zároveň boli zisťované očakávania respondentov vo vzťahu do budúcnosti prostredníctvom dvoch otázok mapujúcich majetkovú a násilnú kriminalitu – „*Ako často, ak vôbec, máte obavy z toho, že váš dom/byt bude vykradnutý?*“ a „*Ako často, ak vôbec, sa obávate toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu?*“ (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená vždy a 4 nikdy).

Problematika priamej viktimizácie bola sledovaná pomocou položky: „*Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?*“ (odpovede áno – nie).

6.3 Vnímaná bezpečnosť

V prvej časti analýzy sme sa sústredili na problematiku vnímanej bezpečnosti v medzinárodnom kontexte. V tejto súvislosti sme uskutočnili komparáciu priemerných hodnotení

Graf č. 6.1: Priemery odpovedí respondentov na otázku „*Ako bezpečne sa cítite, alebo by ste sa cítili, prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?*“ (dáta sú zoradené zostupne)

otázky „Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?“ Výsledky uvádzame v grafe č. 6.1.

Tabuľka č. 6.2: Priemery odpovedí na otázku „Ako bezpečne sa cítite, alebo by ste sa cítili, prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?“ v jednotlivých krajinách

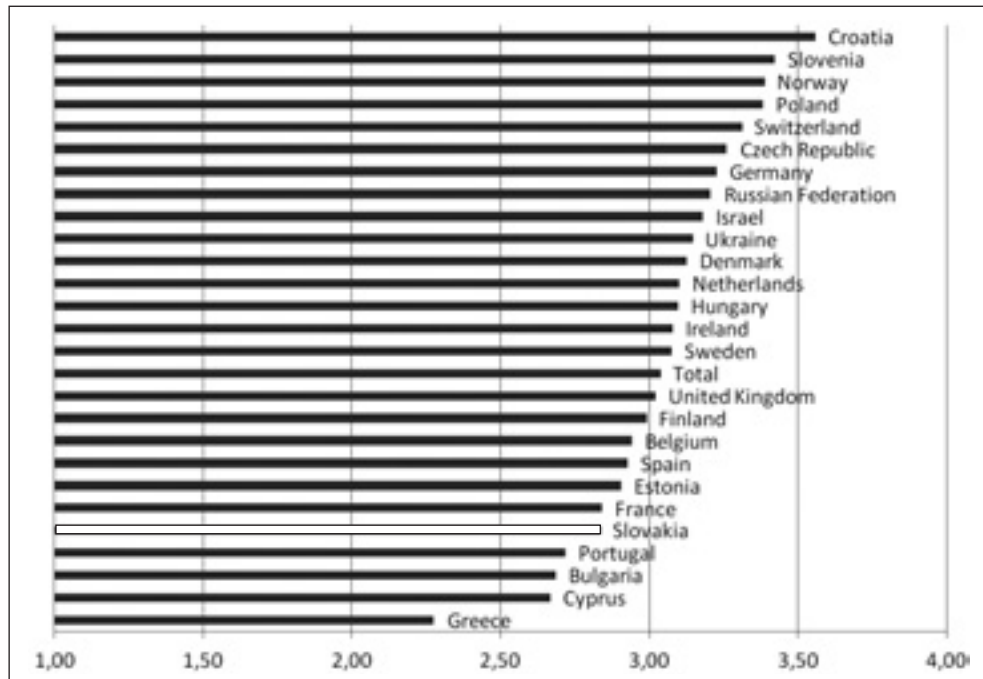
Country – Year	2002	2004	2006	2008	2010	Tendencia
Austria	1,65	1,85	1,93	-	-	-
Belgium	2,05	2,04	2,03	2,00	1,98	+
Bulgaria	-	-	2,59	2,51	2,42	+
Cyprus	-	-	1,76	1,83	2,02	-
Czech Republic	2,37	2,34	-	2,23	2,25	=
Germany	2,12	2,11	2,04	2,00	2,02	=
Denmark	1,62	1,70	1,69	1,72	1,65	=
Estonia		2,35	2,34	2,24	2,10	+
Spain	2,12	2,03	2,00	2,04	1,95	+
Finland	1,77	1,75	1,75	1,75	1,71	=
France	2,10	2,02	2,01	1,94	1,96	+
United Kingdom	2,33	2,29	2,28	2,23	2,11	+
Greece	2,20	2,10	-	2,38	2,47	-
Croatia	-	-	-	-	1,75	
Hungary	2,26	2,24	2,10	2,31	2,28	=
Switzerland	1,84	1,82	1,84	1,75	1,74	=
Ireland	2,13	2,14	2,19	1,97	2,02	=
Israel	1,75	-	-	1,73	1,74	=
Italy	2,12	2,17	-	-	-	
Luxembourg	1,95	2,13	-	-	-	
Netherlands	2,08	2,07	2,07	2,05	2,00	=
Norway	1,65	1,64	1,60	1,60	1,60	=
Poland	2,23	2,20	2,10	1,99	1,95	+
Portugal	2,22	2,11	2,10	2,28	2,27	-=
Russia	-	-	2,46	2,42	2,26	+
Sweden	1,81	1,88	1,80	1,75	1,75	=
Slovenia	1,82	1,82	1,84	1,86	1,75	=
Slovakia	-	2,40	2,31	2,29	2,29	=
Turkey	-	2,24	-	2,22	-	
Ukraine	-	2,58	2,66	2,59	2,46	+

Ako vyplýva z výsledkov medzinárodného porovnania, účastníci výskumu hodnotili úroveň vnímanej bezpečnosti v jednotlivých krajinách rozdielne, čo implikuje interpretáciu odlišnej úrovne bezpečnosti v jednotlivých krajinách. Ako najviac bezpečné posudzovali svoje okolie respondenti severských krajín Európy – Nórska, Dánska a Fínska. Naopak, najnižšie hodnotenia bezpečnostného prostredia vykazovali respondenti z Grécka, Ukrajiny a Maďarska. Aj výsledky slovenských respondentov patrili do tejto skupiny.

V tejto súvislosti nás tiež zaujímalo, do akej miery je vnímanie bezpečia v jednotlivých krajinách stabilné v čase, preto sme uskutočnili porovnanie priemerných hodnotení vnímaného bezpečia s predchádzajúcim obdobím. Komparácia údajov v jednotlivých krajinách v sledovanom období priniesla zmiešané výsledky. V približne polovici krajín sme zaznamenali relatívne stabilné hodnotenia bezpečnostnej situácie. V takmer jednej tretine krajín sme identifikovali trend zlepšujúcej sa úrovne vnímaného bezpečia. Negatívne hodnotenia bezpečia sme zaznamenali v Rakúsku, na Cypre a v Grécku.

Dalším indikátorom pocitu bezpečia sú otázky sledujúce očakávania respondentov do budúcnosti. V nadväznosti na predchádzajúcu otázku boli ako nasledujúci indikátor problematiky bezpečnosti monitorované obavy z majetkovej trestnej činnosti prostredníctvom otázky: „Ako často, ak vôbec, máte obavy z toho, že váš dom/byt bude vykradnutý?“ (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená vždy a 4 nikdy). Výsledky uvádzame v grafe č. 6.2.

Graf č. 6.2: Priemery odpovedí respondentov na otázku „Ako často, ak vôbec, máte obavy z toho, že váš dom/byt bude vykradnutý?“
(dáta sú zoradené zostupne)

Tabuľka č. 6.3: Priemery odpovedí na otázku „Ako často, ak vôbec, máte obavy z toho, že váš dom/byt bude vykradnutý?“ v jednotlivých krajinách

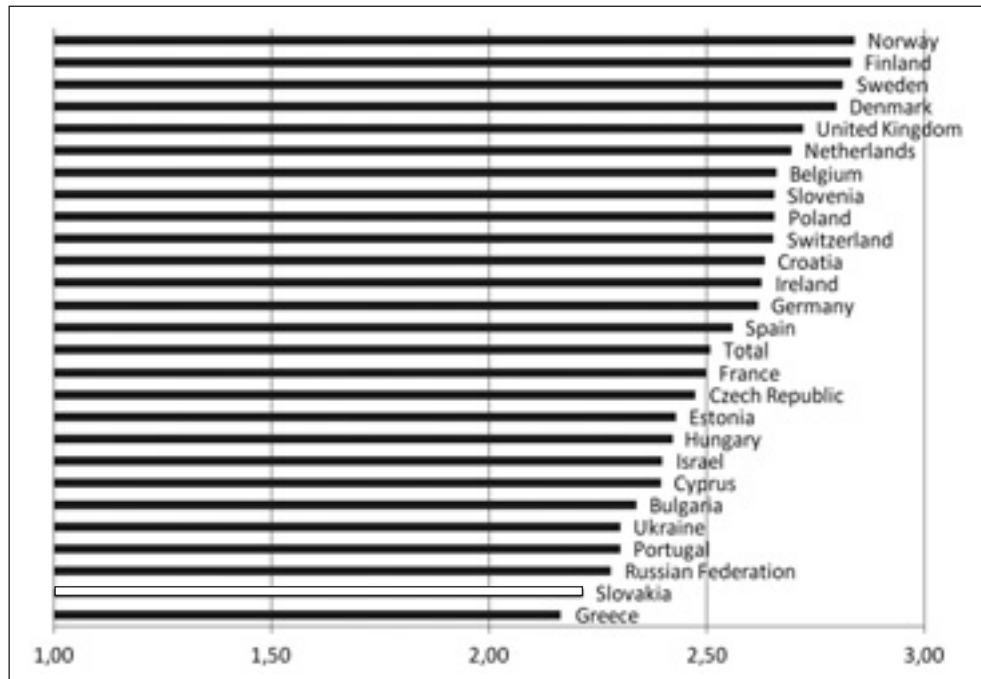
Country – Year	2006	2008	2010	Tendencia
Austria	3,20			
Belgium	2,87	2,88	2,93	=
Bulgaria	2,58	2,64	2,70	+
Cyprus	3,21	3,09	2,64	-
Czech Republic		3,26	3,27	=
Germany	3,22	3,19	3,22	=
Denmark	3,24	3,13	3,12	=
Estonia	2,86	2,86	2,90	=
Spain	2,86	2,96	2,93	=
Finland	3,04	3,08	3,01	=
France	2,71	2,83	2,84	=
United Kingdom	2,84	2,87	3,02	+
Greece		2,53	2,28	-
Croatia			3,56	
Hungary	3,16	3,04	3,10	=
Switzerland	3,31	3,36	3,31	=
Ireland	2,94	2,93	3,07	+
Israel		3,10	3,18	+
Netherlands	3,15	3,14	3,10	=
Norway	3,48	3,47	3,39	=
Poland	3,20	3,29	3,39	+
Portugal	2,96	2,83	2,72	-
Russia	2,97	3,07	3,20	+
Sweden	3,04	3,09	3,08	=
Slovenia	3,24	3,27	3,40	+
Slovakia	2,83	2,86	2,83	=
Turkey		3,02		
Ukraine	3,04	3,00	3,14	+
Total	3,04	3,02	3,04	=

Distribúcia odpovedí respondentov bola v porovnaní s predchádzajúcou otázkou mierne odlišná. Kým najväčšie obavy z vykradnutia vykazovali respondenti Grécka, Cypru a Bulharska, najmenšie obavy prezentovali respondenti z Chorvátska, Slovinska a Nórska. Zaujímavé sú v tejto súvislosti odpovede slovenských respondentov, ktorí vyjadrovali pomerne veľké obavy z vykradnutia, pričom respondenti z Maďarska, Českej republiky a Poľska boli oveľa optimistickejší. Aj v tejto oblasti sme následne sledovali vývojové trendy v porovnaní s predchádzajúcim obdobím.

Ako vyplýva z výsledkov medzinárodného porovnania, vo väčšine krajín boli očakávania majetkovej kriminality relatívne stabilné v čase. Negatívne výhľady sme zaznamenali v Grécku, na Cypre a v Portugalsku. Naopak pozitívne očakávania sme identifikovali na Ukrajine, v Slovinsku a Rusku. Očakávania slovenských respondentov boli v sledovanom období identické.

V tejto časti bola navyše skúmaná problematika vplyvu obáv z majetkovej kriminality na kvalitu života respondentov. Tí z respondentov, ktorí v predchádzajúcej otázke vykazovali obavy z vykradnutia (odpovede 1 až 3), boli následne dopytovaní na dopad obáv z vykradnutia na kvalitu ich života (skóre vypočítané zo škály 1 – 3, kde 1 znamená vážny dopad a 3 žiaden dopad). Výsledky uvádzame v grafe č. 6.3. Ako naznačujú výsledky, respondenti všetkých zúčastnených krajín hodnotili obavy z vykradnutia ako marginálne vo vzťahu ku

Graf č. 6.3: Priemery odpovedí respondentov na otázku „Majú tieto obavy z toho, že váš dom/byt bude vykradnutý, dopad na kvalitu vášho života?“
(dáta sú zoradené zostupne)

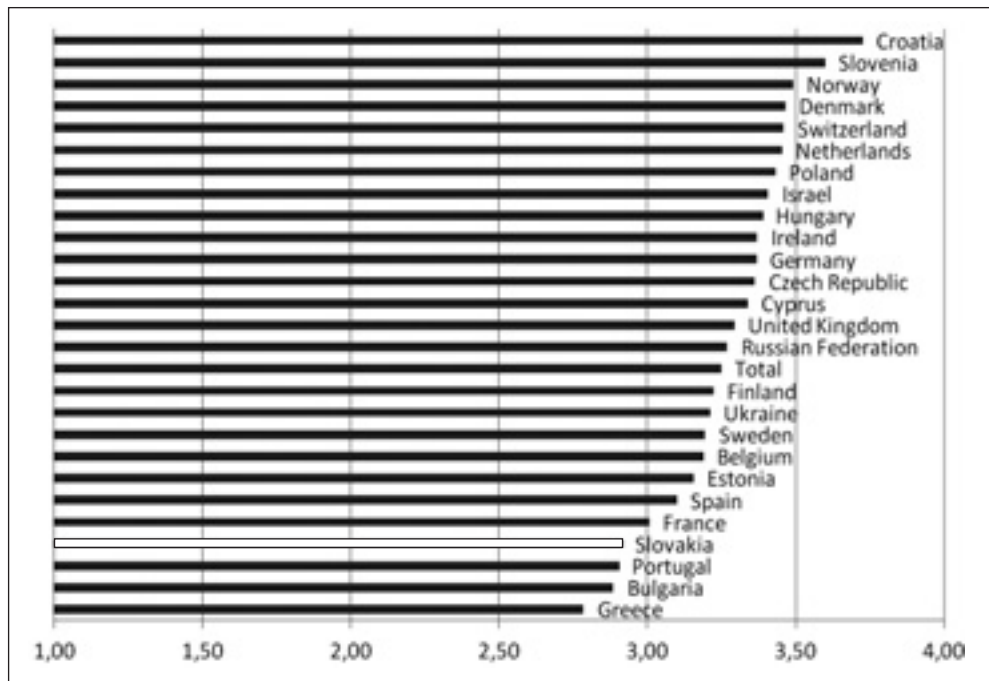

kvalite ich života. Výsledky slovenských respondentov v tomto kontexte vykazovali väčšiu závažnosť obáv z vykradnutia v porovnaní s respondentmi z iných krajín.

Odlíšnym ukazovateľom percepcie bezpečia je monitorovanie obáv respondentov z toho, že sa stanú obeťou násilného trestného činu. Kým v prípade krádeže je rizikom odcudzenie, resp. poškodenie majetku, násilná kriminalita má priamy dopad na život, zdravie a integritu jedinca. S tým súvisí aj vplyv hrozby násilia na každodenné aktivity jednotlivcov, najmä však na potenciálne zraniteľné skupiny. Uvedená problematika bola skúmaná prostredníctvom otázky „Ako často, ak vôbec, sa obávate toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu?“ (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená vždy a 4 nikdy). Z výsledkov (graf č. 6.4) je zrejmé, že najmenšie obavy sme zaznamenali u respondentov v Chorvátsku, Slovinsku, Nórsku a Dánsku. Respondenti v Chorvátsku a Slovinsku takmer nepociťovali obavy z násilia. Naopak, zvýšené obavy z násilného trestného činu vykazovali respondenti v Rusku a Grécku. Zaujímavé sú pomerne zvýšené obavy respondentov na Slovensku.

Medzinárodnú komparáciu obáv z násilnej kriminality prezentujeme v tabuľke č. 6.4. Aj v tomto prípade sa potvrdilo, že v rámci každého kola existovali významné rozdiely v hodnoteniach bezpečnosti medzi krajinami. Pri hodnotení stability názorov v čase boli výsledky opäť zmiešané, pričom hodnotenia respondentov väčšiny krajín boli v jednotlivých kolách projektu ESS rovnaké.

Graf č. 6.4: Priemery odpovedí respondentov na otázku „Ako často, ak vôbec, sa obávate toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu?“ (dáta sú zoradené zostupne)

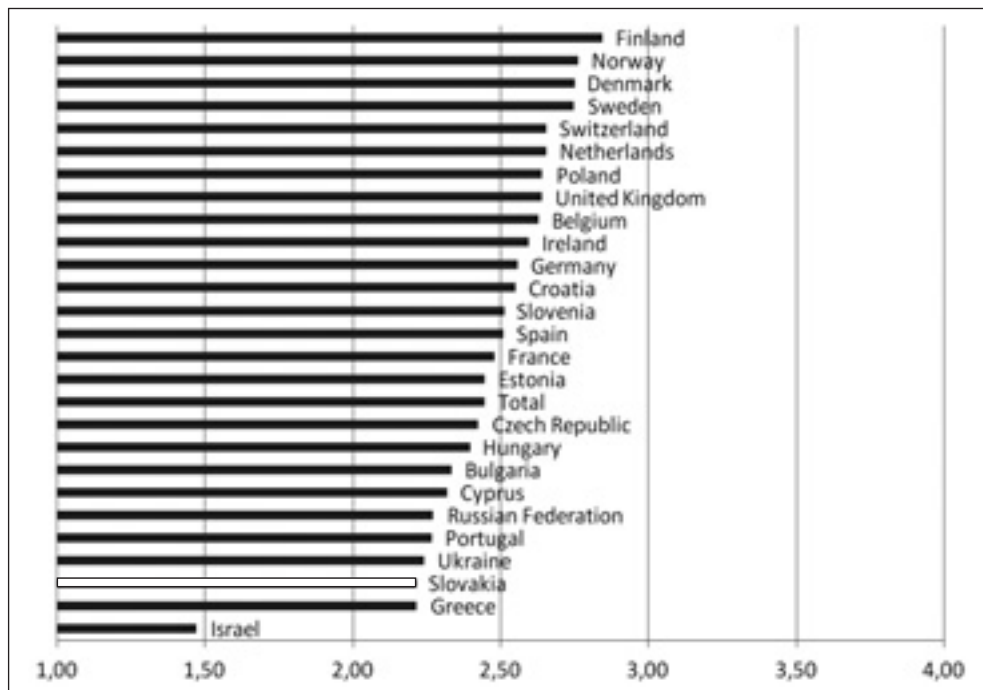

Tabuľka č. 6.4: Analýza rozptylu priemerných hodnotení otázky „Ako často, ak vôbec, sa obávate toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu?“ v jednotlivých krajinách

Country –Year	2006	2008	2010	Tendencia
Slovenia	3,48	3,49	3,59	+
Norway	3,53	3,47	3,49	=
Denmark	3,48	3,42	3,47	=
Switzerland	3,42	3,42	3,46	=
Netherlands	3,42	3,41	3,46	=
Poland	3,25	3,34	3,44	+
Hungary	3,47	3,31	3,39	=
Germany	3,32	3,35	3,37	=
Ireland	3,3	3,3	3,36	=
UK	3,13	3,12	3,29	+
Finland	3,24	3,16	3,25	=
Ukraine	3,1	3,1	3,21	+
Sweden	3,16	3,18	3,2	=
Belgium	3,11	3,14	3,19	=
Estonia	3,13	3,08	3,15	=
Spain	3,01	3,12	3,1	=
France	2,97	3,03	3	=
Portugal	3,14	3,08	2,91	-
Slovakia	2,97	2,96	2,91	=

Pri overovaní súvislostí medzi obavou z násilnej kriminality a kvalitou života respondentov mali priemerné hodnotenia negatívnejšiu valenciu v porovnaní s majetkovou kriminalitou. Hrozba násilia vo vzťahu ku kvalite života bola najnižšia v severných krajinách – Fínsku, Nórsku, Dánsku a Švédsku. Naopak, jednoznačne negatívne hodnotenia sme zaznamenali v Izraeli. Aj priemerné hodnotenia slovenských respondentov patrili do skupiny negatívnych.

Graf č. 6.5: Priemery odpovedí respondentov na otázku „Majú vaše obavy z toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu, dopad na kvalitu vášho života?“ (dáta sú zoradené zostupne)

6.4 Evidovaná bezpečnosť

Samostatným spôsobom skúmania vnímanej bezpečnosti je monitoring osobnej skúsenosti s kriminalitou. Tento typ otázok predstavuje meranie priamej viktimizácie a nie je predmetom sociálnej reprezentácie reality, resp. postojov jedincov. Aj napriek tomu, že v prezentovanej kapitole uvádzame tento typ zisťovania po otázkach vnímania bezpečnosti, vo výskume im z metodologických dôvodov predchádza. Problematiku priamej viktimizácie sme sledovali pomocou otázky „Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?“ (odpovede áno – nie). Výsledky analýzy uvádzame v nasledujúcom grafe č. 6.6 a tabuľke č. 6.5.

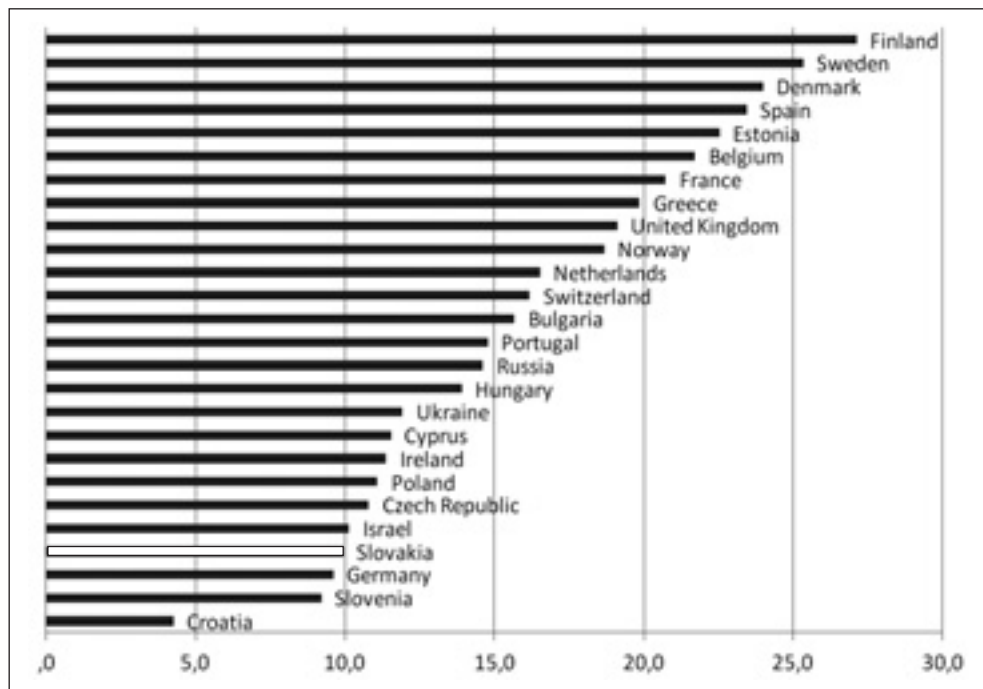
Z prezentovaných údajov vyplýva odlišná distribúcia odpovedí respondentov v porovnaní s otázkami nepriamej viktimizácie. Najviac skúseností s kriminalitou v piatom kole ESS sme identifikovali v severských krajinách – vo Fínsku a Švédsku, kde viac ako 25 % respondentov vykazovalo uvedené skúsenosti. Najbezpečnejšie krajiny sú v tomto kontexte Chorvátsko, Slovinsko a Nemecko. Aj skúsenosti slovenských respondentov boli obdobné, pretože len každý desiaty respondent sa stal obeťou trestného činu.

Údaje o evidovanej bezpečnosti významne variujú medzi krajinami, čo potvrdzuje vyššie uvedené zistenia. Zároveň sme vo viac ako polovici krajín zaznamenali relatívne stabilné podiely viktimizovaných respondentov. V šiestich krajinách evidujeme zlepšenie bezpečnostnej situácie.

Tabuľka č. 6.5: Komparácia hodnotení otázky „Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?“ v jednotlivých krajinách (údaje predstavujú podiel kladných odpovedí na otázku)

Country –Year	2006	2008	2010	Tendencia
Slovenia	13,5	11,4	9,2	+
Germany	9,9	9,5	9,6	=
Slovakia	14,6	9,3	10	+=
Poland	18,7	14,9	11,1	+
Ireland	20,7	17,4	11,4	+
Ukraine	16,5	13	11,9	+
Hungary	13,8	12,4	13,9	=
Portugal	12,8	13,6	14,8	=
Switzerland	17,6	14,6	16,2	=
Netherlands	18,5	18,8	16,5	=
Norway	22	20,2	18,7	=
UK	22,1	24,3	19,1	+
France	25,9	24,9	20,7	+
Belgium	25	24,1	21,7	=
Estonia	25	25,2	22,6	=
Spain	20,3	19,3	23,5	=-
Denmark	25	22,9	24	=
Sweden	24,7	24,2	25,3	=
Finland	29	27,4	27,1	=

Graf č. 6.6: Komparácia odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách na otázku „Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?“ (údaje predstavujú podiel kladných odpovedí)

6.5 Evidovaná a vnímaná bezpečnosť

Na základe vyššie uvedených zistení sme analyzovali súvislosti medzi evidovanou a vnímanou bezpečnosťou. Výsledky korelačnej analýzy potvrdili paradox predchádzajúcich výsledkov. Ako vyplýva z tabuľky č. 6.5, osobná skúsenosť respondentov s kriminalitou na Slovensku je relatívne nízka. Iba 9 až 15 % respondentov vykazovalo osobnú skúsenosť s vlámaním alebo s fyzickým útokom, kým v európskom priemere uvedená evidencia dosahuje hodnoty 17 % – 19 %.

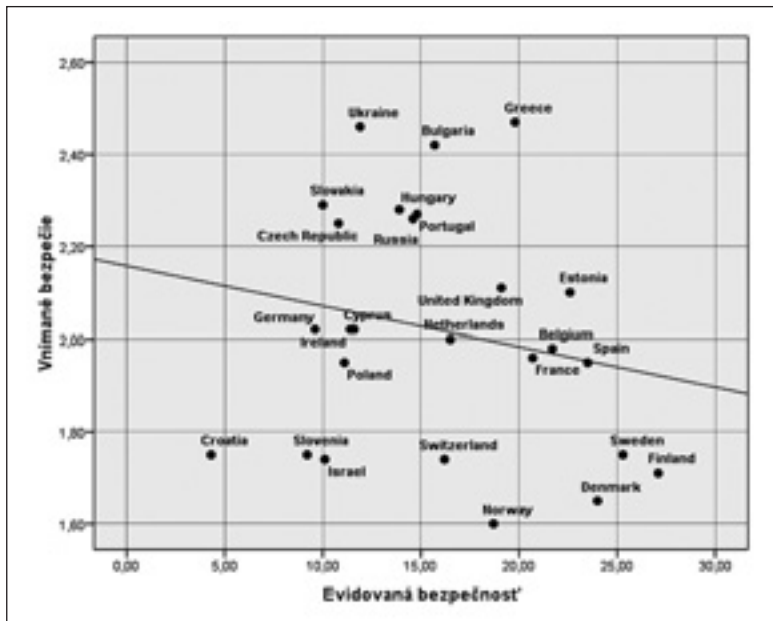
Paradoxným zistením je súvislosť medzi osobnou skúsenosťou s kriminalitou a hodnotením bezpečnostnej situácie v jednotlivých krajinách. Z hodnotení konkrétneho bezpečnostného prostredia vyplýva, že Slovensko v tomto parametri získalo spolu s ďalšími východoeurópskymi krajinami najnižšie hodnotenia vnímanej bezpečnosti, ale zároveň relatívne pozitívne hodnotenia evidovanej bezpečnosti. Vzájomnú súvislosť oboch premenných uvádzame v tabuľke č. 6.6.

Tabuľka č. 6.6: *Vzájomná súvislosť odpovedí na otázky „Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?“ a „Ako bezpečne sa cítite prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?“*

	<i>Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?</i>			
	Year	2006	2008	2010
<i>Ako bezpečne sa cítite prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?</i>	Pearson Correlation	-,069**	-,064**	-,059**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
	N	35259	35776	35173

Grafickú ilustráciu uvedeného z roku 2010 reprezentuje graf č. 6.7. Z jeho údajov je zrejmé, že vo viacerých krajinách, kde respondenti zaznamenali oveľa viac kriminálnych incidentov ako na Slovensku, hodnotia konkrétnu bezpečnostnú situáciu pozitívnejšie. Zaujímavým príkladom je v tomto kontexte Fínsko. Z jeho výsledkov vyplýva, že až 29 % respondentov bolo za posledných 5 rokov obeťou násillia alebo fyzického útoku a napriek tomu hodnotia prostredie, v ktorom žijú, ako bezpečné.

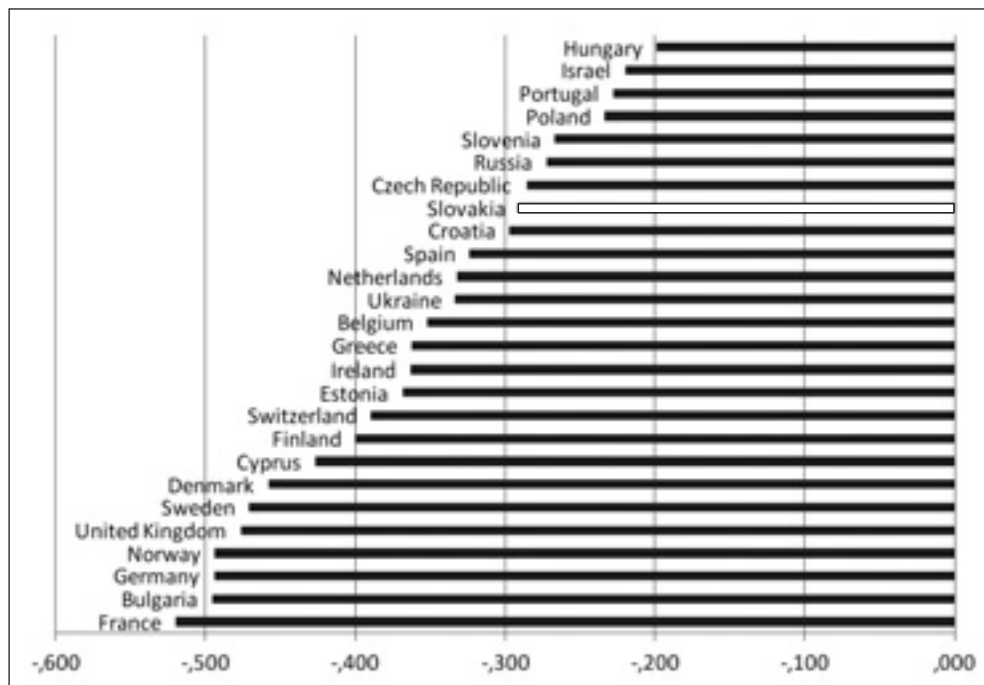
Graf č. 6.7: *Súvislosť medzi hodnotením vnímanej a evidovanej bezpečnosti ESS 2010*

6.6 Sociodemografické charakteristiky a vnímanie bezpečia

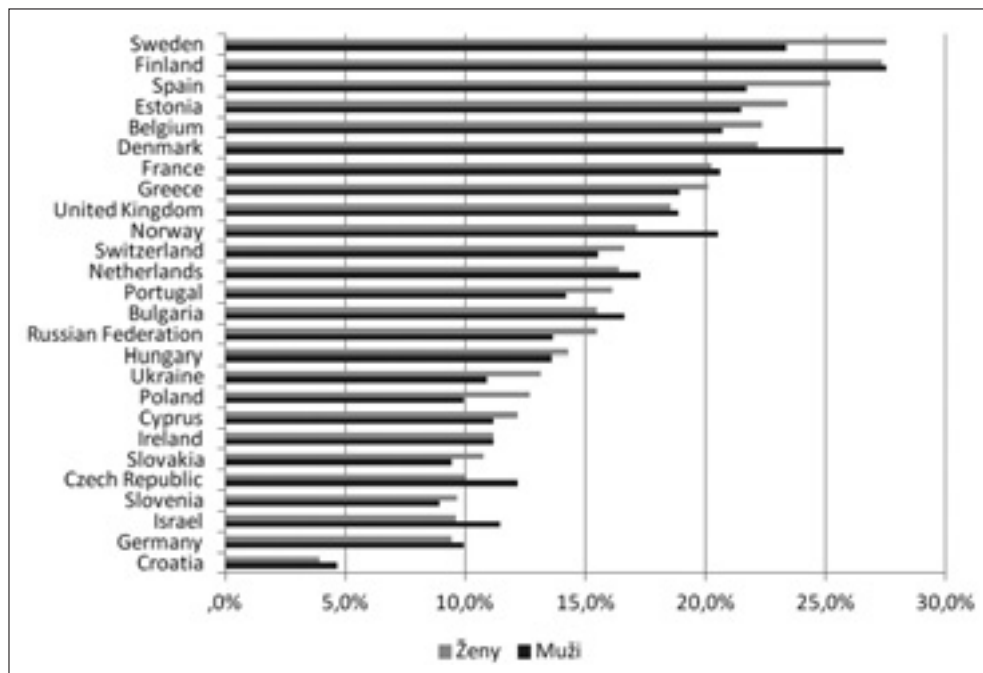
Ako uvádzajú Schafer, Huebner, Bynum (2006), väčšina výskumov priamej ako aj nepriamej viktimizácie referuje o väčšom strachu z kriminality u žien v porovnaní s mužmi. Prvé štúdie v tejto oblasti referovali o zistených rozdieloch ako dôsledku demografických charakteristík ako aj skúseností s kriminalitou. V neskoršom období sa do popredia dostali modely, ktoré zahŕňali ďalšie premenné, ako napr. sexuálna kriminalita, starostlivosť o deti a blízkych, miera kriminality, stabilita prostredia, neporiadok. Viaceré výskumy však narážali na metodologické obmedzenia, akými boli najmä nereprezentatívne výbery respondentov. Bez ohľadu na dôvody rozdielov vo vnímaní bezpečia nás zaujímalo, či existujú rozdiely v hodnoteniach bezpečia mužov a žien, resp. či sú uvedené rozdiely kultúrne univerzálne. V prvej časti analýzy sme porovnávali priemerné hodnotenia mužov a žien na otázku: „*Ako bezpečne sa cítite, alebo by ste sa cítili, prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?*“ Výsledky uvádzame v grafe č. 6.8. Ako vyplýva z uvedených výsledkov, vo všetkých zúčastnených krajinách ženy vykazovali významne negatívnejšie hodnotenia v porovnaní s mužmi.

Graf č. 6.8: Rozdiely priemerných odpovedí mužov a žien na otázku „*Ako bezpečne sa cítite, alebo by ste sa cítili, prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?*“

Zároveň sme v tejto časti zisťovali, do akej miery sa líšia muži a ženy v skúsenostiach s kriminalitou. Výsledky analýzy prezentujeme v grafe č. 6.9. Aj napriek tomu, že variancia výsledkov bola veľká, ani v jednej z uvedených krajín sme nezistili významné rozdiely v skúsenostiach s majetkovou a násilnou kriminalitou medzi mužmi a ženami.

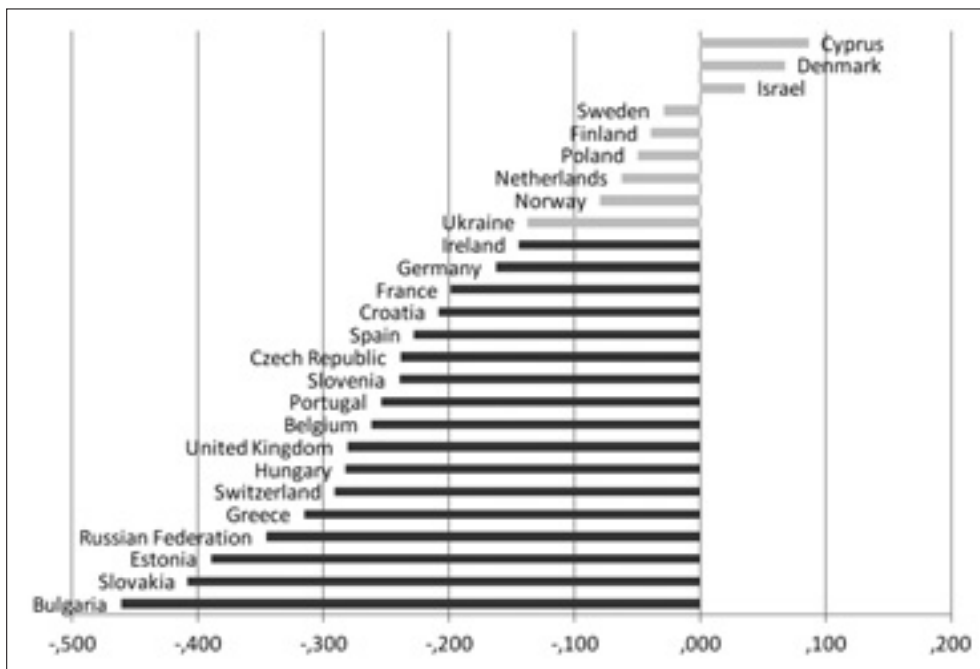
Graf č. 6.9: Komparácia odpovedí mužov a žien v jednotlivých krajinách na otázku „Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?“ (údaje predstavujú podiel kladných odpovedí na otázku)

V nadväznosti na zistenia Oha a Kima (2009), ktorí referujú o väčšom strachu z kriminality u starších osôb v porovnaní s mladšími, sme tento predpoklad overovali. Oh a Kim uvádzajú viaceré koncepcie, ktoré spomínané predpoklady podporujú. Medzi inými je to väčšia zraniteľnosť starších ľudí, obmedzená schopnosť brániť sa voči napadnutiu, menšia schopnosť kontrolovať situáciu. Samostatnú skupinu v tejto súvislosti tvoria inhibičné faktory ako sociálne siete, senzitivita voči kriminalite, väčšie množstvo skúseností a pod. Výskumne sme predpoklad o súvislostiach veku a miere viktimizácie overovali komparáciou

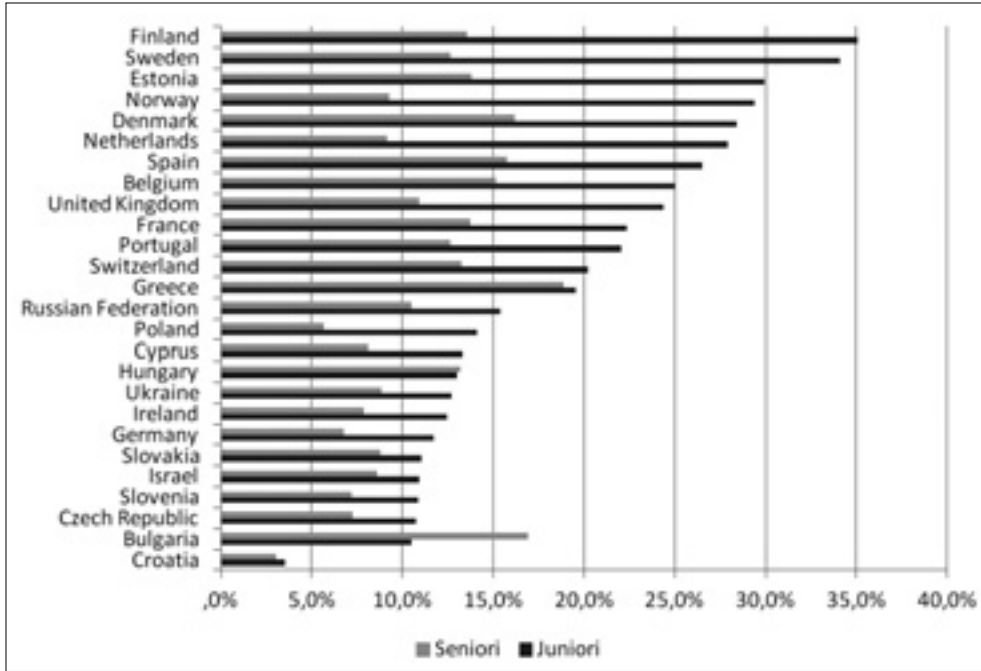
jednotlivých vekových skupín. Pre prehľadnosť uvádzame v grafe 6.10 len skupiny juniorov (15 – 24) a seniorov (65+). Ako naznačujú výsledky, vo väčšine krajín sme zaznamenali negatívnejšie hodnotenia v skupine seniorov, avšak výsledky medzinárodného porovnania neboli jednoznačné. V prípade troch krajín – Cypru, Dánska a Izraela sme identifikovali negatívnejšie hodnotenia mladšej vekovej skupiny, avšak štatisticky nepotvrdené.

Graf č. 6.10: Rozdiely priemerných odpovedí skupiny juniorov (15 – 24) a seniorov (65+) na otázku „Ako bezpečne sa cítite, alebo by ste sa cítili, prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?“

Komparácia odpovedí skúmaných vekových skupín vo vzťahu k skúsenostiam s kriminalitou priniesla zaujímavé zistenia. Vo väčšine krajín sme zaznamenali viac skúseností s kriminalitou u mladšej vekovej skupiny (graf č. 6.11). Iba v jednej krajine – Bulharsku, sme identifikovali opačnú skúsenosť. Aj napriek dominancii negatívnych hodnotení bezpečia seniormi, väčšie skúsenosti s kriminalitou majú juniory. To nám nepriamo potvrdzuje ďalší paradox o absencii vzťahov medzi vnímaným a evidovaným bezpečím. Z uvedených údajov je zrejmé, že percepčia bezpečia je podmienená aj sociodemografickými charakteristikami, ktoré si vyžadujú detailnejšiu analýzu.

Graf č. 6.11: Komparácia odpovedí juniorov a seniorov v jednotlivých krajinách na otázku „Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?“ (údaje predstavujú podiel kladných odpovedí na otázku)

Záver

Z prezentovaných údajov vyplýva niekoľko obsahových a metodologických záverov. Z obsahového hľadiska bolo hodnotenie bezpečnostnej situácie Európanmi podmienené regionálne. Opakovane sa potvrdili relatívne pozitívne hodnotenia respondentov zo severu Európy a naopak negatívnejšie hodnotenia obyvateľov strednej a východnej Európy.

Hodnotenie bezpečnostnej situácie na Slovensku bolo v porovnaní s ostatnými účastníkmi výskumu relatívne nízke. V uvedenej oblasti sa ako zaujímavé javia zistenia o absencii vzťahu medzi osobnou skúsenosťou s kriminalitou a hodnotením bezpečnostnej situácie. Je teda zrejmé, že existujú rozdiely medzi subjektívnymi a objektívnymi hodnoteniami bezpečnostnej situácie. Absencia vzťahu medzi objektívnymi a subjektívnymi mierami nepriamo potvrdzuje existenciu ďalších sprostredkujúcich premenných – facilitátorov a inhibítorov, a osobná skúsenosť na nich participuje len čiastkovo. Analýza sociodemografických charakteristík potvrdila ich význam pri výskume bezpečia. Kým ženy vykazovali výrazne negatívnejšie hodnotenie bezpečnostnej situácie, rozdiely v skúsenostiach s kriminalitou sme nezaznamenali. Štruktúra odpovedí podľa veku nepotvrdila vulnabilitu starších ve-

kových skupín. Aj v tomto prípade sa líšili odpovede ohľadom všeobecného bezpečia, ktoré negatívnejšie vnímali seniori s väčšími skúsenosťami s kriminalitou, o ktorých referovali mladší respondenti.

Z pohľadu metodológie výskumu bezpečnosti je uplatnenie tradičného modelu skúmania bezpečnosti obmedzené postojmi a sociálnymi reprezentáciami respondentov. Uvedený predpoklad potvrdzuje diametrálna odlišnosť miery vnímanej a evidovanej bezpečnosti.

Otvorenou v tejto súvislosti zostáva otázka validity tradičných spôsobov merania percepcie bezpečnosti, pretože respondenti si častokrát majú predstaviť situácie, s ktorými sa nestretávajú, alebo sa vôbec nestretli – napr. používaná otázka o prechádzke po zotmení.

7.1 Úvod do problematiky

Monitorovanie hodnotových orientácií Európanov predstavuje stabilnú súčasť projektu ESS vo všetkých zrealizovaných kolách. Výskum hodnôt v projekte ESS vychádza zo škály ľudských hodnôt S. H. Schwartz (2003), ktorá je založená na autorovej teórii hodnôt (1992, 1994). Uvedená teória patrí medzi najprepracovanejšie koncepcie súčasnej psychológie hodnôt a zároveň reflektuje medzikultúrne špecifiká v hodnotových orientáciách. Skúmanie hodnôt, resp. hodnotových orientácií, nadväzuje na intenzívny výskum postojov a správania jednotlivcov, skupín, inštitúcií ako aj kultúr. Hodnoty v tomto kontexte predstavujú relatívne stabilné charakteristiky vo forme presvedčení, abstraktných, transsituačných cieľov, motivačných konštruktov, štandardov a kritérií. Na individuálnej úrovni hodnoty ovplyvňujú správanie, variujú podľa dôležitosti, čím vytvárajú špecifické zoskupenia. Aj napriek tomu, že má výskum hodnôt v spoločenských vedách pomerne dlhú tradíciu, doposiaľ v tejto oblasti nejestvuje konsenzus. Ako uvádza V. Poliach (2007), súvisí to najmä s transdisciplináritou výskumu hodnôt, neexistenciou všeobecne uznávanej teórie hodnôt ako aj terminologickou nejasnosťou v tejto oblasti.

Schwartzova teória hodnôt vychádza z nasledujúcich predpokladov. *Hodnoty* sú presvedčenia – sú to presvedčenia spojené neoddeliteľne s emóciami a nie objektívne, „chladné“ myšlienky. Keď sú hodnoty aktivované, či už sú nami uvedomované alebo nie, vyvolávajú pozitívne alebo negatívne pocity. U tých ľudí, pre ktorých je nezávislosť dôležitá hodnota, nastáva stav negatívneho napätia v momente, keď je ich sloboda ohrozená. Sú nahnevaní alebo zúfalí, keď sú bezmocní v snahe túto svoju nezávislosť ochrániť, ale sú spokojní a veselí, ak ich nezávislosť ostáva napriek mnohým ohrozeniam zachovaná.

Hodnoty sú stimulujúce konštrukty – týkajú sa želaných cieľov, ktoré sa ľudia snažia dosiahnuť. Napríklad *spravodlivosť* je želaný cieľ pre väčšinu ľudí z väčšiny spoločností, tak isto ako zdravie, ochota a úspech. A taktiež *spravodlivosť*, zdravie, ochota a úspech sú všetko hodnoty. Hodnoty, ktoré sú dôležité pre osobu, podnecujú zodpovedajúce konanie/a.

Hodnoty svojím rozsahom presahujú špecifické akcie a situácie. Sú to abstraktné ciele – poslušnosť a čestnosť sú napríklad hodnoty, ktoré sú dôležité v práci alebo v škole, pri športe alebo obchode, s rodinou, kamarátmi alebo cudzími. Abstraktná povaha hodnôt ich dostatočne odlišuje od iných konceptov ako sú normy a postoje, ktoré sa zvyčajne týkajú špecifických činností, objektov alebo situácií.

Hodnoty sú vodiacim princípom pri výbere alebo ohodnotení (ocenení) činností, plánov, ľudí a udalostí – to znamená, že hodnoty nám slúžia ako štandardy alebo kritériá. Zvažujeme, či činnosti, plány, ľudia a udalosti sú dobré alebo zlé, oprávnené alebo neoprávnené, stojace za snažením alebo odmietnutím v závislosti od toho, či uľahčujú alebo sťažujú dosiahnutie hodnôt. Dopad našich hodnôt na naše každodenné rozhodnutia je zriedkakedy vedo-

mý. Uvedomujeme si naše hodnoty vtedy, keď činnosti alebo úsudky, o ktorých premýšľame, majú konfliktné dôsledky na iné hodnoty, ktoré považujeme za dôležité.

Hodnoty sú zoradené podľa vzájomnej dôležitosti jedna za druhou – ľudské hodnoty si utvárajú prikázaný systém prednostných hodnôt, ktoré ich následne charakterizujú ako individuality. Prisudzujú väčšiu dôležitosť spravodlivosti alebo úspechu, originalite alebo tradícii, materiálnemu bohatstvu alebo spiritualite? Tento hierarchický znak hodnôt ich takisto odlišuje od noriem a postojov.

Základnou vlastnosťou hodnôt je ich motivačný charakter, ktorý jednotlivé hodnoty navzájom odlišuje a zameriava na rozličné ciele. Schwartz vytvoril kruhový model, ktorý reprezentuje 10 rozličných hodnotových orientácií. Kruhový model navyše vyjadruje vzájomné vzťahy medzi jednotlivými hodnotovými orientáciami. Podobné hodnoty sa nachádzajú vedľa seba a naopak, protikladné hodnoty sú od seba vzdialené, ako to dokumentuje obr. č. 7.1.

Obr. č. 7.1: Kruhový model hodnôt S. Schwartz

Jednotlivé hodnotové orientácie navyše vytvárajú bipolárne hodnotové dimenzie: otvorenosť voči zmene – ochrana status quo, sebatranscendencia – sebazdôrazňovanie. Prvý pól konštituuje hodnoty univerzalizmus a benevolencia, ktoré podnecujú transcenciu osobných záujmov, transcenciu jedinca k niečomu nadindividuálnemu (iní ľudia, príroda, vesmír). V opozícii k nim stoja hodnoty moc a úspech, ktoré podnecujú sebazdôrazňujúce ciele. Hodnoty univerzalizmus a benevolencia odzrkadľujú kooperatívne sociálne vzťahy, kým hodnoty moc a úspech predpokladajú kompetitívne vzťahy medzi ľuďmi. Na druhej dimenzii stoja proti sebe hodnoty konformita, tradícia a bezpečie, ktoré sa vzťahujú k pólu „ochrana status quo“ (*conservation*), a hodnoty sebaurčenie a stimulácia, ktoré patria k pólu

„otvorenosť voči zmene“ (*openness to change*). Póly tejto dimenzie predstavujú odlišný pohľad na príťažlivosť či prijateľnosť zmeny a na neistotu v materiálnych, sociálnych a intelektuálnych oblastiach života. Desiata hodnota – hedonizmus, v sebe zahŕňa smerovanie aj k sebazdôrazňovaniu, aj k otvorenosti voči zmene. Hodnotový systém tak vyjadruje motivačné kontinuum pomocou hodnotových typov, ktoré podľa svojej polohy reprezentujú vzájomne dynamické vzťahy.

Tabuľka č. 7.1: Účastníci výskumu ESS Round 5 v jednotlivých krajinách

Country	Count	Filter
Belgium	1704	1674
Bulgaria	2434	2297
Cyprus	1083	1015
Czech Republic	2386	2283
Germany	3031	2943
Denmark	1576	1548
Estonia	1793	1734
Spain	1885	1862
Finland	1878	1638
France	1728	1693
United Kingdom	2422	2315
Greece	2715	2571
Croatia	1649	1530
Hungary	1561	1404
Switzerland	1506	1467
Ireland	2576	2295
Israel	2294	2094
Netherlands	1829	1754
Norway	1548	1518
Poland	1751	1675
Portugal	2150	2035
Russian Federation	2595	2489
Sweden	1497	1457
Slovenia	1403	1238
Slovakia	1856	1780
Ukraine	1931	1773
Total	50781	48082

7.2 Metóda

Hodnotová orientácia bola zisťovaná pomocou modifikovanej verzie metodiky *Portrait Values Questionnaire*, ktorá pozostáva z 21 položiek. Každá z položiek reprezentuje ciele, aspirácie, resp. želania, ktoré korešpondujú so základnými hodnotami, ako napr. „*Vyhľadáva každú príležitosť, aby sa zabavil. Je preňho dôležité robiť veci, ktoré mu spôsobujú potešenie*“, ktorá reprezentuje hodnotu hedonizmus. Deväť hodnotových typov reprezentujú dve položky a jeden typ – univerzalizmus, tri položky. Jednotlivé položky popisujú rozličné osoby a respondent/ka na 6-bodovej škále vyjadruje mieru podobnosti s touto osobou. Schwartz (2003) uvádza, že spôsob porovnávania konkrétneho popisu človeka (portrétu) s participantom dáva väčšiu príležitosť na získanie validnej odpovede, ako v prípade, že by sa respondent porovnával s jednotlivými popismi. V druhom prípade vstupuje do komparácie veľké množstvo vlastných charakteristík, ktoré ak respondent v popise nenájde, neakceptuje daný popis.

V súvislosti s odporúčaniami Schwartza (2003) boli z analýz vylúčení respondenti, ktorí neodpovedali na 5 a viac položiek metodiky, a zároveň tí, ktorí odpovedali na 16 a viac položiek rovnako, teda neboli schopní diskriminovať logicky protikladné položky. Počty respondentov, ktorí splnili tieto kritéria, uvádzame v treťom stĺpci tabuľky č. 7.1 (filter).

Základné psychometrické ukazovatele metodiky *Portrait Values Questionnaire* sme overovali na integrovanom súbore dát projektu ESS z rokov 2002 – 2010 a zvlášť na slovenskom integrovanom súbore dát projektu ESS z rokov 2004 – 2010. Pre účely overenia reliability jednotlivých položiek metodiky vo vzťahu k 10 hodnotovým typom uvádzame intervaly vnútornej konzistencie v tabuľke č. 7.2. Reliabilita hodnotových dimenzií je uvedená v tabuľke č. 7.3.

Analýza vnútornej konzistencie na úrovni hodnotových typov dokumentuje podobné výsledky v oboch vzorkách – slovenskej i európskej. Úroveň vnútornej konzistencie však iba v niektorých prípadoch dosahuje všeobecne akceptované kritérium škály 0,7. Aj v tomto

Tabuľka č. 7.2: Reliabilita hodnotových typov metodiky PVQ

Hodnotové typy	Cronbach α EÚ	Cronbach α SK
Moc	0,412 - 0,436	0,486 – 0,559
Úspech	0,687 – 0,693	0,676 – 0,751
Hedonizmus	0,669 – 0,696	0,701 – 0,749
Stimulácia	0,618 – 0,636	0,556 – 0,628
Sebaurčenie	0,435 – 0,495	0,484 – 0,592
Univerzalizmus	0,583 – 0,590	0,537 – 0,587
Benevolencia	0,559 – 0,597	0,555 – 0,660
Tradícia	0,337 – 0,397	0,371 – 0,500
Konformita	0,543 – 0,577	0,491 – 0,503
Bezpečie	0,603 – 0,630	0,539 – 0,655

Tabuľka č. 7.3: Reliabilita hodnotových dimenzií metodiky PVQ

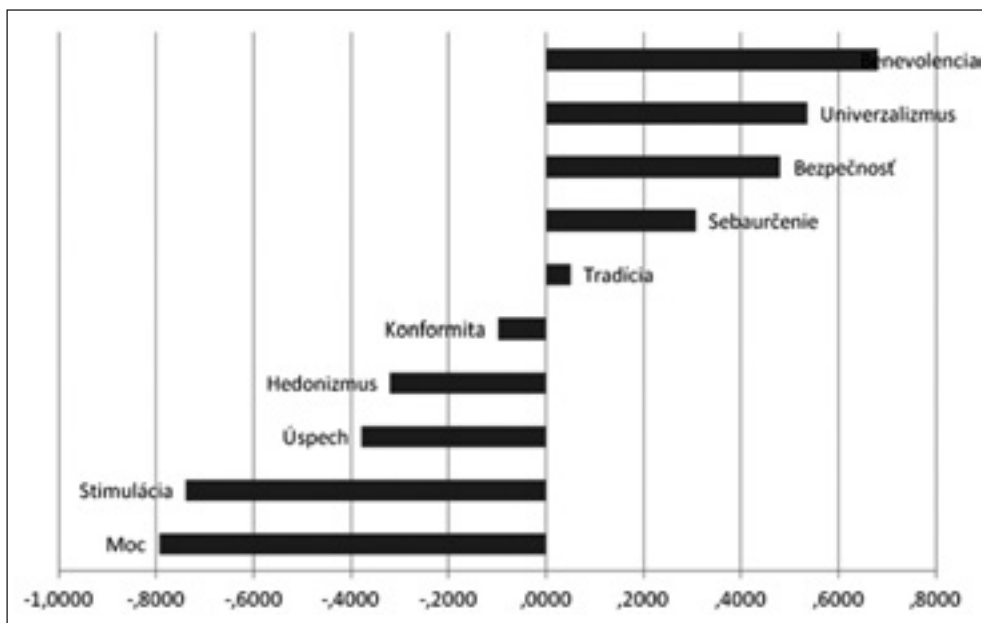
Hodnotové dimenzie	Cronbach α EÚ	Cronbach α SK
Otvorenosť voči zmene	0,754 – 0,763	0,773 – 0,828
Ochrana status quo	0,715 – 0,737	0,687 – 0,711
Sebatranscendencia	0,698 – 0,722	0,685 – 0,737
Sebazdôrazňovanie	0,713 – 0,717	0,744 – 0,788

případe platí, že hladina vnútornej konzistencie by nemala klesnúť pod úroveň 0,4. Ak však zohľadníme nízky počet položiek a obsahovú heterogénnosť jednotlivých hodnotových typov, ich reliabilita je uspokojivá. Na úrovni hodnotových dimenzií bola preukázaná dostatočná úroveň reliability v oboch súboroch.

7.3 Hodnotové typy v Európe

Jednotlivé hodnotové typy sme následne analyzovali v európskom kontexte. Analýzou jednotlivých hodnotových typov v rozličných krajinách sa v našich podmienkach zaoberali Ištvániková, Čižmárik (2005). V záujme zohľadnenia individuálnych rozdielov pri používaní ratingových škál, vytvoril Schwartz (2003) centrovane skóre hodnôt. Vychádzal pri-

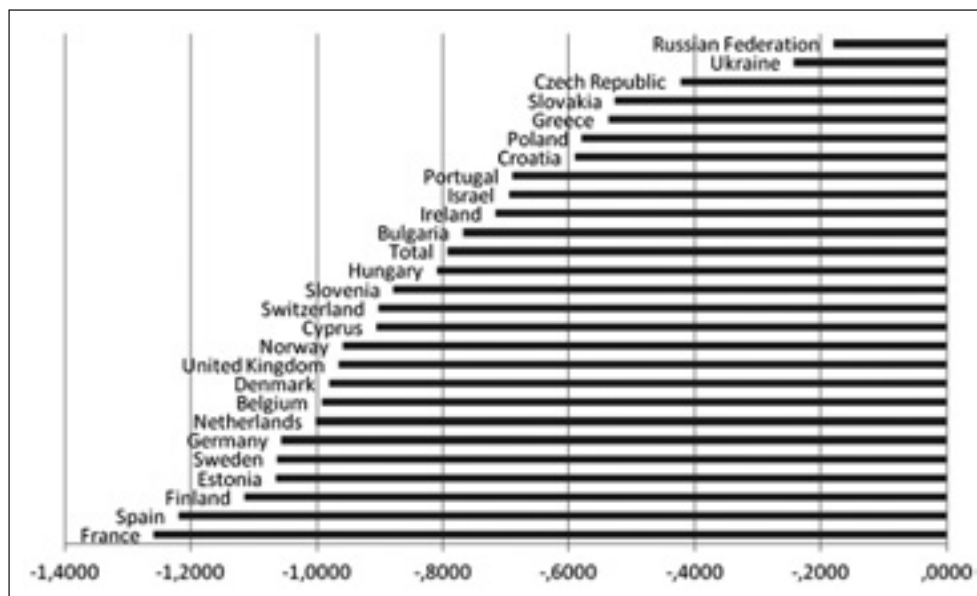
Graf č. 7.1: Priemerné centrovane skóre jednotlivých hodnotových typov vo všetkých zúčastnených krajinách (dáta sú zoradené zostupne)

tom zo zistení, že individuá ako aj kultúry sa líšia v používaní odpovedových škál, čo vedie k potenciálnym skresleniam výsledkov. V tejto súvislosti vytvoril systém, ktorý zohľadňuje individuálne hodnotenia každého účastníka. Na základe výpočtu priemernej hodnoty všetkých položiek dotazníka u každého respondenta vznikne priemerné hodnotenie. V nasledujúcom kroku sa od každého hodnotového typu odráta uvedené priemerné hodnotenie, čím vznikne pre každý hodnotový typ tzv. centované skóre, t. j. odchýlka od priemerného hodnotenia. Čím je odchýlka väčšia, tým je hodnotový typ pre individuum významnejší. Odchýlky v pozitívnom smere vyjadrujú pozitívny význam konkrétneho hodnotového typu pre individuum, naopak negatívne odchýlky znamenajú odmietanie určitého hodnotového typu. V tejto časti analyzujeme medzinárodnú komparáciu jednotlivých hodnotových typov metodiky PVQ pomocou uvedeného centovaného skóre.

Ako vyplýva z prezentovaného grafu č. 7.1, význam jednotlivých hodnotových typov variuje naprieč celou Európou. Medzi najvýznamnejšie hodnoty v Európe patria benevolencia, univerzalizmus a bezpečnosť, naopak najmenej významné sú moc a stimulácia. Ako navyše zistili Schwartz a Bardi (2001), uvedenú preferenciu možno s menšími obmenami identifikovať u viac ako 60 národov z rozličných regiónov, čo nepriamo potvrdzuje existenciu univerzálnej hodnotovej hierarchie. Zároveň je tiež evidentné, že miera významnosti uvedených hodnotových typov v jednotlivých krajinách značne variuje.

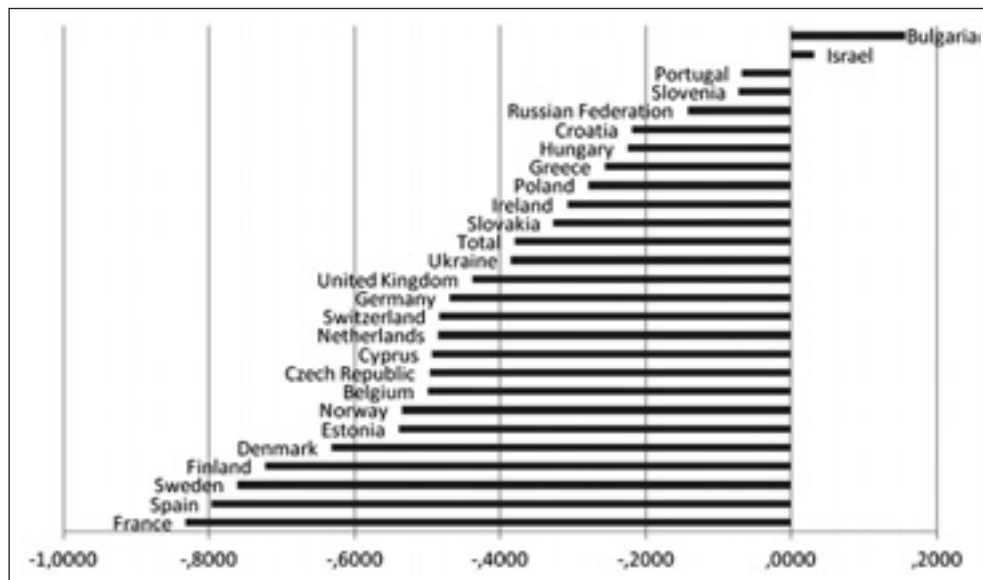
Graf č. 7.2: Centované skóre hodnotového typu *moc* (dáta sú zoradené zostupne)

Hodnotové typy *moc* a *úspech* vytvárajú dimenziu *sebazdôrazňovanie*. Hodnotový typ *moc* (sila) je sýtený hodnotami ako sociálny status a prestíž ako aj dominanciou a kontrolou ľudí a zdrojov. Uvedené charakteristiky reprezentujú individualistické hodnoty sme-

rujúce k presadzovaniu seba. Z priemerných odpovedí respondentov vyplýva jednoznačné odmietnutie hodnotového typu *moc* vo všetkých zúčastnených krajinách. Líšili sa však v intenzite svojich hodnotení. Hodnotový typ *moc* najmenej odmietali respondenti z Ruska a Ukrajiny. Naopak respondenti vo Francúzsku, Španielsku a Fínsku ho odmietali rezolútne. Slovenskí respondenti odmietali hodnoty individuálneho sebaapredania v relatívne menšej miere.

Graf č. 7.3: Centrovane skóre hodnotového typu *úspech* (dáta sú zoradené zostupne)

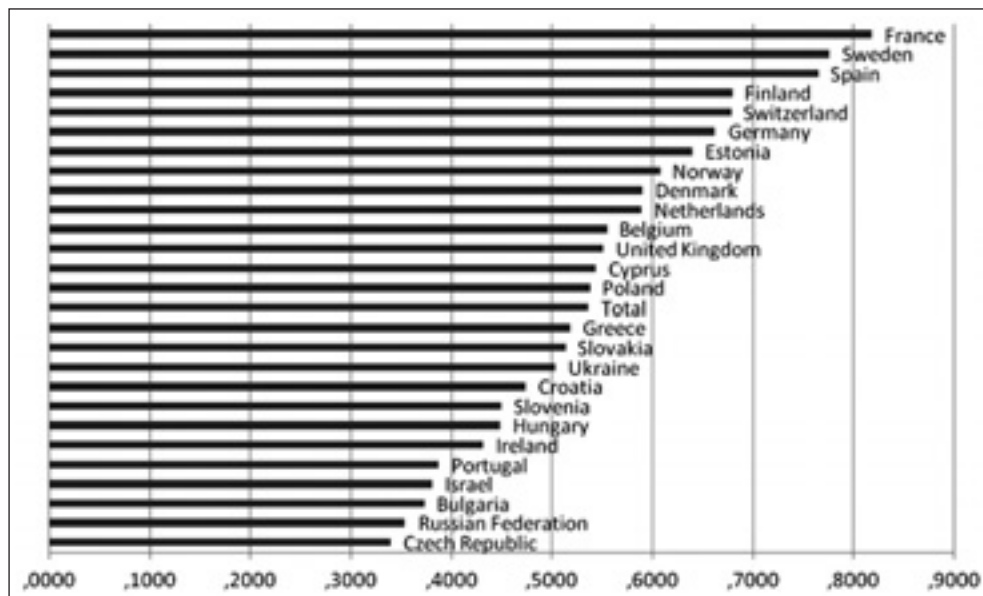

Odlišným hodnotovým a motivačným typom, ktorý reprezentuje dimenziu *sebazdôrazňovania*, je *úspech*. Motivačným cieľom úspechu je prezentácia osobných kompetencií vo vzťahu k sociálnym štandardom, ambicióznosť, vplyv a inteligencia. Výsledky medzinárodného porovnania v hodnotovom type úspech uvádzame v grafe č. 7.3. Podobne ako v predchádzajúcich kolách projektu ESS, mali výsledky v tomto hodnotovom type rozdielnu distribúciu. Respondenti z Bulharska a z Izraela ako jediní preferovali hodnotový typ *úspech*. V ostatných krajinách, podobne ako pri predchádzajúcom hodnotovom type, absentoval význam *úspechu* ako preferovanej hodnoty. Najmenší význam predstavoval hodnotový typ úspech pre respondentov vo Francúzsku, Fínsku, Španielsku a vo Švédsku. Účastníci výskumu zo Slovenska, podobne ako pri hodnotení moci, hodnotový typ *úspech* odmietali, avšak nie výrazne.

Opakom hodnotovej dimenzie *sebazdôrazňovania* je dimenzia *sebatranscendencie*. Tvoria ju hodnotové typy *univerzalizmus* a *benevolencia*. Ako sme už uviedli vyššie, ide o najviac preferované hodnotové typy Európanov. Pre hodnotový typ *univerzalizmus* sú charakteristické hodnoty ako porozumenie, uznanie, tolerancia, sociálna spravodlivosť, múd-

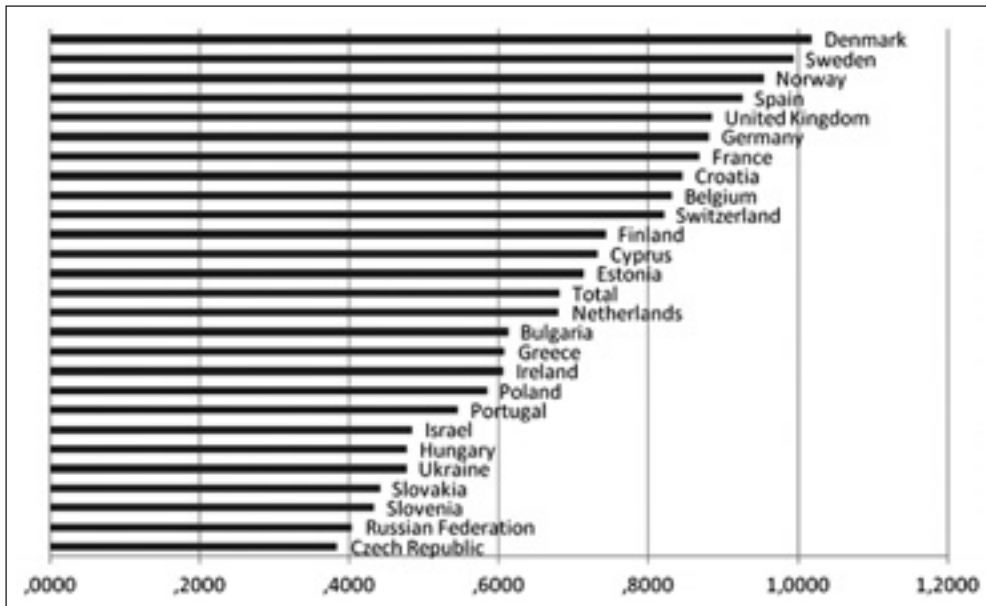
rost' a rovnosť. Centrované skóre hodnotového typu univerzalizmus reprezentuje graf č. 7.4. Ako vyplýva z komparácie hodnotení, vo všetkých zúčastnených krajinách bol *univerzalizmus* preferovaným hodnotovým typom. *Univerzalizmus* bol najvýznamnejším hodnotovým typom vo Francúzsku, Švédsku a Španielsku, naopak najmenej významný bol v Českej republike, Rusku a v Bulharsku. Hodnotenia slovenských respondentov zodpovedali priemeru hodnotení všetkých respondentov.

Graf č. 7.4: Centrované skóre hodnotového typu *univerzalizmus*
(dáta sú zoradené zostupne)

Pre hodnotový typ *benevolencia* sú typické hodnoty zodpovednosť, láskavosť a lojalita. V kruhovom modeli sa *benevolencia* nachádza medzi hodnotovými typmi *univerzalizmus* a *tradícia*. Pre tento hodnotový typ je typická orientácia na iných, pretrvávajúce v sociálnych interakciách s cieľom pomáhať a zabezpečovať pohodlie blízkym. Z výsledkov grafu č. 7.5 je zrejmé, že obdobne ako v hodnotovom type *univerzalizmus*, aj v tomto prípade bol hodnotový typ *benevolencia* preferovaný vo všetkých krajinách. Výraznú preferenciu uvedeného hodnotového typu sme zaznamenali na severe Európy – v Dánsku, Švédsku a Nórsku. Relatívne nízke preferencie sme identifikovali v Českej republike, Rusku a v Slovinsku. Z výsledkov je tiež zrejma podobnosť výsledkov hodnotových typov univerzalizmus a benevolencia. Slovenskí respondenti preferovali hodnotový typ *benevolencia* v porovnaní s ostatnými krajinami menej.

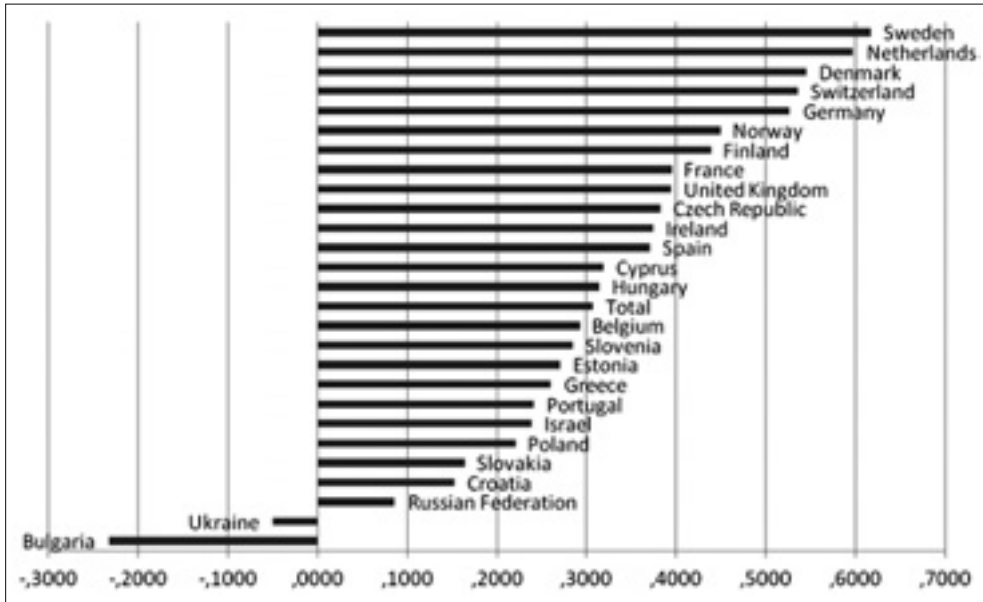
Graf č. 7.5: Centrované skóre hodnotového typu *benevolencia*
(dáta sú zoradené zostupne)

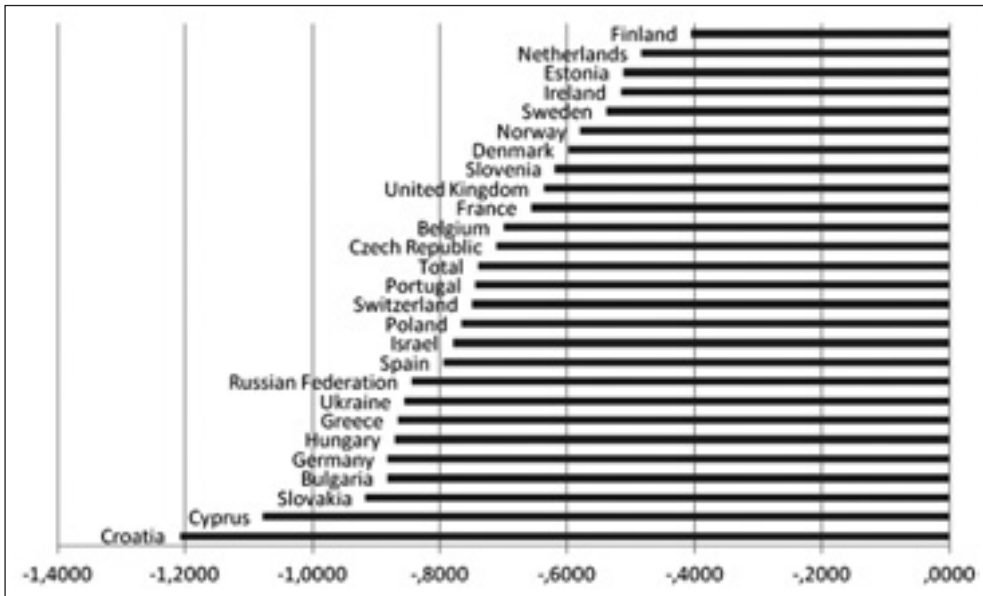
Hodnotovú dimenziu *otvorenosť voči zmene* tvoria hodnotové typy *sebaurčenie*, *stimulácia* a *hedonizmus*. Hodnotový typ *sebaurčenie* je charakterizovaný hodnotami ako nezávislosť, kreativita a bádanie. Pre ľudí, ktorí preferujú hodnotový typ *sebaurčenie*, je typická sloboda v myslení, výber vykonávaných aktivít a hľadanie netradičných riešení. Výsledky medzinárodnej komparácie hodnotového typu *sebaurčenie* uvádzame v grafe č. 7.6. Z výsledkov vyplýva, že hodnotový typ *sebaurčenie* preferujú respondenti vo všetkých zúčastnených krajinách, najviac však vo Švédsku, Dánsku a Holandsku. Aj respondenti zo Slovenska preferovali hodnotový typ *sebaurčenie*, avšak v oveľa menšej miere. Pomerne zaujímavým je odmietnutie uvedeného hodnotového typu respondentmi z Bulharska a Ukrajiny.

Druhým hodnotovým typom dimenzie *otvorenosť voči zmene* je *stimulácia*. Pre hodnotový typ *stimulácia* je charakteristické vyhľadávanie vzrušenia, entuziazmus a odvaha. Pre jedincov, ktorí preferujú *stimuláciu*, sú typické výzvy v živote, stanovovanie si nových cieľov a stimulov, ako aj premenlivosť v správaní. Z výsledkov v grafe č. 7.7 vyplýva zhoda v hodnotení *stimulácie* pre všetkých respondentov projektu ESS. Najmenej významná bola *stimulácia* pre respondentov z Chorvátska a Cypru. Podobne aj slovenskí respondenti výrazne odmietali hodnotový typ *stimulácia*. Najmenej *stimuláciu* odmietali respondenti z Fínska, Holandska a z Estónska.

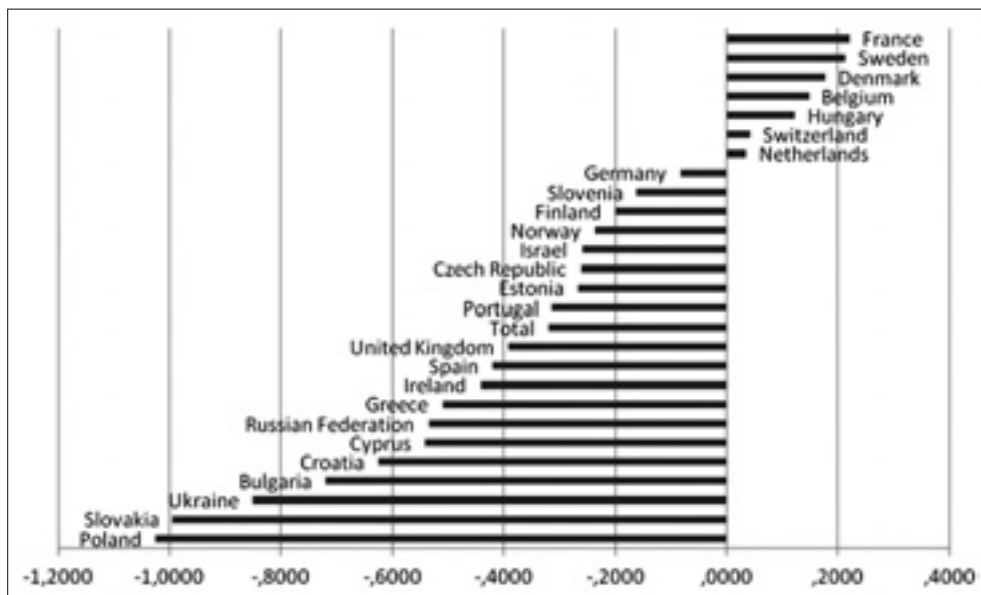
Graf č. 7.6: Centrované skóre hodnotového typu *sebaurčenie*
(dáta sú zoradené zostupne)

Graf č. 7.7: Centrované skóre hodnotového typu *stimulácia*
(dáta sú zoradené zostupne)

Graf č. 7.8: Centrované skóre hodnotového typu *hedonizmus*
(dáta sú zoradené zostupne)

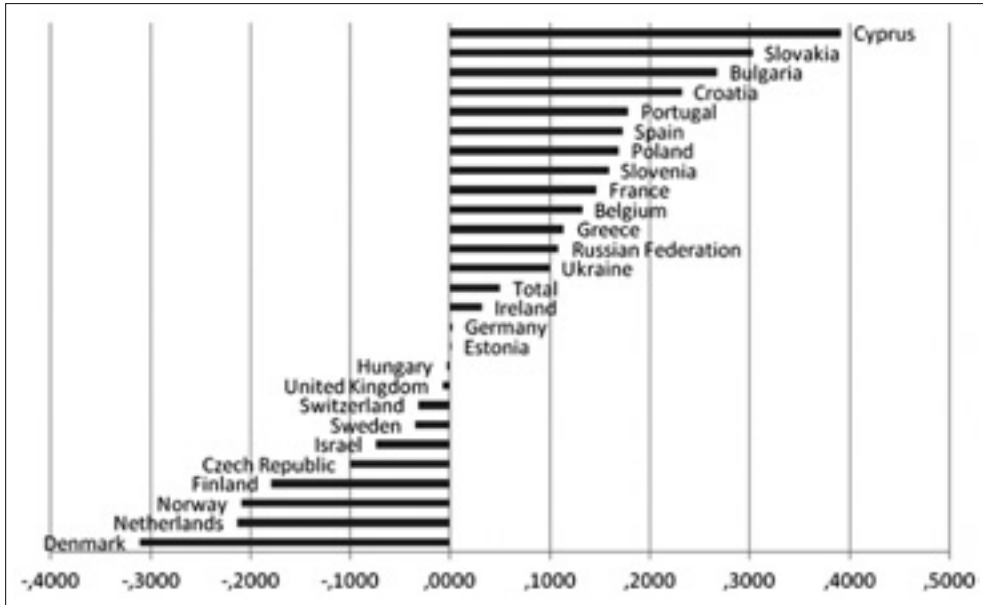

Pre hodnotový typ *hedonizmus* je charakteristická zmyslová príjemnosť a vyhľadávanie potešenia. Orientácia na *hedonizmus* motivuje vyhľadávať pozitívne aspekty života a mať sa dobre. V hodnotovom type *hedonizmus* sme zaznamenali rozdiely v preferenciách respondentov z jednotlivých krajín (graf č. 7.8). Kým respondenti z Francúzska, Švédska, Dánska a ďalších krajín vyjadrili pozitívny vzťah k *hedonizmu*, účastníci výskumu z Poľska, Ukrajiny ako aj zo Slovenska vyjadrili negatívny postoj k *hedonizmu*. Slovenskí respondenti vykazovali vysokú mieru odmietnutia hodnotového typu *hedonizmus*.

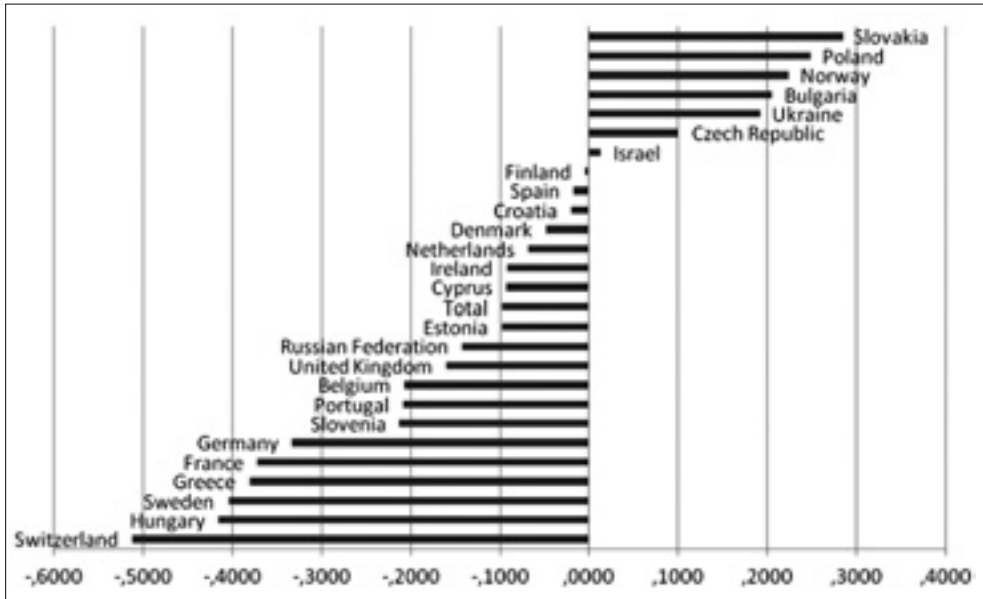
Hodnotovú dimenziu ochrana *status quo* reprezentujú tri hodnotové typy – *tradícia*, *konformita a bezpečnosť*. *Tradíciu* tvoria hodnoty ako oddanosť, pokora a rešpektovanie zvyklostí. *Tradícia* predstavuje subordináciu k uznávaným ideám, ale aj inklináciu k náboženstvu. Aj v tomto prípade sme zaznamenali rozdielne hodnotenia v jednotlivých krajinách (graf č. 7.9). V tradične religióznych krajinách ako Bulharsko, Cyprus a Chorvátsko inklinovali respondenti k hodnotovému typu *tradícia*. Podobne aj respondenti zo Slovenska vykazovali vysokú preferenciu hodnotového typu *tradícia*. Odmietanie hodnotového typu *tradícia* sme identifikovali v tradične sekulárnych krajinách ako Dánsko, Nórsko a Holandsko.

Zjednodušene možno uviesť, že hodnotový typ *tradícia* nepriamo kopíruje mieru religiozity v jednotlivých krajinách.

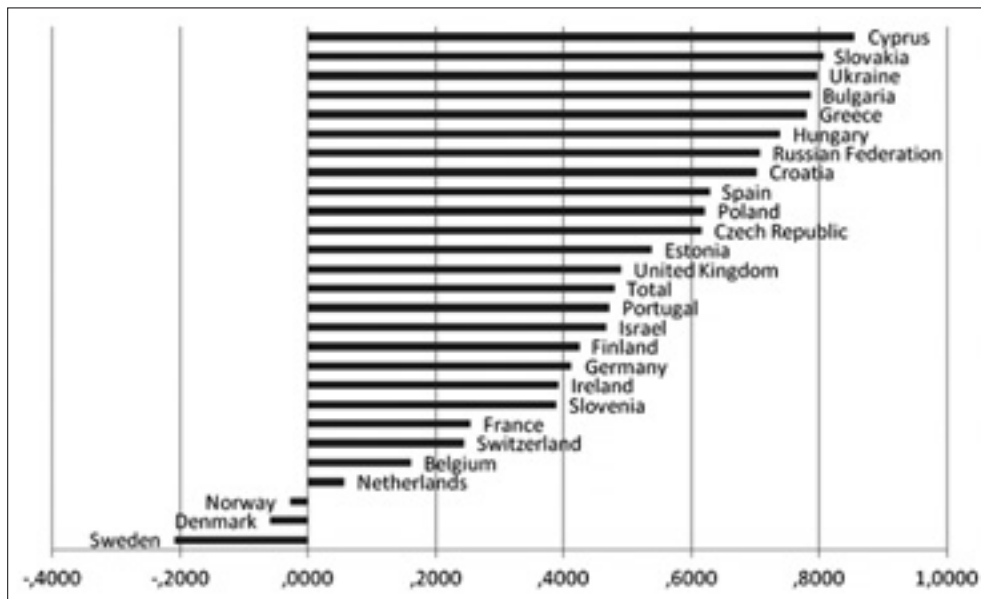
Graf č. 7.9: Centrované skóre hodnotového typu *tradícia* (dáta sú zoradené zostupne)

Graf č. 7.10: Centrované skóre hodnotového typu *konformita* (dáta sú zoradené zostupne)

Graf č. 7.11: Centrované skóre hodnotového typu *bezpečnosť*
(dáta sú zoradené zostupne)

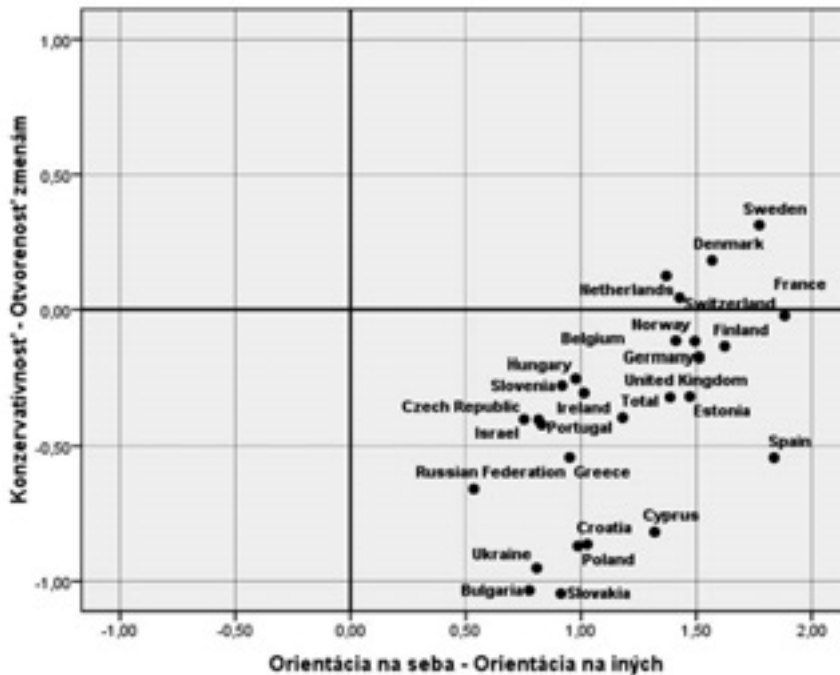
Hodnotový typ *konformita* charakterizujú hodnoty poslušnosť, sebadisciplína a úcta. Súvisí viac s kultúrou jednotlivých spoločností ako s náboženstvom. Na rozdiel od predchádzajúceho hodnotového typu ide o subordináciu ku konkrétnym ľuďom a zároveň vyhýbanie sa konaniu, ktoré porušuje sociálne normy. Z výsledkov (graf č. 7.10) vyplýva odlišná distribúcia odpovedí ako v predchádzajúcom hodnotovom type. Odmietanie konformity je typické pre respondentov zo Švajčiarska, Maďarska a Švédska. Respondenti zo Slovenska, Poľska a Nórska prejavili najväčšiu mieru identifikácie s hodnotovým typom *konformita*.

Pre hodnotový typ *bezpečnosť* je typická istota, harmónia a stabilita vzťahov s okolím. Hodnotový typ *bezpečnosť* bol najviac preferovaný na Cypre, Slovensku a na Ukrajine a najmenej vo Švédsku, Dánsku a Nórsku.

7.4 Vývoj hodnotových preferencií v európskom kontexte

Ako sme uviedli na začiatku kapitoly, vyššie popísané hodnotové typy spoločne vytvárajú hodnotové dimenzie. Poskytujú tak možnosť súčasného porovnania všetkých hodnotových orientácií respondentov z rozličných krajín. Pre účely komparácie hodnotových dimenzií respondentov všetkých zúčastnených krajín projektu ESS sme zvolili dvojdimenzionálny graf zobrazujúci hodnotové dimenzie ako bipolárne konštrukty s hodnotami od -5 po +5. Takýto spôsob umožňuje zohľadniť celkové hodnotové preferencie účastníkov výskumu a zároveň graficky zobrazit' umiestnenie jednotlivých krajín v Schwartzovom modeli hodnôt. Graf č. 7.12 vyjadruje hodnotové preferencie v jednotlivých krajinách.

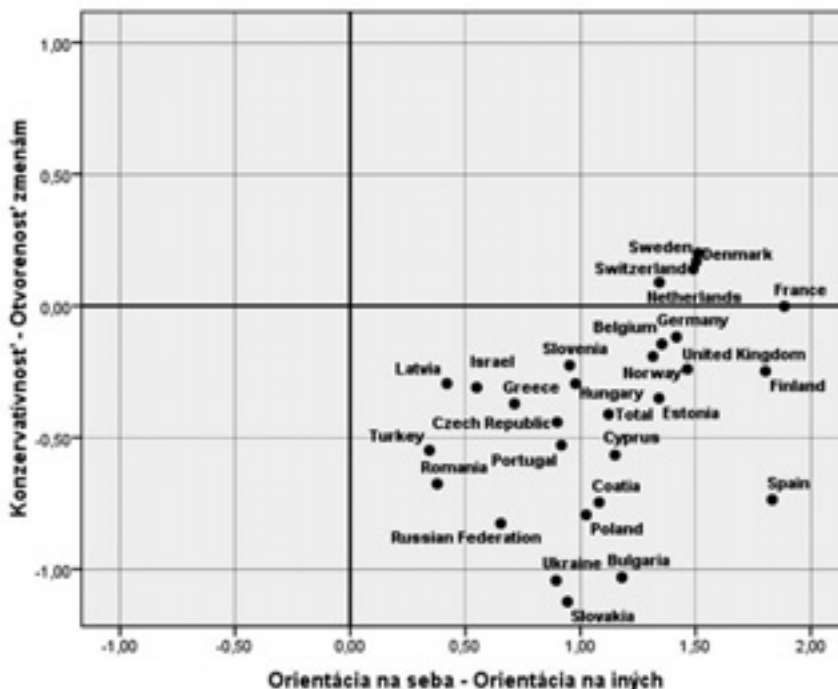
Graf č. 7.12: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií v jednotlivých krajinách ESS 2010

Distribúcia výsledkov priniesla niekoľko zaujímavých zistení. Ako vyplýva z prezentovaného grafu, priemerné hodnotenia respondentov všetkých zúčastnených krajín projektu ESS vykazujú väčšiu *orientáciu na iných* v porovnaní s *orientáciou na seba*, líšili sa však v miere tejto dimenzie.

Výsledky tiež potvrdili rozdiely v hodnotových preferenciách na dimenzii *konzervatívnosť – otvorenosť zmenám*. Z oboch grafov je zrejmé, že respondenti z väčšiny krajín vykazovali viac konzervatívne hodnoty, ale zaznamenali sme aj preferenciu liberálnych hodnôt v príslušných krajinách. Konzervatívne hodnoty preferovali najmä respondenti z Poľska, Ukrajiny, Bulharska a Slovenska, ktoré v rámci Európy patria k religióznejším krajinám. Naopak liberálnejšie hodnoty preferovali respondenti zo severu Európy, z Holandska a Švajčiarska. Obdobnú distribúciu hodnotových orientácií sme zaznamenali aj v roku 2008, ako to dokumentuje graf č. 7.13.

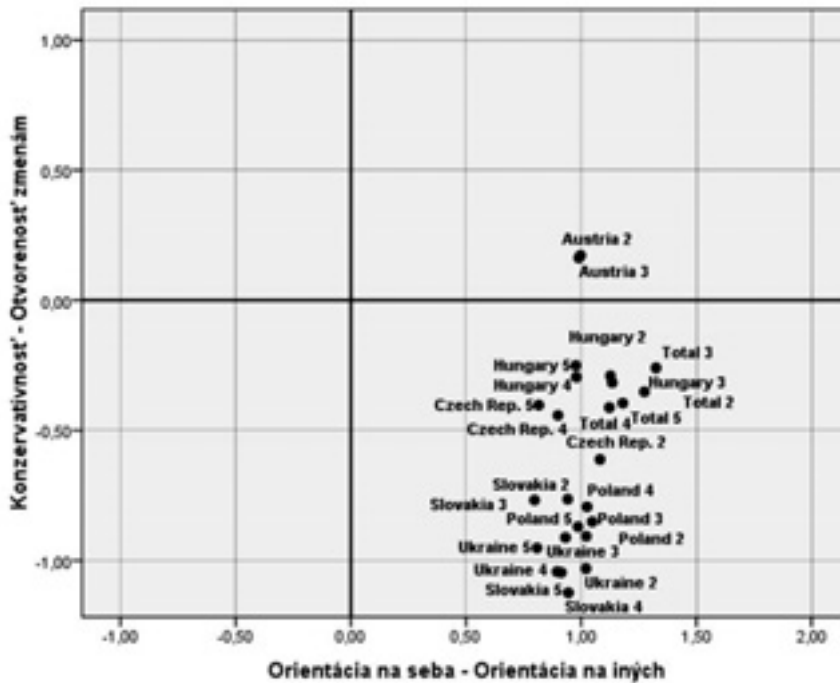
Graf č. 7.13: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií v jednotlivých krajinách ESS 2008

Pre lepšie zachytenie vývojových trendov sme uskutočnili porovnanie hodnotových preferencií na Slovensku a v okolitých krajinách (graf č. 7.14) v rozmedzí rokov 2004 (R2) – 2006 (R3) – 2008 (R4) – 2010 (R5). Z výsledkov je zrejماً relatívna stabilita hodnotových preferencií v čase, zisťovaná na odlišných vzorkách respondentov v rámci jednotlivých krajín, ako aj v rámci celého skúmaného súboru.

Vo všetkých sledovaných krajinách boli hodnotové preferencie medzi jednotlivými kolami projektu ESS relatívne stabilné. V Rakúsku, Maďarsku, Poľsku a na Ukrajine sa hodnotové preferencie líšili len minimálne, naopak v Českej republike a na Slovensku sme zaznamenali mierne odlišnosti vo výsledkoch v smere väčšej preferencie hodnôt odolávajúcim zmenám v roku 2008.

Graf č. 7.14: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií v jednotlivých krajinách ESS 2004 (R2) – 2006 (R3) – 2008 (R4) – 2010 (R5)

7.5 Hodnoty a sociodemografické charakteristiky

Aj napriek tomu, že sa respondenti v hodnotových preferenciách relatívne zhodli, zaujímalo nás, do akej miery boli ich hodnotenia podmienené rodom, vekom, vzdelaním, resp. príjmom. V tabuľke č. 7.4 uvádzame mieru vzájomných súvislostí medzi jednotlivými hodnotovými typmi a sociodemografickými charakteristikami.

Ako vyplýva z uvedenej tabuľky, aj napriek významnosti korelačných koeficientov, výsledky potvrdili relatívne nízku súvislosť medzi rodom a jednotlivými hodnotovými typmi. Obdobné vzťahy sme zaznamenali aj medzi úrovňou dosiahnutého vzdelania a hodnotovými preferenciami. Najvýraznejšie súvislosti sme identifikovali medzi vekom respondentov a hodnotovými typmi. S rastúcim vekom stúpala preferencia hodnotových typov tradícia, konformita a bezpečnosť, a naopak, s rastúcim vekom klesala preferencia stimulácie, hedonizmu a úspechu. Opačné vzťahy sme identifikovali v súvislosti s príjmom, avšak v menšej miere. S vyšším príjmom súvisela preferencia hedonizmu a stimulácie a naopak odmietanie tradície a bezpečnosti.

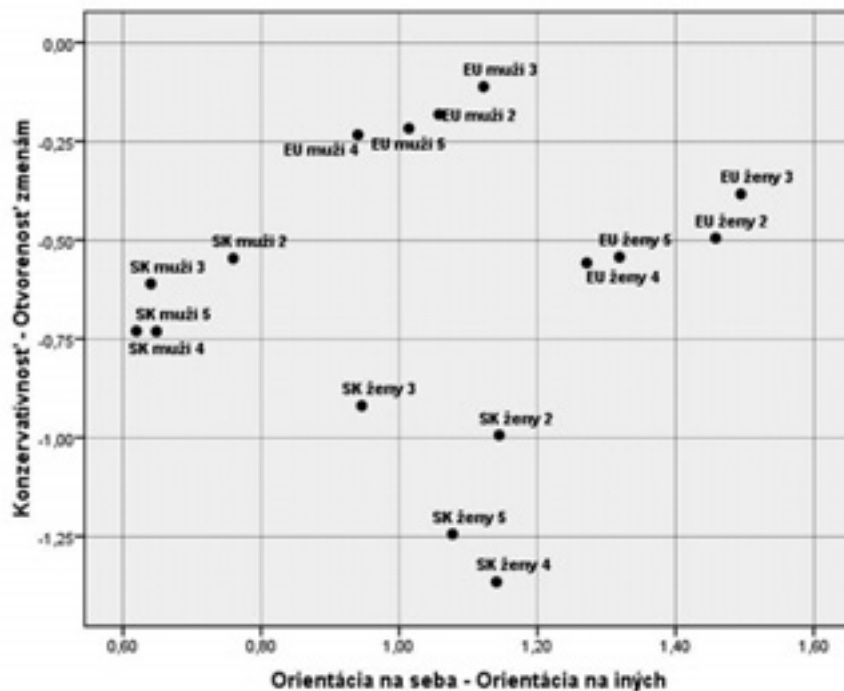
Tabuľka č. 7.4: Interkorelácie hodnotových typov metodiky PVQ a vybraných sociodemografických charakteristík

	Rod (N = 48049)	Vzdelanie (N = 47961)	Vek (N = 47972)	Príjem (N = 36637)
Moc	-,089**	,007	-,100**	,040**
Úspech	-,085**	,057**	-,250**	,096**
Hedonizmus	-,097**	,026**	-,309**	,147**
Stimulácia	-,100**	,058**	-,365**	,121**
Sebaurčenie	-,070**	,105**	-,092**	,120**
Univerzalizmus	,109**	,030**	,200**	-,042**
Benevolencia	,121**	,003	,117**	-,005
Tradícia	,099**	-,110**	,347**	-,192**
Konformita	,044**	-,078**	,312**	-,134**
Bezpečie	,117**	-,098**	,234**	-,168**

Hodnotové dimenzie a rod

Teórie založené na rodových rozdieloch predpokladajú preferenciu inštrumentálnych hodnôt u mužov a expresívnych hodnôt u žien. Ako v tejto súvislosti uvádzajú Schwartz a Rubel (1995) na základe svojich zistení, ženy a muži sa líšia v hodnotových preferenciách, avšak zistené rozdiely nie sú konzistentné vo všetkých kultúrach. Z ich výsledkov vyplýva, že muži signifikantne viac preferujú moc, sebaurčenie, stimuláciu a hedonizmus. Ženy naopak preferujú univerzalizmus, benevolenciu, konformitu a bezpečnosť. V nadväznosti na zistenia Čizmárika a Ištvánikovej (2006), ktorí identifikovali rozdiely na základe rodu v hodnotovom type konformita, ktorý preferovali ženy, a hodnotových typov úspech a sebaurčenie, ktoré preferovali muži, sme analyzovali preferencie na úrovni hodnotových dimenzií. Výsledky slovenských respondentov mali obdobnú štruktúru ako výsledky ostatných účastníkov/čok výskumu. Ženy vo väčšej miere preferovali hodnoty zachovávajúce status quo a orientáciu na iných. Muži naopak preferovali hodnoty sebazdôrazňovania a otvorenosti voči zmenám. Slovenské výsledky navyše vykazovali väčšiu mieru konzervatívnosti a sebazdôrazňovania v porovnaní s európskym priemerom. Komparácia získaných výsledkov štyroch kôl projektu ESS (2004 – 2010) potvrdila stabilitu hodnotových preferencií vo všetkých sledovaných kategóriách s výnimkou slovenských žien, ktoré vo väčšej miere preferovali konzervatívne hodnoty.

Graf č. 7.15: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií mužov a žien na Slovensku a v Európe ESS 2004 (R2) – 2006 (R3) – 2008 (R4) – 2010 (R5)

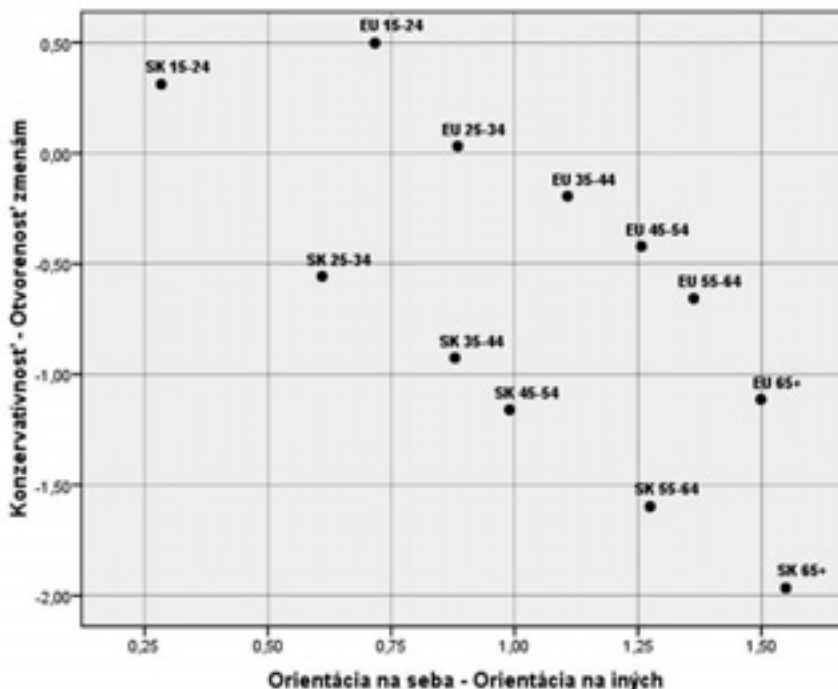

Hodnotové dimenzie a vek

Ako sme už uviedli vyššie, najvýraznejšie súvislosti s hodnotovými typmi sme zaznamenali s vekom. V súvislosti s hodnotami a vekom je pozornosť výskumníkov zameraná na tri oblasti. Prvou je výskum kohort a s nimi spojených životných udalostí (studená vojna, ekonomická a politická transformácia). Ďalšou sú hodnoty v súvislosti s fyzickým starnutím (zhoršujúci sa zdravotný stav) a tretiu skupinu tvoria hodnoty a životné udalosti (rodičovstvo, starorodičovstvo, odchod do dôchodku). Vo všeobecnosti sa predpokladá, že so zvyšujúcim sa vekom sú ľudia čoraz viac zakotvení v sociálnych vzťahoch a vyhýbajú sa väčším zmenám. Majú teda väčší sklon ku konzervatizmu. Mladí ľudia sú naopak otvorení novým výzvam a zmeny chápu ako súčasť svojho života. So zvyšujúcim sa vekom sa pozornosť ľudí presúva od vlastných záujmov k potrebám členov vlastnej rodiny ako aj komunity, preto rastie orientácia na iných.

Aj výsledky piateho kola ESS tento predpoklad potvrdili. V oboch porovnávaných súboroch mladšie vekové skupiny preferovali otvorenosť voči zmenám a väčšiu orientáciu na svoje záujmy. Starší účastníci naopak prejavovali zvýšenú orientáciu na iných a odolnosť voči zmenám.

Graf č. 7.16: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií podľa veku na Slovensku a v Európe ESS 2010

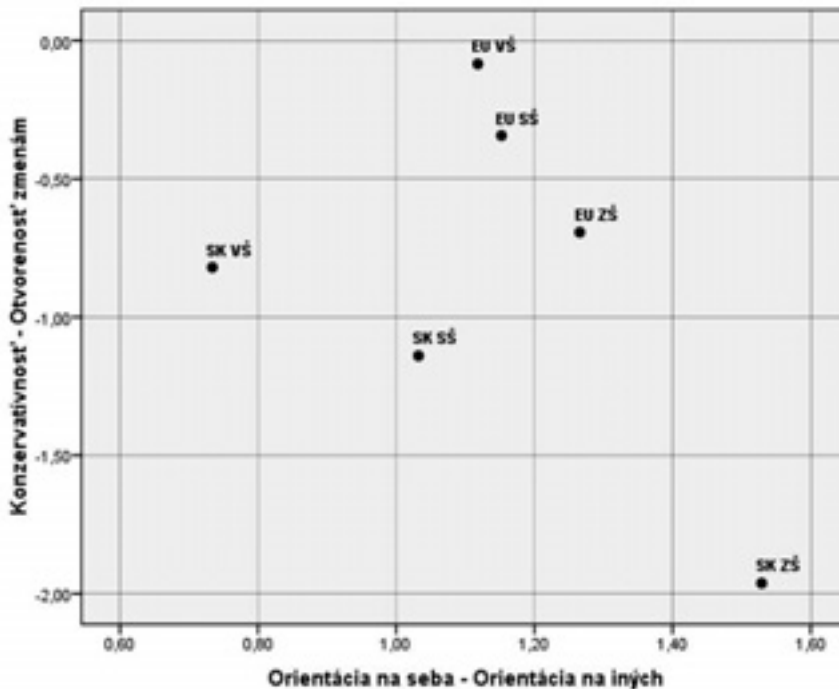
Aj v tomto prípade sme registrovali rozdiely v priemeroch slovenských a ostatných respondentov v smere väčšieho konzervativizmu a sebazdôrazňovania u všetkých vekových skupín na Slovensku.

Vzdelanie a hodnotové dimenzie

V súvislosti so vzdelaním sa predpokladá, že stimuluje intelektuálny rozhľad a otvorenosť voči novým aktivitám a ideám. Vzdelanie zároveň podporuje kreativitu, flexibilitu, stimuláciu ako aj hodnoty súvisiace so sebazdôrazňovaním. Schwartz (2003) podobne eviduje negatívne korelácie medzi dosiahnutou úrovňou vzdelania a hodnotovými typmi konformita a tradícia.

Výsledky ESS priniesli v tejto súvislosti zmiešané výsledky. Analýza výsledkov slovenských respondentov potvrdila rozdiely medzi skupinami podľa úrovne dosiahnutého vzdelania na hodnotovej dimenzii konzervatívnosť – otvorenosť voči zmenám ako aj na dimenzii orientácia na seba – orientácia na iných. Skupina respondentov s VŠ vzdelaním viac preferovala hodnoty sebaapredania a otvorenosti, naopak respondenti so základným vzdelaním inklinovali k hodnotám zameraných na iných a konzervativizmu. V skupine respondentov z ostatných európskych krajín sme rozdiely medzi skupinami zaznamenali len na hodnoto-

Graf č. 7.17: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií podľa úrovne vzdelania na Slovensku a v Európe

vej dimenzii odolnosť, resp. otvorenosť voči zmenám. Aj v tomto prípade sa potvrdila tendencia k otvorenosti u skupiny respondentov s VŠ vzdelaním.

Záver

Jednotlivé prístupy k výskumu hodnôt sa dlhodobo usilujú spojiť interdisciplinárne snahy o skúmanie ľudského správania. Avšak až výskum na veľkých súboroch respondentov poskytuje ucelený pohľad na tak heterogénnu problematiku.

Zo zistení prezentovaných v tejto kapitole vyplýva viacero záverov. Psychometrické ukazovatele metodiky Portrait Value Survey, ktorá bola vo výskume ESS použitá, dosahovali štandardnú úroveň. Zároveň boli overené hodnoty vnútornej konzistencie hodnotových dimenzií, ktoré boli neskôr analyzované. Pilotná štúdia k projektu ESS (Schwartz, 2003) uvádza relatívne nižšie hodnoty vnútornej konzistencie jednotlivých hodnotových typov, čo je podľa autora podmienené počtom respondentov, ako aj minimálnym počtom heterogénnych položiek hodnotových škál. Autor zároveň uvádza uspokojivú úroveň test-retestovej reliability u viacerých výskumných súborov.

Platnosť Schwartzovho modelu hodnôt je možné identifikovať na úrovni hodnotových typov ako aj hodnotových dimenzií. Hodnotové typy a dimenzie priamo reflektujú kultúrne špecifiká jednotlivých kultúr, resp. národov. Výsledky potvrdili preferenciu konzervatívnych hodnotových typov v krajinách s vyššou mierou religiozity, naopak liberálne hodnotové typy v sekulárnych krajinách. Sebazdôrazňujúce hodnoty je možné identifikovať v krajinách s transformovaným hospodárstvom, sebpresahujúce hodnotové typy zas v ekonomicke vyspelých krajinách.

Validitu metodiky PVQ možno overovať aj analýzou súvislostí hodnotových dimenzií s inými premennými. V tejto súvislosti sa potvrdili predpokladané vzťahy medzi rodom a hodnotovými dimenziami. Muži vykazovali väčšiu autonómiu a väčšiu mieru liberalizmu ako ženy. V súvislosti s rastúcim vekom bola identifikovaná orientácia na iných a ochrana status quo. V oboch prípadoch slovenské výsledky kopírovali európske. Vzťahy vzdelania a hodnotových dimenzií priniesli zmiešané výsledky.

Celková hodnotová orientácia Slovákov v porovnaní s inými európskymi krajinami smeruje k zachovaniu status quo s nižšou mierou sebatranscendencie. Komparácia doposiaľ uskutočnených kôl projektu ESS priniesla relatívnu zhodu výsledkov a nepriamo tak potvrdzuje stabilitu hodnotových preferencií Európanov.

VIII. CHARAKTERISTIKY PRÁCE, DÔSLEDKY KRÍZY A INTERAKCIA PRÁCE A RODINY

Denisa Fedáková, Katarína Naser

O aktuálnosti a význame sledovania problematiky práce a pracovného prostredia svedčí skutočnosť, že otázky v zameraní témy práce a prepojenia pracovného a rodinného prostredia sa v dotazníku Európskej sociálnej sondy neustále opakujú a ich počet narastá.

Analyzované problémy sú súčasťou rotujúceho modulu *Práca, rodina a subjektívna pohoda. Dôsledky ekonomickej recesie*. Jeho autormi sú D. Gallie, M. Dieckhoff, H. Russel, N. Steiber a M. Tahlin. Modul prináša nové otázky týkajúce sa pracovného prostredia i konfliktu rodiny a práce. Viaceré položky modulu boli do dotazníka zaradené opakovane s odstupom 6-tich rokov (zber dát ESS 2. kola sa uskutočnil v roku 2004 a zber dát ESS 5. kola sa uskutočnil v roku 2010), a tak umožňujú sledovanie trendov a porovnávanie zmien v oblastiach pracovnej skúsenosti a konfliktu medzi prácou a rodinou v zúčastnených krajinách. Keďže sa v čase zberu dát 5. kola prehlbovala ekonomická kríza a na respondentov zúčastnených krajín doliehali jej dôsledky, dáta umožňujú aj zisťovanie, ktoré oblasti trhu práce a vzťahov v zamestnaní boli krízou najväčšími poznačené.

Poznámka: Legenda ku grafom uverejneným v tejto kapitole uvádza vždy len skrátené formy označenia pre jednotlivé štáty a pre ľahšiu orientáciu v označeniach uvádzame na tomto mieste názvy zúčastnených krajín v spojení s označením: BE – Belgicko, BU – Bulharsko, CZ – Česká republika, CY – Cyprus, DE – Nemecko, DK – Dánsko, EE- Estónsko, ES – Španielsko, FI – Fínsko, FR – Francúzsko, GB – Veľká Británia, GR – Grécko, HR – Chorvátsko, HU – Maďarsko, CH – Švajčiarsko, IE – Írsko, IL – Izrael, NL – Holandsko, NO – Nórsko, PL – Poľsko, PT – Portugalsko, RU – Ruská federácia, SE – Švédsko, SI – Slovinsko, SK – Slovensko, UA – Ukrajina.

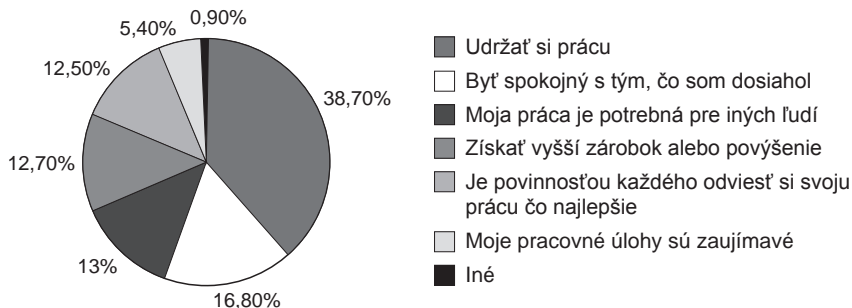
8.1 Pracovné úsilie

Najskôr sme sa zamerali na položky, ktoré sú do dotazníka ESS zaradené v 5. kole po prvýkrát. Patrí medzi ne i otázka: „*Ludia vynakladajú v práci úsilie z rôznych dôvodov. Ktorá z uvedených možností je hlavným dôvodom pre vaše úsilie v práci?* Možnosti odpovedí boli nasledovné: *Byť spokojný s tým, čo som dosiahol; Udržať si prácu; Moja práca je potrebná pre iných ľudí; Získať vyšší zárobok alebo povýšenie; Moje pracovné úlohy sú zaujímavé; Je povinnosťou každého odvieť si svoju prácu čo najlepšie.*“

Na otázku „*Aký je hlavný dôvod pre vaše úsilie v práci?*“ odpovedalo 662 slovenských respondentov a respondentiek takto (pozri graf č. 8.1; odpovede sú v %): najčastejšie uvádzaným dôvodom úsilia v práci je snaha o jej udržanie (38,7 %). Ďalej je pre slovenských respondentov a respondentky dôvodom pre vynakladanie úsilia v práci dôležitý motív „*byť spokojný/á s tým, čo som dosiahol/la*“ (16,8 %), o niečo menej často uvádzali respondenti

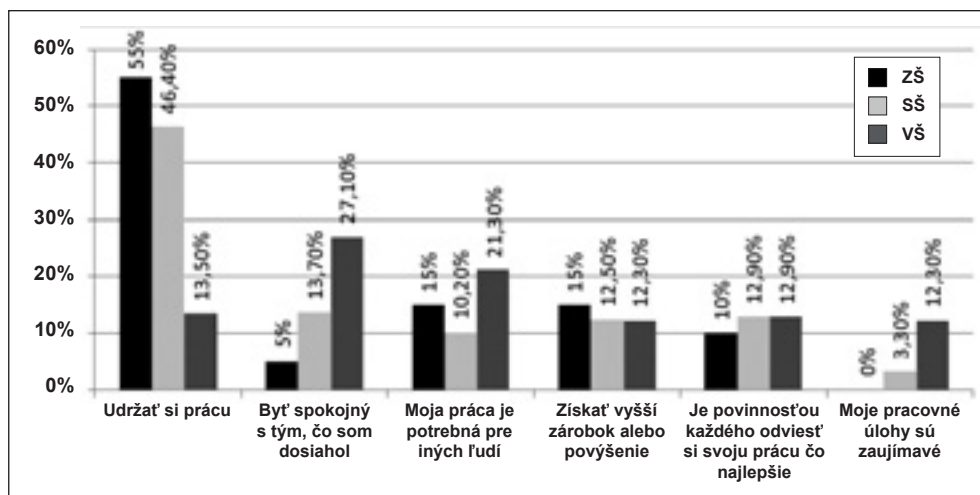
ako dôvod pre úsilie v práci to, že ich práca je potrebná pre iných ľudí (13 %), ale aj to, že sa usilujú o vyšší zárobok alebo povýšenie v práci (12,7 %).

Graf č. 8.1: Percentuálne zastúpenie odpovedí slovenských respondentov a respondentiek na otázku „Aký je hlavný dôvod pre vaše úsilie v práci?“

Z grafu č. 8.1 vyplýva, že hlavný dôvod úsilia Slovákov v práci je motív udržať si prácu. Zaujímalo nás, či je tento dôvod hlavný pre všetkých Slovákov a Slovenky. Odpoveď na túto otázku znázorňuje graf č. 8.2. Ak sa pozrieme na dôvody na vynakladané úsilie v práci uvádzané respondentmi a respondentkami SR s rôznym stupňom vzdelania, výsledky poukazujú na skutočnosť, že zatiaľ čo pre respondentov so základným a stredoškolským vzdelaním zostáva hlavným dôvodom pracovného úsilia snaha udržať si prácu, pre vysokoškolsky vzdelaných respondentov SR je hlavným dôvodom pracovného úsilia prežívanie pocitu spokojnosti s tým, čo dosiahli (27,5 %). O niečo menšie percento respondentov (21,3 %) s vysokoškolským vzdelaním ako hlavný dôvod na vynakladané úsilie v práci uviedlo fakt, že ich práca je potrebná pre iných ľudí. Vzdelanie v prípade tejto analýzy odzrkadľuje aj

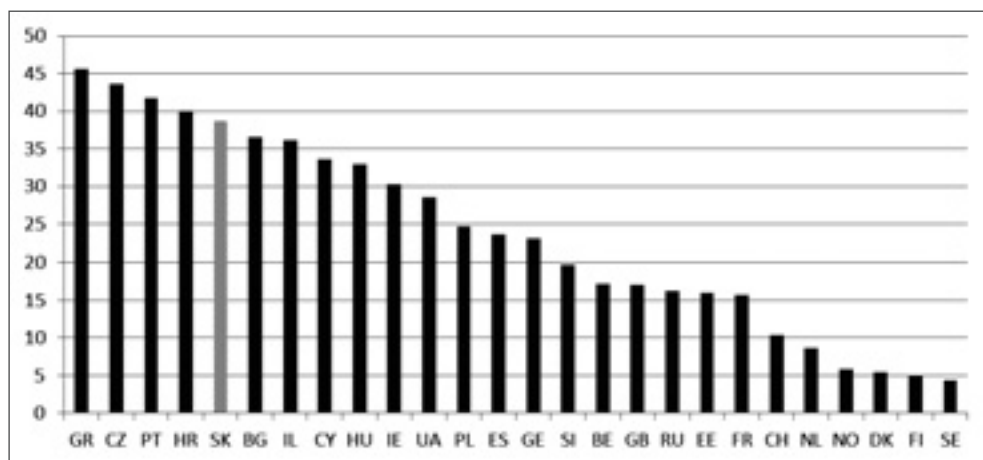
Graf č. 8.2: Percentuálne vyjadrenie významnosti dôvodov na vynakladanie úsilia v práci respondentov SR s rôznym stupňom dosiahnutého vzdelania

rozdielne pracovné pozície, ktoré ľudia s rôznym stupňom vzdelania vykonávajú. Faktom je, že pracovných miest na robotníckych a výrobných pozíciách ubúda a hrozba straty práce na Slovensku (prípadne nemožnosti získania novej) je pre zamestnancov so základným a stredoškolským vzdelaním vyššia ako pre pracujúcich s vysokoškolským diplomom.

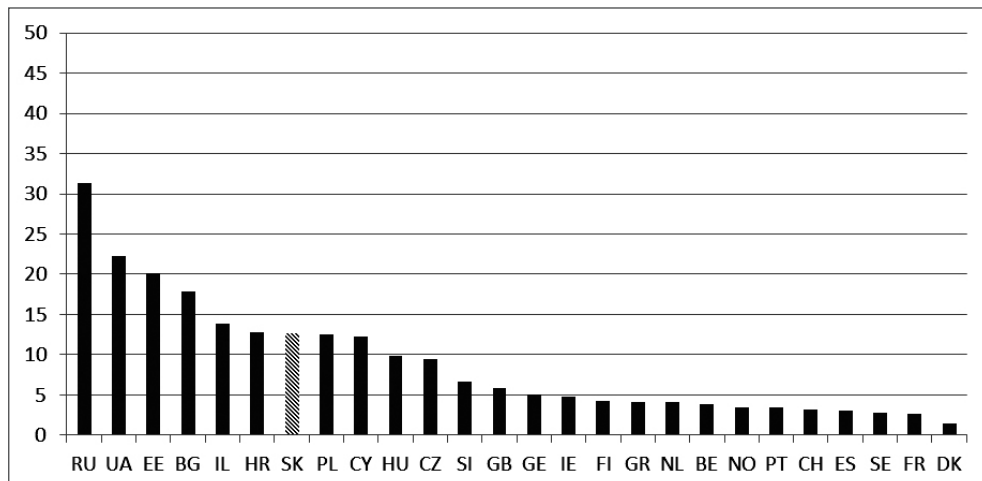
Ďalej nás zaujímalo, či hlavný dôvod na úsilie v práci slovenských respondentov – t. j. udržať si prácu, je uvádzaný respondentmi v participujúcich krajinách v rovnakej miere alebo nie. Výsledky analýzy poukazujú na odlišnosti v miere uvádzania dôvodu na úsilie v práci „udržať si prácu“ v odpovediach respondentov a respondentiek z rôznych krajín (graf č. 8.3). Udržanie si práce ako hlavný dôvod pracovného úsilia uvádzali odpovedajúci v Grécku (45,6 %), v Českej republike (43,6 %), Portugalsku (41,7 %), Chorvátsku (40 %) a na Slovensku (38,7 %). Najmenej často tento dôvod pracovného úsilia uvádzali respondenti škandinávskych krajín (Nórsko 5,9 %, Dánsko 5,4 %, Fínsko 4,9 %, Švédsko 4,4 %).

Graf č. 8.3: Dôvod na úsilie v práci „Udržať si prácu“ a jeho percentuálne zastúpenie v odpovediach respondentov participujúcich krajín

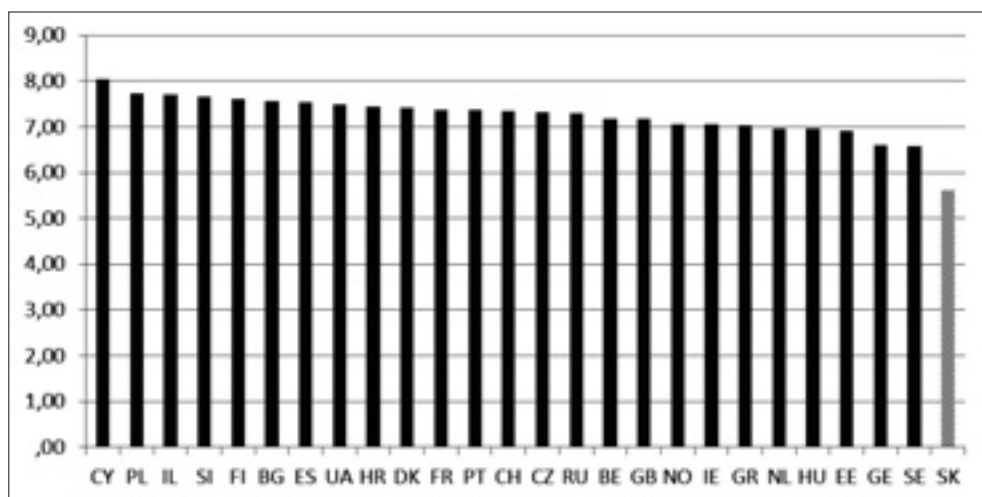
Tiež nás zaujímalo, ako sa líšia odpovede respondentov z jednotlivých krajín, ktorí uvádzali ako dôvod vynakladaného úsilia v práci „získať vyšší plat alebo povýšenie“ (graf č. 8.4). Dôvod „získať vyšší plat alebo povýšenie“ na vynakladanie úsilia v práci uvádzali spomedzi respondentov participujúcich krajín najčastejšie respondenti a respondentky z Ruska (31,4 %), Ukrajiny (22,2 %), Estónska (20,1 %) a z Bulharska (17,8 %). Najmenej často uvádzali tento dôvod respondenti a respondentky z Dánska (1,5 %). Takéto usporiadanie naznačuje, že zastúpenie dôvodu „získať vyšší plat alebo povýšenie v práci“ by mohlo súvisieť s výškou priemernej mesačnej mzdy. Respondenti z krajín s najnižšími priemernými platmi tak vnímajú dôvod na vynakladané úsilie v práci získať vyšší plat ako prioritný, zatiaľ čo respondenti z krajín s vysokými priemernými platmi nepokladajú tento dôvod na vynakladanie úsilia v práci za hlavný.

Graf č. 8.4: Dôvod úsilia v práci „Získať vyšší plat alebo povýšenie“ a jeho percentuálne zastúpenie v odpovediach respondentov participujúcich krajín

Ďalšou z otázok, ktoré boli v rámci modulu *Práca, rodina a subjektívna pohoda* zaradené prvýkrát a ktorá súvisí s pracovným úsilím, bola táto: „Čo si myslíte, aké ľahké alebo ťažké je pre vášho šéfa predstaviť si, koľko úsilia vás stojí vaša práca?“ Respondenti odpovedali na 11-bodovej škále, kde 0 znamená mimoriadne ťažké a 10 mimoriadne ľahké.

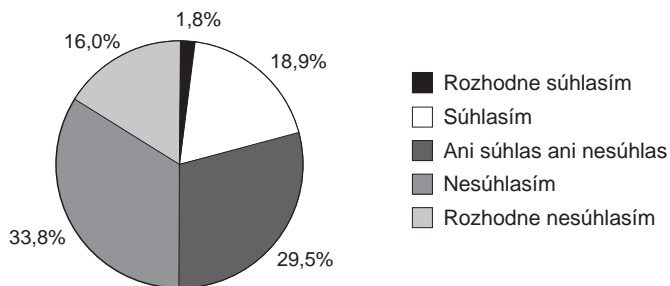
Graf č. 8.5: Hodnoty priemerného skóre odpovedí respondentov a respondentiek 5. kola ESS na otázku: „Čo si myslíte, aké ľahké alebo ťažké je pre vášho šéfa predstaviť si, koľko úsilia vás stojí vaša práca?“ (0 – mimoriadne ťažké, 10 – mimoriadne ľahké)

Slovenskí respondenti a respondentky spomedzi respondentov z ostatných zúčastnených krajín najčastejšie uvádzali, že ich šéfovia si len ťažko vedia predstaviť, koľko úsilia ich stojí práca (graf č. 8.5). Naopak, opýtaní na Cypre najčastejšie uvádzali, že ich šéfovia vedia, koľko úsilia si ich práca vyžaduje. Celkovo však možno konštatovať, že hodnoty priemerného skóre odpovedí respondentov vo všetkých krajinách poukazujú skôr na to, že šéfovia vedia monitorovať prácu a majú predstavu o pracovnom úsilí svojich zamestnancov.

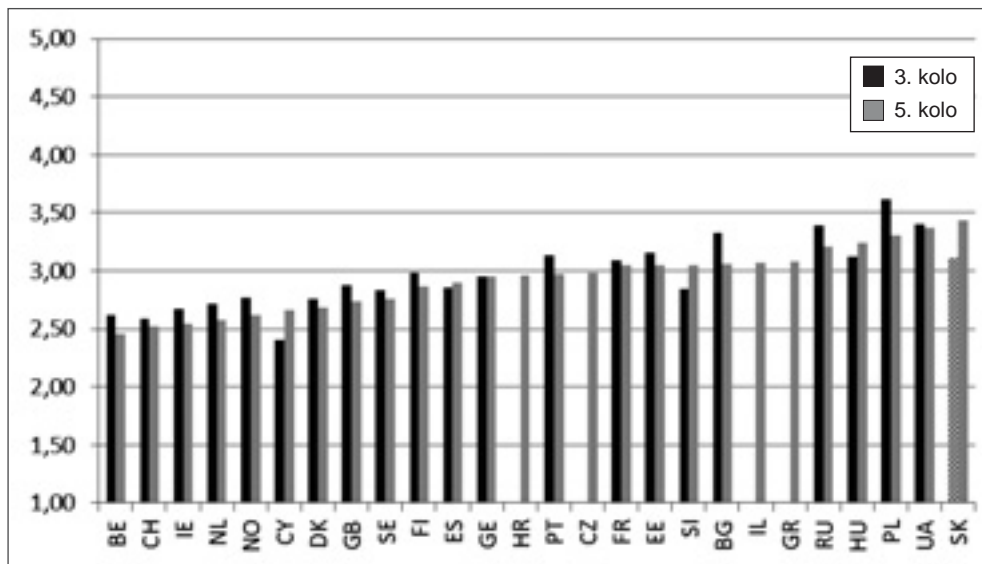
V súvislosti s pracovným úsilím nás ešte zaujímali postoje respondentov a respondentiek k výroku: „Ak zoberiem do úvahy všetko moje úsilie a úspechy v práci, mám pocit, že som dostatočne zaplatený/á.“ Mieru súhlasu/nesúhlasu vyjadrovali opýtaní na 5-bodovej škále (1 rozhodne súhlasím, 5 rozhodne nesúhlasím). Slovenskí respondenti v počte 651 vyjadrovali predovšetkým nesúhlas (33,8 %) až rozhodný nesúhlas (16 %) s týmto výrokom. Jednoznačne tak zdôrazňujú, že nepocitujú spravodlivé ohodnotenie vlastného pracovného výkonu. Pociť dostatočného zaplatenia svojej práce uviedlo v odpovediach 20,7 % respondentov (súhlas vyjadriло 18,9 % a rozhodný súhlas 1,8 % opýtaných). Pozri graf č. 8.6.

Graf č. 8.6: Percentuálne vyjadrenie postojov slovenských respondentov a respondentiek k výroku „Ak zoberiem do úvahy všetko moje úsilie a úspechy v práci, mám pocit, že som dostatočne zaplatený/á“ v 5. kole ESS

Ak odpovede slovenských respondentov a respondentiek prirovnáme k hodnotám priemerného skóre odpovedí respondentov zo všetkých participujúcich krajín, zistíme, že Slováci v 5. kole ESS najčastejšie vyjadrovali presvedčenie, že nie sú za svoju prácu dostatočne zaplatení (graf č. 8.7, čím vyššia hodnota, tým väčšia miera nesúhlasu). Na grafe možno vidieť, že najčastejšie sa k nesúhlasu s výrokom, že sú za svoju prácu dostatočne ohodnotení, prikláňali respondenti zo Slovenska, Ukrajiny, Poľska a Maďarska. Naopak, najčastejšie s výrokom súhlasili respondenti a respondentky z Belgicka, Švajčiarska a Írska. Vo väčšine krajín sa v porovnaní s výsledkami 3. kola potvrdil trend častejšieho súhlasu s výrokom, že sú za svoju prácu dostatočne zaplatení, čo ale neplatí napríklad v prípade slovenských, maďarských, slovinských a cyperských respondentov. Tí v 3. kole vyjadrovali nesúhlas s výrokom menej často ako v 5. kole.

Graf č. 8.7: Vyjadrenie súhlasu/nesúhlasu respondentov s výrokom „Ak zoberiem do úvahy všetko moje úsilie a úspechy v práci, mám pocit, že som dostatočne zaplatený/á?“ v 3. a 5. kole ESS
(1 rozhodne súhlasím, 5 rozhodne nesúhlasím)

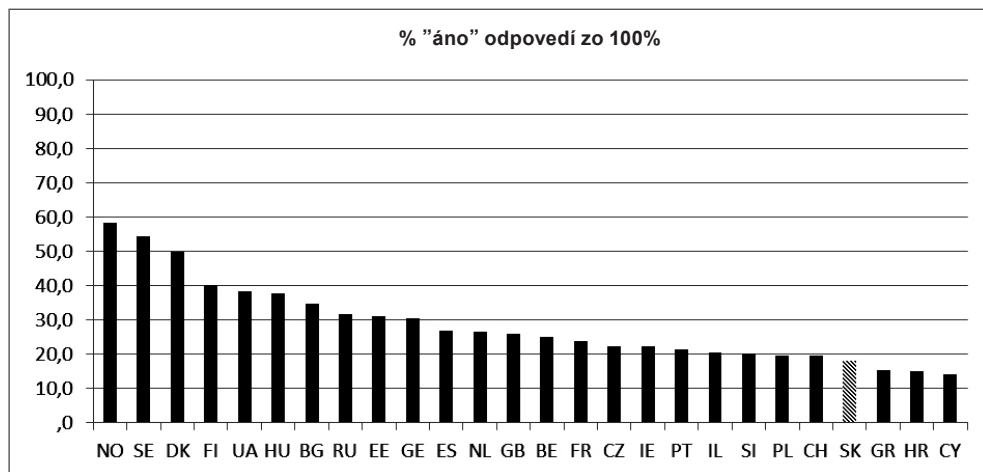

8.2 Dôsledky krízy v oblasti práce

Ide o súbor nových otázok zaradených do modulu *Práca, rodina a subjektívna pohoda. Dôsledky ekonomickej recesie* v 5. kole ESS. Otázky sa týkali všetkých respondentov, ktorí mali v čase zberu dát platenú prácu. Prvá z nich znela takto: „Povedzte mi, prosím, či sa Vám niečo z nasledujúceho prihodilo alebo neprihodilo za posledné tri roky... Museli ste vykonávať menej zaujímavú prácu?“ Respondenti a respondentky mali možnosť výberu pozitívnej (**áno**) alebo negatívnej (**nie**) odpovede. Zistené hodnoty v grafoch sú uvádzané v percentách. Ako vidíme na grafe č. 8.8, najčastejšie vykonávali prácu, ktorá sa im videla menej zaujímavá, respondenti zo severských krajín (Nórsko – 58,4 %, Švédsko – 54,5 %, Dánsko – 49,9 % a Fínsko – 40,2 %). Najmenej často uvádzali „stretnutie sa“ s menej zaujímavou prácou opýtaní na Slovensku (18,2 %), v Grécku (15,4 %), Chorvátsku (15 %) a na Cypre (14,3 %). Odpovede sú pravdepodobne ovplyvnené aj skutočnosťou, že v naposledy menovaných krajinách je dlhodobá miera nezamestnanosti vyššia, a tak skutočnosť, že odpovedajúci majú prácu, bola hodnotená pozitívne a nevnímali ju ako menej zaujímavú.

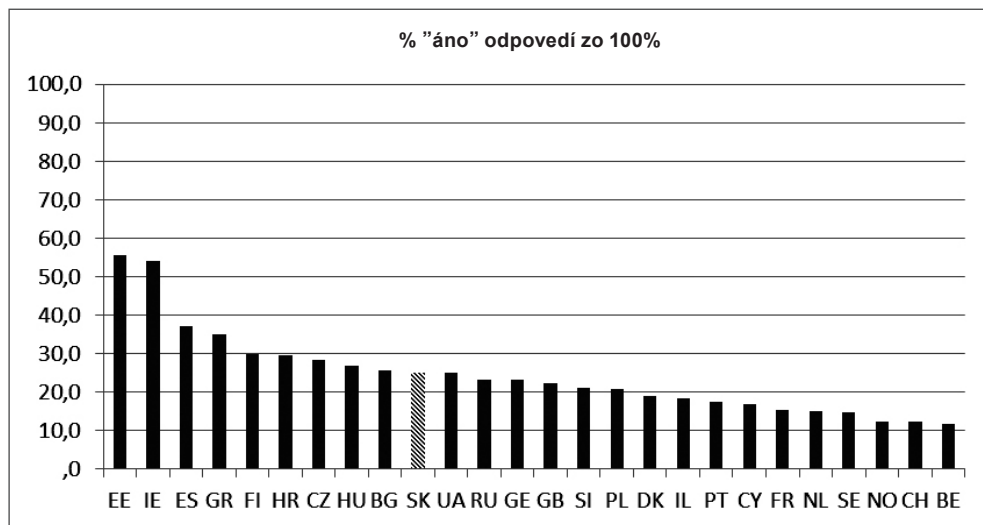
Ďalšia otázka týkajúca sa pociťovaných zmien v zamestnaní znela: „Povedzte mi, prosím, či sa Vám niečo z nasledujúceho prihodilo alebo neprihodilo za posledné tri roky... Museli ste prijať zníženie platu?“ Respondenti a respondentky mali možnosť odpovedať „áno“ a „nie“. Zistené hodnoty v grafe č. 8.9 sú uvádzané v percentách a indikujú, že najčastejšie

Graf č. 8.8: Percentuálne zastúpenie „áno“ odpovedí respondentov a respondentiek 5. kola ESS na otázku „Museli ste vykonávať menej zaujímavú prácu?“

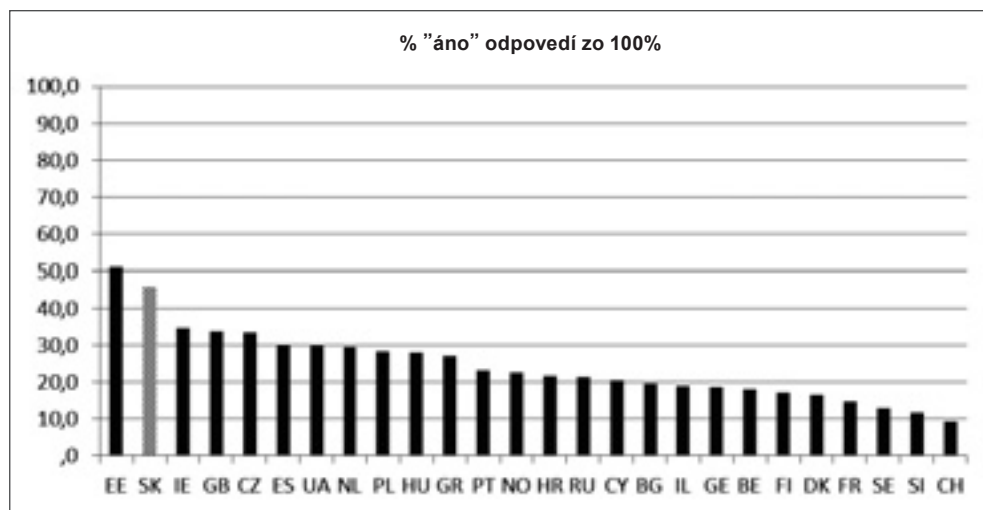
sa zníženie plátov „dotklo“ odpovedajúcich v Estónsku (55,7 %) a v Írsku (54,1 %). Naopak, najmenej často sa so znížením platu stretli respondenti vo Švajčiarsku (12,4 %) a v Belgicku (11,6 %). Na Slovensku zníženie platu potvrdilo 25,1 % opýtaných.

Graf č. 8.9: Percentuálne zastúpenie „áno“ odpovedí respondentov a respondentiek 5. kola ESS na otázku „Museli ste prijať zníženie platu?“

Záverečná otázka týkajúca sa zmien v zamestnaní znela: „Povedzte mi, prosím, či sa Vám niečo z nasledujúceho prihodilo alebo neprihodilo za posledné tri roky... Bola vo Vašom zamestnaní menšia istota pracovného miesta?“ Respondenti a respondentky mali možnosť odpovedať „áno“ a „nie“. Percentuálne zastúpenie pozitívnych odpovedí zobrazuje graf č. 8.10. Na skúsenosť so znížením istoty pracovného miesta (neistoty pracovnej pozície) sa odvolávalo najviac Estóncov (50,9 %) a Slovákov (46,1 %). Najmenej často takúto skúsenosť mali respondenti a respondentky zo Slovinska (12,9 %) a Švajčiarska (9,5 %).

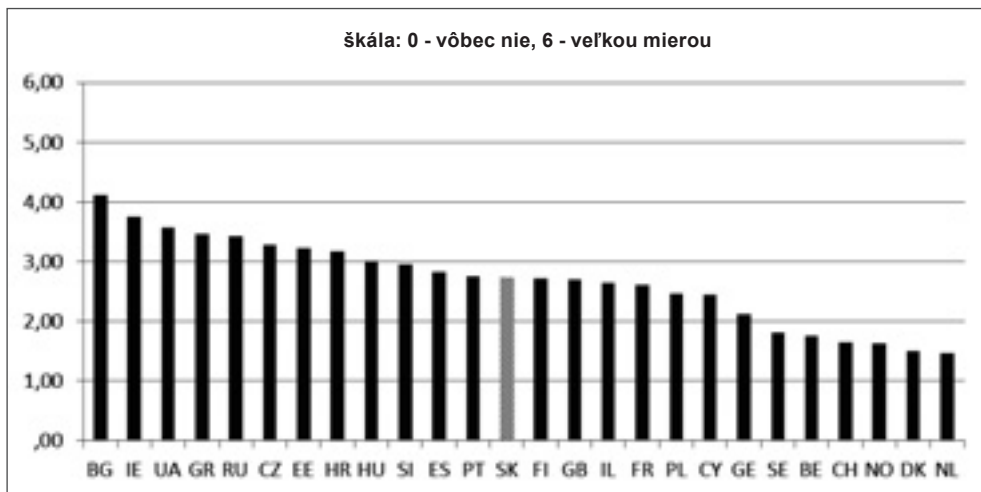
Graf č. 8.10: Percentuálne zastúpenie „áno“ odpovedí respondentov a respondentiek 5. kola ESS na otázku „Bola vo Vašom zamestnaní menšia istota pracovného miesta?“

8.3 Dôsledky krízy v oblasti mimopracovného života

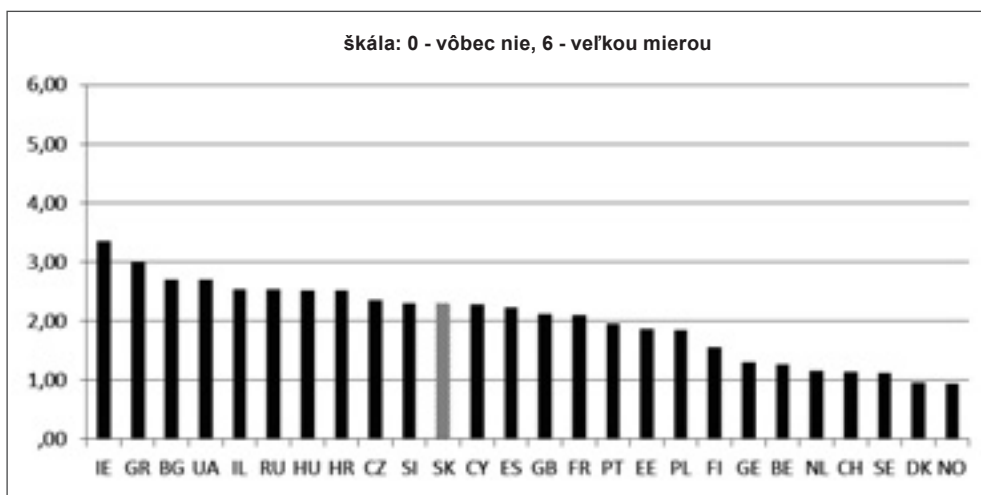
Pokračovaním predchádzajúceho súboru otázok boli otázky pýtajúce sa na dopad krízy v osobnom živote mimo zamestnania. Opýtaní odpovedali na otázku: „Prosím, povedzte, do akej miery sa Vám nasledujúce situácie stali za posledné tri roky... Musel/a som vyžiť z nižšieho príjmu domácnosti.“ Odpovede boli zaznamenané na 7-bodovej odpovedovej škále (0 vôbec nie, 6 veľkou mierou). Na zníženie príjmu domácnosti (graf č. 8.11) najčastejšie upozorňovali respondenti z Bulharska, Írska, Ukrajiny a Grécka. Hodnoty priemerného skóre odpovedí opýtaných v týchto krajinách boli nad pomyselnou stredovou hodnotou škály, a to znamená, že sa s danou situáciou stretávali vo väčšej miere ako predtým. Slovenskí respondenti dosiahli hodnotu priemerného skóre ($M = 2,74$), čo je pod stredovou hodnotou škály. Najmenej často sa so situáciou zníženého príjmu domácnosti stretávali respondenti zo Švajčiarsku, Nórsku, Dánsku a Holandsku.

Graf č. 8.11: Hodnoty priemerného skóre odpovedí respondentov a respondentiek na otázku „Musel/a som vyžiť z nižšieho príjmu domácnosti“ v 5. kole ESS

Ďalšia otázka znela: „Prosím, povedzte, do akej miery sa Vám nasledujúce situácie stali za posledné tri roky... Musel/a som siahnuť na moje úspory alebo sa zadlžiť, aby som pokryl/a životné náklady.“ Pre odpovede bola k dispozícii 7-bodová odpoveďová škála (0 vôbec nie, 6 veľkou mierou). Opäť sa s danou situáciou najčastejšie stretávali respondenti z Írska

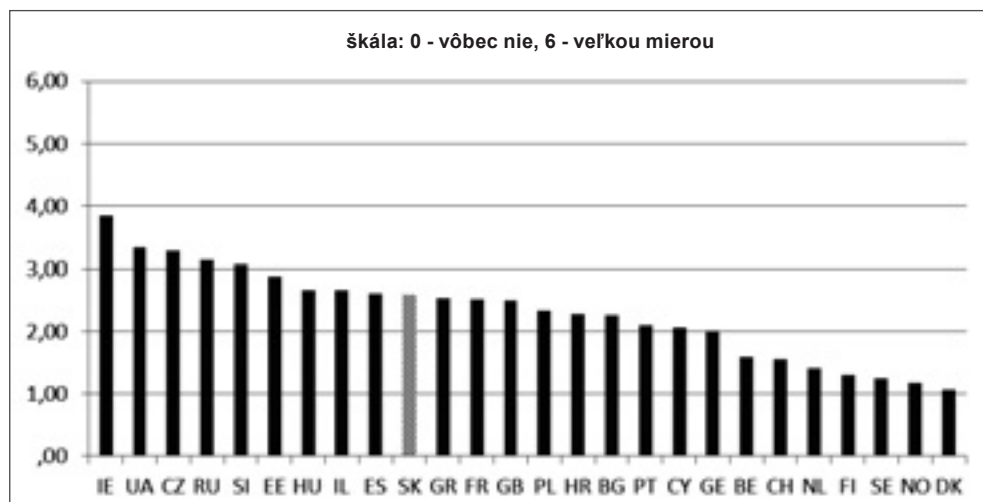
Graf č. 8.12: Hodnoty priemerného skóre odpovedí respondentov a respondentiek na otázku „Musel/a som siahnuť na moje úspory alebo sa zadlžiť, aby som pokryl/a životné náklady“ v 5. kole ESS

a z Grécka (graf č. 8.12). Najmenej často sa so situáciou, keď bolo potrebné siahnuť na úspory, prípadne sa zadlžiť, stretávali odpovedajúci z Dánska a Nórska. Slovenskí respondenti a respondentky uvádzali, že sa s touto situáciou stretávali v menšej miere.

Podobného zamerania bola aj ďalšia otázka: „*Prosím, povedzte, do akej miery sa Vám nasledujúce situácie stali za posledné tri roky... Musel/a som sa obmedziť pri dovolenkách a novom vybavení domácnosti.*“ Respondenti opäť odpovedali na 7-bodovej škále (0 vôbec nie, 6 veľkou mierou). Obmedzenia v rámci dovoleniek či zariadenia domácnosti najčastejšie uvádzali respondenti z Írska, Ukrajiny, Českej republiky a Ruska. Obmedzenia v najmenšej miere pocítili respondenti štyroch škandinávskych krajín. Slovenskí respondenti a respondentky obmedzenia dovoleniek a obmedzenia pri zariadení domácnosti pocítili v menšej miere. Pozri graf č. 8.13.

Graf č. 8.13: Hodnoty priemerného skóre odpovedí respondentov a respondentiek na otázku „Musel/a som sa obmedziť pri dovolenkách a novom vybavení domácnosti“ v 5. kole ESS

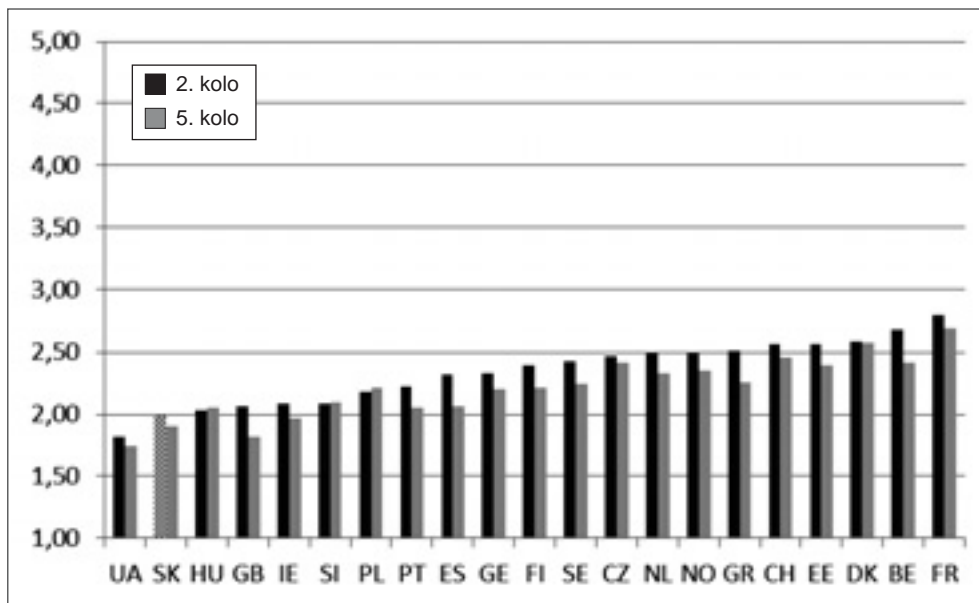

8.4 Pracovné nároky

Položky týkajúce sa pracovných nárokov a časového tlaku v práci boli do rotujúceho modulu *Práca, rodina a subjektívna pohoda* zaradené opakovane (v 2. a 5. kole) a umožňujú tak komparáciu nielen medzi krajinami, ale aj v čase s odstupom šiestich rokov.

Do analýzy sme zaradili aj otázku: „*Stále hovoríme o vašej práci, povedzte, nakoľko súhlasíte alebo nesúhlasíte s nasledujúcim výrokom: Moja práca vyžaduje, aby som pracoval/a veľmi intenzívne.*“ Respondenti a respondentky odpovedali na 5-bodovej škále, kde 1 znamená rozhodne súhlasím a 5 rozhodne nesúhlasím.

Graf č. 8.14: Hodnoty priemerného skóre miery súhlasu/nesúhlasu respondentov a respondentiek ESS 2 a ESS 5 s výrokom: „Moja práca vyžaduje, aby som pracoval/a veľmi intenzívne.“ Signifikantný rozdiel (t-test) medzi meraniami 2. a 5. kola sa potvrdil v krajinách: BE, GE, EE, ES, FI, GB, GR, NL, NO, PT, SE

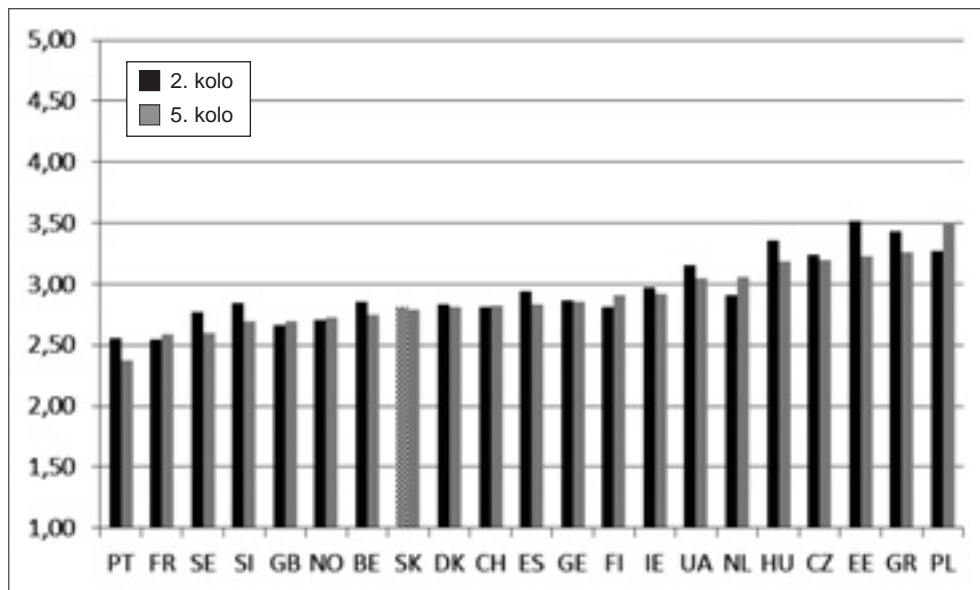

Výsledky porovnaní odpovedí respondentov a respondentiek medzi krajinami i medzi dvoma meraniami zobrazuje graf č. 8.14. Najvyššiu vyžadovanú intenzitu práce uvádzali opýtaní na Ukrajine, Slovensku, v Maďarsku, vo Veľkej Británii a Írsku. Najmenej často vyžadované pracovné úsilie uvádzali respondenti a respondentky v Dánsku, Belgicku a Francúzsku.

Na základe zistení možno konštatovať, že v porovnaní dvoch meraní je štatisticky významný nárast požadovaného úsilia v práci takmer vo všetkých zúčastnených krajinách (pozri graf č. 8.14).

So zisťovanými pracovnými nárokmi súvisí aj otázka: „*Stále hovoríme o vašej práci, povedzte, nakoľko súhlasíte alebo nesúhlasíte s nasledujúcim výrokom: Zdá sa mi, že nikdy nemám dosť času, aby som v práci všetko stihol/la.*“ Respondenti a respondentky odpovedali na 5-bodovej škále (1 rozhodne súhlasím a 5 rozhodne nesúhlasím). Nedostatok času na splnenie pracovných úloh najčastejšie uvádzali opýtaní v Portugalsku, Francúzsku a Švédsku (graf č. 8.15). Aj slovenskí respondenti a respondentky skôr patria k tej skupine krajín, kde respondenti uvádzali skôr nedostatok času pre plnenie si pracovných úloh. Najmenej často sa na nedostatok času pri plnení úloh v práci odvolávali respondenti z Poľska. Poľskí

Graf č. 8.15: Hodnoty priemerného skóre miery súhlasu/nesúhlasu respondentov a respondentiek ESS 2 a ESS 5 s výrokom: „Zdá sa mi, že nikdy nemám dost' času, aby som v práci všetko stíhol/la.“ Signifikantný rozdiel (t-test) medzi meraniami 2. a 5. kola sa potvrdil v krajinách: EE, GR, HU, PO, PT, SE

respondenti zároveň ako jediní uvádzali v porovnaní s predchádzajúcim meraním vyššiu mieru nesúhlasu s predkladaným výrokom. Sumárne možno konštatovať, že s odstupom šiestich rokov uvádzali respondenti a respondentky ESS prehĺbenie nedostatku času na plnenie si pracovných úloh.

8.5 Trendy v rodovej problematike

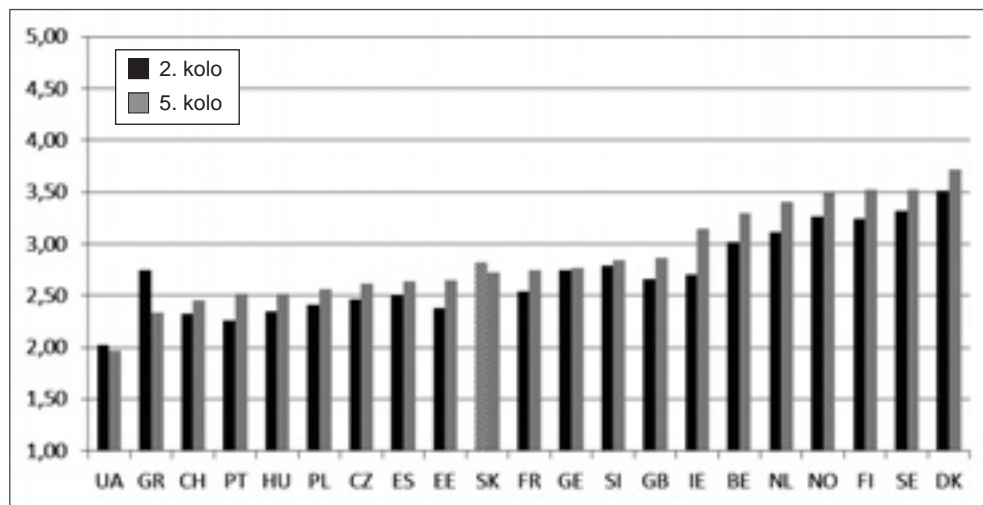
Otázke rodu bolo v rotujúcom module *Práca, rodina a subjektívna pohoda. Dôsledky ekonomickej recesie* opakovane venovaných niekoľko položiek. Porovnanie odpovedí respondentov a respondentiek tak umožňuje sledovať trendy s odstupom šiestich rokov (2. a 5. kolo ESS).

Tradičné vnímanie rodových rolí sa v dotazníku 5. kola ESS sledovalo dvoma položkami: „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme svojej rodiny“ a „Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie právo na prácu ako ženy.“ Respondenti odpovedali na 5-bodovej škále (1 – rozhodne súhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím).

Graf č. 8.16 znázorňuje mieru súhlasu, resp. nesúhlasu opýtaných s výrokom „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme svojej rodiny“. Najvyššiu mieru súhlasu s týmto výrokom vyjadrovali respondenti a respondentky na Ukrajine. Najniž-

šiu mieru súhlasu s výrokom najčastejšie vyjadrovali v Dánsku. Slovenskí respondenti sa prikláňali skôr k súhlasu s týmto výrokom. Ak by sme sa pozreli na rozdiely medzi dvoma kolami ESS v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom, že žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny, tak takmer vo všetkých krajinách v rozpätí šiestich rokov sme zaznamenali príklon k nesúhlasu s týmto výrokom. Naopak, signifikantne významná, zvýšená miera súhlasu s výrokom v porovnaní s predchádzajúcim meraním sa potvrdila v Grécku a na Slovensku. Zmenu vo výpovediach slovenských respondentov a respondentiek sme sledovali ďalej a analyzovali sme zmeny vo výpovediach mužov a žien v 2. a 5. kole ESS. Výsledky nepotvrdili štatisticky významné rozdiely v zmenách postojov mužov k predkladanému výroku.

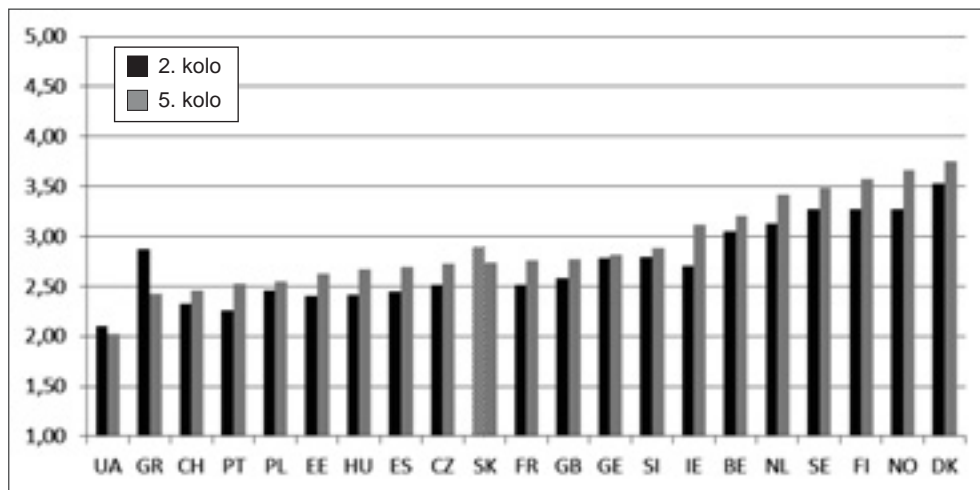
Graf č. 8.16: Hodnoty priemerného skóre súhlasu/nesúhlasu respondentov a respondentiek s výrokom: „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme svojej rodiny.“ Signifikantný rozdiel (t-test) medzi meraniami 2. a 5. kola sa potvrdil vo všetkých krajinách okrem GE, SI, UA (1 – rozhodne súhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím)

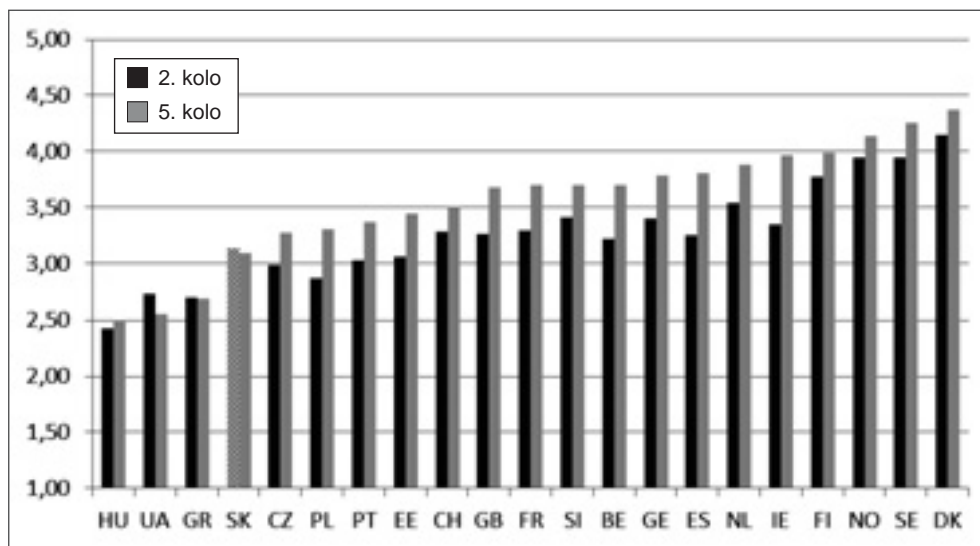
V prípade vzorky žien sa však zmeny v miere súhlasu s výrokom potvrdili ako štatisticky významné ($p < 0,05$) (graf č. 8.17). Znamená to teda, že slovenské respondentky súhlasili s výrokom, že „žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme svojej rodiny“ vo väčšej miere ako pred šiestimi rokmi.

Druhý výrok, ktorý bol opýtaným predkladaný, znel takto: „Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie právo na prácu ako ženy“ (1 – rozhodne súhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím). Postoje respondentov a respondentiek znázorňuje graf č. 8.18. V porovnaní s postojmi k predchádzajúcemu výroku je miera nesúhlasu opýtaných s týmto výrokom vyššia vo všetkých krajinách. Najčastejšie s výrokom nesúhlasili respondenti a respondentky štyroch škandinávskych krajín, najvyššiu mieru súhlasu s výrokom uvádzali opýtaní

Graf č. 8.17: Hodnoty priemerného skóre súhlasu/nesúhlasu žien-respondentiek s výrokom: „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme svojej rodiny“ (1 – rozhodne súhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím). Signifikantný rozdiel (t-test) medzi meraniami 2. a 5. kola sa potvrdil vo všetkých krajinách okrem: BG, GE, PO, SI, UA

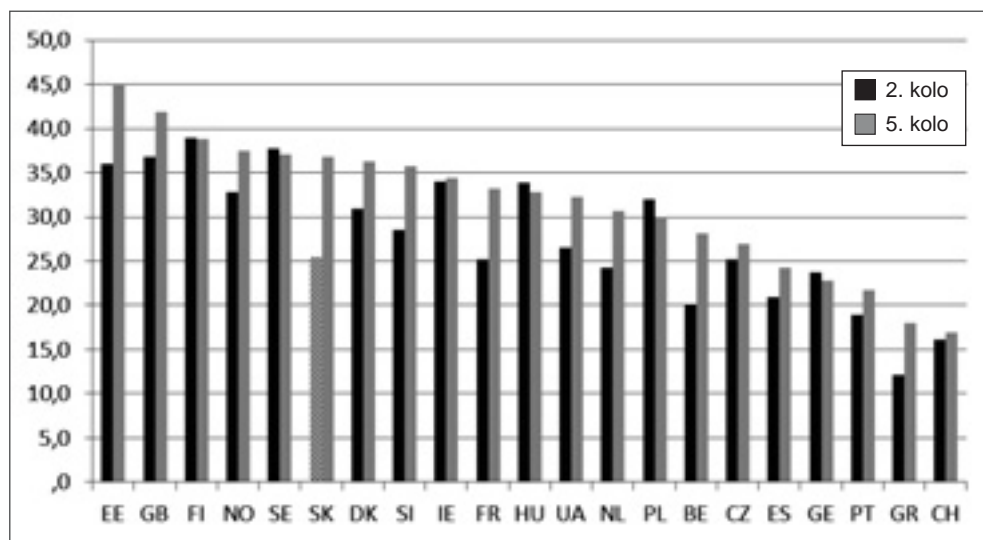
Graf č. 8.18: Hodnoty priemerného skóre súhlasu/nesúhlasu respondentov a respondentiek s výrokom: „Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie právo na prácu ako ženy.“ Signifikantný rozdiel (t-test) medzi meraniami 2. a 5. kola sa potvrdil vo všetkých krajinách okrem GR, HU, SK

v Maďarsku. Slovenskí respondenti v prípade tohto výroku vyjadrili skôr neutrálny postoj, prípadne sa prikláňajú častejšie k nesúhlasu s ním. Porovnaním meraní oboch sledovaných kôl ESS možno konštatovať, že takmer vo všetkých krajinách (s výnimkou Slovenska, Grécka, Maďarska a Ukrajiny) vzrástla miera nesúhlasu s výrokom, že v prípade obmedzeného počtu pracovných miest by muži mali mať väčšie právo na prácu ako ženy. Rozdiel medzi meraniami v dvoch kolách nebol na Slovensku štatisticky významný; to znamená, že slovenskí respondenti a respondentky svoj postoj k tomuto výroku, v rozpätí šiestich rokov, nezmenili.

Rodovej problematike, i keď už nie na základe postojov, ale na základe faktov z pracovného prostredia, sa týka aj opakovane zaradená položka dotazníka ESS, v ktorej respondenti a respondentky odpovedali na otázku, či je ich priamym nadriadeným muž alebo žena. Pri súčasných (európskych) iniciatívach zameraných na „búranie“ pomyselného skleneného stropu prináša analýza odpovedí na túto otázku zaujímavé výsledky. Graf č. 8.19 znázorňuje

Graf č. 8.19: Percentuálne vyjadrenie odpovedí respondentov na otázku: „Je Vašou priamou nadriadenou žena?“

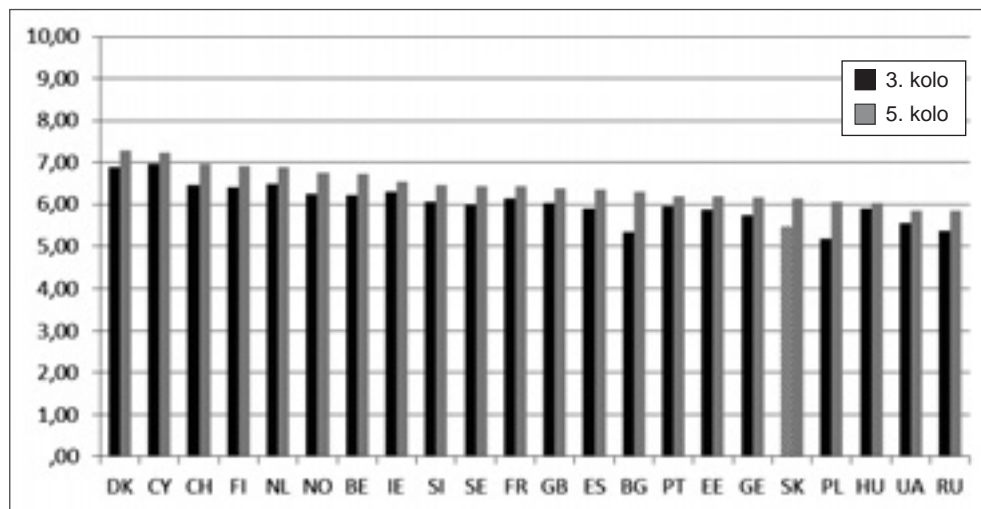

percentuálne zastúpenie žien vo funkcii nadriadených vo všetkých zúčastnených krajinách, ako aj zmeny s odstupom šiestich rokov. Najvyššie zastúpenie žien na postoch nadriadených, šéfov, supervízoriek uvádzali respondenti a respondentky v Estónsku (45 %), vo Veľkej Británii a vo Finsku. Najmenej často boli ženy ako nadriadené uvádzané v Grécku a vo Švajčiarsku (16,8 %). Rozdiel v zastúpení žien v riadiacich pozíciách medzi 2. a 5. kolom ESS je v mnohých krajinách Európy badateľný a zväčša potvrdzuje nárast zastúpenia žien v nadriadenej pracovnej pozícii. V prípade Slovenska je tento nárast najvýraznejší. V roku 2004 (2. kolo ESS) uviedlo 25,7 % slovenských respondentov a respondentiek, že ich priamou nadriadenou je žena, v roku 2010 (5. kolo ESS) to uviedlo už 36,4 % opýtaných.

8.6 Rovnováha medzi prácou a mimopracovným životom

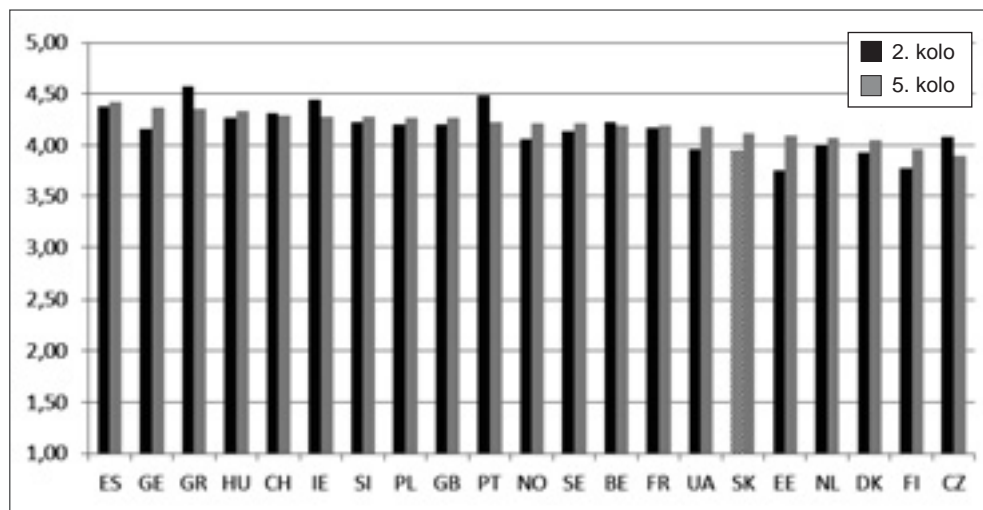
V dotazníku 3. aj 5. kola bola respondentom položená otázka: „Nakoľko ste spokojný/á s rovnováhou medzi časom stráveným v práci a časom stráveným na iné stránky/aktivity vášho života?“ Respondenti odpovedali na 11-bodovej škále (0 mimoriadne nespokojný/á, 10 mimoriadne spokojný/á). Ako pozitívne zistenie možno uviesť, že porovnaním výsledkov 3. a 5. kola ESS bol zistený signifikantný nárast spokojnosti s rovnováhou medzi prácou a mimopracovným životom vo všetkých krajinách s výnimkou Maďarska (graf č. 8.20). Podľa posledného merania (v roku 2010, 5. kolo ESS) boli s rovnováhou medzi pracovným a osobným životom najväčšími spokojní odpovedajúci v Dánsku, na Cypre, vo Švajčiarsku, Fínsku a Holandsku. Naopak, slovenskí respondenti, rovnako ako respondenti z Ruska, Ukrajiny, Poľska a Maďarska najčastejšie vyjadrovali nespokojnosť s vyvážením pracovného a mimopracovného života.

Graf č. 8.20: Hodnoty priemerného skóre spokojnosti/nespokojnosti respondentov s rovnováhou medzi časom stráveným v práci a časom stráveným na iné stránky/aktivity života (0 mimoriadne nespokojný/á, 10 mimoriadne spokojný/á). Signifikantný rozdiel (t-test) medzi meraniami 2. a 5. kola sa potvrdil vo všetkých krajinách okrem HU

O dôležitosti zosúladzovania pracovných a rodinných povinností pre respondentov a respondentky vo všetkých participujúcich krajinách ESS vypovedá graf č. 8.21. Zisťovalo sa, nakoľko dôležité je pri výbere zamestnania prihliadať na možnosť, aby práca umožňovala zladiť domáce a pracovné povinnosti (1 – celkom nedôležité, 5 – veľmi dôležité). Najvyššiu mieru dôležitosti pripisovali tejto požiadavke opýtani v Španielsku, najnižšiu mieru dôleži-

Graf č. 8.21: Hodnoty priemerného skóre odpovedí opýtaných na otázku: „Nakoľko by pre vás osobne bola dôležitá nasledujúca možnosť pri výbere zamestnania? ...mať prácu, ktorá by mi umožnila zladit' domáce a pracovné povinnosti.“ Signifikantný rozdiel (t-test) medzi meraniami 2. a 5. kola sa potvrdil v krajinách: CZ, GE, DK, EE, FI, GR, IE, PT, NO, SK, UA

tošti prikladali tejto možnosti respondenti a respondentky v Českej republike. Celkovo však možno konštatovať, že opýtaní vo všetkých krajinách sa prikláňali k dôležitosti požiadavky zladovania pracovných a rodinných povinností pri výbere zamestnania.

8.7 Konflikt práca – rodina (zasahovanie práce do rodiny)

Do dotazníka v 5. kole boli opätovne zaradené aj otázky týkajúce sa konfliktu medzi prácou a rodinou. Ide o nasledovné štyri otázky:

- „Ako často vás trápia pracovné problémy, aj keď nie ste v práci?“
- „Ako často sa cítite po práci príliš unavený na to, aby ste mali radosť z vecí, ktoré by ste doma radi robili?“
- „Ako často si uvedomujete, že vám práca bráni venovať toľko času, koľko by ste chceli, svojmu partnerovi alebo rodine?“
- „Ako často si uvedomujete, že váš partner alebo rodina majú plné zuby tlaku, ktorý prináša vaša práca?“

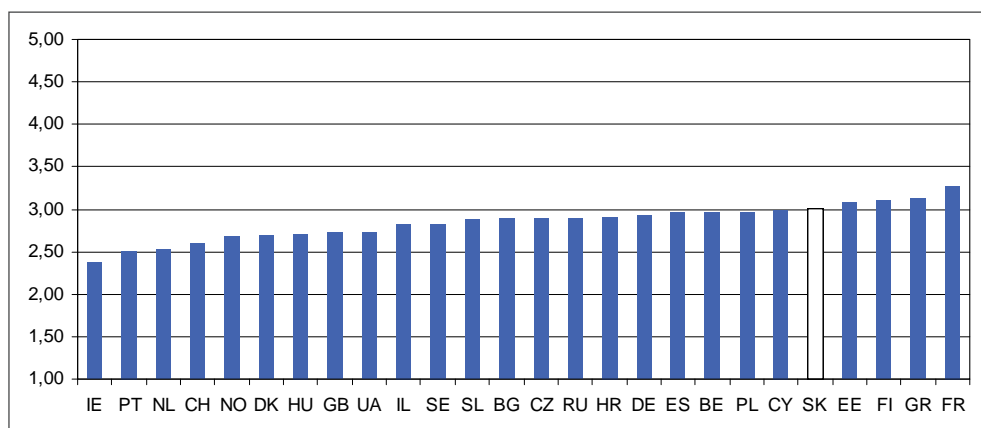
Respondenti a respondentky mohli odpovedať na 5-bodovej škále, kde 1 znamená nikdy a 5 vždy.

Pre účely analýzy sme vybrali skupinu respondentov zo všetkých zúčastnených krajín (celkovo 26 krajín), ktorí v čase zberu dát vykonávali platenú prácu, bývali s manželom/

manželkou a mali aspoň jedno dieťa žijúce s nimi v domácnosti. Celkový počet respondentov, ktorí spĺňali stanovené kritérium, bol 9138 (4821 mužov, 4317 žien).

V prvom kroku sme sa zamerali na sledovanie rozdielov medzi respondentmi participujúcich krajín v hodnotách priemerného skóre v jednotlivých položkách týkajúcich sa konfliktu medzi pracovným a rodinným prostredím. Graf č. 8.22 zobrazuje priemerné skóre odpovedí na otázku: „*Ako často vás trápia pracovné problémy, aj keď nie ste v práci?*“ Najmenej často trápia pracovné problémy mimo práce respondentov z Írska a Portugalska. Naopak, najčastejšie sa trápia pracovnými problémami mimo práce Francúzi a Gréci. Slovenskí respondenti a respondentky patrili medzi tých, ktorí uvádzali túto formu konfliktu častejšie v porovnaní s ostatnými. Celkovo však respondenti uvádzali, že ich trápia pracovné problémy aj mimo práce iba niekedy.

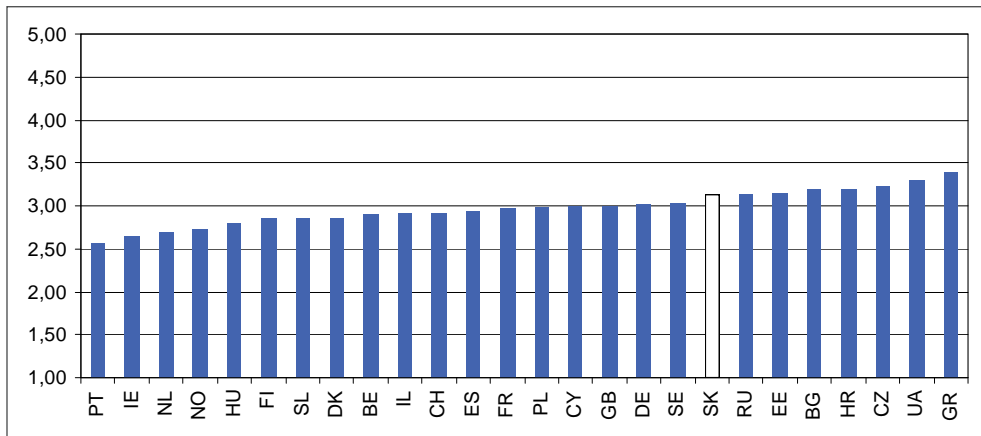
Graf č. 8.22: Hodnoty priemerného skóre odpovedí na otázku: „*Ako často vás trápia pracovné problémy, aj keď nie ste v práci?*“ (1 – nikdy, 5 – vždy)

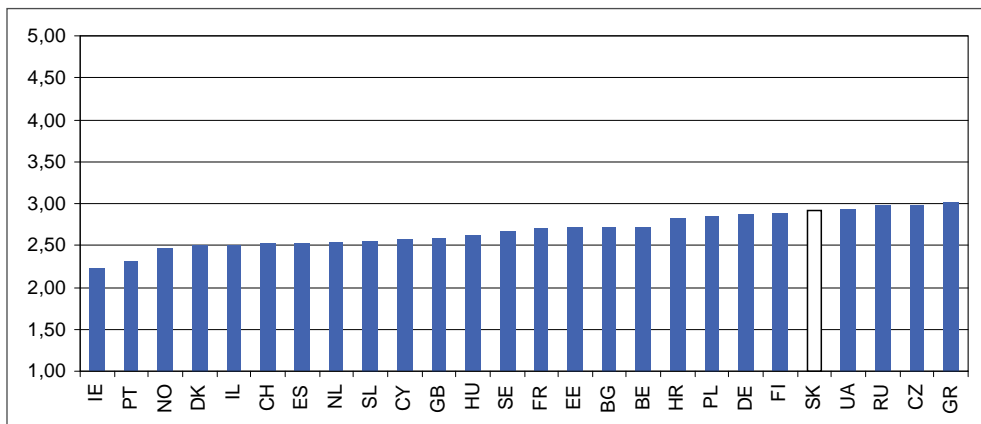
Ďalšia analyzovaná otázka znela: „*Ako často sa cítite po práci príliš unavený na to, aby ste mali radosť z vecí, ktoré by ste doma radi robili?*“ Najnižšie priemerné skóre v tejto položke dosahovali respondenti z Portugalska a Írska. Najčastejšie tento typ konfliktu uvádzali respondenti z Grécka a Ukrajiny (pozri graf č. 8.23). Slovenskí respondenti patrili medzi tých, ktorí uvádzali, že pociťujú únavu častejšie. Podobne ako v predchádzajúcej otázke, aj túto formu konfliktu prežívali respondenti iba niekedy.

Nasledujúci graf č. 8.24 zobrazuje priemerné skóre odpovedí na otázku „*Ako často si uvedomujete, že vám práca bráni venovať toľko času, koľko by ste chceli svojmu partnerovi alebo rodine?*“ Najmenej si tento konflikt uvedomovali respondenti z Írska a Portugalska, najviac respondenti z Grécka a Českej republiky. Slovensko opäť patrilo medzi krajiny, kde respondenti častejšie uvádzali, že im práca bráni venovať toľko času rodine, koľko by chceli. V porovnaní s predchádzajúcimi dvoma položkami, na tejto položke dosahovali respondenti nižšie skóre, t. j. túto formu konfliktu prežívali menej často, resp. takmer nikdy.

Graf č. 8.23: Hodnoty priemerného skóre odpovedí na otázku „Ako často sa cítite po práci príliš unavený na to, aby ste mali radosť z vecí, ktoré by ste doma radi robili?“ (1 – nikdy, 5 – vždy)

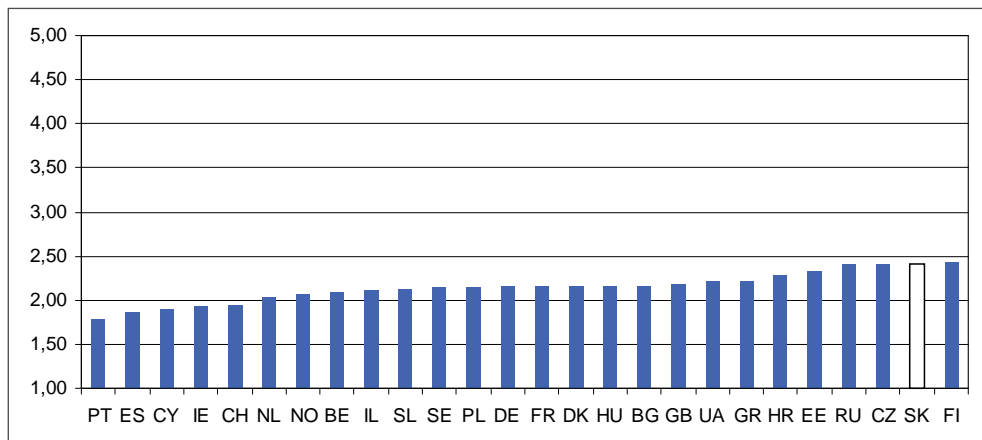

Graf č. 8.24: Hodnoty priemerného skóre odpovedí na otázku „Ako často si uvedomujete, že vám práca bráni venovať toľko času, koľko by ste chceli svojmu partnerovi alebo rodine?“ (1 – nikdy, 5 – vždy)

Poslednou analyzovanou položkou týkajúcou sa konfliktu práca – rodina bola položka „Ako často si uvedomujete, že váš partner alebo rodina majú plnú zuby tlaku, ktorý pri-náša vaša práca?“ Najmenej často tento typ konfliktu uvádzali respondenti z Portugalska a Estónska. Najčastejšie si ho uvedomovali respondenti z Fínska a Slovenska (pozri graf č. 8.25). Celkovo však môžeme vidieť, že tento konflikt bol prežívaný v malej miere a menej často ako predchádzajúce tri.

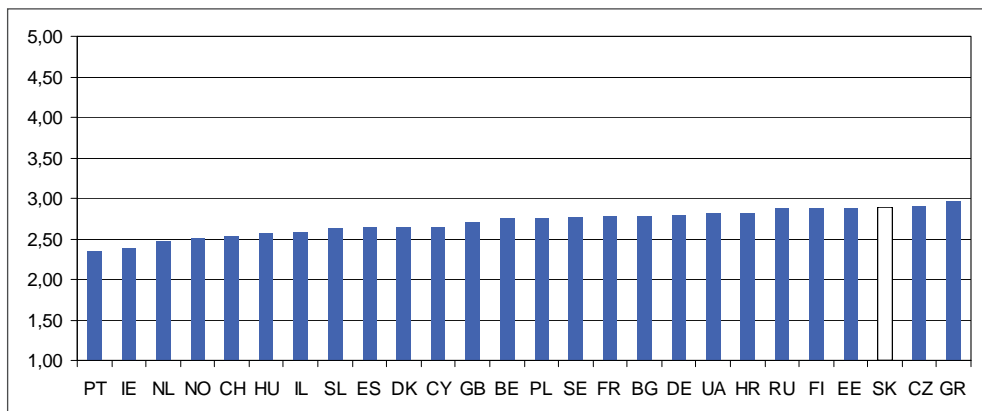
Graf č. 8.25: Hodnoty priemerného skóre odpovedí na otázku „Ako často si uvedomujete, že váš partner alebo rodina majú plné zuby tlaku, ktorý prináša vaša práca?“ (1 – nikdy, 5 – vždy)

V druhom kroku sme z vyššie uvedených položiek vytvorili škálu konfliktu práca – rodina. Reliabilita škály (*Cronbachova alfa*) bola 0,75.

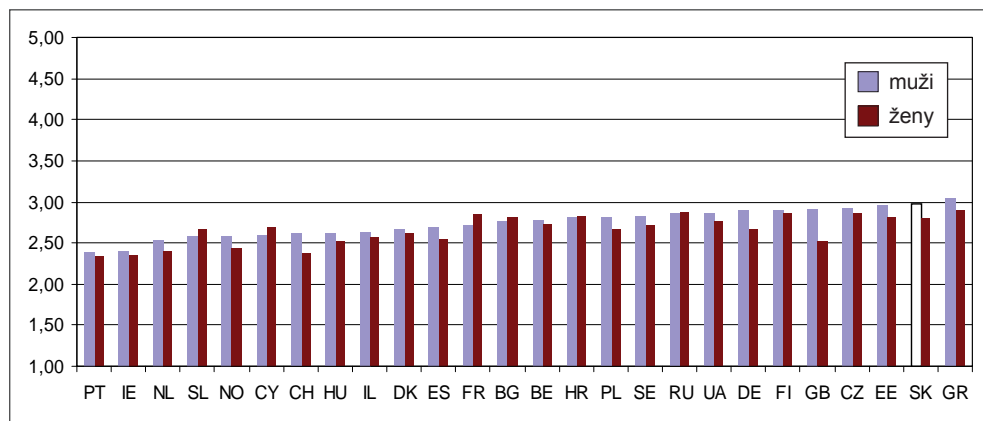
Hodnoty priemerného skóre konfliktu medzi prácou a rodinou zobrazuje graf č. 8.26. Najnižšiu mieru konfliktu uvádzali respondenti v Portugalsku a Írsku. Naopak, najvyššiu mieru konfliktu uvádzali respondenti v Grécku a Českej republike. Podobne odpovedali aj slovenskí respondenti, ktorí v porovnaní s respondentmi z ostatných krajín vnímali konflikt práca – rodina častejšie. Z grafu je však zrejmé, že vo všeobecnosti respondenti takmer nikdy alebo iba niekedy prežívali zasahovanie práce do rodiny.

Graf č. 8.26: Hodnoty priemerného skóre škály konfliktu práca – rodina (1 – nikdy, 5 – vždy)

V ďalšej analýze sme sa zamerali na rodové rozdiely v prežívaní konfliktu medzi prácou a rodinou. Celkovo sa preukázali významné rozdiely medzi mužmi a ženami ($t = 5,374$, $p < 0,001$). Konkrétne muži prežívali konflikt medzi prácou a rodinou, resp. zasahovanie práce do rodiny vo väčšej miere ako ženy. Keď sme sa pozreli bližšie na rodové rozdiely v jednotlivých krajinách, významné rozdiely sa potvrdili v Nemecku ($p < 0,001$), Veľkej Británii ($p < 0,001$), Švajčiarsku ($p < 0,002$), Slovensku ($p < 0,014$), Poľsku ($p < 0,039$) a Nórsku ($p < 0,049$). V uvedených krajinách taktiež prežívali muži zasahovanie práce do rodiny vo väčšej miere ako ženy (pozri graf č. 8.27).

Graf č. 8.27: Rozdiely medzi mužmi a ženami v prežívaní konfliktu práca – rodina
(1 – nikdy, 5 – vždy)

Rovnaké otázky týkajúce sa konfliktu práca – rodina zahrnuté v 5. kole sa vyskytli aj v 2. kole, čo nám umožnilo sledovanie trendov v prežívaní tohto konfliktu. Zaujímalo nás teda, ako sa zmenila miera prežívaného konfliktu práca – rodina s odstupom šiestich rokov. Z grafu č. 8.28 je zrejmé, že úroveň tohto konfliktu vzrástla skoro vo všetkých krajinách s výnimkou Poľska, Nórska a Dánska. Avšak pokles v týchto troch krajinách nebol signifikantný. Štatisticky významné zvýšenie úrovne konfliktu práca – rodina sa preukázalo v Českej republike, Nemecku, Estónsku, Grécku, Portugalsku, Švédsku a Slovinsku.

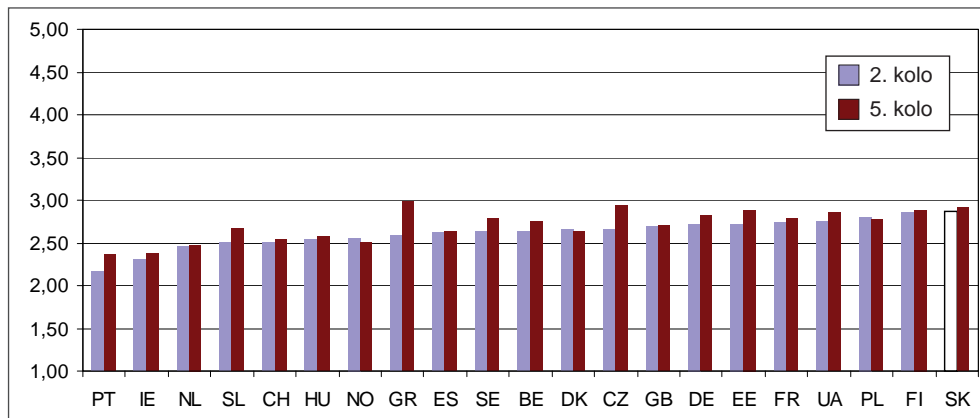
8.8 Konflikt rodina – práca (zasahovanie rodiny do práce)

Do dotazníka Európskej sociálnej sondy boli zaradené aj dve položky zisťujúce konflikt medzi rodinou a prácou. Ide o nasledovné položky:

- „Ako často si uvedomujete, že vaše rodinné povinnosti vám bránia venovať práci toľko času, koľko by ste chceli?“
- „Ako často je vám ťažko sústrediť sa na prácu kvôli vašim rodinným povinnostiam?“

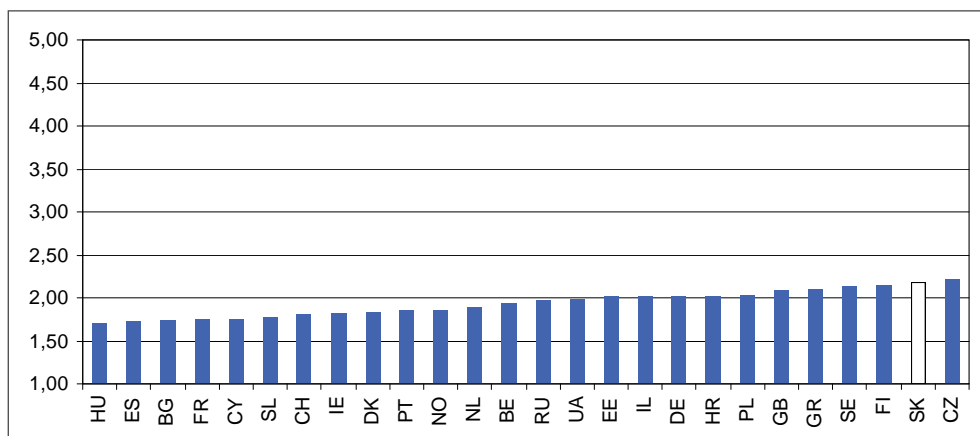
Respondenti a respondentky mohli odpovedať na 5-bodovej škále, kde 1 znamená nikdy a 5 vždy.

Graf č. 8.28: Hodnoty priemerného skóre škály konfliktu práca – rodina v 2. a 5. kole (1 – nikdy, 5 – vždy)

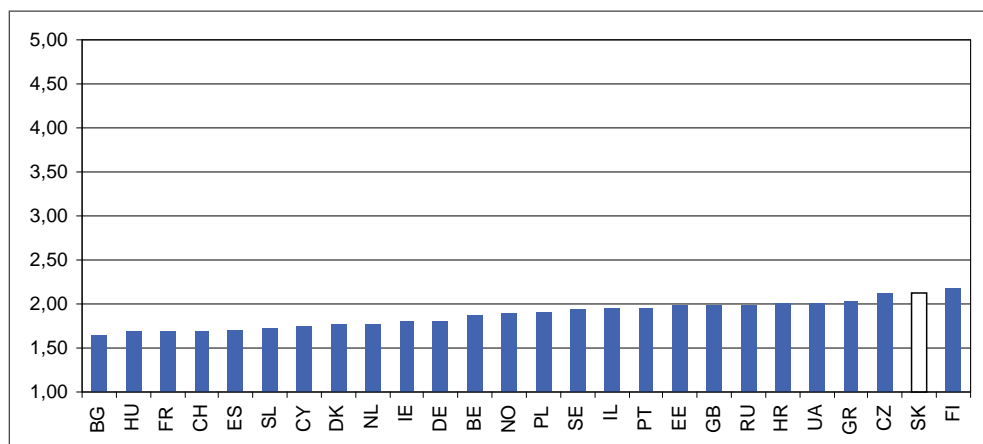
Prvou analyzovanou otázkou bola otázka: „Ako často si uvedomujete, že vaše rodinné povinnosti vám bránia venovať práci toľko času koľko by ste chceli?“ Z grafu č. 8.29 je vidieť, že najmenej často si tento konflikt medzi rodinou a prácou uvedomujú respondenti z Maďarska a Španielska. V Českej republike a na Slovensku si ho respondenti uvedomovali najčastejšie spomedzi zúčastnených krajín. Celkovo však respondenti uvádzali, že skoro nikdy im rodinné povinnosti nebránia venovať práci toľko času, koľko si želajú.

Graf č. 8.29: Hodnoty priemerného skóre odpovedí na otázku „Ako často si uvedomujete, že vaše rodinné povinnosti vám bránia venovať práci toľko času koľko by ste chceli?“ (1 – nikdy, 5 – vždy)

Hodnoty priemerného skóre odpovedí na otázku „Ako často je vám ťažko sústrediť sa na prácu kvôli vašim rodinným povinnostiam?“ prezentuje graf č. 8.30. Najmenej často pociťovali túto formu konfliktu respondenti z Bulharska a Maďarska. Spomedzi zúčastnených krajín mali najväčšie ťažkosti so sústredením sa na prácu kvôli rodinným povinnostiam respondenti z Fínska a Slovenska. Rovnako ako v predchádzajúcej otázke, aj tu sa ukazuje, že respondenti nemali skoro nikdy ťažkosti so sústredením sa na prácu kvôli rodinným povinnostiam.

Graf č. 8.30: Hodnoty priemerného skóre odpovedí na otázku „Ako často je vám ťažko sústrediť sa na prácu kvôli vašim rodinným povinnostiam?“ (1 – nikdy, 5 – vždy)

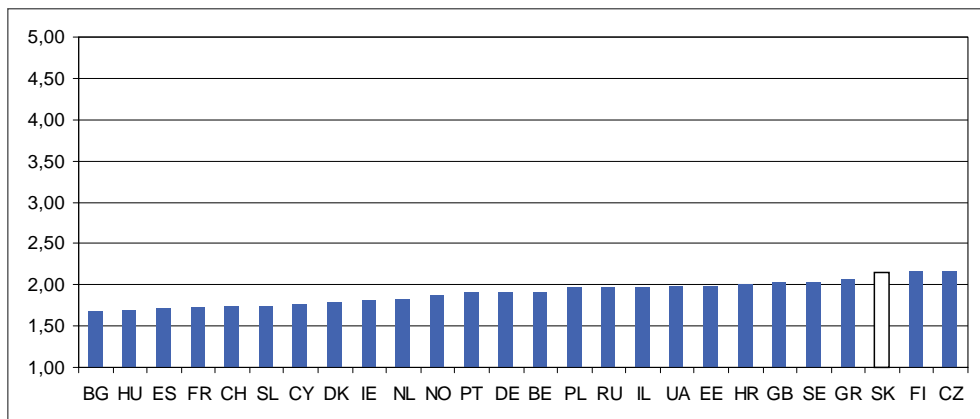

V ďalšom kroku sme z vyššie uvedených otázok vytvorili škálu konfliktu rodina – práca. Respondenti a respondentky odpovedali na 5-bodovej škále, kde 1 znamená nikdy a 5 vždy. Reliabilita škály (*Cronbachova alfa*) bola 0,75.

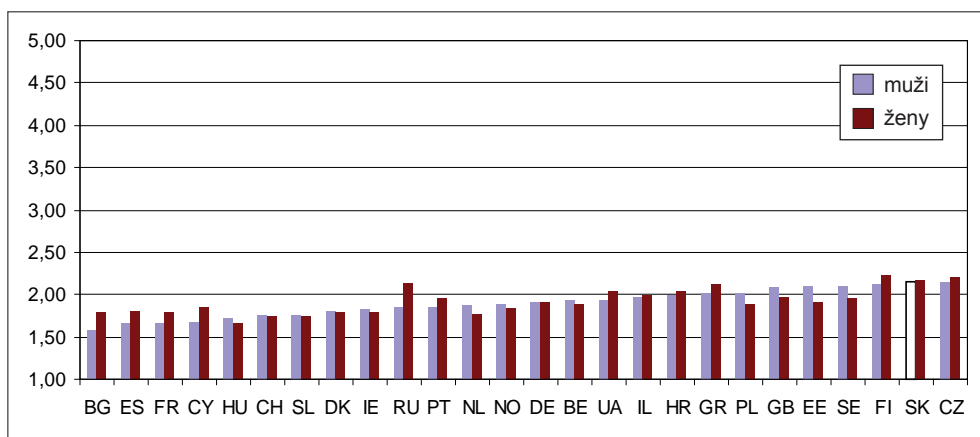
Hodnoty priemerného skóre konfliktu medzi rodinou a prácou zobrazuje graf č. 8.31. Najnižšiu mieru tohto konfliktu uvádzali respondenti z Bulharska a Maďarska. Najviac zasahovala rodina do práce respondentom v Českej republike, Fínsku a na Slovensku. Je však potrebné podotknúť, že rozdiely v priemernom skóre konfliktu medzi rodinou a prácou v zúčastnených krajinách boli malé. Vo všeobecnosti respondenti uvádzali, že rodina im takmer nikdy nezasahuje do práce.

Ďalej sme sa pozreli na rodové rozdiely v konflikte rodina – práca. Celkovo sa nepreukázali významné rozdiely medzi mužmi a ženami ($t = -1,78$, $p < 0,073$). Keď sme sa pozreli bližšie na rodové rozdiely v jednotlivých krajinách, významné rozdiely sa potvrdili v Bulharsku ($p < 0,006$), Španielsku ($p < 0,030$) a Rusku ($p < 0,001$). V týchto krajinách prežívali ženy v porovnaní s mužmi konflikt rodina – práca, resp. zasahovanie rodiny do práce vo väčšej miere (pozri graf č. 8.32).

Graf č. 8.31: Hodnoty priemerného skóre škály konfliktu rodina – práca
(1 – nikdy, 5 – vždy)

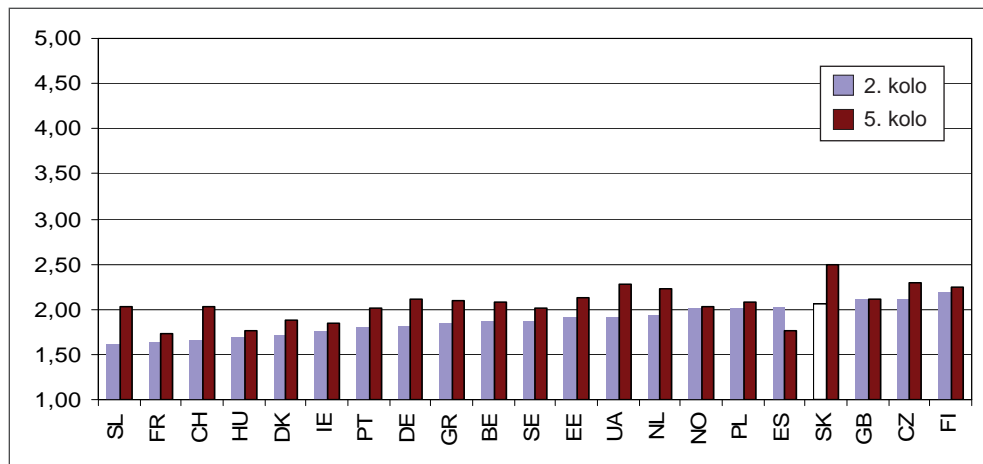

Graf č. 8.32: Rozdiely medzi mužmi a ženami v prežívaní konfliktu rodina – práca
(1 – nikdy, 5 – vždy)

Zaujímalo nás, ako sa zmenila miera prežívaného konfliktu rodina – práca počas šiestich rokov. Mieru tohto konfliktu sme skúmali prostredníctvom položky „Ako často je vám ťažko sústrediť sa na prácu kvôli vašim rodinným povinnostiam?“, keďže iba táto otázka sa vyskytla v 2. aj v 5. kole. Z grafu č. 8.33 je zrejmé, že miera ťažkostí so sústredením sa na prácu kvôli rodinným povinnostiam vzrástla vo všetkých uvedených krajinách, okrem Španielska, kde nastal signifikantný pokles. Štatisticky významný nárast sa preukázal v Belgicku, Česku, Nemecku, Dánsku, Estónsku, Grécku, Švajčiarsku, Holandsku, Portugalsku, Slovinsku, Slovensku a Ukrajine.

Graf č. 8.33: Hodnoty priemerného skóre odpovedí na položku „Ako často je vám ťažko sústrediť sa na prácu kvôli vašim rodinným povinnostiam?“ v 2. a 5. kole (1 – nikdy, 5 – vždy)

8.9 Záver

Výsledky interpretované v tejto kapitole prinášajú pohľad na prostredie práce, približujú dôvody pracovného úsilia ako aj vnímanie zmien v zamestnaní v dôsledku krízy. Údaje z ESS nám umožnili pozrieť sa aj na to, ako často respondenti z európskych krajín prežívali zasahovanie práce do rodinného života a naopak zasahovanie rodiny do života pracovného a aká zmena nastala v prežívaní uvedených konfliktov počas šiestich rokov.

Naše zistenia týkajúce sa rozdielov v odpovediach medzi dvoma meraniami (2. kolo ESS a 5. kolo ESS), prípadne podobnosti/odlišnosti slovenských respondentov a respondentiek s respondentmi z ostatných zúčastnených krajín možno zhrnúť nasledovne:

Zistili sme, že na Slovensku celkom jednoznačne ako hlavný dôvod úsilia v práci zamestnancov vystupuje motív „udržať si prácu“. Tento motív je najdôležitejší aj pre respondentov v Grécku, v Českej republike, Portugalsku a v Chorvátsku. V škandinávskych krajinách sa, naopak, našlo najmenej respondentov, ktorý tento dôvod uvádzali ako hlavný na vynakladané úsilie v práci.

Na Slovensku respondenti uvádzali najčastejšie, že ich nadriadení si „nevedia predstaviť, koľko úsilia je za ich odvedenou prácou“. V odpovediach sa od slovenských respondentov najviac líšili opýtaní na Cypre, v Poľsku a v Izraeli. Možno práve v súvislosti s týmito zisteniami vypovedali ďalej slovenskí respondenti a respondentky najčastejšie o pocite nedostatočného zaplatenia za pracovné úsilie a vykonanú prácu.

V kontraste s pocitom nedostatočného finančného ohodnotenia práce bolo posúdenie intenzity práce slovenskými respondentmi a respondentkami. Opýtaní na Slovensku uvádzali veľmi často, že ich práca si vyžaduje, aby pracovali veľmi intenzívne, a nie vždy majú dostatok času na to, aby v práci všetko stihli.

Niekoľko našich zistení sa týka sledovania dôsledkov krízy v pracovnej i mimopracovnej sfére. Tak ako Erlinghagen (2008) vo svojej štúdii popisuje negatívne dopady krízy v oblasti práce, aj respondenti v participujúcich krajinách ESS potvrdzovali v rôznej miere vnímané negatívne dopady ekonomickej recesie. Uvedený autor pritom zdôrazňuje práve nárast neistoty v súvislosti s udržaním si pracovného miesta. Na Slovensku v roku 2010 uviedlo 18,2 % opýtaných, že v poslednom čase v práci museli vykonávať menej zaujímavú prácu, 25,1 % opýtaných uviedlo, že museli prijať zníženie platu a až 46,6 % opýtaných uviedlo, že sa stretli s neistotou týkajúcou sa pracovných miest v zamestnaní.

Dopady krízy na oblasti mimopracovného života sa prejavili v istých obmedzeniach príjmu domácnosti, siahnutia na vlastné úspory a v obmedzeniach týkajúcich sa dovoleníek. Slováci uvádzali, že ich uvedené obmedzenia nepostihli vo veľkej miere. Najvýraznejšie obmedzenia zasiahli respondentov v Írsku, na Ukrajine a v Bulharsku. Obmedzenia v najmenšej miere pocítili respondenti zo Švédska, Dánska a Nórska.

Zaujímavé zistenia prinieslo sledovanie rodovej problematiky. Slováci v druhom meraní postojov k výroku, že ženy by mali byť pripravené obmedziť svoju prácu v záujme rodiny, vyjadrili na rozdiel od respondentov z ostatných zúčastnených krajín skôr tendenciu súhlasiť s uvedeným výrokom. Pri podrobnejšom pohľade na dáta sa potvrdilo, že na Slovensku to boli ženy, ktoré s odstupom šiestich rokov uvádzali častejšie súhlas s daným výrokom. Vyššiu mieru nesúhlasu a celkovo skôr neutrálny postoj vyjadrovali Slováci k výroku: „Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie právo na prácu ako ženy.“

Najvýraznejší posun spomedzi všetkých zúčastnených krajín zaznamenali respondenti na Slovensku v náraste výskytu žien v pozíciách nadriadených na pracovisku. V roku 2010 uviedlo až 36,4 % opýtaných, že ich priamou nadriadenou je žena. V porovnaní s predchádzajúcim meraním v roku 2004 je tento nárast až o 10,7 % vyšší.

Slovenskí respondenti a respondentky boli skôr spokojní s časovou rovnováhou medzi pracovným a mimopracovným životom. Ak sa však pozrieme na odpovede respondentov z ostatných krajín, tak Slováci spolu s poľskými, maďarskými, ukrajinskými a ruskými respondentmi častejšie uvádzali nespokojnosť s rovnováhou medzi časom stráveným v práci a mimo nej. Respondenti všetkých zúčastnených krajín uvádzali, že pri výbere zamestnania je pre nich možnosť zosúladovania pracovných a domácich povinností veľmi dôležitá.

Spomedzi všetkých 26 zúčastnených krajín uvádzali slovenskí respondenti spolu s českými a gréckymi respondentmi najvyššiu mieru prežívania konfliktu medzi prácou a rodinou. Najmenej často (takmer nikdy) pociťovali tento konflikt Portugalci a Íri. Treba však spomenúť, že respondenti vo všetkých krajinách uvádzali nízku mieru konfliktu. V priemere Slováci uvádzali, že práca im zasahuje do rodiny iba niekedy.

Keď sme sa bližšie pozreli na konkrétne položky týkajúce sa konfliktu medzi prácou a rodinou, ukázalo sa, že Slováci najčastejšie uvádzali, že sa po práci cítia príliš unavení na to, aby mali radosť z vecí, ktoré by doma radi robili. Slovenským respondentom v priemere bránila práca venovať čas rodine iba niekedy a takisto občas ich trápili pracovné problémy aj mimo práce. Najmenej často (takmer nikdy) uvádzali, že ich rodina alebo partner majú „plné zuby tlaku“, ktorý prináša ich práca.

Zaujímavé výsledky sa potvrdili pri zisťovaní rodových rozdielov v prežívaní konfliktu práca – rodina a rodina – práca. Vo väčšine krajín, vrátane Slovenska, prežívali zasahovanie práce do rodiny viac muži ako ženy. Čo sa týka zasahovania rodiny do práce, výsledky

boli menej jednoznačné. V niektorých krajinách zasahovala rodina do práce viac mužom, v iných krajinách zas ženám, avšak významné rozdiely sa vyskytli iba v troch krajinách, a to v Bulharsku, Španielsku a Rusku. Tento konflikt prežívali viac ženy ako muži. K rovnakému poznaniu dospeli napríklad aj Watai, Nishikido, Murashima (2008). Na Slovensku sa muži a ženy nelíšili v prežívaní konfliktu medzi rodinou a prácou.

Pri analýze trendov sme zistili nárast v prežívaní konfliktu práca – rodina. Vyšší nárast sa však objavil v miere konfliktu medzi rodinou a prácou, a to vo všetkých krajinách okrem Španielska, kde nastal naopak významný pokles. Na Slovensku štatisticky významne vzrástlo prežívanie konfliktu medzi rodinou a prácou. Navyše Slováci v 5. kole dosiahli najvyššiu priemernú hodnotu spomedzi všetkých krajín. Z našich analýz ďalej vyplýva, že práca zasahovala do rodinného života vo väčšej miere ako rodina do života pracovného, čo sa zhoduje s výsledkami mnohých iných štúdií (Williams, Alliger, 1994; Eagle, Miles, Ice-nogle, 1997; Fox, Fonesca, Bao, 2011).

IX.

KOHABITÁCIA, MANŽELSTVO A RODINA Z PERSPEKTÍVY SUBJEKTÍVNEJ POHODY

Daniela Husovská, Viera Lehotská

Uplynulé 20. storočie prinieslo so sebou výrazné zmeny v rodinnom živote. Na jeho začiatku prevládal tradičný model nukleárnej rodiny, v ktorej bol muž hlavou domácnosti, ekonomicky ju zabezpečoval a žena mala na starosti domácnosť a výchovu detí (Možný, 2008). V závere storočia už existovali rôznorodé formy rodín: okrem tradičnej rodiny sa objavilo aj spolužitie bez manželstva (kohabitácia), „rozvedené rodiny“, slobodní rodičia s deťmi, rodiny s nevlastnými deťmi a pod. (Collins, 1985 in Možný, 2008). V tejto kapitole sme si vybrali na porovnanie tradičnú formu spolužitia – *manželstvo*, a novodobý model – *kohabitáciu*. *Kohabitáciu* definujeme ako spolužitie dvoch ľudí, ktorí majú intímny vzťah a žijú spolu v jednej domácnosti bez manželského zväzku. Táto forma sa v Európe rozšírila v 20. storočí. Stalo sa tak následkom tzv. *druhej demografickej revolúcie*, ktorá zdôrazňovala individualizmus a osobnú slobodu. Demografické zmeny ovplyvnili aj rodinné správanie.

Manželstvo a kohabitácia majú rovnaký základ, ide o intímny vzťah medzi dvoma ľuďmi opačného pohlavia, ktorí žijú v spoločnej domácnosti. Rozdiel je v tom, že manželský zväzok je upravený zákonom (upravuje spoločné vlastníctvo majetku, spoločnú výchovu detí, zastupovanie pri bežných právnych úkonoch atď.) a jeho vznik aj zánik sa riadi istými zákonnými pravidlami. U kohabitácie to tak vo väčšine európskych krajín nie je, teda nie je inštitucionalizovaná. To znamená, že partneri spolu žijú na základe vlastného rozhodnutia bez zásahu zákonov. V rámci Európy existujú krajiny, ktoré vo svojom zákone upravujú aj spolužitie kohabitujuúcich párov. Ide napr. o Holandsko, Francúzsko, Švédsko, Fínsko a Dánsko (Kiernan, 2002a) alebo Írsko. V týchto krajinách majú kohabitujuúci práva a povinnosti podobné manželom. Odlišnosti v rôznom inštitucionálnom zázemí kohabitácie naprieč krajinami riešia rôzne výskumné tímy. Soons a Kalmijn (2009) predpokladajú, že sociálny kontext, v ktorom páry žijú, má vplyv na kvalitu ich životov. Vychádzali zo zistení, že existujú krajiny, kde je subjektívna pohoda manželov a kohabitujuúcich podobná a naopak také, kde sa líši (Stack, Eshleman, 1998). Ich vlastný výskum potvrdil, že v krajinách, kde je kohabitácia inštitucionalizovaná, je rozdiel v spokojnosti medzi manželmi a kohabitujuúcimi menší (Soons, Kalminj, 2009).

Pri porovnávaní životnej spokojnosti medzi manželmi a kohabitujuúcimi bol zaznamenaný zaujímavý jav, ktorý sa označuje termínom „*cohabitation gap*“ (Stavrova, Fetchengauer, Schlösser, 2012; Soons, Kalmijn, 2009). Ide o rozdiel v subjektívnej pohode medzi manželskými a kohabitujuúcimi párami v prospech tých prvých. Viaceré hypotézy a teórie sa snažia objasniť tento jav. My ich uvádzame v úvode tretej podkapitoly (9.3).

Hlavne manželstvo sa uzatvára s perspektívou priviesť na svet deti a vychovávať ich, na čo prihliada aj zákon. Jeho snahou je ochraňovať rodinu a výchovu detí. V súčasnosti však čoraz viac kohabitujuúcich párov vychováva vlastné deti (Bumpass, Lu, 2000). Výskumy zachytili rôzne trendy v Európe pri usporiadaní rodiny pri výchove detí. Existujú krajiny, pre

ktoré je typické, že sa deti rodia do manželstva (napr. krajiny južnej Európy), v iných krajinách deti vyrastajú v podobnom pomere v manželstvách ako v kohabitácii (napr. krajiny severnej Európy; Le Bourdais, Lapierre-Adamcyk, 2004; Kiernan, 2002b). Často sa stáva, že kohabitujujúci pár po narodení dieťaťa uzavrie manželský zväzok.

Európska sociálna sonda (5. kolo) nám ponúka možnosť získať informácie o manželských a kohabitujujúcich pároch v jednotlivých európskych krajinách. V prvej časti našej kapitoly sa venujeme sociodemografickým charakteristikám manželov a kohabitujujúcich celkovo v Európe, ale aj v jednotlivých krajinách. V druhej časti porovnávame všeobecnú spokojnosť a aktuálnu pohodu manželov a kohabitujujúcich v zúčastnených krajinách Európy, pričom berieme do úvahy prítomnosť detí v domácnosti.

9.1 Charakteristika vzorky

Skupinu manželov v našej vzorke tvoria respondenti/tky, ktorí uviedli, že s osobou, s ktorou žijú v spoločnej domácnosti, tvoria manželský pár. Skupinu kohabitujujúcich tvoria respondenti/tky, ktorí na rovnakú otázku odpovedali, že žijú v partnerskom vzťahu. V rôznych európskych krajinách existujú rôzne formy partnerského spolužitia. My sme tieto formy zjednotili do jednej kategórie kohabitujujúcich. Do tejto skupiny sme teda zaradili všetkých, ktorí žijú v registrovanom partnerstve („civil union“), v zákonne uznanom partnerstve („living with my partner – legally recognized“) a v partnerstve, ktoré nie je zákonne uznané („living with my partner – not legally recognized“). Zo vzorky sme vyradili homosexuálov (N = 331), pretože pracujeme len s heterosexuálnymi pármami.

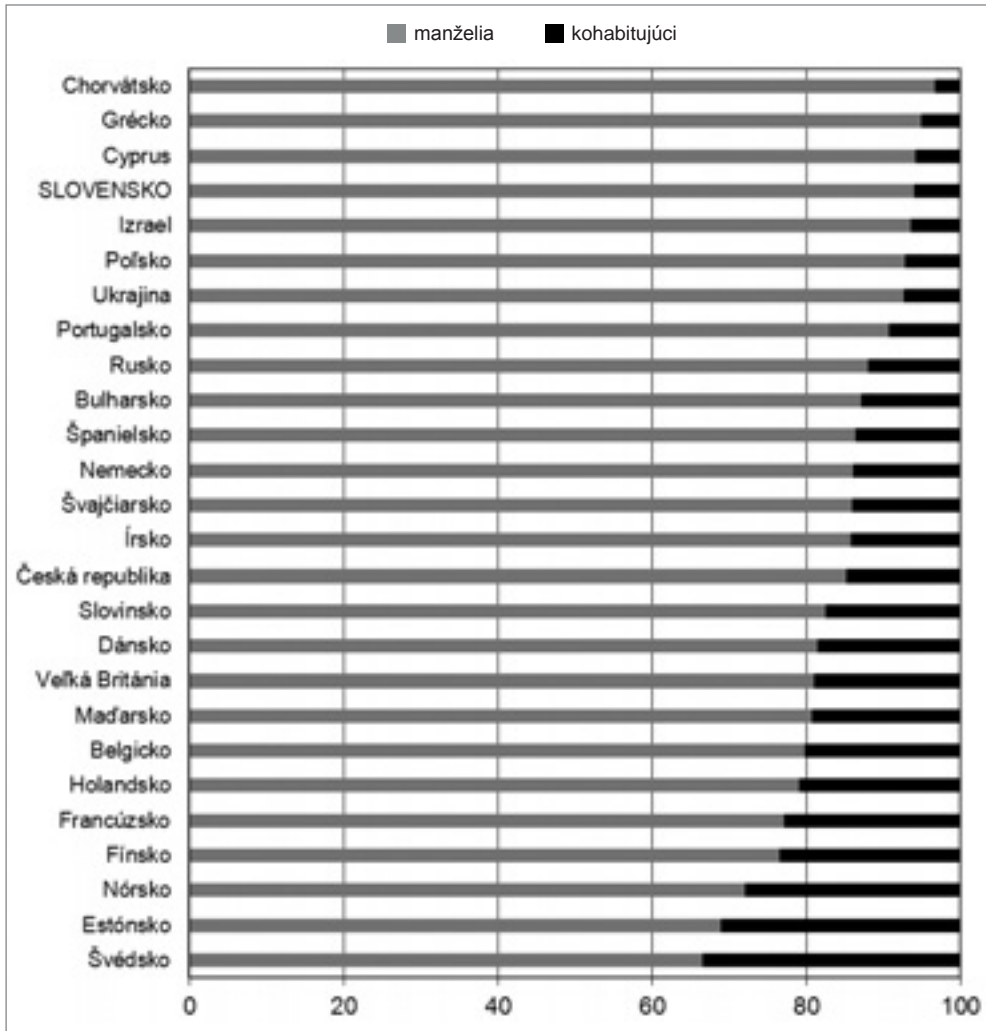
Tabuľka č. 9.1: Celkový počet a percentuálne rozloženie manželov a kohabitujujúcich

	N	%
manželia	24427	48,1
kohabitujujúci	4306	8,5
ostatní	22048	43,4
Spolu	50781	100

V tabuľke č. 9.1 sú rozdelení všetci respondenti/tky podľa typu vzťahu, v ktorom žijú. Kategóriu „ostatní“ tvoria osoby rozvedené, ovdovené, slobodné a tí, ktorí na túto otázku neodpovedali. Z uvedených dát vyplýva, že takmer polovica európskych účastníkov/čok výskumu žije v manželstve.

V grafe č. 9.1 uvádzame percentuálne znázornenie pomeru manželov a kohabitujujúcich v jednotlivých európskych krajinách. Vyplýva z neho, že najvyšší podiel kohabitujujúcich nájdeme v severných krajinách – vo Švédsku (33 %), Estónsku (31 %), Nórsku (28 %) a Fínsku (23 %) – a vo Francúzsku (23 %). Na opačnom póle sa umiestnili krajiny: Chorvátsko (3 %), Grécko (5 %), Cyprus (6 %). Spomedzi krajín strednej Európy má SLOVENSKO (6 %) najnižší podiel kohabitujujúcich voči manželom.

Graf č. 9.1: Percentuálne rozloženie manželov a kohabitujúcich v zúčastnených európskych krajinách

V štátoch Európskej únie je podľa autoriek Iacovou, Skew (2010), ktoré čerpali údaje z Eurostatu, najviac kohabitujúcich v severných krajinách (napr. Švédsko, Fínsko, Dánsko, Estónsko), vo Francúzsku, Holandsku a Slovinsku. Najmenej kohabitujúcich je v Grécku, na Cypre a na Slovensku. Tieto zistenia sa zhodujú s našimi výsledkami, ktoré spracovávajú dáta z 5. kola Európskej sociálnej sondy.

9.2 Všeobecné charakteristiky manželov a kohabitujúcich

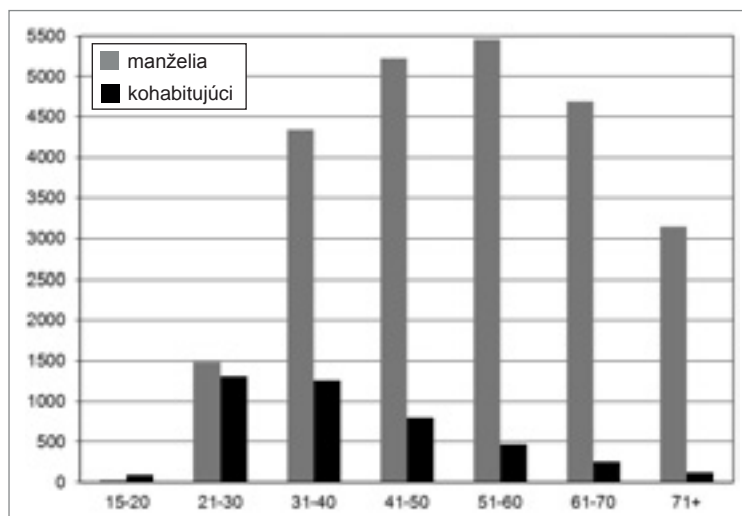
V tejto časti sa budeme venovať demografickým charakteristikám manželov a kohabitujúcich. Získame prehľad o *vekovom rozložení* oboch skúmaných skupín v zúčastnených európskych krajinách, o *úrovni vzdelania*, *mieste bydliska* a *počte detí* vyrastajúcich v ich domácnosti.

9.2.1 Vekové rozloženie

Vzhľadom na vek sa manželia a kohabitujúci v Európe výrazne líšia ($t = 60,329$; $p < 0,001$). Manželovia sú vo všeobecnosti starší ($M = 52,7$ rokov) ako kohabitujúci ($M = 39$ rokov). Najpočetnejšiu skupinu manželov tvoria vekové kategórie 41 – 50 a 51 – 60 rokov. Oproti tomu najviac kohabitujúcich je vo veku 21 – 40 rokov (pozri graf č. 9.2). Vo väčšine krajín Európskej únie (Eurostat z roku 2007) je najviac kohabitujúcich vo veku 20 – 30 rokov (Iacovou, Skew, 2010), čo korešponduje aj s našimi zisteniami.

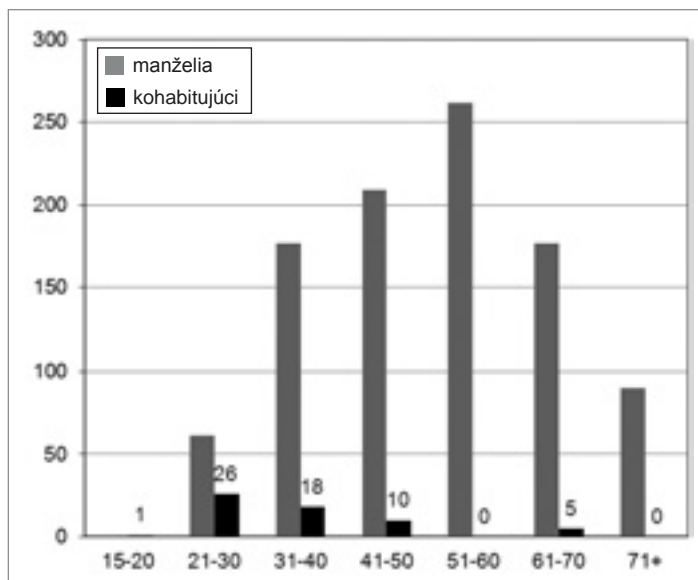
Významnú podskupinu medzi kohabitujúcimi párami tvoria takí, ktorí spolu žijú „na skúšku“ predtým, ako vstúpia do manželstva. V mladšom veku patria teda medzi kohabitujúcich, v staršom sa už zaraďujú do skupiny manželov.

Graf č. 9.2: Rozloženie veku u kohabitujúcich a manželov v zúčastnených európskych krajinách

Priemerný vek manželov je na Slovensku 51,7 rokov a kohabitujúcich 35,4 rokov. Ide o štatisticky významný rozdiel ($t = 10,857$; $p < 0,001$). Na Slovensku (graf č. 9.3) podobne ako celkovo v Európe je najpočetnejšia skupina manželov vo veku 51 až 60 rokov, u kohabitujúcich ide o 21 až 30-ročných opäť podobne ako v Európe. Vo veku nad 50 rokov je kohabitácia veľmi zriedkavá forma partnerského spoluzitia na Slovensku.

Graf č. 9.3: Rozloženie veku u kohabitujúcich a manželov na Slovensku

9.2.2 Vzdelanie

Pri celkovom pohľade na úroveň vzdelania sa manželské a kohabitujúce páry výrazne líšia ($\chi^2(7, N = 28685) = 2,398; p < 0,001$) (tab. č. 9.2). V oboch skupinách sú najpočetnejšie zastúpení respondenti/ky s úplným stredoškolským vzdelaním (21 % manželov, 22 % kohabitujúcich). Rozdiely sme zaznamenali pri najnižšom stupni vzdelania (neukončené ZŠ), kde sú zastúpení manželia v 13 % oproti 6 % zo skupiny kohabitujúcich. Väčšiu časť skupiny osôb s neukončeným základným vzdelaním tvoria starší ľudia (nad 50 rokov) a keďže manželia sú starší ako kohabitujúci, v skupine s neukončeným základným vzdelaním ich je viac. Pravdepodobne to súvisí s obmedzenejšími možnosťami vzdelávania v minulosti. Respondenti/ky sa odlišovali aj v 1. stupni (Bc.) vysokoškolského vzdelania (manželia 10 %, kohabitujúci 13 %). Tento výsledok pripisujeme opäť vekovému rozdielu medzi skupinami.

Manting (1996) uvádza vo svojej štúdii, že holandské ženy s vyšším vzdelaním vstúpia do manželstva s nižšou pravdepodobnosťou. Americké prieskumy na druhej strane hovoria o pretrvávajúcom trende, že najviac kohabitujúcich je medzi menej vzdelanými (Bumpass, Lu, 2000). Z uvedených výskumov vyplýva, že nemôžeme jednoznačne konštatovať, aká úroveň vzdelania je typická u kohabitujúcich párov. Naše zistenia využívajúc dáta ESS poukazujú na vyššie vzdelanie u kohabitujúcich oproti manželom, hoci musíme brať do úvahy aj vekovú disproporciu oboch skupín – porovnávame vzdelanie starších voči mladším.

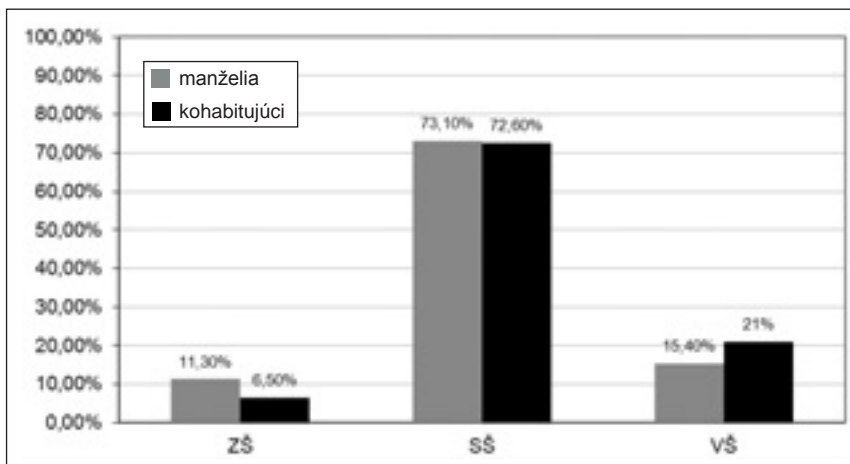
Existujú však krajiny, kde obe skupiny majú podobnú úroveň vzdelania: Nórsko, Izrael, Česko, Nemecko, Chorvátsko, Maďarsko, Poľsko, Rusko, Slovinsko, ale aj SLOVENSKO. Pri porovnaní skupín sme použili neparametrickú metódu χ^2 .

Tabuľka č. 9.2: Úroveň vzdelania u manželov a kohabitujúcich

	manželia		kohabitujúci	
	N	%	N	%
Neukončené základné vzdelanie	3154	12,93	247	5,74
Ukončené základné vzdelanie	3547	14,55	621	14,44
Stredoškolské bez maturity	4002	16,41	764	17,77
Stredoškolské s maturitou	5046	20,69	958	22,28
Nadstavbové štúdium	3261	13,37	608	14,14
Vysokoškolské – 1. stupeň (Bc.)	2184	8,96	568	13,21
Vysokoškolské – 2. stupeň	3142	12,88	527	12,26
Iné	49	0,20	7	0,16
Spolu	24385	100,00	4300	100,00

Graf č. 9.4 prináša údaje *slovenských* účastníkov výskumu (979 manželov, 62 kohabitujúcich) a porovnáva úroveň vzdelania medzi nimi. Skupiny sa v distribúcii úrovne vzdelania medzi sebou nelíšia ($\chi^2(7, N = 1041) = 4,440; p > 0,05$). Pre prehľadnosť výsledkov sme zlúčili jednotlivé kategórie vzdelania do troch hlavných skupín. Pomerné zastúpenie slovenských manželských a kohabitujúcich párov v jednotlivých kategóriách sa nelíši od celkových európskych dát.

Graf č. 9.4: Porovnanie úrovne vzdelania u manželov a kohabitujúcich na Slovensku

9.2.3 Bydlisko

Manželské páry v Európe najčastejšie žijú na dedinách (33 %), na druhom mieste sú malé mestá (29 %). U párov žijúcich v kohabitácii je to naopak, obývajú najviac malé mestá (30 %) a potom dediny (27 %). Pomer manželov a kohabitujúcich sa v ostatných miestach bydliska neliši (tab. č. 9.3).

Tabuľka č. 9.3: Miesto bydliska u manželov a kohabitujúcich

	manželia		kohabitujúci	
	N	%	N	%
Veľké mesto	5240	21,48	1007	23,40
Predmestie alebo periféria veľkého mesta	2674	10,96	517	12,01
Malé mesto	7047	28,89	1281	29,76
Dedina	7986	32,74	1182	27,46
Farma alebo dom na samote	1448	5,94	317	7,37
Spolu	24395	100,00	4304	100,00

Pohľad z perspektívy obývania jednotlivých typov sídiel hovorí o tom, aké percento manželov a kohabitujúcich nájdeme v jednotlivých miestach bydliska (tab. č. 9.4). Na dedinách stretne najčastejšie manželov (87,1 %), a naopak najmenej často kohabitujúcich (12,9 %). Na farmách a samotách v Európe nájdeme najviac kohabitujúcich párov (18 %) a logicky najmenej tých manželských (82 %) v porovnaní s inými typmi bydliska.

Tabuľka č. 9.4: Zastúpenie manželov a kohabitujúcich v jednotlivých typoch sídiel

	manželia		kohabitujúci		spolu	
	N	%	N	%	N	%
Veľké mesto	5240	83,9	1007	16,1	6247	100
Predmestie alebo periféria veľkého mesta	2674	83,8	517	16,2	3191	100
Malé mesto	7047	84,6	1281	15,4	8328	100
Dedina	7986	87,1	1182	12,9	9168	100
Farma alebo dom na samote	1448	82	317	18	1765	100

9.2.4 Počet detí

Otázka, podľa ktorej sme určovali, či európske manželské alebo kohabitujúce páry majú deti, zisťovala iba prítomnosť detí v domácnosti. Z toho vyplýva, že respondenti/ky, ktorých deti sa už osamostatnili, sa zaradili medzi páry bez detí, čo je potrebné brať do úvahy

pri pohľade na tabuľku č. 9.5. Manželov, ktorí sa starajú o deti vo svojej domácnosti, je viac (33 %) ako kohabitujúcich (26 %). Zvyšné páry (67 % manželov a 74 % kohabitujúcich) žijú bez detí v spoločnej domácnosti. Tabuľka č. 9.4 ponúka aj početnosť podľa počtu detí.

Tabuľka č. 9.5: Počet detí v domácnosti manželov a kohabitujúcich

počet detí	manželia		kohabitujúci	
	N	%	N	%
0	16384	67,07	3178	73,80
1	5339	21,86	811	18,83
2	1986	8,13	233	5,41
3	513	2,10	53	1,23
4	126	0,52	22	0,51
5	47	0,19	5	0,12
6	2	0,01	0	0,00
7	14	0,06	1	0,02
8	11	0,05	2	0,05
9	5	0,02	1	0,02
Spolu	24427	100,00	4306	100,00

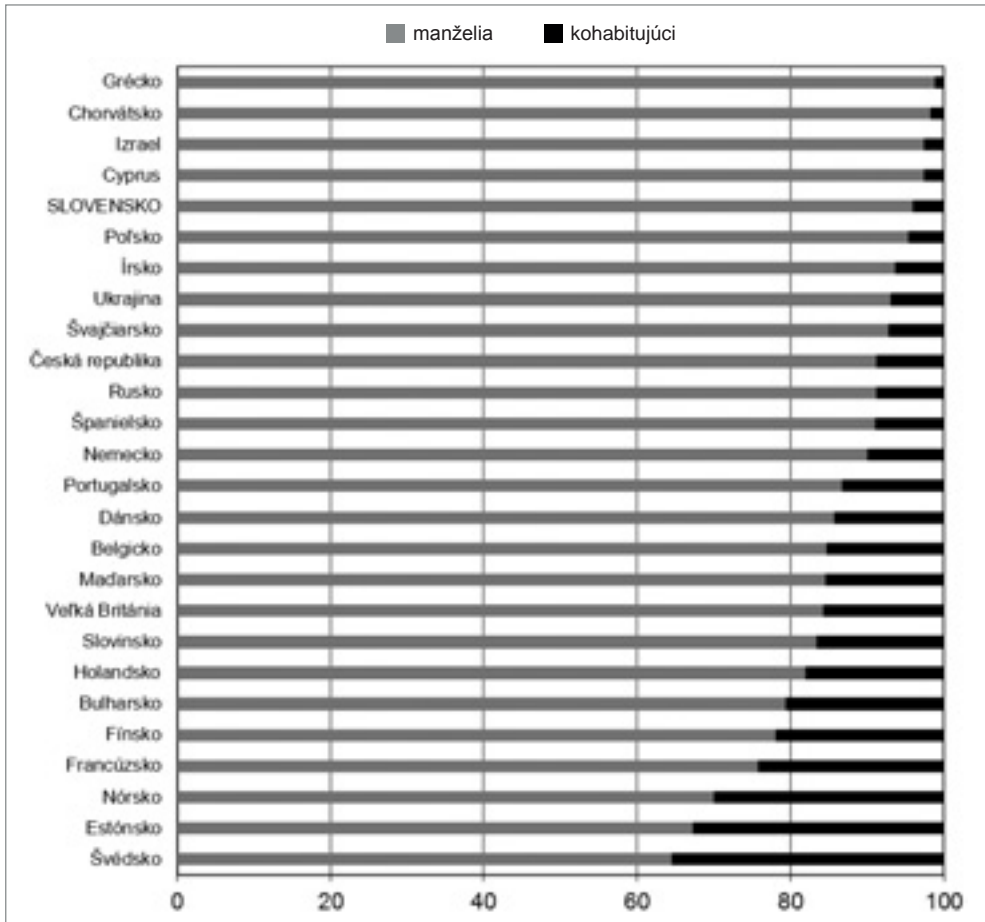
Ak sa pozrieme v grafe č. 9.5 bližšie na jednotlivé európske krajiny, vidíme, že pomero-vo najviac kohabitujúcich párov s deťmi v domácnosti (nad 20 %) je vo Švédsku, Estónsku, Nórsku, Francúzsku, Fínsku a Bulharsku. Na opačnom póle sa umiestnili (menej ako 5 %): Grécko, Chorvátsko, Izrael, Cyprus, SLOVENSKO a Poľsko.

Podobné výsledky, aké sme zistili z výskumu v 5. kole ESS, boli uvedené aj v údajoch z Eurostatu z roku 2007 (Iacovou, Skew, 2010). Podľa nich až 1/3 detí vo Švédsku žije v domácnosti rodičov, ktorí žijú bez manželského zväzku. V Estónsku je to 23 % detí, vo Francúzsku 21 %, nasleduje Slovinsko, Fínsko, Dánsko, Litva a taktiež Belgicko, kde žije 14 % detí v domácnosti kohabitujúcich rodičov.

Naopak v Grécku a na Cypre žije najviac detí (92 %) s rodičmi, ktorí sú zosobášení. Nasleduje Slovensko (85 %), Taliansko a Španielsko (84 %), Luxembursko (83 %), Poľsko (79 %) a Nemecko, kde 78 % detí žije v domácnosti manželov.

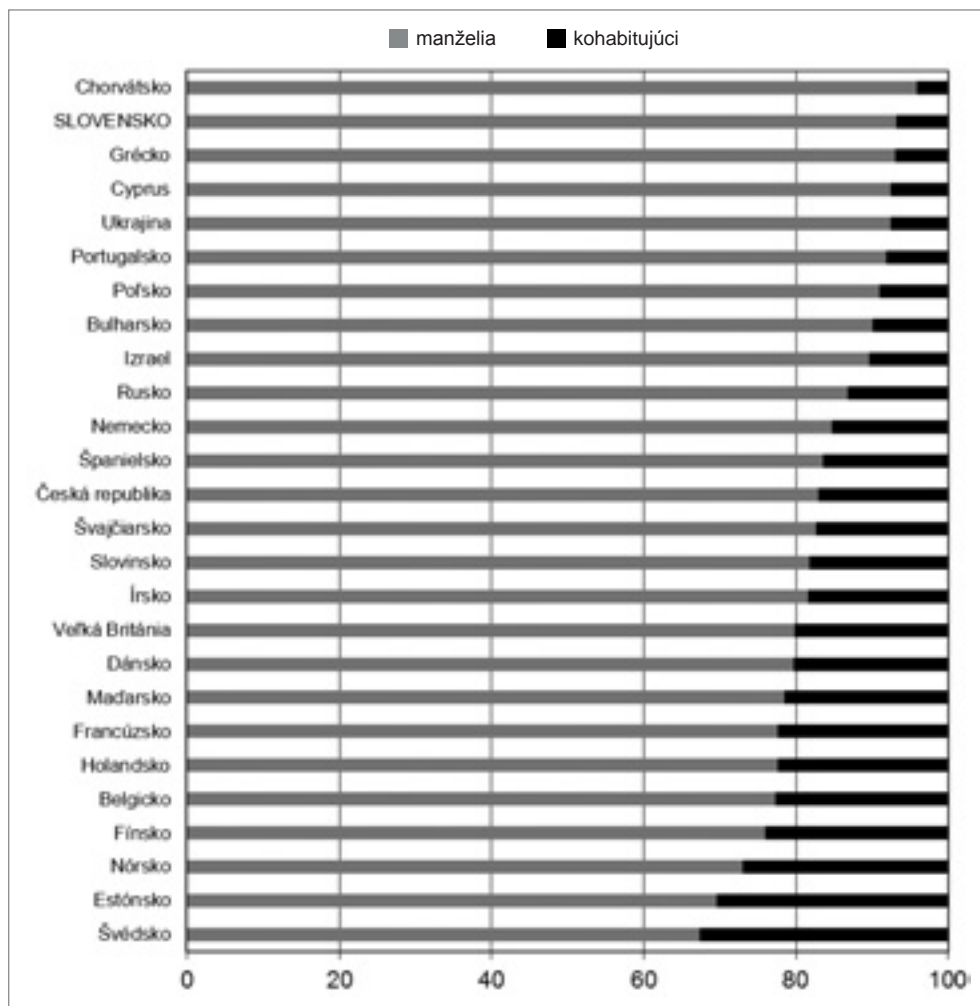
Graf č. 9.6 znázorňuje domácnosti bez detí, pričom porovnáva kohabitujúcich a manželov. Švédsko, Estónsko, Nórsko a Fínsko patria medzi krajiny, kde je nad 23 % kohabitujúcich párov bez detí v domácnosti. Táto skupina má najnižšie zastúpenie (pod 8 %) v krajinách ako Chorvátsko, SLOVENSKO, Grécko, Cyprus a Ukrajina.

Graf č. 9.5: Percentuálne vyjadrenie pomeru manželov a kohabitujúcich s deťmi v domácnosti v jednotlivých krajinách

Vo všeobecnosti kohabitujúce páry majú skôr tendenciu byť bezdetné a naopak, páry, ktoré majú deti, sú častejšie v manželskom zväzku. Toto tvrdenie platí na Cypre, v Grécku a na Slovensku, kde je málo kohabitujúcich párov. Neplatí to vo Švédsku, Dánsku, Estónsku a Slovinsku, kde žije vysoké percento kohabitujúcich párov v porovnaní s manželmi. V súvislosti s týmito krajinami nemožno povedať, že kohabitujúce páry sú často bezdetné a že deti sa rodia výlučne do manželstiev. Zaujímavosťou je, že v Holandsku, Nemecku a Rakúsku, kde žije pomerne veľa kohabitujúcich v porovnaní s manželmi, sú kohabitujúce páry častejšie bezdetné a manželské vychovávajú deti (Iacovou, Skew, 2010).

Graf č. 9.6: Percentuálne vyjadrenie pomeru manželov a kohabitujúcich bez detí v domácnosti v jednotlivých krajinách

9.3 Všeobecná spokojnosť a aktuálna pohoda u manželov a kohabitujúcich

Manželia v porovnaní so slobodnými sú spokojnejší so svojim životom (Hamplová, 2009), zdravší (Joutsenniemi, Martelin, Koskinen, Martikainen, Härkänen, Luoto, Aromaa, 2006) a menej depresívni (Brown, 2000).

Tieto zistenia viacerých výskumov sa snaží vysvetliť aj teória sociálnej príčiny („*social causation theory*“), podľa ktorej manželský život zlepšuje subjektívnu pohodu partnerov.

Deje sa tak pomocou podpory vo finančnej, emocionálnej aj zdravotnej oblasti. To znamená, že partneri sa delia o finančné výdavky, sú jeden pre druhého oporou pri ťažkostiach, „dozerajú“ na seba navzájom v otázkach zdravia, stravovania a pod. (Wilson, Oswald, 2005). Ďalšou teóriou, ktorá sa snaží objasniť rozdiely v spokojnosti, je teória selektivity.

Vyvstáva otázka, ako je to pri porovnaní manželských a kohabituujúcich párov, keďže v oboch prípadoch ide o spolužitie dvoch ľudí, ktorí si môžu navzájom poskytovať oporu. Viacero výskumov sa snažilo nájsť odpoveď na túto otázku. S. L. Brown (2000) zistila, že kohabituujúci sú viac depresívni ako manželia. Kohabituujúci a manželia sa naopak nelíšili v subjektívnej pohode v štúdiu realizovanej v Nórsku na respondentoch stredného veku (Hansen, Moum, Shapiro, 2007). Dana Hamplová (2009) porovnávala spokojnosť u manželov, kohabituujúcich a slobodných v štyroch stredoeurópskych krajinách použiť dáta 1. kola ESS. Z jej zistení vyplýva, že manželia sú spokojnejší ako slobodní. U kohabituujúcich neboli výsledky jednoznačné. V niektorých „prípadoch“ kohabitácia vplývala na spokojnosť pozitívne, inokedy negatívne. Autorka túto rôznorodosť vysvetľuje heterogenitou skupiny kohabituujúcich. Aj autori Soons a Kalmijn (2009) využili dáta ESS (spojili dáta 1. až 3. kola) pri zisťovaní spokojnosti. Ich záverom je, že manželia sú vo všeobecnosti šťastnejší než kohabituujúci, avšak v krajinách, kde je kohabitácia rozšírenejšia, sa rozdiel vytráca (tzv. efekt inštitucionalizácie). Ak to zhrnieme, výsledky jednotlivých štúdií prinášajú rôznorodé zistenia.

V nasledujúcej časti prinášame naše zistenia z analýzy dát z 5. kola ESS, v ktorej sme sa zamerali na porovnanie dvoch skupín párov: manželských a kohabituujúcich v oblasti všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohody.

9.3.1 Rozdiely medzi manželmi a kohabituujúcimi vo všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohode v Európe

Skóre **všeobecnej spokojnosti** sme získali z odpovedí respondentov na nasledujúce dve otázky: „Berúc do úvahy všetky okolnosti, ako ste v tomto období celkovo spokojný so svojím životom?“ a „Ako by ste vo všeobecnosti zhodnotili, aký ste šťastný?“ Účastníci/čky výskumu odpovedali na 11-bodovej škále od 0 – mimoriadne nespokojný/nešťastný až 10 – mimoriadne spokojný/šťastný. *Cronbachova alfa* je 0,832.

Aktuálnu pohodu sme zisťovali na základe zhodnotenia respondentov, ako sa cítili v priebehu posledných dvoch týždňov. Posudzovali tri výroky: „Bol som veselý a v dobrej nálade“, „Cítil som sa pokojný a uvoľnený“ a „Cítil som sa aktívne a vitálne“ na 6-bodovej škále od 1 – stále po 6 – nikdy. Ich odpovede tvoria skóre aktuálnej pohody. *Cronbachova alfa* dosahuje hodnotu 0,823.

Manželia sú vo všeobecnosti v priemere starší ako kohabituujúci. Túto nerovnosť sme obmedzili ohraničením veku manželských a kohabituujúcich párov na 18 – 50 rokov. V takto získanej vzorke bol priemerný vek manželov 39,24 rokov a kohabituujúcich 33,64 rokov.

V tabuľke č. 9.6 uvádzame priemerné hodnoty vo všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohode u manželov a kohabituujúcich bez ohľadu na krajinu a prítomnosť detí v domácnosti. Obe skupiny (manželia, kohabituujúci) sú v priemere spokojné so svojím životom ($M = 7,2$; $7,24$) a ich priemerné skóre aktuálnej pohody sa umiestňuje v pozitívnej časti stupnice ($M = 4,27$; $4,23$). Štatisticky významné rozdiely sme zaznamenali iba vo všeobecnej spo-

kojnosti. Kohabitujúci sú spokojnejší ako manželia. Manželia a kohabitujúci sa nelíšia v aktuálnej pohode, teda v tom, ako sa cítili za posledné dva týždne.

Tabuľka č. 9.6: Rozdiel vo všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohode medzi manželmi a kohabitujúcimi vo veku 18 – 50 rokov

	MANŽELIA			KOHABITUJÚCI			t
	N	M	SD	N	M	SD	
všeobecná spokojnosť	11069	7,2023	1,85948	3446	7,248	1,88512	-1,254*
aktuálna pohoda	11050	4,2722	1,00124	3445	4,2321	0,98777	2,063

* $p < 0,05$

Nasledujúca tabuľka (č. 9.7) obsahuje priemerné hodnoty všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohody už špecificky u manželských párov a kohabitujúcich *bez detí v domácnosti*. Obe skupiny sú celkovo spokojné ($M = 7,09; 7,33$). V tejto premennej sa preukázal významný rozdiel opäť v prospech kohabitujúcich. Aktuálna pohoda dosahuje rovnaké hodnoty vyššie ako priemer v oboch skupinách.

Tabuľka č. 9.7: Rozdiel vo všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohode medzi manželmi a kohabitujúcimi vo veku 18 – 50 rokov, bez detí v domácnosti

	manželia bez detí			kohabitujúci bez detí			t
	N	M	SD	N	M	SD	
všeobecná spokojnosť	4642	7,09	1,9	2390	7,33	1,83	-5,079***
aktuálna pohoda	4638	4,28	1	2390	4,28	0,97	-0,045

*** $p < 0,001$

Tabuľka 9.8 ponúka pohľad na priemerné hodnoty spokojnosti a aktuálnej pohody oboch skúmaných skupín, ktoré majú *v domácnosti deti*. Manželia aj kohabitujúci sú vo všeobecnosti spokojní ($M = 7,28; 7,06$) a aj ich aktuálna pohoda sa pohybuje nad priemerom ($M = 4,27; 4,13$). V oboch premenných sme zistili významný rozdiel, pričom manželia s deťmi majú vyššie skóre ako vo všeobecnej spokojnosti, tak v aktuálnej pohode.

Tabuľka č. 9.8: Rozdiel vo všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohode medzi manželmi a kohabitujúcimi vo veku 18 – 50 rokov s deťmi v domácnosti

	manželia s deťmi			kohabitujúci s deťmi			t
	N	M	SD	N	M	SD	
všeobecná spokojnosť	6427	7,28	1,82	1056	7,06	2	3,351***
aktuálna pohoda	6412	4,27	1	1055	4,13	1,02	4,175***

*** $p < 0,001$

Ak porovnáme naše výsledky s inými výskumami, zistujeme, že sú odlišné. Naša analýza prekvapivo odhalila, že kohabitujúci sú vo všeobecnosti spokojnejší (tab. č. 9.6). Avšak, keď sme zobrali do úvahy aj (ne)prítomnosť detí v domácnosti, výsledky sa pozmenili. Výsledky skupiny bez detí (tab. č. 9.7) sa podobajú celkovým zisteniam (tab. č. 9.6). Naopak, situácia u manželov a kohabitujúcich s deťmi je iná (tab. č. 9.8). Manželia s deťmi sú výrazne spokojnejší celkovo so svojim životom aj aktuálne v poslednom období v porovnaní s kohabitujúcimi s deťmi. Zdá sa, že prítomnosť detí v domácnosti ovplyvňuje spokojnosť v každej zo skúmaných skupín odlišným spôsobom. Situácia manželov s deťmi je istejšia, v súlade so spoločenskými normami. Taktiež rodina s manželmi a deťmi je chránená zákonom. Kohabitujúci s deťmi sú v menej istej situácii, čo môže vplývať na ich subjektívne prežívanie.

Za zistením, že kohabitujúci sú vo všeobecnosti spokojnejší, môže byť vekový rozdiel medzi sledovanými skupinami (priemerný vek manželov 39,24 rokov a kohabitujúcich 33,64 rokov). Skupina manželov bez detí je v istom zmysle špecifická, pretože ju tvoria dve odlišné podskupiny, a to mladí manželia, ktorí ešte nemajú deti, a starší manželia, ktorých deti už odišli zo spoločnej domácnosti. Tento fakt je potrebné mať na zreteli pri interpretácii výsledkov.

V úvode sme spomenuli, že inštitúcia kohabitácie má v rôznych európskych krajinách rôzne postavenie, výskyt, tradíciu a zákonné zázemie. Aj niektoré výskumy, napr. Soons, Kalminj (2009) a Stack, Eshleman, (1998) odhalili, že v jednotlivých európskych krajinách subjektívna pohoda líši.

V ďalšej časti sa venujeme podobnostiam a rozdielom u manželských a kohabitujúcich párov práve cez optiku jednotlivých krajín.

9.3.2 Rozdiely medzi manželmi a kohabitujúcimi vo všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohode v jednotlivých krajinách Európy

Tabuľky 9.9 a 9.10 obsahujú počet respondentov/iek, priemerné skóre a štandardnú odchýlku všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohody v zúčastnených európskych krajinách. Ako môžeme z tabuliek vidieť, počet respondentov/iek v niektorých krajinách (Chorvátsko – obe skupiny kohabitujúcich, Cyprus, Česká republika, Grécko, Švajčiarsko, Írsko, Izrael, Poľsko, Rusko, Slovensko, Ukrajina – kohabitujúci s deťmi) je príliš nízky na to, aby sme z ich odpovedí mohli vytvoriť relevantný záver. Tieto krajiny sme vylúčili z v daných kategóriách z analýzy.

Z tabuľky č. 9.9 vyplýva, že najvyššie **skóre všeobecnej spokojnosti** u manželov bez detí v domácnosti sme zaznamenali v Dánsku, Fínsku, Nórsku, Švajčiarsku a Holandsku. Kohabitujúci bez detí boli najviac spokojní vo Fínsku, Nórsku, Dánsku, Švédsku a Švajčiarsku. Najvyššie skóre mali manželia s deťmi v domácnosti v Dánsku, Fínsku, Nórsku, Švédsku a Švajčiarsku. Kohabitujúci s deťmi prejavovali najvyššiu spokojnosť v Dánsku a Holandsku. Môžeme si všimnúť, že krajiny sa viac-menej opakujú vo všeobecnej spokojnosti bez ohľadu na analyzovanú podskupinu. Predpokladáme, že to súvisí s celkovou kvalitou života a socioekonomickou úrovňou, keďže spomínané krajiny patria do vyspelej časti Európy.

V tabuľke č. 9.10 je vyznačené skóre manželov a kohabitujúcich v **aktuálnej pohode**. Najvyššie skóre dosiahli manželia bez detí v domácnosti na Cypre, v Dánsku, Portugalsku, Írsku a Nórsku. Kohabitujúci bez detí v Írsku, na Slovensku, v Dánsku a na Cypre. Aktuálne najspokojnejší sú manželia s deťmi v domácnosti v Dánsku, na Cypre, v Portu-

Tabuľka č. 9.9: Priemerné skóre všeobecnej spokojnosti u manželov/kohabituujúcich vo veku 18 – 50 rokov bez detí/s deťmi v domácnosti v jednotlivých krajinách

KRAJINA	VŠEOBECNÁ SPOKOJNOSŤ																	
	bez detí v domácnosti									s deťmi v domácnosti								
	MANŽELIA			KOHABITUJÚCI			MANŽELIA			KOHABITUJÚCI			MANŽELIA			KOHABITUJÚCI		
	N	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	N	M	SD
Belgicko	126	7,86	1,36	117	7,82	1,30	233	7,84	1,14	47	7,85	1,38						
Bulharsko	219	5,81	2,21	73	5,76	2,56	231	5,82	2,13	79	4,63	2,32						
Cyprus	131	7,56	1,27	32	7,63	1,35	168	7,39	1,81	5	5,60	1,78						
Česká republika	261	6,84	1,76	110	6,68	1,98	279	6,85	1,69	27	6,19	1,89						
Nemecko	315	7,35	1,79	155	7,43	1,62	351	7,70	1,60	45	6,74	1,80						
Dánsko	106	8,53	1,09	105	8,24	1,30	230	8,46	1,11	37	8,50	1,20						
Estónsko	111	7,06	1,65	135	7,17	1,68	168	7,20	1,73	99	7,07	1,57						
Španielsko	217	7,73	1,37	102	7,47	1,58	273	7,67	1,41	36	7,92	1,33						
Fínsko	133	8,35	1,04	139	8,30	1,02	203	8,37	1,08	59	7,99	1,28						
Francúzsko	104	7,01	1,75	115	7,06	1,68	184	7,01	1,74	64	6,88	1,84						
Veľká Británia	200	7,82	1,47	142	7,30	1,68	254	7,58	1,71	51	7,16	1,79						
Grecko	350	6,10	1,85	58	5,41	1,96	378	6,12	2,01	5	6,80	2,41						
Chorvátsko	157	6,93	1,69	20	7,20	2,11	237	7,11	1,67	5	4,80	2,95						
Maďarsko	117	6,90	2,13	95	6,18	2,21	216	6,49	1,93	48	5,70	2,36						
Švajčiarsko	154	8,10	1,31	78	8,02	1,44	209	8,21	1,49	17	7,62	1,32						
Írsko	188	6,74	2,07	124	6,62	1,89	305	7,01	1,86	25	7,14	1,88						
Izrael	171	7,96	1,65	44	7,82	1,54	512	7,86	1,72	14	6,86	2,33						
Holandsko	137	8,03	1,33	126	7,94	1,24	240	7,97	1,13	56	8,04	0,99						
Nórsko	99	8,13	1,30	132	8,29	1,14	194	8,29	1,21	90	7,89	1,60						
Poľsko	192	7,81	1,49	40	7,83	1,43	314	7,49	1,78	19	6,53	2,52						
Portugalsko	196	6,60	1,71	65	6,78	1,65	169	6,58	1,62	33	6,45	2,09						
Rusko	373	6,16	2,10	95	6,29	2,21	256	6,28	1,98	27	6,02	2,01						
Švédsko	79	7,82	1,60	145	8,22	1,26	145	8,28	1,03	82	7,88	1,34						
Slovensko	78	7,25	1,81	63	7,40	1,58	175	7,44	1,72	55	7,50	1,76						
SLOVENSKO	196	6,92	1,81	43	7,74	1,32	251	6,84	1,70	12	6,71	1,56						
Ukrajina	232	5,82	2,10	37	4,96	2,17	252	6,01	1,93	19	5,95	2,13						

Tabuľka č. 9.10: Priemerné skóre aktuálnej pohody u manželov/kohabitujúcich vo veku 18 – 50 rokov bez detí/s detími v domácnosti v jednotlivých krajinách

KRAJINA	AKTUÁLNA POHODA														
	bez detí v domácnosti							s detími v domácnosti							
	MANŽELIA			KOHABITUJÚCI				MANŽELIA			KOHABITUJÚCI				
	N	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	N	M	SD	N	M	SD
Belgicko	126	4,30	0,98	117	4,39	0,85	233	4,35	0,88	47	4,35	0,88	47	4,35	1,03
Bulharsko	219	4,24	1,01	73	4,25	1,11	230	4,18	1,09	79	4,18	1,09	79	3,91	1,12
Cyprus	131	4,56	1,03	32	4,49	0,97	168	4,55	1,04	5	4,40	1,04	5	4,40	0,49
Česká republika	261	4,14	1,03	110	4,19	1,03	279	4,09	0,99	27	4,02	1,05	27	4,02	1,05
Nemecko	315	4,19	0,95	155	4,12	0,97	351	4,30	0,95	45	4,01	0,93	45	4,01	0,93
Dánsko	106	4,54	0,77	105	4,51	0,85	231	4,57	0,77	37	4,39	0,93	37	4,39	0,93
Estónsko	111	4,11	0,99	135	4,13	0,99	168	4,09	0,98	99	3,98	1,07	99	3,98	1,07
Španielsko	217	4,40	0,80	102	4,38	0,95	273	4,34	0,92	36	4,21	1,19	36	4,21	1,19
Fínsko	133	4,09	0,85	139	4,23	0,75	203	4,13	0,83	59	4,05	0,82	59	4,05	0,82
Francúzsko	104	4,29	1,09	115	4,25	1,02	184	4,18	1,01	64	3,92	1,01	64	3,92	1,01
Veľká Británia	200	4,22	1,00	142	4,04	0,96	251	4,22	0,98	51	3,69	1,22	51	3,69	1,22
Grécko	349	4,04	1,10	58	3,70	1,18	377	4,02	1,15	5	4,67	1,25	5	4,67	1,25
Chorvátsko	156	4,13	1,09	20	4,32	0,96	236	3,95	1,22	5	2,80	1,39	5	2,80	1,39
Maďarsko	117	4,41	0,95	96	4,22	1,00	216	4,10	1,01	48	4,11	1,06	48	4,11	1,06
Švajčiarsko	154	4,39	0,92	78	4,32	0,96	209	4,51	0,91	17	4,39	0,99	17	4,39	0,99
Írsko	188	4,51	0,92	124	4,72	0,89	305	4,47	1,00	25	4,53	0,86	25	4,53	0,86
Izrael	171	4,47	1,01	44	4,45	1,04	509	4,39	1,04	14	3,86	1,27	14	3,86	1,27
Holandsko	137	4,45	0,89	126	4,33	0,96	240	4,38	0,96	56	4,48	0,82	56	4,48	0,82
Nórsko	99	4,51	0,73	132	4,44	0,75	194	4,53	0,76	90	4,20	0,91	90	4,20	0,91
Poľsko	192	4,41	1,00	40	4,14	1,09	314	4,27	1,12	19	4,19	1,46	19	4,19	1,46
Portugalsko	196	4,54	1,07	65	4,48	1,10	169	4,55	0,84	33	4,53	1,13	33	4,53	1,13
Rusko	373	4,15	1,03	95	4,10	0,90	254	4,10	1,01	27	3,93	0,88	27	3,93	0,88
Švédsko	79	4,36	0,86	145	4,33	0,81	145	4,38	0,88	82	4,34	0,82	82	4,34	0,82
Slovensko	78	4,29	0,96	63	4,27	0,89	175	4,30	0,84	55	4,26	0,86	55	4,26	0,86
SLOVENSKO	194	4,25	1,02	43	4,55	1,06	251	4,24	1,01	12	4,14	1,01	12	4,14	1,01
Ukrajina	232	4,02	1,13	36	3,76	1,47	247	4,02	0,96	18	3,74	1,07	18	3,74	1,07

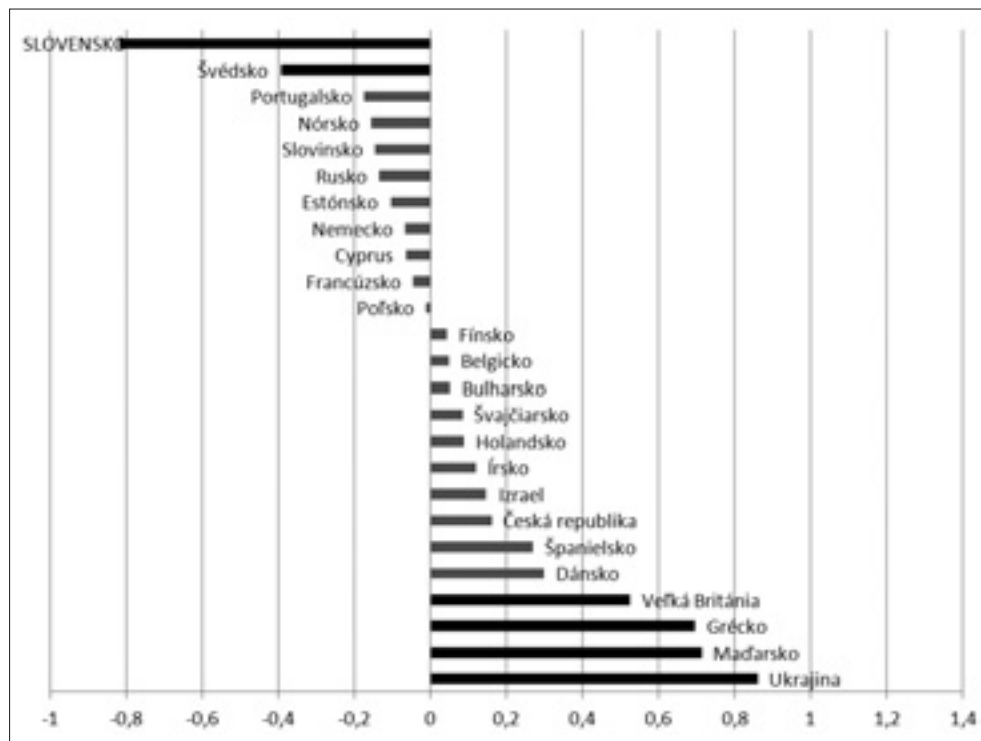
galsku, Nórsku a Švajčiarsku. Kohabitujúci s deťmi v domácnosti sú aktuálne najviac spokojní v Portugalsku.

Je zaujímavé, že skóre aktuálnej pohody v oboch skúmaných skupinách bolo najvyššie aj v krajinách ako Cyprus, Portugalsko, Írsko, Slovensko, ktoré sa nevyskytli medzi krajinami, kde boli respondenti/tyky všeobecne najviac spokojní. Predpokladáme, že to súvisí so skúmanou premennou, ktorá sa týka momentálneho prežívania. A to môže byť ovplyvnené rôznymi situačnými faktormi.

V nasledujúcej časti ponúkame prehľad rozdielov medzi manželskými a kohabitujúcimi pármí v zúčastnených európskych krajinách, či už s deťmi alebo bez detí. Sledovali sme, či sa líšia v tom, ako sú celkovo spokojní so životom a ako sa aktuálne cítia. Do analýzy rozdielov sme zahrnuli iba krajiny, v ktorých počet respondentov/tiek presiahol $N = 30$. V skupine bez detí v domácnosti sme preto vyradili Chorvátsko (graf č. 9.7, č. 9.8).

Graf č. 9.7 zobrazuje rozdiely vo všeobecnej spokojnosti medzi manželmi a kohabitujúcimi, ktorí nemajú deti vo svojej domácnosti. Hodnoty menšie ako 0 znamenajú, že kohabitujúci sú v danej krajine spokojnejší a hodnoty vyššie ako 0 naopak znamenajú, že spokojnejší sú manželia. Signifikantné rozdiely sa preukázali na Slovensku a vo Švédsku. V týchto krajinách sú kohabitujúci významne spokojnejší so svojim životom. Vo Veľkej Británii,

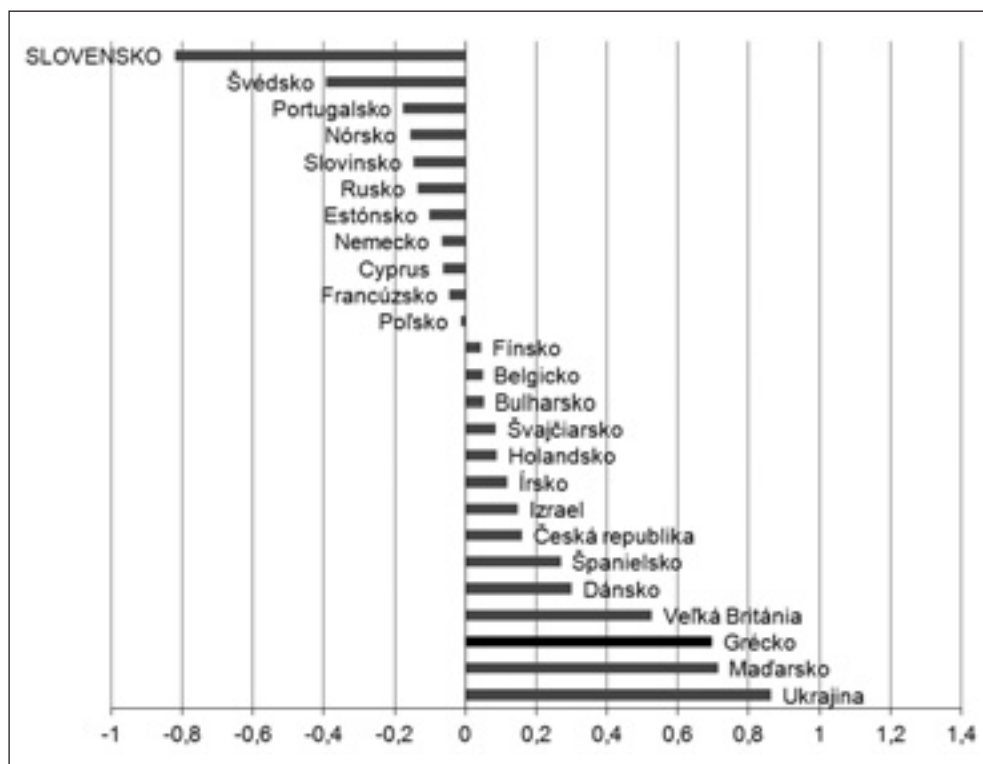
Graf č. 9.7: Rozdiely medzi manželmi a kohabitujúcimi bez detí v domácnosti vo všeobecnej spokojnosti

Grécku, Maďarsku a na Ukrajine sú výrazne spokojnejší manželia. V Poľsku, Francúzsku, Fínsku a Belgicku sa rozdiel vo všeobecnej spokojnosti medzi manželmi a kohabitujúcimi bez detí pohyboval okolo 0.

Ďalší graf prináša rozdiely v **aktuálnej pohode**, pričom opäť platí, že hodnoty nižšie ako 0 znamenajú vyššiu aktuálnu pohodu u kohabitujúcich a kladné hodnoty naopak u manželov. V nami sledovanej premennej sa jedine v Grécku rozdiel medzi manželmi a kohabitujúcimi bez detí v domácnosti preukázal ako významný, a to v prospech manželov.

Graf č. 9.8: Rozdiely medzi manželmi a kohabitujúcimi bez detí v domácnosti v aktuálnej pohode

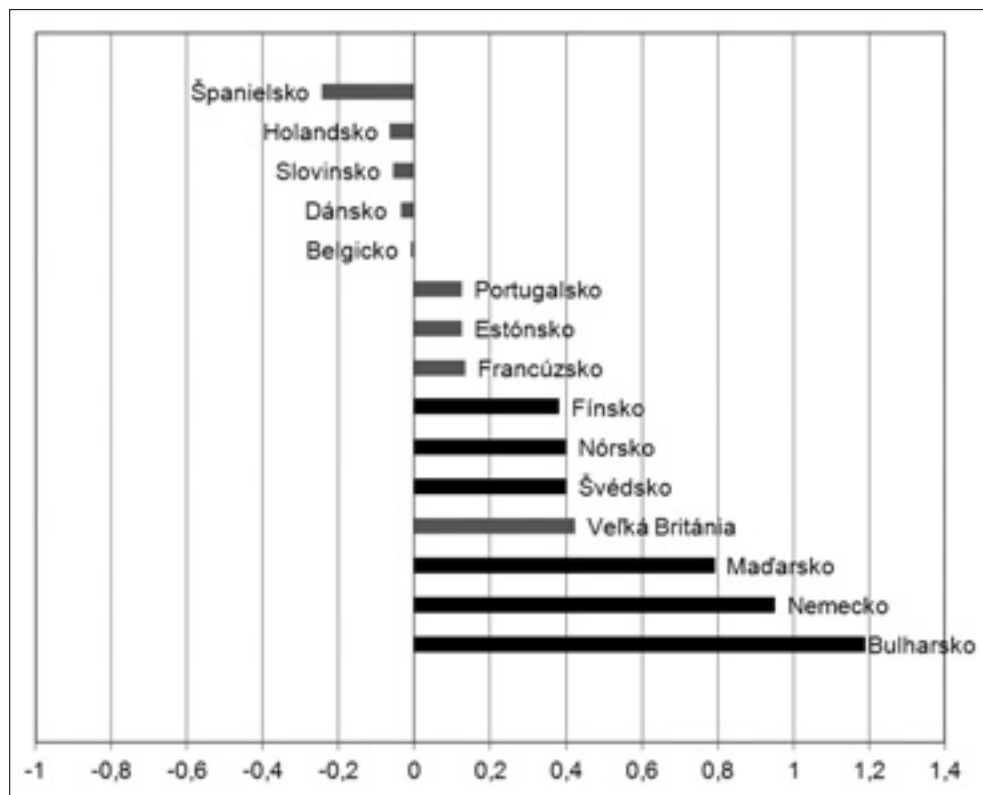

Ak porovnáme grafy č. 9.7 a č. 9.8, v oboch sú krajiny usporiadané podľa veľkosti rozdielu od najvyšších záporných hodnôt po tie kladné. Je zaujímavé, že poradie krajín v oboch grafoch sa vôbec nelíši. Usporiadanie krajín v miere rozdielu je totožné, či už ide o všeobecnú spokojnosť alebo aktuálnu pohodu.

Pokračujeme v porovnávaní rodín, teda manželských a kohabitujúcich párov s deťmi v domácnosti. Kvôli nízkemu počtu kohabitujúcich respondentov/iek ($N < 30$) sme z analýzy rozdielov vylúčili Chorvátsko, Cyprus, Českú republiku, Grécko, Švajčiarsko, Írsko, Izrael, Poľsko, Rusko, Slovensko a Ukrajinu (graf č. 9.9, č. 9.10).

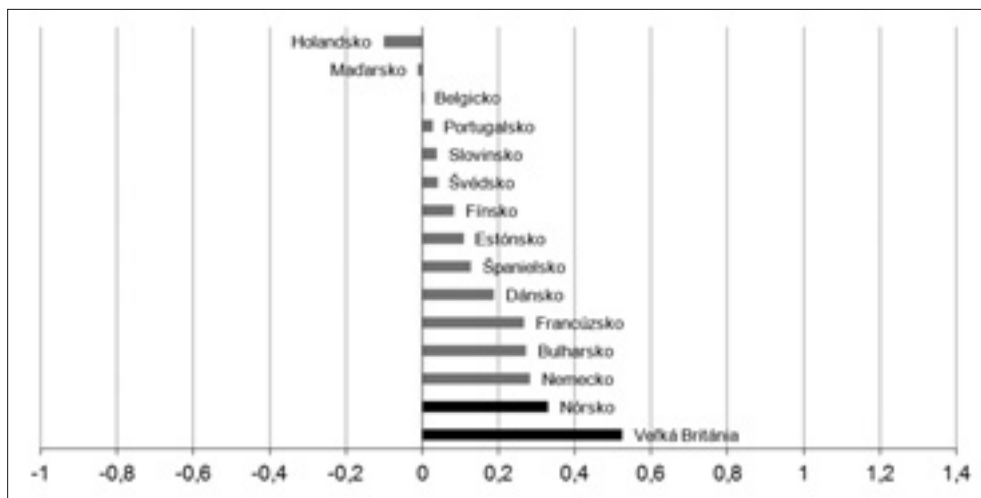
Záporné hodnoty v grafe č. 9.9 nasvedčujú tomu, že kohabitujúci sú spokojnejší a kladné hodnoty, že spokojnejší sú manželia. Ak porovnáваме rodiny s deťmi v domácnosti vo **všeobecnej spokojnosti**, v Bulharsku, Nemecku, Maďarsku, Švédsku, Nórsku a Fínsku sú manželia významne spokojnejší ako kohabitujúci. Ak v domácnosti vyrastajú deti, manželstvo môže prispievať viac k všeobecnej spokojnosti ako kohabitácia. V grafoch č. 9.9 a č. 9.10 je omnoho viac krajín, kde vo všeobecnej spokojnosti majú prevahu manželia (hodnoty vyššie ako 0).

Graf č. 9.9: Rozdiely medzi manželmi a kohabitujúcimi s deťmi v domácnosti vo všeobecnej spokojnosti

Graf č. 9.10 znázorňuje rozdiely **aktuálnej pohody** u manželov a kohabitujúcich s deťmi žijúcimi v domácnosti. Štatisticky významné rozdiely sme zaznamenali iba v dvoch krajinách, a to v Nórsku a vo Veľkej Británii, kde manželia starajúci sa o deti prežívajú väčšiu aktuálnu pohodu ako ich náprotivky žijúce v kohabitácii.

Graf č. 9.10: Rozdiely medzi manželmi a kohabitujuúcimi s deťmi v domácnosti v aktuálnej pohode

Zhrnutie

Európska sociálna sonda (2010) nám ponúkla možnosť pozrieť sa na situáciu celkovo v Európe aj v jednotlivých európskych krajinách v oblasti partnerského spolužitia, konkrétne: kohabitácie a manželstva. Ako **hlavné zistenia** uvádzame, že najvyšší *pomer kohabitujuúcich oproti manželom* je v severských krajinách (Švédsko, Estónsko, Nórsko – približne 1/3 kohabitujuúcich ku 2/3 manželov). Naopak, na juhu Európy (Chorvátsko, Grécko, Cyprus) tvoria kohabitujujúce páry 1/20 a zvyšok sú manželské páry. Naše zistenia korešpondujú s mierou religiozity naprieč európskymi krajinami (Soons, Kalminj, 2009; Dempsey, de Vaus, 2004). Krajiny s najvyššou religiozitou majú najnižší počet kohabitujuúcich a naopak. Z hľadiska *vzdelania* sú celkovo vzdelanejší kohabitujujúci, ale je potrebné brať do úvahy, že ide o významne mladších respondentov/ky. Medzi krajiny, kde vyrastá najviac *detí v starostlivosti kohabitujuúcich párov*, patria: Švédsko, Estónsko, Nórsko a opačný trend je v Grécku, Chorvátsku, Izraeli a na Cypre.

Ak sa pozrieme bližšie na situáciu na **Slovensku**, kohabitujujúce páry tvoria 6 % v porovnaní s 94 % manželov. Manželia sú starší, väčšinou vo vekovej kategórii 51 až 60 rokov, kým kohabitujuúcich je najviac vo veku od 21 do 30 rokov. V úrovni vzdelania sa tieto skupiny nelíšia. Rozloženie domácností s deťmi manželov a kohabitujuúcich je 96 % oproti 4 %.

V druhej časti sme sa venovali porovnávaniam manželov a kohabitujuúcich vo všeobecnej spokojnosti a aktuálnej pohode. Naše zistenia sú prekvapivé. Vo všeobecnej spokojnosti dosahujú európski kohabitujujúci vyššiu úroveň v porovnaní s manželmi. Podobný výsledok sme zaznamenali aj u podskupiny bez detí v domácnosti. Ak v domácnosti vyrastali deti, prežívali naopak manželia vyššiu všeobecnú spokojnosť aj aktuálnu pohodu.

V jednotlivých krajinách prežívajú spokojnosť a aktuálnu pohodu manželia a kohabitujúci v nerovnej miere. Na Slovensku a vo Švédsku, ak berieme do úvahy domácnosti bez detí, sú kohabitujúci signifikantne spokojnejší. Opačne, manželia hrajú prím v spokojnosti vo Veľkej Británii, Grécku, Maďarsku a na Ukrajine. Ak sa páry starajú o deti, manželia jednoznačne prevyšujú kohabitujúcich v spokojnosti. Významné rozdiely sú vo Fínsku, Nórsku, Švédsku, Maďarsku, Nemecku, Bulharsku a vo Veľkej Británii.

Pri pohľade na všeobecnú spokojnosť slovenských manželov a kohabitujúcich sa naši respondenti/ky umiestnili medzi krajinami s nižšou spokojnosťou, hoci stále nad priemerom – v pozitívnej časti škály. Jedinou výnimkou sú slovenské kohabitujúce páry bez detí, ktoré sa zaradili medzi kohabitujúcich z krajín s vyšším skóre spokojnosti. Ak zoradíme krajiny podľa skóre aktuálnej pohody, slovenskí respondenti/ky sa umiestnili v strednej časti tabuľky. Znovu vyčnievajú kohabitujúci bez detí. Tí aktuálne prežívajú najvyššiu pohodu spomedzi európskych kohabitujúcich bez detí.

Ako sme spomenuli v úvode, posledné storočie prinieslo so sebou aj nové formy a zmeny v rodinnom živote. Naše zistenia približujú nové trendy v oblasti partnerského spoluzitia celkovo v Európe aj v jednotlivých európskych krajinách. Európsky priestor je v tejto oblasti veľmi rôznorodý. Sú krajiny, ktorých sa tieto trendy dotkli výraznejšie, a také, kde pretrvávajú tradičný model rodinného spoluzitia. Deliacou čiarou býva socioekonomická vyspelosť aj miera religiozity, ktoré sú najviac odlišné medzi krajinami severnej a južnej Európy. Ostatné krajiny sú rôznorodejšie, v niektorých charakteristikách sa viac prikláňajú k severným krajinám, v iných zas k juhu Európy. Slovensko môžeme pripodobniť skôr ku krajinám južnej Európy. Dokumentujú to aj naše zistenia: pomer kohabitujúcich oproti manželom alebo počet detí vyrastajúcich v kohabitácii.

Oblasť partnerského spoluzitia sa dynamicky vyvíja a mení. Je zaujímavé tieto zmeny sledovať a zaznamenávať nielen v európskom priestore, ale aj na Slovensku, kde sa tejto téme iba začína venovať pozornosť.

LITERATÚRA

- Advance Letter: Round 3. (2006). <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Allport, G. W. (1954). *Religion and Prejudice. The Nature of Prejudice*, Cambridge, Addison-Wesley, pp. 444-459.
- Amerio, P., & Roccato, M. (2005). A predictive model for psychological reactions to crime in Italy: An analysis of fear of crime and concern about crime as a social problem. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 15, pp. 17-28.
- Bannister, J., Ditton, J., Gilchrist, E. (2000). Social Psychology and the fear of Crime. *British Journal of Criminology*, 40, 3, pp. 399-413.
- Baumeister, R. F., De Wall, C. N., Ciarocco, N. J., Twenge, J. M., (2005). Social exclusion impairs self-regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 2005, 589-604.
- Billiet, J. (2003a). Proposal for questions on religious identity. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Billiet, J. (2003b). Questions about National, Subnational, and Ethnic Identity: <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Billiet, J., Philippens, M. (2003). Work package 7: Data-based quality assessment in ESS Round 1. Quality assessment of the registered responses. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Brady, H. E. (1999). Political Participation. In: Robinson, John P., Phillip R. Shaver and Lawrence S. Wrightsman. 1999. *Measures of Political Attitudes*. San Diego; Academic Press.
- Brown, S. L. (2000). The Effect of Union Type on Psychological Well-being: Depression Among Cohabitators Versus Marrieds. *Journal of Health and Social Behavior*, Vol. 41, No. 3, pp. 241-255.
- Bumpass, L., Lu, H-H. (2000). Trends in Cohabitation and Implications for Children's Family Contexts in the United States. *Population Studies*, 54, 1, pp. 29-41.
- Callanan, V., Teasdale, B. (2009). An Exploration of Gender Differences in Measurement of Fear of Crime. *Feminist Criminology*, 4, 4, pp. 359-376.
- Contact Forms: Round 3. (2006). <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Couper, M., De Leeuw, E. (2003). Non-response in cross-cultural and cross-national surveys. In Harkness J. & al. (eds.). *Cross-cultural survey methods*. New Jersey : John Wiley.
- Curtice, J., Bryson, C. (2003). The measurement of socio-political orientations: <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Čižmárik, M. – Ištvaníková, L. (2006). Hodnotové orientácie. In Výrost, J. a kol. *Európska sociálna sonda – 2. kolo*. Prešov : Universum. ISBN 80-89046, pp. 210-236.
- Dalton, R. (1994). *The Green Rainbow: Environmental Interest Groups in Western Europe*. New Haven : Yale University Press.
- Data Protocol: Round 3. (2004). <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Dempsey, K., de Vaus, D. (2004). Who cohabits in 2001? The significant of age, gender, religion and ethnicity. *Journal of Sociology*, 40, 2, pp. 157-178.
- Dowds L. (eds.). *International Social Attitudes: the 10th BSA report*. Aldershot : Dartmouth.

- Eagle, B. W., Miles, E. W., Icenogle, M. L. (1997). Interrole Conflicts and the Permeability of Work and Family Domains: Are There Gender Differences? *Journal of Vocational Behavior*, 50, pp. 168-184.
- Edmondson, A. C. (2004). Psychological safety, trust, and learning in organizations: a group-level lens In Kramer R. M. and Cook K. S. (eds.). *Trust and Distrust in Organizations: Dilemmas and Approaches*,. Russel Sage Foundation: New York, pp. 239-272.
- Enhancing Response Rates. (2004). <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Erikson, R., Jonsson, J. O., Kolsrud, K., Kalgraf-Skjåk, K., Lesthaeghe, R., Stoop, I. (2003). How to ascertain the socio-structural position of the individual in society.<http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Erlinghagen, M. (2008). Self-perceived job insecurity and social context: a multi-level analysis of 17 European countries. *European Sociological Review*, 24, pp. 183-197.
- European Science Foundation Standing Committee of the Social Sciences (1996). *The European Social Survey: Report of the Expert Group*. Strasbourg : ESF.
- European Science Foundation Standing Committee of the Social Sciences (1999). *The European Social Survey (ESS) – a Research Instrument for the Social Sciences in Europe*. Strasbourg : ESF.
- Fazio, R. H., & Zanna, M. P. (1981). Direct experience and attitude-behavior consistency. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*. New York : Academic Press, Vol. 14, pp. 161-202.
- Fox, M. F., Fonesca, C., Bao, J. (2011). Work and family conflict in academic science: Patterns and predictors among women and men in research universities. *Social Studies of Science*, 41 (5), pp. 715-735.
- Fukuyama, Y. (1961). The major dimensions of church membership. *Review of Religious Research*, Vol. 2, pp. 154-161.
- Gallie, D., Dieckhoff, M., Russell, H., Steiber, N., Tahlin, M. (2011). *European Social Survey. Round 5 Module on Work, Family and Well-being – Final Question Design Template*. London : Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- Glock, Ch. Y. (1962). On the Study of Religious Commitment. *Religious Education: Research Supplement*, The Religious Education Association, New Haven, pp. 98-110.
- Groves, R. M., Dillman, D. A., Eltinge, J. L., Little, R. J. A. (eds.) (2002). *Survey Non-response*. New York : Wiley.
- Hamplová, D. (2009). Life Satisfaction, happiness and Marital Status in Four Central European Countries: International Comparison Based on the European Social Survey. In N. Toš, K. H. Müller, Z. Fábíán, J. Krejčí, M. Zielinski (Eds.). *Three Roads to Comparative Research : Analytical, Visual, and Morphological*. Vienna: edition echoraum, 2009, pp. 129-142.
- Hansen, T., Moum, T., Shapiro, A. (2007). Relational and Individual Well-Being Among Cohabitators and Married Individuals in Midlife. *Recent Trends From Norway*. *Journal of Family Issues*, 28, 7, pp. 910-933.
- Heath, L., Gilbert, K. (1996). Mass media and fear of crime. *American Behavioral Scientist*, 39, pp. 379-386.
- Homišínová, M., Slančová, D., Výrost, J., Ondrejovič, S. (2011). *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku*. CD ROM, Košice : SvU SAV. Ho-

- mišinová, M., Šutaj, Š. (2008). Vallás és egyház 1989 után Szlovákiában (Náboženstvo a cirkev po roku 1989 na Slovensku). In Štefan Šutaj, Ladislav Szarka (editori). Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon. Kossuth kiadó Budapest, 450 s.
- Homišinová, M. – Výrost, J. (eds.). Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti (Empirická analýza dát zo sociologicko-sociálnopsychologického výskumu). Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, CD ROM, 2005.
- Homišinová, M. (2011). Vnímanie sociálnej diskriminácie. In Fedáková, D., Kentoš, M. Sociálne procesy a osobnosť 2010. Zborník príspevkov [elektronický dokument]. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV, s. 145-154.
- Homišinová, M. (2007). Etnické menšiny žijúce na Slovensku v procese európskej integrácie (empirická reflexia prežívania etnicity u Čechov, Maďarov, Nemcov, Rómov, Rusínov, Ukrajincov a Židov). In E. Jurczynska-Mc Cluskey Regiony pogranicza w dobie integracji europejskiej. Wymiana-Współpraca-Wielokulturowość, Bielsko-Biala, Poľsko, s. 155-168.
- Homišinová, M. (2008). Identitás, nyelvháználát, asszimiláció. Etnikai folyamatok a magyarországi kisebbségi családokban. MTA KI, Budapest : Gondolats.
- Homišinová, M. (2009). Kultúrny život minorít na multietnickom Slovensku. Empirická reflexia. In D. Dobiaš – M. Gbúrová – I. Matťová (eds.). Medzikultúrny dialóg. Stav kontexty perspektívy. Prešov : FF PU, s. 251-264.
- Hutchinson, J., Smith, A. D. (1996). Ethnicity. Oxford : Oxford University Press.
- Iacovou, M., Skew, A. (2010). Household structure in the EU. In A. B. Atkinson, E. Marlier (Eds.). Income and living conditions in Europe, Eurostat, 79-100.
- Ištvániková, L. – Čižmárik, M. (2005). Hodnotové orientácie Slovákov v európskom kontexte – Na základe výsledkov ESS. In Blatný, M. – Vobořil, D. – Květon, P. – Jelínek, M. – Sobotková, V. (eds.). Sociální procesy a osobnost 2005. Brno : Psychologický ústav AVČR, s. 150-158.
- Jackson, J. (2008). Bridging the social and the psychological in the fear of crime. In Lee, Murray and Farrall, Stephen (eds.). Fear of crime: critical voices in an age of anxiety. Glass House Press, Abingdon, UK, pp. 143-167.
- Jackson, J., Hough, M., Farrall, S., de Keijser, J., Aromaa, K. (2011). ESS Round 5 question design template with background information about the module and final survey questions. European Social Survey Round 5 Module on Trust in the Police & Courts – Final Question Design Template. London : Centre for Comparative Social Surveys: City University London. http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_content&view=article&id=231&Itemid=360
- Jöreskog, K., Sörbom, K. (1993). LISREL® 8 User's Reference Guide. Chicago, Scientific Software International.
- Jöreskog, K. G. (1990). New developments in LISREL. Analysis of ordinal variables using polychoric correlations and weighted least squares", *Quality and Quantity*, 24. pp. 387-404.
- Jotsenniemi, K. E., Martelin, T. P. Koskinen, S. V., Martikainen, P. T., Härkänen, T. T., Luoto, R. M., Aromaa, A. J. (2006). Official marital status, cohabiting, and self-rated health-time trends in Finland, 1978 – 2001. *European Journal of Public Health*, 16, 5, pp. 476-483.
- Jowell, R. (1998). How comparative is comparative research? *American Behavioral Scientist*, 42, pp. 168-177.
- Kennedy, L. W., Silverman, R. A. (1985). Perception of social diversity and fear of crime. *Environment and Behavior*, 17, pp. 275-295.

- Kentoš, M. (2008). Bezpečnosť, indikátory kvality života a religiozita. In J. Výrost (ed.). Európska sociálna sonda 3. kolo na Slovensku. Prešov : Universum, s. 100-131.
- Kiernan, K. (2002a). Cohabitation in Western Europe: Trends, issues, and Implications. In A. Booth, A. C. Crouter (Eds.) (2002). *Just Living Together. Implications of Cohabitation on Families, Children, and Social Policy*. Mahwah : Lawrence Erlbaum Associates, pp. 3-32.
- Kiernan, K. (2002b). Unmarried cohabitation and parenthood: here to stay? European perspectives. Conference on Public Policy and the Future of the Family, October 25th, 2002.
- Kiliánová, G. (1998). Identita etnických spoločenstiev. Bratislava : Ústav etnológie SAV.
- Kish, L. (1994). Multipopulation Survey Designs: Five Types with Seven Shared Aspects. *International Statistical Review* 62, pp. 167-186.
- Kitschelt, H. (1994). *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Knutsen, O. (1995). Left-Right Materialist Value Orientations. In J. van Deth and E. Scarbrough (eds.). *The Impact of Values*. Oxford : Oxford University Press.
- Krosnick, D. (1991). Response strategies for coping with cognitive demands of attitude measure in surveys. *Applied cognitive psychology*, 5, pp. 213-236.
- Lane, J., Meeker, W. (2003). Ethnicity information sources and fear of crime. *Deviant Behavior: an Interdisciplinary Journal*, 24, pp. 1-26.
- Le Bourdais, C., Lapierre-Adamcyk, E. (2004). Changes in Conjugal Life in Canada: Is Cohabitation Progressively Replacing Marriage? *Journal of Marriage and Family*, 66, 4, pp. 929-942.
- Loosveldt, G., Carton, A. and Billiet, J. (2004). Assessment of survey data quality: a pragmatic approach focused on interviewer tasks. *International Journal of Market Research*, vol. 46 (1).
- Lovaš, L. (2010). Politické postoje. In Výrost, J. a kol. Európska sociálna sonda (ESS) 4. kolo na Slovensku. Prešov : Universum, 2010, s. 75-99.
- Manting, D. (1996). The Changing Meaning of Cohabitation and Marriage. *European Sociological Review*, 12, pp. 53-65.
- Maříková, H., Petrušek, M., Vodáková, A. (1996). *Veľký sociologický slovník. I. a II. diel*. Praha : Karolinum.
- Mela, A. (2003). Urban insecurity: A multifaceted phenomenon. In A. Mela (ed.). *The anxiogenous city*. Napol : Liguori, pp. 1-21.
- Možný, I. (2008). *Rodina a spoločnosť*. Praha : Sociologické nakladatelství SLON.
- Newton, K., Saris, W. (2003). *Media and Communications Questions*. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Oh, J., Kim, S. (2009). Aging, neighborhood attachment, and fear of crime: testing reciprocal effects. *Journal Of Community Psychology*, 37 (1), pp. 21-40.
- Park, Robert E. (1924). The Concept of Social Distance As Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations, *Journal of Applied Sociology* 8:6, pp. 339-44.
- Philippens, M. and Billiet, J. (2003). Monitoring and Evaluating Non-response Issues and Fieldwork Efforts in the European Social Survey. Results of the analysis of contact form data. <http://www.europeansocialsurvey.org/>

- Philippens, M. and Billiet, J. (2004). Monitoring and evaluating non-response issues and fieldwork efforts in the European Social Survey. Paper presented at the European Conference on Quality and Methodology in Official Statistics, Mainz.
- Podoba, J. (2002). Národná identita a kultúra, národné a štátne záujmy. In Fedor Gál – Grigorij Mesežnikov – Miroslav Kollár (eds.). *Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020*. Bratislava : Inštitút pre verejnú otázku, s. 219-230.
- Poliach, V. (2007). Sto rokov v psychológii hodnôt – autori, témy, publikácie. In Salbot, V.: *Psychologické pohľady na osobné hodnoty*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela.
- Power, A., Wilson, W. J. (2000). *Social Exclusion and the Future of Cities*, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, London.
- Progress Reports: Round 3. (2006): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Saris, W. E., van den Veld, W., Gallhofer, I. (2003). Development and improvement of questionnaires using predictions of reliability and validity. In Presser S., J. Rothgeb, M. Couper, J. Lessler, E. Martin and E. Singer (Eds). *Questionnaire development, evaluation and testing*. New York : Wiley.
- Shiloh, S., Guvenc, G., Dilek, O. (2007). Cognitive and Emotional Representations of Terror Attacks: A Cross-Cultural Exploration, *Risk Analysis*, 27,2, pp. 397-409.
- Schafer, J. A., Huebner, B. M., & Bynum, T. S. (2006). Fear of crime and criminal victimization: Gender-based contrasts. *Journal of Criminal Justice*, 34, pp. 285-301.
- Scherpenzeel, A., Saris, W. (1997). The Validity and Reliability of Survey Questions: a Meta Analysis of MTMM Studies, *Sociological Methods and Practice* 25, pp. 341-383.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (ed.). *Advances in experimental social psychology*. New York: Academic Press, Vol. 25, pp. 1-65
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In Zanna, M. P. (eds). *Advances in experimental social psychology*, 24, 1-65, San Diego : Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*, 50, pp. 19-45.
- Schwartz, S. H. (2003). A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Schwartz, S. H., Bardi, A. (2001). Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, pp. 268-290.
- Schwartz, S. H., Lehmann, A., Roccas, S. (1999). Multimethod probes of basic human values. In J. Adamopoulos & Y. Kashima (eds.): *Social Psychology and Culture Context: Essays in Honor of Harry C. Triandis*. Newbury Park, CA : Sage.
- Schwartz, S. H., Rubel, T. (2005). Sex Differences in Value Priorities: Cross-Cultural and Multimethod Studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 6, pp. 1010-1028.
- Schwartz, S. H., (2003). A proposal for measuring value orientations across nations. In *Questionnaire development report of the European Social Survey*. Online: http://naticent02.uu-host.uk.uu.net/questionnaire/chapter_07.doc
- Silver, H. (2007). *Social Exclusion: Comparative Analysis of Europe and Middle East Youth*. <http://www.shababinclusion.org/content/document/detail/558/1>

- Soons, J. P., Kalmijn, M. (2009). Is Marriage More Than Cohabitation? Well-Being Differences in 30 European Countries. *Journal of Marriage and Family*, 71, pp. 1141-1157.
- Specification for Participating Countries: European Social Survey, Round 3. (2005): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Stack, S., Eshleman, J. R. (1998). Marital status and happiness: A 17-nation study. *Journal of Marriage and the Family*, 60, pp. 527-536.
- Stavrova, O., Fetchenhauer, D., Schlösser, T. (2012). Cohabitation, Gender, and Happiness: A Cross-Cultural Study in Thirty Countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, 10, pp. 1-19.
- Stoop, I. (2004). Event data collection Round 2. Guidelines for ESS national coordinators. July 2004. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Sudman, S., Bradburn, N., Schwarz, N. (1996). Thinking about answers. The application of cognitive processes to survey methodology. San Francisco : Jossey-Bass.
- Šrajeroová, O. (2000). Identifikácia Slovákov v ČR s menšinovým postavením. Človek a spoločnosť. <http://www.saske.sk/cas/3-2000/srajerova.html>
- Štatistický úrad SR. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov, 2011.
- Šutaj, Š. (2005). Národnostná politika na Slovensku po roku 1989. Prešov : Universum, s. 223-227.
- Šutaj, Š. (ed.) (2005). Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty. Prešov : Universum, 2005, s. 158-168.
- Šutaj, Š. (ed.) (2004). Národ a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy. Prešov : Universum.
- Taylor-Gooby, P. (1993). What citizens want from the state. In R. Jowell, L. et al *International Social Attitudes – the 1993 Report*, Gower, Aldershot, pp. 81-102.
- Thomassen, J. (2003). Opinions about Political Issues. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Tversky, A., Kahneman, D. (1973). Availability: A heuristic for judging frequency and probability, *Cognitive Psychology*, 5, s. 207-232.
- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M., Stucke, T. S. (2001). If you cant join them, brat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, pp. 1058-1069.
- Twenge, J. M., Catanese, K. R., Baumeister, R. F. (2003). *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 2003, 409-423.
- Tyler, T. R. (2004). Enhancing Police Legitimacy. *The Annals of the American Academy* 593, pp. 84-99.
- Tyler, T. R. (2006). Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. *Annual Review of Psychology*, 57, pp. 375-400.
- Tyler, T. R. (2008). Psychology and institutional design. *Review of Law & Economics* 4 (3), pp. 801-807.
- Tyler, T. R., and Huo, Y. J. (2002). *Trust in the Law: Encouraging Public Cooperation with the Police and Courts*. New York: Russell Sage Foundation.
- Tyler, T. R., Blader, S. (2000). Cooperation in groups: Procedural justice, social identity, and behavioral engagement. Philadelphia, Pa. : Psychology Press.

- Vogel, J., Boelhouwer, J., Veenhoven, R. (2003). Measuring social exclusion for the ESS core module. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Výrost, J. a kol. (2006). Európska sociálna sonda (ESS) 2. kolo na Slovensku. Prešov : Universum.
- Výrost, J. a kol. (2008). Európska sociálna sonda (ESS) 3. kolo na Slovensku. Prešov : Universum.
- Výrost, J. a kol. (2010). Európska sociálna sonda (ESS) 4. kolo na Slovensku. Prešov : Universum.
- Výrost, J. (2008). Politické postoje. In Výrost, J. a kol. Európska sociálna sonda (ESS) 3. kolo na Slovensku. Prešov : Universum, s. 75-99.
- Watai, I., Nishikido, N., Murashima, S. (2008). Gender Difference in Work-Family Conflict among Japanese Information Technology Engineers with Preschool Children. *Journal of Occupational Health*, 50, pp. 317-327.
- Williams, K. J., Alliger, G. M. (1994). Role Stressors, Mood Spillover, and Perceptions of Work-Family Conflict in Employed Parents. *The Academy of Management Journal*, 37 (4), pp. 837-868.
- Wilson, CH. M., Oswald, A. J. (2005). How Does Marriage Affect Physical and Psychological Health? A Survey of the Longitudinal Evidence. Discussion Paper Series, No. 1619.
- Wurff Van der, A., Van Staaldunien, L., Stringer, P. (1989). Fear of crime in residential environments: testing a social psychological model, *Journal of Social Psychology*, 129, 2 pp. 141-60.
- Zajac, P. (1999). Pamäť, zabúdanie a pripamätúvanie ako problém utvárania kolektívnej identity slovenského národa. In M. Csáky a E. Mannová (ed.). *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava : Historický ústav SAV a Academic Electronic Press, s. 4-50.

Jozef Výrost a kolektív

Európska sociálna sonda (ESS) 5. kolo na Slovensku

Recenzenti

RNDr. Zdenka Ruiselová, CSc.
prof. PhDr. Tomáš Urbánek, PhD.

Redaktorka

PhDr. Anna Švorcová

Sadzba

Ing. Stanislav Kurimai

© Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

© Vydané vo vydavateľstve UNIVERSUM-EU, s. r. o.,
Javorinská 26, 080 01 Prešov (www.universum-eu.sk)

Prešov 2012

ISBN 978-80-89046-75-1

ISBN 978-80-89046-75-1

9 788808 910467 51